

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KENTLEŞME, EKONOMİ VE SOSYAL HAYAT
YÖNLERİYLE 17. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Samettin BAŞOL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hamza KELEŞ

Ankara – 2008

ONAY

Samettin Başol tarafından hazırlanan “*KENTLEŞME, EKONOMİ VE SOSYAL HAYAT YÖNLERİYLE 17. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI*” başlıklı bu çalışma, 11.07.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından *Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı*’nda doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Yasemin Demircan (Başkan)

.....

Prof. Dr. Hamza Keleş (Danışman)

.....

Prof. Dr. Ahmet Güneş

.....

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu

.....

Prof. Dr. Necdet Hayta

ÖNSÖZ

Bu çalışmada 17. yüzyılda Bursa'da kurulmuş olan vakıflar, bunların şehirdeki dağılımı, hizmet amaçları ve gelir kaynakları incelenmiştir. Bunlardan başka, bölgede kurulan vakıfların Bursa şehrinin gelişmesinde üstlenmiş olduğu fonksiyonlar araştırılmıştır. Ayrıca vakıfların, şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında yapmış olduğu etkiler de incelenmiştir. Şehirdeki vakıfların nitelik ve özelliklerinin belirlenmesi, bunların şehre etki ve katkıları, bu araştırmanın başlıca amaçları arasında yer almıştır.

Bu tez çalışmasında, 17. yüzyıl Bursa vakıfları, tespit edilebilen özellikleri ile genel olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bursa'da vakıfların, şehrin dinî, sosyal ve kültürel yapısına etkilerini inceleyebilmek, şehir ve müessese tarihi çalışmalarına mütevazı bir katkıda bulunmak, ayrıca bunların kuruldukları bölgede üstlendikleri hizmetleri ortaya çıkarabilmek amacı ile böyle bir çalışma yapmaya gerek duyulmuştur. Kurulan vakıflar, Bursa merkez ölçeğinde ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezimiz; Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Üçüncü Bölüm, Dördüncü Bölüm ve Sonuç olmak üzere altı bölümden oluşmuştur.

Giriş kısmında, konunun tanımı, amacı, kapsam ve sınırlılıkları, çalışma yöntemi açıklanmış, bunun yanında çalışmada yararlanılan kaynak ve araştırmalar kısaca tanıtılmıştır.

Birinci bölümde; 17. yüzyıla gelinceye değin Bursa şehrinin gelişimi ve şehrin mahalleleri açıklanmış, vakıfların mahallelere coğrafi dağılımı incelenmiştir. Yine aynı bölümün ikinci kısmında ise vakıflar, kuruldukları ay ve yıllara göre zamansal bir değerlendirmeye tâbî tutulmuştur.

İkinci bölümde; Bursa vakıflarının gelir kaynakları, bunların tanıtımı, ekonomik özellikleri ve sayıları açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde; Bursa'da ilgili dönemde vakıf kuran kişiler, sosyal statüleri ve cinsiyetleri açısından ele alınmıştır. Böylece vakıf kurucuların görev ve meslekleri, unvanları, ne tür vakıf ve yapılar kurdukları, bunlardan kaçının erkek ve kaçının kadın oldukları hakkında bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölümde; Bursa'da kurulan vakıflar hizmet amaçları yönünden ele alınmıştır. Şehirde hangi hizmetlerin yürütülmesi için vakıflar kurulduğu, vakıf kurucuların ne tür hizmet şartları belirttiği, sayısal oran, veri ve örneklerle açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde ise; Bursa ve şehirdeki vakıflar konusunda bu çalışmanın bütününden elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Tez çalışma sürem boyunca bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren, engin hoşgörü ve sabrıyla çalışmalarımı inceleyip beni yönlendiren sayın danışman hocam Prof. Dr. Hamza KELEŞ Bey'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışmalarım sırasında bana her türlü imkan ve kolaylığı sağlayan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi görevlilerine de teşekkürü bir borç biliyorum.

Samettin BAŞOL

Ankara - 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	vii
TABLolar	ix

GİRİŞ

KONU, YÖNTEM ve KAYNAKLAR

I. KONU.....	1
II. YÖNTEM.....	7
A.Vakıf Araştırmalarının Tasnifi ve Değerlendirilmesi	8
III. KAYNAKLAR	17
A. Arşiv Kaynakları.....	17
1.Vakfiyeler.....	17
a. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Bursa Vakfiyeleri.....	21
b. Bursa Şeriye Sicilleri ve Bursa Vakfiyeler.....	25
2. Evkâf Defterleri.....	30
a. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde Bursa Vakıflarıyla İlgili Defterler	31
b. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bursa Vakıfları ile İlgili Defterler.....	32
B.Diğer Kaynaklar	33
1. Siyasetname, Kronik ve Biyografiler	33
2. Kitap, Makale ve Araştırmalar.....	35
a. Kitaplar.....	35
b. Makale ve Araştırmalar.....	37

BİRİNCİ BÖLÜM

BURSA ŞEHRİNİN FİZİKİ YAPISI VE VAKIFLARIN DAĞILIMI

I. BURSA ŞEHRİNİN FİZİKİ ÖZELLİKLERİ VE GELİŞİMİ	38
II. VAKIFLARININ ŞEHİRDE COĞRAFÎ DAĞILIMI	44
A. 17. Yüzyılda Bursa Mahalleleri.....	45
B. Vakıfların Mahallelere Göre Dağılımı.....	49
III. VAKIFLARIN KRONOLOJİK DAĞILIMI	52
A. Yıllara Göre Vakıf Sayıları	54
B. Aylara Göre Vakıf Sayıları	58

İKİNCİ BÖLÜM

BURSA VAKIFLARININ GELİR KAYNAKLARI VE EKONOMİK YAPISI

I. VAKIFLARA AİT GELİR KAYNAKLARI.....	61
A. Gayrimenkuller.....	63
1. Meskenler.....	64
a. Evler.....	64
b. Odalar.....	66
2. Zirai Alan ve İşletmeler.....	68
a. Araziler.....	69
b. Arsalar.....	70
c. Bağ ve Bahçeler.....	71
ç. Çiftlikler.....	76
d. Değirmenler.....	77
3. Ticarî Yapılar ve İşletmeler.....	80
a. Dükkanlar.....	81

b. Fırınlar.....	83
c. Hamamlar.....	84
ç. Kârhaneler.....	85
d. Hanlar.....	86
e. Tuz Ocakları (Memlehâlar)	87
B. Menkuller.....	88
1. Paralar	89
2. Kitaplar.....	102
3. Zirai Aletler.....	104
4. Ev Eşyaları	105
5. Altın	106
C. Değerlendirme	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURUCULARINA GÖRE 17. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

I. SOSYAL STATÜLERİ AÇISINDAN VAKIF KURUCULAR.....	109
A. Askerî Sınıfın Kurduğu Vakıflar.....	114
1. Saray Mensubu Vakıf Kurucular.....	117
2. Seyfiyeye Mensup Vakıf Kurucular.....	122
3. İlmiyeye Mensup Vakıf Kurucular.....	123
B. Reayanın Kurduğu Vakıflar	126
1. Tüccar Vakıf Kurucular	129
2. Esnaf Vakıf Kurucular	131
3. A'yân Vakıf Kurucular	133
4. Mesleği Belli Olmayan Vâkıflar	135
II. CİNSİYETLERİNE GÖRE BURSA VAKIF KURUCULARI....	137
A. Erkek Vâkıflar.....	138
B. Kadın Vâkıflar.....	140

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE 17. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

I. VAKIFLARIN YÜRÜTTÜĞÜ ÇEŞİTLİ HİZMETLER	146
II. BURSA VAKIFLARININ HİZMET ALANLARI	149
A. Dinî Kurum ve Hizmetlerle İlgili Vakıflar	151
1. Camilere Yönelik Vakıflar	153
2. Mescitlere Yönelik Vakıflar.....	156
3. Tekke ve Zaviyelere Yönelik Vakıflar	157
4. Tilâvet ve Dua Vakıfları	162
B. Eğitim-Öğretim Hizmetleriyle İlgili Vakıflar.....	163
1. Sıbyan Mekteplerine Yönelik Vakıflar.....	164
2. Medreselere Yönelik Vakıflar.....	167
C. Sosyal Yardım Hizmetleriyle İlgili Vakıflar	171
1. Mahalle Fakirlerine Yönelik Vakıflar	173
2. Avarız Vakıfları	174
3. İt'âm-ı Taam Vakıfları	176
4. Haremeyn Fakirlerine Yardım Vakıfları	178
5. Ayende ve Revende'ye Yönelik Vakıflar	180
D. Bayındırlık ve Beledî Hizmet Vakıfları	182
1. Ulaşım ve Konaklama Hizmetleriyle İlgili Vakıflar..	183
2. Su Tesisleri ve Hizmetleriyle İlgili Vakıflar	185
3. Bakım, Onarım ve Islah İşlerine Yönelik Vakıflar ..	190
SONUÇ.....	193
KAYNAKÇA.....	198
EKLER	214
ÖZET.....	255
ABSTRACT	257

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
b.	Bin-ibn
BCVD.	Bursa Civarındaki Vakıflar Defteri
bnt.	Binti
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS.	Bursa Şeriye Sicilleri
bkz.	Bakınız
BVBM.	Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü
Deft.	Defter/Defteri
DEA.	Defter-i Evkâf-ı Amme
H.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
HL.TD.	Hüdâvendigâr Livâsı Tapu Defteri
İA.	İslâm Ansiklopedisi
İFM.	İktisat Fakültesi Mecmuası
KKA.	Kuyûd-ı Kadime Arşivi
M.	Miladi
MM.	Maliyeden Müdevver
MVAD.	Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri
Nu.	Numara
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı

THTD.	Türk Hukuk Tarihi Dergisi
TKGM.	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü
TOEM.	Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası
TTK.	Türk Tarih Kurumu
TVAEE.	Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler
Ty.	Tarihi yok
UÜ.	Uludağ Üniversitesi
vb.	Ve benzeri
VD.	Vakıflar Dergisi
VGMA.	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
VK.	Vakfiyeler Kataloğu
vs.	vesâir

TABLOLAR

Tablo 1: 17. Yüzyıl Vakfiyelerinin Sayısal Verileri	24
Tablo 2 : 17. Yüzyıl Bursa Şeriye Sicillerinin Analizi	27
Tablo 3: 17. Yüzyıl Bursa Vakfiyelerinin Şeriye Sicil Defterlerine Dağılımı	28
Tablo 4: Dil Yönünden Vakfiyeler	29
Tablo 5: Yıllara Göre Vakıf Sayıları	55
Tablo 6: Vakıf Sayılarının Hicrî Aylara Göre Dağılımı	59
Tablo 7: Vakfedilen Evlerin Gelir ve Tasarruf Yöntemleri	65
Tablo 8: Bursa'da Vakıf Oda Sayıları ve Mahalleleri	67
Tablo 9: Bursa'da Vakıf Araziler ve Yerleri	70
Tablo 10: Vakıf Bağlar ve Yerleri	72
Tablo 11: Vakıf Bahçeler ve Yerleri	73
Tablo 12: Bursa'da Vakıf Değirmenler ve Yerleri	78
Tablo 13: Bursa'da Vakıf Dükkanlar ve Yerleri	82
Tablo 14: Vakıf Paralar ve Değerleri	97
Tablo 15: Bursa'da Vakfedilen Kitaplar	103
Tablo 16: 17. Yüzyıl Bursa Vakıf Kurucularının Statüleri	114

Tablo 17: Bursa’da Vakıf Kurucuların Sayıları ve Cinsiyetlerine Göre Dağılımı	138
Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları	150
Tablo 19: Cami Görevlilerine Ücret Ödemesi İçin Yapılan Vakıflar	154
Tablo 20: Vakfiyelerde Adı Geçen Tekke/Zaviyeler	160
Tablo 21: Sosyal Yardım Hizmetlerine Yönelik Vakıflar	172
Tablo 22: İt’am-ı Taam Şartlarına Örnekler	177
Tablo 23: Çeşme ve Su Yollarının Tamir ve Bakımına Yönelik Şartlar	187

GİRİŞ

KONU, YÖNTEM ve KAYNAKLAR

I. KONU

Genel anlamda bu araştırmanın konusu; 17. yüzyılda Bursa’da kurulmuş olan vakıfların tespiti, çeşitli yönleriyle tahlili ve vakıf-şehir ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmesidir.

Daha açık söylemek gerekirse, bahsedilen yüzyılda Bursa’da kurulan vakıfların kurulma ve hizmet amaçları, fizikî çehrenin ve mahallelerin vakıf kurumlarla bağlantıları, şehrin sosyal ve ekonomik hayatında vakıfların etkileri, bu araştırmada ele alınan başlıca konulardır.

Tezin başlığından ve yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere bu araştırmada inceleme alanı olarak Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında devlete başkentlik yapmış olan Bursa şehri (merkez) seçilmiştir. Mekân olarak Bursa’nın seçilişinin nedenleri şöyle açıklanabilir:

Bursa 6 Nisan 1326’da Osmanlıların eline geçti ve başkent oldu.¹ Bursa’nın alınmasıyla Osmanlı Beyliği, yarı göçebe bir uç beyliği niteliğinden sıyrılarak bir başkentten yönetilen, sınırları ve yerleşik halkı bulunan, ülkeyi koruyan ve genişleten düzenli bir ordu ve yönetim örgütü ile gerçek bir devlet haline geldi. Aynı

¹ Halil İnalçık, “Bursa”, *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 446; Mükrimin Halil Yinanç, “Bursa”, *İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1949, s. 811.

dönemlerde Bizans'ta yaşanan siyasi kavgalar Osmanlıların işine yaradı ve Osmanlılar daha da geliştiler.²

Osmanlı Devleti, 15. yüzyılda, Avrupalı ülkelerle ilişkileri olan ve en önemli ticaret yollarının üzerinde bulunan birçok merkeze egemen oldu. Bursa da böyle bir ticaret merkeziydi ve Osmanlı egemenliğine girdikten sonra gittikçe artan bir önem kazandı. Bursa'nın Osmanlı Devleti'nde çok büyük önem taşıyan ticarî rolü coğrafî konumuna ve Anadolu yol sistemi içindeki özel durumuna dayanır.³

İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Devleti'nin siyasi merkezi olarak hızla gelişen Bursa, yalnız Anadolu ile Rumeli arasındaki ticaretin merkezi haline gelmekle kalmadı, Batı ile Doğu arasında gerçekleşen milletler arası ticaretin de en önemli antrepolarından biri konumuna yükseldi. Bu durumun başlıca nedeni, Şam ve Tebriz'den başlayan iki önemli kervan yolunun Bursa'da noktalanmasıydı.⁴ Bu ve daha ileride sayılacak gelişmelerle Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de ticaret merkezi olan Bursa, 14. yüzyılın sonunda, Anadolu'nun en önemli şehri haline geldi.

Bursa fethedildiği sırada sadece bir kale-şehir durumunda bulunurken 14. yüzyılda Hisar'dan düzlüğe yayılmış ve tamamen bir Osmanlı-Türk şehri olarak Hisar dışında kurulmuştur. Gelişmesini 15. yüzyılda tamamlamış görünmektedir. Orhan Gazi'den itibaren hemen her sultan zamanında bir semtin çekirdeği oluşturularak ya da bir önceki sultanın külliyesinin çevresi şenlendirilerek şehir klâsik hâlini almıştır. Bu haliyle de

² Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa -Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma-*, Ankara 2006, s. 1.

³ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 2.

⁴ Halil İnalcık, "Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 203-204.

Bursa, tam anlamı ile klasik bir Osmanlı-Türk şehridir.⁵ Bu yüzden Osmanlı şehirlerinin fizikî, ekonomik, sosyal özelliklerinin araştırılması ve vakıf kurumlarının şehir dokusuna katkısının saptanması açısından Bursa iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve büyüme sürecinde birçok ilmî, siyasi, iktisadî ve kültürel atılımların gerçekleştiği bir başkent olan Bursa, her yönüyle Osmanlı tarihinin ilk basamağını teşkil etmiştir. Osmanlı şehir veya müessese tarihi konusunda yapılacak araştırmalarda, çeşitli kurumların ve devlet teşkilâtının ilk defa kurulduğu Bursa önemli bir örnektir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, Bursa'da padişahlar, devlet adamları ve halkın vakıf kurumuna ilgisi oldukça yoğun olmuştur. Buna binaen Bursa, şehirde kurulan vakıfların sayısal ve niteliksel özellikleri ile de dikkat çekmektedir. Esasen, Osmanlı Devleti'nin Erzurum, Adana, Sivas gibi önemli merkezlerinin vakıfları konusunda derinlemesine ve detaylı çalışmalar hazırlanmıştır. Fakat devlete başkentlik yapmış siyasi ve ticarî öneme sahip Bursa'nın tüm bu sayılan yönleri yanında, cami, külliye, çarşı ve han gibi birçok yapıyı barındırması, tarihî ve kültürel dokuyu diğer şehirlere göre daha fazla koruması ve bu özelliğini günümüzde de sürdürüyor olması şehrin araştırma konusu yapılmasında önem arz etmiştir. İşte açıklanan bu özelliklerden dolayı Türk kültürü ve sosyal hayatının önemli bir parçası olan vakıflar, Bursa merkez ölçeğinde ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada zaman olarak 17. yüzyılın seçilmesine gelince; öncelikle Bursa ile ilgili 15 ve 16. yüzyılları içeren kapsamlı

⁵ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 4.

Çalışmaların olduğu bilinmektedir. Bu çalışmalardan bir bölümü dipnotta verilmiştir.⁶

Bu çalışmalardan başka 15 ve 16. yüzyıllarda Bursa'da kurulan vakıflarla ilgili araştırmalar da bulunmaktadır. Bunlardan ikisi 15. yüzyıl Bursa vakıflarını ele almış bir diğeri de 16. yüzyılın ilk yarısını incelemiştir.⁷ 17. yüzyıl Bursa vakıflarını inceleyen çalışmalar ise çok daha azdır.

Esasen eski bir Osmanlı başkenti olan Bursa'nın 14. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kurulan tüm vakıflarını

⁶ Bkz. Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1993; A.Memduh Turgut Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935; Neşet Köseoğlu, *Tarihte Bursa Mahalleleri XV. ve XVI. Yüzyıllarda*, Bursa 1946; Halil İnalıcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti zerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *Belleten*, XV/60, Ankara 1951, s. 629-690; aynı yazar, 15. Asır Türkiye İktisadı ve İtimaı Tarihi Kaynakları" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, İstanbul 1953-1954)s. 51-67; yine aynı yazar, "Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 203-258; Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mimari ağının Menşei: Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, İstanbul 1966; aynı yazar, *Osmanlı Mimarisinde elebi ve Sultan II Murat Devri II*, İstanbul 1972; aynı yazar, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III-IV*, İstanbul 1974; yine aynı yazar, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri*, V, İstanbul 1983; Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul 1998; aynı yazar, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlkretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa 1999; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *XVI. Asırda Bursa*, Bursa 1940; M. Tayyib Gökbilgin, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968, 261-273; zer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006; M.Asım Yediyıldız, *XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat*, Bursa 2003; Hatice Erevik, *XV. Yüzyılda Bursa*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafiya Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1999; Necla Günay, *XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999; Meral Kıncı, *16.Yüzyılın Başlarında Bursa (A-195 Numaralı şer'iyye Siciline Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005. rnek alışmaları çoğaltmak mümkündür.

⁷ Yakup Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Bursa 1992, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Samettin Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Ankara 2000, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; diğeri de 16. yüzyılın ilk yarısında Bursa vakıflarını incelemiştir. Hale Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006.

konu edinen bütüncül bir inceleme henüz yapılmamıştır. Bunun yanı sıra aşağıdaki iki dipnotta Bursa vakıfları konusundaki bir dizi araştırmaya yer verilmiştir. Bu çalışmanın, belirtilen araştırmaları kronolojik olarak takip etmesi ve tamamlaması istendiğinden 17. yüzyıl, çalışma zamanı seçilmiştir.

17. yüzyıl Bursa'sına ilişkin çalışmalar 15 ve 16. yüzyıllara nazaran çok daha azdır. Bunun nedenleri şöyle açıklanabilir:

Osmanlı tarihinin 1600-1800 yılları arasındaki dönemi pek çalışılmamıştır. Bu durum birincisi, Cumhuriyet dönemi Osmanlı tarihçileri, tarih yazımı ve araştırmalarıyla ilgilidir. Mehmet Genç'in belirttiğine göre, cumhuriyet döneminde tarihçiler, 15 ve 16. yüzyıldaki ihtişamlı tarihe yoğunlaşmış ve ardından 1800 sonrasına eğilmişlerdir.⁸⁹

Akademik çevrelerden Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalcık yayımladıkları makalelerle Bursa şeriye sicillerinin önemine dikkat çekmiş bu durum da Bursa ile ilgili yapılacak çalışmaların yoğunluğunu 15 ve 16. yüzyıllara kaydırmıştır.¹⁰ Araştırmalarda

⁸ “...Bizim Cumhuriyet'in tamamen politik, ideolojik kutba dayanan bakışına göre Osmanlı tarihinin 1600-1800 arası adeta mevcut değildir. Tarih yayınlarımıza bakarsak bu iki yüz seneyi bulamayız. Yabancı kaynaklarda da bu biraz böyledir ama biz Türklerde hiç yoktur.” “İdeal Osmanlı Yok”, Açık Oturum, Yöneten: İlber Ortaylı, *Cotigo*, 19, İstanbul 1999, s. 254. Bu görüşe İlber Ortaylı da değişik bir açıdan katılmış 17. 18. yüzyıllarda devlet değişim yaşarken evrakı da değiştiğinden araştırmacıların bunları takip etmekte zorlandıklarından çaresiz kaldıklarını belirtmiştir. 1999 yılı sonrasında bu döneme ait çalışmalar artmışsa da henüz yine arzu edilen derecede değildir.

⁹ Bursa'nın 17. yüzyılına ait çalışmaların görece az olmasının bir diğer nedeni de, imparatorluk dâhilinde en erken tarihli Şeriye Sicillerinin Bursa'ya ait olmasıyla ilgilidir. *Bursa Şeriye Sicili*, A 199: 1455-1486; *Bursa Şeriye Sicili*, A 1: 1462-1463; *Bursa Şeriye Sicili*, A 2: 1467-1478; *Bursa Şeriye Sicili*, A 3: 1478-1478; *Bursa Şeriye Sicili*, A 4: 1484-1485. Mefail Hızlı, “Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, (1), Bursa 2003, s. 407.

¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Konular,” *Tarih Vesikaları*, II, (7), Ankara 1942, s. 15-40; İnalcık, “Bursa Şeriye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları”, *Belleten*, 11, (44), Ankara 1947, s. 693-708; İnalcık, “*Osmanlı*

17. yüzyılın seçilmesinde Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıla özgü özellikleri de etkili olmuştur. 17. yüzyıl, Osmanlı Devleti için bir buhran ve değişim dönemi olarak bilinir. Bu yüzyılda imparatorluğun uğraştığı sorunlar arasında; belirgin bir zaferle sonuçlanmayan savaşlar ve artan savaş masrafları, Celalî isyanları ve sosyal kargaşa, malî bunalım ve enflasyon, esnaf teşkilâtının bozulması, yolsuzluk ve rüşvet, kurumlardaki bozulmalar, dinî nitelikli Kadı-zâdeliler hareketi, toprak ve tımar sisteminin bozulması, askerî sınıfın yaptığı salgınlar, bazı şehirlerde nüfus artışı, iş ve istihdam alanlarının yetmemesi sayılabilir. Ayrıca coğrafi keşiflerle yeni ticaret yollarının bulunması sonucunda Osmanlı ticaret yollarının değişmeye başlaması, Avrupa'da ateşli silahların kullanılmasıyla Osmanlı ordusunun kendini düzenlemek zorunda kalışı bu yüzyılda yaşanan problemlere eklenebilir.¹¹

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda içinde bulunduğu durumu belki en iyi açıklayan, Mehmet Öz'ün de makalesine seçtiği "Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları..." başlığı olabilir.¹²

Devleti'nin Kuruluş ve İnkişafı Devrinde... s. 629-690; İnalçık, "15. Asır Türkiye İktisadi..." s. 55-65; aynı yazar, "Bursa, XV. Asır Sanayi ve Ticaret...", s. 45-66.

¹¹ Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi II, (1453-1559)*, İstanbul 1995, s. 133; Halil İnalçık, "Adaletnameler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s. 75-190; Zeki Arslantürk, *Naîmâ'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul 1997, s. 19, 25 vd. Halil İnalçık, "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", çev: Mehmet Özden, Fahri Unan, *Türkiye Günlüğü*, 11, Ankara 1990, s. 30-41.

¹² Mehmet Öz, "On Yedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Türkiye Günlüğü*, 58, Ankara 1999, s. 40-53; Yücel Öztürk, Osmanlı Devleti'nin XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren köklü değişmelere uğramasını şu gerekçelere dayandırarak açıklamıştır: "İç dinamikler, statik yapının durduğu az verimlilik, merkezi plânlama ve işletmenin yetersiz kalması, devletin acil para ihtiyacını bu statik kurumsallaşmanın sağlayamaması, kurumların işletmecilerinin maiyeti ile beraber kendini finanse edememesi ve daha başka faktörlere indirgenebilir. Dış baskılardan ise, merkantilist ekonomiye geçiş para ekonomisinin doğuşu, üretimde verimliliğin kat kat artması, ticaretin dev şirketler tarafından yürütülmesi ve bunun gibi bu çağda ortaya çıkan daha başka faktörleri

Yukarıda açıklanan 17. yüzyıldaki siyasi ve sosyo-ekonomik durumun Bursa'daki vakıflara tesiri var mıdır, varsa ne ölçüdedir? Bu tesirin izleri 17. yüzyıl Bursa vakıflarında nasıl görülmektedir? Bunlar ve benzeri soruların cevaplarının bulunabilmesi amacıyla araştırmada ilgili yüzyıl tercih edilmiştir.

II.YÖNTEM

Vakıf kurumu, Türk- İslam devletlerinde, yüzyıllarca devlet ve toplum hayatında önemli rol oynamıştır.¹³ Bunun yanında idarî teşkilatlanmadan ekonomik gelişmeye, toplumsal yapıdan kültürel zenginliğe kadar her bir unsura etki eden vakıf müessesesi, devletlerin ve milletlerin hayatında etkili olan birçok kuruma da kaynaklık etmiştir.¹⁴

Osmanlı Devleti zamanında büyük bir gelişme gösteren vakıf müessesesi hakkında günümüze kadar birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalardan bir kısmı Türkiye'de bir kısmı da Türkiye dışındaki ülkelerde yayımlanmıştır.

Vakıf konusu üzerinde çalışan Bahaeddin Yediyıldız, Türkiye'deki vakıf çalışmalarının durumunu şu cümlelerle özetlemiştir:

anlıyoruz.” “Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekküllü ve Çözülüşü”, Türkiye Günlüğü, 58, Ankara 1999, s. 145. Bu örneklerin verilişinin temel nedeni 17. yüzyıl Osmanlı Dünyasında yaşanan durumun çöküş, değişim olarak adlandırılması tartışmalarına girmek değil, bu yüzyılın genel şartlarını göz önüne serebilmektir.

¹³ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, XIII, İstanbul 1982, s. 153; aynı yazar, “İslam'da Vakıf”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XIV, İstanbul 1990, s. 19; Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *VD.*, II, Ankara 1942, s. 1; Hüseyin Salepci, “Tarih Boyunca Vakıflar”, *II. Vakıf Haftası*, Ankara 1984, s. 108; Yediyıldız, Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri,” *VD.*, XX, Ankara 1988, s. 403-408.

¹⁴ İsmail Kurt, “Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, Editör: Abdulkadir Özcan, İstanbul 1997, s. 501.

“Türkiye’de hemen hemen bin yıllık bir maziye sahip olan Türk vakfı hakkında bir takım çalışma ve araştırmaların yapıldığı da inkâr edilemez. Vakfın hukuki yönünü izah eden kitaplar yazılmış, bazı vakfiyeler tahlil edilmeksizin veya tahlil edilerek neşredilmiştir. Ayrıca değişik zaman ve mekânlara veya bazı şahıslara ait vakıfların idarî, sosyal ve ekonomik yönlerini inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Ancak kesin bir ifade ile söyleyebiliriz ki bu çalışmalardan hiçbirisi, vakfın Türk kültürü sistemi içindeki, Türk sosyal ve ekonomik yapısının bütünlüğü içindeki yeri, rolü ve ehemmiyetini ölçüye dayalı bir biçimde ortaya koyacak kemmiyet ve keyfiyette değildir.”¹⁵

A. Vakıf Araştırmalarının Tasnifi ve Değerlendirilmesi

Vakıf konusunda hicrî ikinci asırdan itibaren günümüze değin uzanan sürede çok sayıda araştırma yapılmış ve yazılmıştır. Bu araştırmaların çoğunluğunu da vakıf hukukuna dair yazılmış eserler oluşturmaktadır.¹⁶

Osmanlı vakıfları ile ilgili hazırlanan bir çalışmada hicrî ikinci asırdan itibaren vakıf müessesesi hakkında yazılan ve yapılan çalışmalar şöyle tasnif edilmiştir.¹⁷

1-Osmanlı öncesi yazılan eserler ve monografiler.

¹⁵ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları”, *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Konuşmalar-Tebliğler*, Ankara 1985, s. 16.

¹⁶ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 43. Örnek eserler için bkz. aynı eser, s. 44-48; Osmanlı vakıf hukuku ile ilgili geniş bir literatür çalışması için bkz. Tahsin Özcan, “Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (5), İstanbul Bahar 2005, s. 513-552.

¹⁷ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas 1998, s. 16-17.

2-Osmanlı döneminde yazılan, fetva kitaplarında olduğu gibi daha çok soru ve cevap şeklinde hazırlanan risaleler ve monografiler.

3-İslâm fıkıh kitaplarında vakıflara ayrılan bölümler.

4-Fetva kitaplarında vakıflar hakkında yazılan bölümler.

5-Cumhuriyet döneminde vakıflar hakkında yazılan eserler.

6-Yurt dışında yapılan çalışmalar (İslam ülkelerinde yapılan çalışmalar ve Batılıların yaptıkları araştırmalar.)¹⁸

Konu olarak vakıf hukuku ve vakıf müessesesini içeren eserlere ait verilen bu genel tasniften başka, günümüzde neşredilmiş olan Selçuklu ve Osmanlı vakıf araştırmaları ile ilgili çalışmalar şu başlıklar altında sınıflandırılabilir.

a-Şahıslara ait vakfiyelerin incelenmesi ve yayımlanması: Bu tür çalışmalar münferit vakfiye suretlerinin transkribe edilerek neşredilmesi ve bu vakfiyenin çeşitli yönlerden değerlendirilmesi suretiyle oluşturulmuştur.¹⁹

¹⁸ Abdül Azim Islahi, *Waqf: A Bibliograph*, King Abdülaziz University, Jeddah Saudi Arabia 2003.

¹⁹ Örnek çalışmalar için bkz: İsmet Miroğlu, “Akkoyunlu Beyleri’nden Ferruhşah Bey’in Vakfiyesi (1532)”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 15/19 Ankara 1993, s. 183-204; İsmet Kayaoğlu, “Candaroğlu İsmail Bey Vakfiyesi”, *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara 1986, s. 1040-1047; Akif Mehmet Erdoğan, “Ertuğrul Gazi’nin Bilecik’teki Vakıfları”, *VD.*, XXI, İstanbul 1990, s. 81-115; Osman Keskiöğlu, “Şumnu’lu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi”, *VD.*, XIX, Ankara 1985, s. 31; İbrahim Ateş, “Hasan Paşa’nın Hatay Karamurt’taki Vakıf ve Vakfiyesi”, *VD.*, XVI, Ankara 1982, s. 5-27; Berrin Taşan, “Merzifonlu Şeyh Abdurrahim Rûmi ve Vakfiyesi”, *VD.*, XIII, Ankara 1981, s. 91-101; İsmet Kayaoğlu, “Rahatoğlu ve Vakfiyesi”, *VD.*, XIII, Ankara 1981, s. 1-31; Neşet Çağatay, “Sultan Murad Hüdâvendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye”, *VD.*, XII, Ankara 1978, s. 7-15; İsmet Kayaoğlu, “Turumtay Vakfiyesi”, *VD.*, XII, Ankara 1978, s. 91-113; Ramazan Şeşen, “Sinan Paşa’nın Arapça Vakfiyesinin Tercümesi”, *VD.*, X, Ankara 1973 s. 337-345; Ekrem Hakkı Ayverdi, “Yıldırım Bayezid’in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi”, *VD.*, VIII, Ankara 1969, s. 37-47; M. Tayyib Gökbilgin, “Murad I. Tesisleri ve Bursa İmaret Vakfiyesi”,

b- Müessese vakıfları ve vakfiyelerinin incelenmesi: Bu konuda, daha çok Tapu Tahrir ve evkâf defterlerinde kayıtlı müesseselerin vakıfları araştırılmış ve yayınlanmıştır.²⁰

c- Belirli bir dönemin, vakıflar yönünden incelenmesi ve değerlendirilmesi.²¹

Bu tür çalışmalarda bir zaman aralığı seçilmiş ve bu zaman dilimi içine giren dönemle ilgili vakıflar çeşitli yönleriyle incelenmiştir.

Türkiyat Mecmuası, X, Ankara 1951, s. 217-234; Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey’in Vakfiyesi”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XVI, (17), 1926, s. 284-301; Osman Turan, “Celaledin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, XII, (45), Ankara, 1948, s. 53-59; İ.Hakkı Uzunçarşılı, “Çandarlızâde Ali Paşa Vakfiyesi”, *Belleten*, V, (20), Ankara 1941, s. 549-575; *Fatih Mehmed II Vakfiyesi*, (Neşreden: K. Edip Kürkcüoğlu), İstanbul 1938; Vehbi Tamer, “Fatih Devri Ricalinden İshak Paşa’nın Vakfiyeleri ve Vakıfları”, *VD.*, IV, Ankara 1958, s. 107-125; Yasemin Demircan, Hamza Keleş, “Köprülü Mehmet Paşa’nın 1068 (1658) Tarihli Bozcaada Vakfiyesi”, *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 7, (2), Kastamonu 1999, s. 127-142.

²⁰ Refet Yinanç, “Kayseri ve Sivas Darüşşifaları’nın Vakıfları”, *Belleten*, 48, (189-190), Ankara 1984, s. 299-307; Yusuf Küçükdağ, “Konya Mevlana Dergâhı ve Türbe Hamamına Dair İki Mevlevi Vakfiyesi”, *VD.*, XXIII, Ankara 1994, s. 75-103; Adnan Gürbüz, “Elvan Çelebi Zaviyesinin Vakıfları”, *VD.*, XXIII, Ankara 1994, s. 25-31; Yusuf Küçükdağ, “Mahmud Dede Zaviyesi Vakfiyesi”, *VD.*, XII, Ankara 1994, s. 83-91; Refet Yinanç, “Selçuklu Medreselerinden Amasya Hilafet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, *VD.*, XV, Ankara 1982, s. 5-23; Mehmet Duru, “Yozgat Çapanoğlu Camii ve Vakfiyesi”, *VD.*, XIII, Ankara 1981, s. 71-91; İbrahim Ateş, “Şam Ümeyye Camii ve Vakfiyesi”, *VD.*, XII, Ankara 1978, s. 27-91; Mehmet Fatih Müderrisoğlu, *Edirne II. Bayezid Külliyesi I-II*, Ankara 1986; Şeniz Özyurt, *Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi*, İstanbul 1989, Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniversitesi; Yağmur Say, *Seyyid Battal Gazi Külliyesi*, Ankara 1999, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Cangüzel Zülfikar, *Aziz Mahmud Hüdayi Külliyesi*, Ankara 1999, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa 1996; M. Asım Yediyıldız, *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

²¹ Mehmet Ali Ünsal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Vakıf ve 16. Yüzyılda Harput’taki Vakıflar”, *II. Vakıf Haftası (Konuşmalar- Tebliğler, 1984)*, Ankara 1985, s. 182-186; Ömer Demirel, “1788-1808 Tarihinde Sivas Şer’iyye Sicillerinde Geçen Vakfiyeler”, *VD.*, XX, Ankara 1988, s. 377-385; Bahaeddin Yediyıldız, “Yunus Emre Dönemi Türk Vakıfları”, *VIII. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1991, s. 23-28; Hasan Yüksel, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Vakıfları”, *Halil İnalçık Hatıra Sayısı*, Eren Yayınları, İstanbul 1998.

d-Belirli bir bölgenin, şehrin ya da köyün vakıflarının incelenmesi.²²

Bu tür çalışmalarda, seçilen beylerbeylik, sancak, kaza, şehir, kasaba, köy gibi yönetim veya yerleşim birimlerinin vakıf eserlerinin araştırılarak ortaya çıkarılması denenmiş, buralardaki vakıf eserler hakkında bilgiler verilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

e-Vakıf müessesesinin, tarihî, hukukî, iktisadî ve benzer yönlerden incelenmesi: Bu araştırmalarda vakıflar; tarihî, hukukî ve diğer yönlerden irdelenmiş, bunların dinî, beledî, sosyo-kültürel ve ekonomik yönleri tanıtılmaya çalışılmış, vakıfların yararları, topluma ve devlete hizmetleri belirtilmiştir.²³

²² Hazma Keleş, *H. 1334/M. 1915 Tarihli Şer'iyeye Siciline Göre Yozgat Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990; Hazma Keleş, *Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400- 1920)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1996; Fatma Üstek, *984 (1576) Tarihli Derfter-i Evkâf-ı Rum'a Göre Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985; Yasemin Demircan, *Tahrir ve Evkâf Defterlerine Göre Kayseri Vakıfları*, Kayseri 1992; Refet Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", *VD.*, XXIII, Ankara 1994, s. 5-19; Nazif Öztürk, "Vakıflar Arşiv Kayıtlarına Göre Niksar Vakıfları", *VD.*, XXII, Ankara 1994, s. 45-69; Fahrettin Tızlak, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Vakıfları", *VD.*, XII, Ankara 1994, s. 69-77; Ahmet Cebeci, "Silistre Sancağı Vakıfları ve H.1006 (1597- 1598) Tarihli Silistre Livası Vakıfları ve Vakıf Abideleri", *VD.*, XX, Ankara 1988, s. 467-465; M. Tayyib Gökbilgin, *XV XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul, 1952, Cevat Bakkal, "Tapu Tahrir Defterlerinde Menemen ile İlgili Vakıf Kayıtları", *VD.*, XXVI, Ankara 1997, s. 76-86; Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf- Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000; Alpay Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Ankara 2002; Hüsamettin (Karamanlı) Mehmedov, "Osmanlı Dönemi Gence Karabağ Eyaletinde Vakıflar (16. Yüzyılın Sonları)", *OTAM*, (4), Ankara 1993, s. 635-644; Ümit Kılıç, *XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaleti'nde Vakıflar*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2005.

²³ Ahmed Akgündüz, *...Vakıf Müessesesi*, Ziya Kazıcı, "İslami ve Sosyal Açısından Vakıflar", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı*, Ankara (Ocak-Mart) 1999, s. 11-18; İbrahim Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul 1985; Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları" *Osmanlı*, 5, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 34-43; Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *VD.*, I, Ankara 1938, s. 1-6; Tevfik Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar -Süleymaniye*

Son dönemde, vakıf konulu araştırmaların tanıtımı, tasnifi ve kapsamlı bir tahlili Bahaeddin Yediyıldız tarafından yapılmıştır.²⁴

Yediyıldız, vakıf araştırmalarını konulara göre tasnif ederek tanıtmaya çalışmıştır. Ona göre Osmanlı dönemi Türk tarihinin en önemli olgularından biri olan vakıflar çok çeşitli açılardan ele alınmıştır. O, vakıf araştırmalarını; hukuk, sanat, vakıf eserler, vakıf kurucular, vakfiyeler, vakıf-mülkiyet ilişkileri, vakıf ıstılahları ve tabirleri, belli bölgelerdeki vakıfların umumî tablosu, vakıf- şehir ilişkisi, vakfın türleri, vakıf-devlet, vakıf-siyaset, vakıf-toplum ilişkileri, sosyal teşkilatlar, sosyal tabakalaşma, medeniyet, kültür ve bilim ile bağlantılar, vakfın ekonomik boyutları gibi konularda sınıflandırmıştır.²⁵

Vakıflarla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında; eğitim-öğretimden sanata, sosyal dayanışmadan şehirciliğe, ulaşımdan bilimsel çalışmalara kadar toplumun ve kültürün bütün alanlarına damgasını vurmuş temel müesseselerden birinin vakıf müessesesi olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu müessesenin muhtelif boyutları, Türkiye’de ve diğer ülkelerde, 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana artarak ve değişik yaklaşım tarzlarıyla incelenmeye, anlaşılmaya çalışılmıştır. Ancak bu araştırmalar ve

ve *Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul 2006; Aslan Tufan “İktisadî Bakımdan Vakıflar”, *İktisadi Yürüyüş*, 3, (32), İstanbul 1941, s. 1-2; Ahmet Gökçen, “Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müessesesinin İktisadî Tesirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (35), İstanbul 1985, s. 86-98; Ahmet Güneş, “Osmanlılarda Bazı Vakıf Kurumları ve İşlevleri”, *Türk Kültürü*, 37, (433), Ankara 1999, s. 314-318.

²⁴ Türkiye’de şimdiye kadar yapılan vakıf konulu çalışmaların bir bibliyografya denemesi için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi”, *Osmanlı*, 5, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 17-33; aynı yazar, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Yapılan Vakıf Araştırmaları Bibliyografyası”, *Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı II)*, 6, (32), Ankara 2000, s. 551-565.

²⁵ Yediyıldız, “...Türk Hayrât Sistemi”, s. 17-33.

bunlarda kullanılan metotlar, müessesenin gerçek yapısı ile toplum içindeki yerini tam olarak anlamaya yeterli değildir.²⁶

Yukarıdaki tasniflerde ve bunlar için verilen örneklerde görüldüğü gibi Selçuklu veya Osmanlı vakıfları konusunda çok çeşitli araştırmalar yapılmış ve hâlâ yapılmaktadır. Fakat bunlar bütünü kapsayacak, vakıfların toplum, ekonomi, siyaset, topografya ile kültür içerisindeki önem ve rolünü ortaya çıkaracak, açıklayacak bir metodoloji geleneğine sahip değildir. İlgili alanda yapılan çalışmaların birbirinden bağımsız ve kopuk olması bu müessesenin bütün boyutları ile tanınmasını engellemektedir. Bu sebeple dar konulu monografilerin, ileride birbiriyle mukayese edilebilmeleri için aynı metotlarla ve son derece sistemli bir biçimde hazırlanmaları gerekir.²⁷

Geniş bir coğrafyaya ve uzun bir döneme yayılan Türk vakıflarının kısa sürede araştırılıp incelenebilmesi ve anlaşılır hale getirilebilmesi için üç tür metodolojik araştırma yaklaşımı öne sürülmüştür.²⁸

Bunlar; kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı, coğrafi ve dikey yaklaşım tarzı, külliyelerin iç bünyelerinin ve orada cereyan eden sosyo-kültürel ilişkilerin kuruluşundan günümüze bütün yönleriyle tahliline yönelik yaklaşım tarzıdır. Bu yaklaşımlardan kısa sürede sonuç alınabilmesi için vakıf araştırmalarında sondaj usulünün uygulanması önerilmektedir.²⁹

Kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı, Türk tarihinin Selçuklulardan itibaren anlamlı dönemlere ayrılarak

²⁶ Yediyıldız, “...*Türk Hayrât Sistemi*”, s. 18-19.

²⁷ Yediyıldız, “...*Türk Hayrât Sistemi*”, s. 19-20.

²⁸ Yediyıldız, “*Vakıf İncelemelerinde...*”, s. 16-18.

²⁹ Yediyıldız, “*Vakıf İncelemelerinde...*”, s. 16-18; aynı yazar, “...*Türk Hayrât Sistemi*”, s. 20.

incelenmesini öngörmektedir. Buna göre her bir dönemi ve Türkiye coğrafyasını temsil edebilecek sayıda vakfiye seçilecek, bu vakfiyelerdeki veriler ekonomik ve sosyal yapı ile kültür sistemi içinde değerlendirilecektir.³⁰ İkinci yaklaşım tarzı olan coğrafi ve dikey yaklaşım tarzına göre sondaj coğrafyaya uygulanacaktır. Osmanlı coğrafyasının her tarafını temsil edebilmek amacıyla belirli sayıda pilot bölgeler seçilecek, buralarda kurulan tüm vakıflar ve bunlara ait her türlü belge, arşiv, kütüphane kayıtları tarihî süreç ve kültür bütünlüğü içinde tahlil edilecektir.³¹ Üçüncü yaklaşım tarzı ise; Osmanlı dönemindeki külliyesi temsil edecek sayıda kurumun seçimini gerektirmektedir. Seçilen külliye üzerinde derinliğine, bütüncül ve karşılaştırmalı tahliller yapılacak, bu eserler, müessese-toplum münasebetleri çerçevesinde ele alınacaktır.³²

³⁰ Bu yaklaşım tarzının ilk örneğini Bahaeddin Yediyıldız'ın 18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi-Bir Sosyal Tarih İncelemesi adlı araştırması oluşturmaktadır. Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003. Aynı yaklaşım tarzıyla hazırlanan diğer çalışmalar şunlardır: Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995. Bu çalışmada 19 ve 20. yüzyıllarda Türkiye'deki vakıfların durumu ele almıştır. Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas 1998. Söz edilen araştırma, Türkiye'deki vakıfların 17. yüzyıldaki genel manzarasını çizmiştir. Böylece Türk vakıflarının 16. yüzyıldan günümüze üç buçuk asırlık genel tablosu göz önüne serilmiştir.

³¹ Bu yaklaşım tarzına Evangelia Balta'nın Siroz bölgesi ve vakıflarını incelediği 15 ve 16.Yüzyıllarda Siroz ve Bölgesinin Vakıfları adlı çalışma örnek gösterilebilir. Evangelia Balta, *Les Vakıfs de Serrés et de sa régaion(XVes et XVIes - un Premier inventaire-Traduit par Edit Karagiannis)*, Athènes 1995. Bundan başka, Bahaeddin Yediyıldız tarafından halen yürütülmekte olan "Ordu İli Vakıfları" adlı araştırma aynı yöntemle hazırlanmaktadır. Coğrafi ve dikey yaklaşım tarzının amaçlarına uygun ve geniş bir veri tabanına dayalı olarak yapılan ilk çalışma Mustafa Alkan tarafından hazırlanan *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi-TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma-* adlı doktora tezi olmuştur. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004. Ümit Kılıç'ın Erzurum Eyaleti vakıflarını incelediği doktora araştırması da aynı tür çalışmalara örnek verilebilir. Ümit Kılıç, *XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaleti'nde Vakıflar*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2005.

³² Bu yaklaşım tarzının örnekleri ise şunlardır: Fahri Unan, *Fatih Külliyesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993; M. Asım Yediyıldız, *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış

Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan şehirler düşünüldüğünde günümüzde şehir veya bölge vakıflarını içeren ve karşılaştırma yapılabilecek araştırma sayısı oldukça yetersizdir.³³ Bu nedenle yukarıda bahsedilen metotlar dâhilinde araştırmalar yapılırken bir taraftan da bunlara zemin hazırlayacak hızla şehir, bölge vakıflarını ortaya çıkarabilecek alt çalışmalar yapılmalıdır. Daha önce de değinildiği üzere bu araştırmanın konusu Bursa vakıflarının çeşitli yönleriyle değerlendirilmesidir. Araştırma, coğrafî mekân olarak Bursa merkezi ile sınırlıdır. Zaman olarak ise 1600-1700 yılları arasını kapsamaktadır. Belirtilen bu kapsam ve sınırlılıklar dâhilinde amaç, Bursa'da kurulmuş vakıfları, vakfiyelerinden yola çıkarak tespit ve tahlil etmek, vakıf-şehir ilişkisi ekseninde Bursa'nın şehirleşmesinde, sosyal ve ekonomik hayatında vakıfların rolünü ortaya çıkarmaktır.

Bursa vakıflarının, coğrafi ve dikey yaklaşım tarzında, 1326-1923 tarihlerini kapsayan bir zaman ölçeğinde, tamamının incelenmesi düşünülmüş, fakat aşağıda sıralanan nedenlerden dolayı bunun sınırlı bir zamanda gerçekleştirilen tez çalışması dönemine sığdırılamayacağı görülmüştür. Bu araştırma için bir yüzyıl (17. yüzyıl) seçilmesinin, tüm dönemleri kapsayan şehir vakıflarının tamamının incelenememesinin nedenleri şunlardır.

Şehre ait temel arşiv kaynaklarının çok olması³⁴

Doktora Tezi, Ankara 1995; Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa 1996; Yağmur Say, *Seyyid Battal Gazi Külliyesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1999; Cangüzel Zülfikar, *Aziz Mahmud Hüdayi Külliyesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1999.

³³ Bkz. 22. dipnot.

³⁴ Vakıflar konusunda çok çeşitli bilgi, belgeyi içeren, Bursa ve civarına ait toplam 1062 adet Şeriye Sicili mevcuttur. Salih Pay, *İvaz Paşa Külliyesi*, s. 21; Hızlı, "*Bursa Mahkeme Sicilleri...*", s. 367,369; Yayımlanan bir defterde Hüdavendigâr Livasına ait toplam 10 adet evkâf defterinin bulunduğu belirtilerek

Çalışılacak döneminin uzun bir zaman dilimini kapsamaması³⁵

Bursa tarihi ve araştırmalarına dair bir veri tabanının bulunmaması³⁶

Bursa'ya ait tespit edilebilen vakfiye sayısının diğer şehirlere nazaran daha yüksek olması³⁷

Bursa merkezi ve ilçelerine ait vakfiyelerin önemli bir bölümünün henüz gün ışığına çıkarılmamış olması.³⁸

bunların künyeleri ve bulunduğu arşivler bir liste biçiminde verilmiştir. Bkz. BOA. 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), (MVAD.), Ankara 1995, s. 10-11; Çalışmalarımız sırasında yukarıda belirtilen evkâf defterlerinden başka, biri Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde olmak üzere toplam üç adet evkâf defteri ile bir adet Evkâf Muhasebe Defteri (Sultan Orhan Evkâfı Muhasebe Defteri) daha tespit edilmiştir. Böylece Bursa'yla ilgili olan evkâf defteri sayısı toplam on dörde ulaşmıştır.

³⁵ Bursa vakıfları ile ilgili metodolojik bir çalışma, 14. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan uzun bir dönemi kapsayacaktır. Çünkü imparatorluğa ait en eski tarihli mahkeme sicilleri yine Bursa'dadır. Şeriye Sicillerinin en eski tarihli defteri A 199/808 numaralı olup H.860-861/1455-1456 yıllarına ait kayıtları içermektedir. Bu defterlerden en yenisi ise İznik ve köylerinin H. 1342/1923 yılı olaylarını içeren D 37 numaralı defterdir. Hızlı, "*Bursa Mahkeme Sicilleri...*", s. 369.

³⁶ Esasen Bursa şehir tarihi konusundaki araştırma ve çalışmaları bir araya toplamak amacıyla Bursa'da Ketam adıyla bilinen Kent Tarihi Araştırmaları Merkezi kurulmuştur. Bu merkez daha çok kütüphane niteliği taşıdığından Bursa'ya dair çalışmaların dijital veri tabanı henüz oluşturulmamıştır.

³⁷ Yakup Tuncer, Bursa vakıfları konusunda hazırladığı çalışmada 15. yüzyıl Bursa merkezine ait 303 vakfiye tespit etmiştir. Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 85; Samettin Başol da aynı konudaki araştırmasında 15. yüzyıla ait ve yukarıdaki 303 vakfiyeden farklı 33 vakfiye belirlemiştir. Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 13-15. Böylece 15. yüzyıl Bursa merkezine ait toplam vakfiye sayısı 336'dır.

Başka bir araştırmada 16. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen Bursa vakfiyelerinin sayısı 567'dir. Bkz. Hale Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006, s. 2.

17. yüzyıl Bursa vakıflarını içeren bu araştırmada ise toplam 917 vakfiye tespit edilmiştir. Yukarıdaki araştırmalardan elde edilen verilere göre yalnız iki yüz elli yıllık bir dönem için Bursa vakfiyelerinin toplam sayısı 1820'ye ulaşmaktadır. 14, 18, 19 ve 20. yüzyıl vakfiyeleri de düşünüldüğünde bu rakamın en az iki katına ulaşacağı tahmin edilebilir.

³⁸ Daha önce de değinildiği üzere Bursa vakfiyelerinin sayıları hakkında elimizde yalnızca 15, 16 yüzyılın ilk yarısı ve 17. yüzyıla ait veriler bulunmaktadır. Bkz. dipnot 37. Fakat 14, 18, 19 ve 20. yüzyıllar ile 16. yüzyılın ikinci yarısına ait Bursa vakıflarına ilişkin araştırma ve değerlendirmeler henüz yapılmamıştır. Bu

III.KAYNAKLAR

Araştırmamızın esas malzemesini ilgili döneme ait Bursa vakfiyeleri teşkil etmiştir. Bu vakfiyelerin büyük bir çoğunluğu Vakıf Defterlerinde, Bursa Şeriye Sicillerinde ve evkâf defterlerindedir. Ayrı bir belge olarak (rulo halinde) veya ayrı bir defter olarak düzenlenen müstakil vakfiyeler de bulunmaktadır. Bundan dolayı Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivinde bulunan Vakıf Defterleri ve müstakil vakfiyeler ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan evkâf defterleri bu araştırmanın temel kaynaklarını oluşturmuştur. Bunların yanında dönemin kronikleri ve biyografi eserleri ile makale, monografi ve kitaplardan oluşan birinci ve ikinci el kaynaklardan da yararlanılmıştır.³⁹

A. Arşiv Kaynakları

1.Vakfiyeler

Tarihimizin belirli bir dönemi ve kurumlarını incelemeye karar verdiğimizde, ilgili dönemde yaşayan insanlar için nelerin niçin önemli olduğunu, onların düşünce yapılarını, dünya görüşlerini ve çevrelerine bakış açılarını yakından tanımamız gerekir. İnsanların hangi amaç ve düşüncelerle vakıflar kurduğunu keşfetmeden vakıf müessesesinin anlaşılması kolay değildir. Bu durum insanların istek ve iradeleri ile yazdırdıkları, vakfının her

nedenle yukarıda belirtilen dönemlere ait Bursa vakfiyeleri, gün ışığına çıkarılmadığı gibi sayıları da bilinmemektedir.

³⁹ Kaynak ve araştırmalara dair geniş bilgi ilerideki sayfalarda verilecektir.

türlü şartını belirttikleri vakfiyeleri vakıf araştırmalarında ön plâna çıkarmıştır.

Bir vakfın hâkim tarafından onaylanmış resmi kuruluş belgesine vakfiye denmektedir. Geniş anlamıyla ise; vakıf kuran kişinin vakfına devrettiği mal varlığıyla bunların işletim ve yönetim esasları gibi şartlarını belirttiği ve hâkimin (kadının) bu konudaki kararını ve onayını içeren hukukî bir belgedir.⁴⁰ Bu belgeler, vakıf kuracak kişinin isteği ve başvurusuyla şer'î mahkemelerde kadı ve şahitler huzurunda düzenlenip, kadı tarafından tasdik ve tescil edildikten sonra hiç değiştirilmeden mahkeme sicillerine kaydedilirdi. Bundan dolayı vakfiyeler bilgi bakımından güvenilir vesikalar arasındadır. Bunlar, sadece vakıf hizmetlerinin nasıl ifa edileceğini değil aynı zamanda toplumun hukukî, tarihî, içtimaî, dinî vb. yönleri hakkında bilgi veren birer hazine değerindedirler.⁴¹

Söz konusu vakıf belgelerinin önemine dikkat çeken M. Fuad Köprülü, konuyla ilgili şunları yazmıştır.

“İlim dünyasının kolayca erişebileceği vakıf vesikaları, yalnız vakıf müessesesini hukukî ve tarihî bakımlarından aydınlatmakla kalmayacak, tarihimizin her şubesini aydınatabilecek yeni vesikalar elde edilmiş olacaktır. İktisadî Tarih, İçtimaî Tarih, Şehir Tarihi, İskân Tarihi, Tarihi Topografya, İdari ve Mâlî Tarih, Dinî Tarih hülâsa eski Türk cemiyetinin dâhilî bünyesini, muhtelif içtimaî münasebetlerini bize gösterecek bütün tarih şubeleri bundan en büyük istifadeyi temin

⁴⁰ M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993, s. 576; Ali Himmet Berkî, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tabirler*, Ankara 1966, s. 54; Mehmet Şeker, “Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri”, *Erciyes Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, VIII, Kayseri 1993, s. 1; Bahaeddin Yediyıldız; “Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi,” *VD.*, XV, Ankara 1982, s. 24; *Son On Yılda Vakıflar (1980-1990)*, Ankara 1990, s. 4.

⁴¹ *Son On Yılda Vakıflar*, s. 5.

edecektir. Şehirlere nasıl iskân edildiğini, yerini, mahallelerin nasıl teşekkül ettiğini, muhtelif sanat mensuplarının nerelerde temerküz ettiğini, muhtelif ticari faaliyetlerinin inkişâf derecesini, muhtelif vergilerin mahiyetini, ilmî ve dinî müesseselerle içtimaî yardım müesseselerinin inkişafını bize vesikalar anlatacaktır. Daha ziyade askerî ve siyasî vakaları, hükümdarların ve büyük ricalin hayat ve sergüzeştlerini anlatmakla iktifa eden kroniklerin arada bir tesadüf kabilinden bahsettikleri umumî hayatı yani cemiyetin hakiki bünyesini asıl bu vesikalar sayesinde öğrenebileceğiz... O halde millî tarihimizin birçok meçhul cephelerini bize gösterecek olan bu vakıf vesikaları üzerinde sağlam bir plânla çalışmaya başlayalım...

Bu vesikalar birinci derecede mühim tarihî kaynaklar olarak yalnız millî tarihimize değil bütün dünya tarihine büyük bir hizmette bulunmuş olacaktır.”⁴²

Vakıf kurumuyla ilgili belgeler arasında vakıfların kuruluş ve işleyişini açıklayan vakfiyeler, en önemli belge (kaynak) türü olma özelliği taşımaktadırlar.⁴³

Vakıf kurumunun araştırılmasında özel bir önem taşıyan vakfiyelerde genel olarak şu bilgiler yer alırdı.

Vakfiyeleri, genelde Hz Allah’a hamd ve Peygamberlere salât selâmdan sonra hayır ve hasenatın sevabı hakkındaki âyetler ve hadiselerle başlar, vakıf kurmak isteyen kişinin adı, unvanı, ikamet yeri ile devam ederdi. Ardından vakfın hayrâtı ya

⁴² Mehmed Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti”, *VD.*, I. 1-2, İstanbul 1938, s. 6.

⁴³ Vakfiyelerle ilgili bazı etütler için Bkz. Mehmet Şeker, “Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri”, *Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, VIII, Kayseri 1993, s. 1-18; Halim Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *VD.*, 1, İstanbul 1938, s. 103-129; “Hazma Keleş,” Vakfiyelerin Tarih Araştırmaları Açısından Değeri”, *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 9, (2) Kastamonu (Ekim) 2001, s. 501-514. Bu son çalışmada araştırmacı, vakfiyelerin özelliklerini açıklamış, bu belgelerin “Sosyal Tarih”, “Kültür Tarihi”, “İktisadî Tarih” ve “Hukuk Tarihi” araştırmaları açısından önemini kapsamlı bir biçimde örneklerle ortaya koymuştur.

da işlemesi için tahsis edilen akar türündeki mevkufları sıralanırdı. Daha sonra hem hayrât türündeki yapıların hem de akarların yerleri, mevkileri ve sınırları açıklanırdı. Vakfın nasıl yönetileceği, hangi hizmetleri vereceği, ne tür masraflar yapacağı, kurumda kaç kişinin hangi görevlerle çalışacağı, bu kişilere ne kadar ücret verileceği ve bu ücretlerin nerelerden alınacak gelirlerle temin olunacağı bildirildi. Kurulan vakfın gelir kaynakları ve bu gelir kaynaklarının nasıl işletilerek gelir elde edeceği ayrıca vakıftan kimlerin ne şekilde yararlanacağı da vakfiyede belirtilirdi. Son bölümde ise vakfın sıhhat ve lüzumuna dair hâkimin hükmü ile vakfın şartlarını değiştirip bozacak, şartlarını yerine getirmeyecekler için beddualar yazılırdı. En sonunda da vakfiyenin tescil tarihi, bu durumu onaylayan ve şahit olan kişilerin adları ile unvanları bulunurdu. Kurulan bir vakıfla ilgili yukarıdaki bilgileri içeren vakfiye, şeriye sicillerine kaydedilir, kadı tarafından mühürlenene bir sureti de vâkıfa verildi.⁴⁴

Vakfiyelerdeki bölümler ve bilgiler her zaman aynı sırada ve uygunlukta olmazdı. Bunlar vakfı kuran kişinin statüsü, isteği ve vakfının büyüklüğüne göre değişebilirdi. Örneğin sadece kurulan vakıfla ilgili çok kısa tanıtıcı bilgilerin yer aldığı sekiz, on satırlık vakfiyeler olduğu gibi⁴⁵ tüm bölümlerin geniş bir yer tuttuğu 400 sayfalık vakfiyeler de bulunurdu.⁴⁶

⁴⁴ Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserler...*, s. 57; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, III, s. 576; Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müessesesi*, Ankara 1984, s. 99; *Son On Yılda Vakıflar*, s. 6; Keleş, *"Vakfiyelerin Tarih Araştırmaları..."*, s. 34.

⁴⁵ Bkz. *Bursa Şeriye Sicili*, A 60/44 a; *Bursa Şeriye Sicili*, C 3 /115 a; *Bursa Şeriye Sicili*, C 2 /124 a

⁴⁶ Kunter, *"Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri..."*, s. 109.

a. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Bursa Vakfiyeleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, vakıf gayrimenkullerin tapusu mesabesinde olan vakfiye, ferman, berat, ahkâm, hüccet ve sâir vesikalarla tarih boyunca vakıfların tesis ve tanzimi ile ilgili her türlü belge ve evraktan müteşekkil bir kurumdur. Bu kurum; evkâf muhasebecileri ve mütevelliler tarafından tutulan kayıtlar ile Evkâf Nezareti ve Vakıflar Genel Müdürlüğü personeli tarafından tutulan kayıtlardan oluşmaktadır.⁴⁷ Ayrıca bir araştırmacı, Vakıf Kayıtları Arşivi'nin Türk tarihi araştırmaları açısından önemini özet olarak şöyle dile getirmiştir: *“burası, 2376 vakıf kütük defteri ve 40280 vakıf kayıt dosyasında bulunan yarım milyonu aşkın belge ile Türkiye'nin dokuz buçuk asırlık hafıza merkezlerindendir. Bu belgeler, özel olarak Türkiye'de vakıf müessesinin, genel olarak ise, Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik tarihinin kaynaklarıdır. Vakıflarla ilgili bu belgelerin tasnif edilerek kataloglarının yapılması, okunarak elektronik ortama aktarılması, hem vakıf müessesesinin hem de Türkiye'nin tarihinin yazılmasına hız kazandıracaktır”*⁴⁸

Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde tasnif edilmiş değişik numara, tarih ve muhtevaya ait 2376 kütük defteri vardır. Orijinal veya sûret bu defterlerde, resmî bilgilere göre yaklaşık 237500 belgenin olduğu tahmin edilmekte olup gerçek belge sayısı ise bu rakamın çok üstündedir. Bu belgelerin 27019'u vakıfların hukukî dayanağı ve temel taşı niteliğinde olan vakfiye ve zeyl vakfiyeleridir. Diğerleri ise îlâm, kayd-ı hâkanî, ferman, berat, hüccet, tafsil, hülâsa, şart tebdili, tevzin cetveli, irade, şurâ-yı

⁴⁷ Mustafa Alkan, “Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi”, *VD.*, XXX, Ankara 2007, s. 4. Adı geçen makalede araştırmacı, Vakıf Kayıtlar Arşivi'ni, burada bulunan tüm defter, dosya ve belge türlerini tarihi sınıflama ve sayısal verilerle ayrıntılı olarak tanıtmış vakıf araştırmacılarına yol göstermiştir.

⁴⁸ Alkan, “... *Vakıf Kayıtlar Arşivi*”, s. 3.

evkâf kararı ve benzeri belge ve kayıtlardan oluşmaktadır.⁴⁹ Adı geçen arşivde müstakil veya müşterek vakfiyelerin yazılı olduğu vakfiye defterleri 623 adettir.⁵⁰

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunan belgelerin bir bölümü Genel Müdürlük bünyesindeki bilgisayar veri tabanına girilmiştir. 27 Aralık 2005 tarihiyle 103943 belgenin fihrist bilgisi bu veritabanına yüklenmiştir. Künye bilgisi veri tabanına işlenenlerden 20126 adedi vakfiye ve zeyl vakfiye türündeki belgelerdir.⁵¹

Daha sonraki işlemler sonucunda veri tabanında girişi tamamlanan belge adedi 105 bin civarına yükselmiştir.⁵²

Esasen vakfiye ve vakıfla ilgili belge ve defterler Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunanlarla sınırlı değildir. Bahaeddin Yediyıldız vakıf müessesesinin bilinmeyenlerinin çözüme kavuşturulabilmesi için vakıfla ilgili kaynakların tamamının sorgulanması, tahlil edilmesi ve elde edilen verilerin kültür bütünlüğü içinde yorumlanmasını önermiştir. Bunun için de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiye ve ilgili diğer belge koleksiyonlarından başka Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki vakfiye ve vakıf muhasebe kayıtlarının, tapu tahrir defterleri ile şeriye sicillerinin, ayrıca kütüphanelerdeki vakıflarla ilgili literatürün ve halkın elinde bulunan belgelerin de hesaba katılması gerekliliğini

⁴⁹ Alkan, *a.g.m.*, s. 5.

⁵⁰ Alkan, *a.g.m.*, s. 9.

⁵¹ Alkan, *a.g.m.*, s. 17.

⁵² Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı Arşiv Şefi Mevlüt Çam ile 01.09.2007 tarihinde yapılan mülakat.

vurgulamıştır. Daha sonra da bunların tespit edilip toplanması, tasnif ve indekslerinin yapılmasına işaret etmiştir.⁵³

Vakıflar Genel Müdürlüğü, zaman içinde çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının arşiv, müze ve kütüphanelerine dağılmış bulunan vakıflarla ilgili tüm belgelerin örneklerinin derlenmesi ve mikrofilm ortamında örneklerinin alınması amacıyla bir proje başlatmıştır.⁵⁴

Proje kapsamında; mikrofilme alınan belgelerin dijital kopyaları hazırlanacak, Arapça belgelerin Türkçe'ye tercümesi ile Osmanlıca belgelerden vakfiye, zeyl vakfiye, ferman, ilâm, hüccet, berat ve benzeri belgelerin transkripsiyonları yapılarak dijital ortama aktarılacaktır. Bunun sonucunda Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi (VAYS) oluşturularak Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi kültür ve medeniyetine ait elde edilen bilgiler internet ortamında Türk ve dünya kamuoyu ile paylaşılacaktır.⁵⁵

Türkiye'deki vakfiye ve vakıflarla ilgili belge sayıları ve çeşitleri ancak bu proje tamamlandığında kesine yakın bir biçimde bilinebilecek ve incelenebilecektir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Bursa vakıf fihristine göre Bursa ili sınırları dâhilinde toplam 1041 adet vakıf kurulmuştur. Bunlardan

⁵³ Yediyıldız, “*Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları*”, s. 17.

⁵⁴ Projenin adı; “Vakıflarla ilgili Belgelerin Derlenip Bilgisayar Ortamına Alınması” projesidir. İlgili proje Yüksek plânlama Kurulu'nun 29.08.2003 tarih ve 2003/36 sayılı kararı ile programa alınmış 29.12.2004 tarihinde bir Bilişim Teknolojileri ve Bilgisayar Yazılımları firmasına ihale edilmiştir. Son olarak da ihaleyi alan firma ile 25.03.2005 tarihinde iş sözleşmesi imzalanarak proje başlatılmıştır. Projenin süresi 31.12.2007 tarihine kadardır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı'ndan alınan *19.04.2005 Tarihli yazılı bilgi notu*. Bu bilgiye ulaşmamı sağlayan Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı Şefi Mevlüt Çam Bey'e teşekkür ederim.

⁵⁵ Bkz. *19.04.2005 tarihli yazılı bilgi notu*. İlgili proje, Vakıflar Genel Müdürlüğü çalışanları arasında ve basında daha çok “VAYS” Projesi olarak bilinmektedir. Yürütülen projeye göre; 01.09.2007 tarihinde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Milli Kütüphane, Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul Müftülük Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü ve Bölge müdürlükleri ve benzeri kurumlardan vakıflarla ilgili veri-belge-toplama işlemleri sürdürülmekteydi.

701 adedinin Bursa merkezi ve buraya bağlı köylerde kurulduğu tespit edilmiştir. Fihriste göre 701 vakıftan ancak 75 tanesinin vakfiyesi mevcuttur.⁵⁶ Bu vakfiyelerden on sekizi 15. yüzyıla aittir.⁵⁷ Adı geçen arşivde Bursa'ya ve araştırma dönemi olan 17. yüzyıla ait 24 vakfiye tespit edilmiştir. Bunlardan onu mükerrer, üçünün hayrâtı Bursa dışı olduğundan ve üçü de köyde kurulduğundan araştırmada kullanılmamıştır. Bunun sonucunda Bursa merkeze ait sekiz vakfiye araştırmaya dâhil edilmiştir.⁵⁸

Tablo 1: 17. Yüzyıl Vakfiyelerinin Sayısal Verileri

Vakfiyenin Tespit Edildiği Yer	VGMA	Kullanılmayan	Vakfiyenin Durumu	Sayısı	Kullanılmayan Vakfiye	Kullanılan Vakfiye
			Köy vakfiyesi olanlar	3	16	
			Hayrâtı Bursa dışı olanlar	3		
			Mükerrer vakfiyeler	10		
			Kullanılan vakfiye	8		8
			Ara toplam	24		
	BŞS	Kullanılmayan	Okunamayanlar	13	90	
			Tarihi inceleme dönemi dışında Olanlar	21		
			İptal edilmiş vakfiyeler	1		
			Köy vakfiyesi olanlar	46		
			Hayrâtı Bursa dışı olanlar	3		
			Mükerrer vakfiyeler	6		
			Kullanılan vakfiye	803		803
			Ara toplam	893	106	
Genel Toplam				917	106	811

⁵⁶ VGMA., *Bursa Vilayeti Siyakat Defteri Fihristi*, Nu. 2245. Bursa'da kurulan vakıflar ve vakfiyeleri ile ilgili verilerde farklılıklar vardır. Gerçekte vakfiye sayısı 75'ten daha yüksek olmalıdır. Bir başka defterde Bursa ve civarına ait 119 vakfiye olduğu tespit edilmiştir. VGMA., *Bursa ve Civarında Bulunan Vakıflara Ait Vakfiyeler Defteri*, Nu. 2163. (Bu defter bundan sonra BCVD. şeklinde gösterilecektir.) Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakıf fihristi dijital veri tabanında yapılan sorgulamaya göre Bursa merkez, ilçe ve köylerinde toplam 1294 adet vakıf kurulmuştur. Bu vakıflardan dokuzunun kurucusu Bursa ili dışındadır. Bursa merkezinde (Osmangazi, Nilüfer, Yıldırım merkez ilçesi dâhil) kurulanların sayısı ise 335'tir.

⁵⁷ Bkz: Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 9.

⁵⁸ Bkz. Tablo 1.

b. Bursa Şeriye Sicilleri ve Bursa Vakfiyeleri

Osmanlı Devleti döneminde toplumla ilgili dinî ve hukukî bütün anlaşmazlıklar Şeriye Mahkemelerinde kadılar tarafından çözümlenmeye çalışılırdı. Mahkemelerde kadılar tarafından verilen bütün kararlar, toplumla ve yargıyla ilgili hukukî olaylar, görevlendirme yazıları şeriye sicili adı verilen defterlere yazılmakta idi.⁵⁹ Kadının görevleri arasında vakıf kuran kişilerin vakfiyelerini incelemek ve onaylamak, vakıf binaları kiraya vermek, şayet görevlendirilmiş ise bir vakıfa yöneticilik yapmak ve vakıf işlerini kontrol etmek gibi görevler de yer alıyordu.⁶⁰ Vakıf yapacak kimseler tarafından hazırlanan vakfiye kadı huzurunda şahitlerle birlikte incelendikten sonra kadı tarafından onaylanır ve bu vakfiye metni şeriye sicil defterlerine yazılırdı. Vakfiyenin bir nüshası da vakfı kuran kişiye verilirdi. Vakfiyelerde ortaya çıkan karışıklıklar kadı sicillerine kaydedilen asıl metinden karşılaştırılarak giderilmeye çalışılırdı. İşte hemen hemen kurulan tüm vakıfların kuruluş şartları şeriye sicillerine kaydedildiklerinden dolayı, şeriye sicillerinde kayıtlı olan binlerce vakfiye bulunmaktadır.⁶¹ Sicillerdeki bu kayıtlar sayesinde vakıf ve benzeri sosyal ve iktisadî kurumların işlevlerini ayrıntıları ile öğrenmek mümkün olabilmektedir.⁶²

⁵⁹ Ahmed Akgündüz, *Şeriye Sicilleri I*, İstanbul 1998, s. 17.

⁶⁰ Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şeriye Sicili*, Ankara 1958, s. XXXIV.

⁶¹ Kurt, "Vakıf Müessesesi...", s. 529.

⁶² Akgündüz, *Şeriye Sicilleri I*, s. 16.

Osmanlı tarihi araştırmalarında Bursa Şeriye Sicilleri⁶³ özel bir öneme sahiptir. Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olması, bu sebeple ilk idarî ve hukukî teşkilatlanmanın burada gerçekleştirilmesi ve bu yapılanmanın sicillere yansması, Bursa sicillerinin önemini artırmıştır. Ayrıca Bursa Şeriye Sicillerinin sayı⁶⁴ ve içerik zenginliği bakımından İstanbul Şeriye Sicillerinden sonra ikinci sırayı alması bu belgelerin değerini artıran diğer bir özelliktir. Bütün bunların yanında Bursa Şeriye Sicillerinin en önemli özelliği ise; Osmanlı sicilleri arasında en eski tarihli defter ve belgelerin bu siciller arasında yer almasıdır.⁶⁵ Bursa Şeriye Sicillerinden 20 tanesi 15. yüzyıla, 181 tanesi 16. yüzyıla ve 137 tanesi de 17. yüzyıla aittir. Bu araştırma için 137 Şeriye Sicil defteri taranmış, bunlardan 110'unun içeriğinde vakfiyeye rastlanırken 27'sinde herhangi bir vakfiye bulunamamıştır. Bu çalışmanın hazırlanması sırasında

⁶³ Bursa Şeriye Sicilleri, 1924 yılına kadar Şeriye Mahkemelerinde muhafaza edilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde Şeriye Mahkemelerinin kaldırılması ile birlikte Şeriye Sicilleri numaralandırılarak Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne devredilmiştir. 1945 yılında ise bu defterler Bursa Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiş, burada yeni bir sayım numarası verilerek kayda geçirilmiştir. Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları* Bursa 1993, s. 5. Daha sonra yapılan yeni bir tasnif çalışmaları sırasında numaralı defterler bir sisteme bağlı kalınmaksızın, daha çok boy sırasına göre "A", "B", "C" ve "D" şeklinde sınıflandırılmışlardır. Ocak 1991 tarihine kadar Bursa Arkeoloji Müzesi'nde bulunan sicil defterleri, bu tarihte Ankara'daki Milli Kütüphane'ye taşınmıştır. Osman Çetin, *Sicillerine Göre Bursa' İhtida Hareketleri ve Sosyal sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994, s. 1-2. Daha sonra Milli Kütüphanedeki tüm Şeriye Sicilleri Ankara'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne teslim edilmiştir.

⁶⁴ Bursa'ya ait olmak üzere toplam 1062 adet sicil defteri bulunmaktadır. Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa 1996, s. 21; Hızlı, "*Bursa Mahkeme Sicilleri...*", s. 367. Bursa Şeriye Sicilleri ile ilgili bir başka kaynakta bu defterlerin sayısı 810 olarak belirtilmiştir. Yine bu kaynakta içerisinde vakfiye bulunan ve bulunmayan şeriye sicil defterleri belirtilerek tasnif edilmiştir. Daha sonra'da şeriye sicil defterlerinde kayıtlı olan vakfiyeler özet halinde listelenmiştir. Defterin ilk sayfasında "Ali Naci Sevinç tarafından çıkarılan eski mahkeme-i şeriye sicillatının fihristidir" açıklaması bulunmaktadır VGMA., *Bursa Mahalli Müzesine Devredilmiş Olan Mülga Mahkeme-i Şeriye Sicil Defterlerinde Kayıtlı Vakıf Vesikalarının Listesi, Defter Nu.1764*.

⁶⁵ Bursa Şeriye Sicilleri arasında en eski tarihi taşıyan belgeler şu defterlerde yer almaktadır. *Bursa Şeriye Sicili, A 199/208 860-890/1455-1485; Bursa Şeriye Sicili, A 1/1 860-900/1455-1494; Bursa Şeriye Sicili, A 2/2 867-868/1462-1463*. Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da...*, s. 1.

108 sicil defterinden vakfiye alınarak kullanılmıştır.⁶⁶ Bu sicillerde tespit edilen toplam 893 adet vakfiye⁶⁷ araştırma kapsamına alınmıştır.

Tablo 2 : 17. Yüzyıl Bursa Şeriye Sicillerinin Analizi

Bursa Şeriye Sicil Defterleri	Sayısı	Oranı
İçeriğinde vakfiye olup kullanılan defter sayısı	108	%80.2
İçeriğinde vakfiye olup kullanılmayan ⁶⁸ defter sayısı	2	
İçinde vakfiye bulunmayan defter sayısı	27	%19.8
İncelenen Toplam Defter Sayısı	137	100%

Bu vakfiyelerden okunamayanlar, 17. yüzyıla tarihlenmeyenler, iptal edilenler, hayrâtı Bursa dışında olanlar, köylerde kurulanlar ve mükerrer olanlar araştırmaya dâhil edilmemiştir. Böylece Bursa Şeriye Sicilleri'nden tespit edilip araştırmada kullanılan vakfiye sayısı 803'e düşmüştür.⁶⁹

⁶⁶ Bkz. Tablo 2. İki defterdeki vakfiyeler köy vakfiyesi olduğu için araştırmaya dâhil edilmedi.

⁶⁷ Bursa Şeriye Sicillerinde yer alan vakfiyelerin referansları dipnotlarda şu şekildi gösterilmiştir. *Bursa Şeriye Sicili*, C 2/53 a Bu örnekte “C” defter serisi türünü, 2 defter numarasını ve “53 a” da sayfa numarasını göstermektedir.

⁶⁸ Bu defterlerde tespit edilen vakfiyeler, köylere ait olduğu veya vakfın hayrâtı Bursa dışında bulunduğu için incelemeye alınmamıştır.

⁶⁹ Bkz. Tablo 1.

Tablo 3: 17. Yüzyıl Bursa Vakfiyelerinin Şeriye Sicil Defterlerine Dağılımı

Sıra	Defter Nu.	Belge Adedi		Sıra	Defter Nu.	Belge Adedi		Sıra	Defter Nu.	Belge Adedi	
1	B 8	3		55	B 69	16		109	B 153	1	
2	B 9	7		56	B 70	3		110	B 154	5	
3	B 17	1		57	B 71	8		111	B 185	2	
4	B 18	2		58	B 72	4		112	B 186	7	
5	B 19	6		59	B 73	3		113	B 187	0	
6	B 20	11		60	B 74	7		114	B 204	1	
7	B 21	8		61	B 75	6		115	B 210	1	
8	B 22	1		62	B 77	0		116	B 283	6	
9	B 23	10		63	B 78	5		117	B 285	1	
10	B 24	1		64	B 83	3		118	B 286	0	
11	B 25	1		65	B 87	6		119	A 152	1	
12	B 26	5		66	B 88	6		120	A 154	0	
13	B 27	1		67	B 90	5		121	A 155	0	
14	B 28	6		68	B 91	0		122	A 156	0	
15	B 29	2		69	B 94	0		123	A 157	0	
16	B 30	2		70	B 96	7		124	A 158	0	
17	B 31	5		71	B 97	0		125	A 159	0	
18	B 32	6		72	B 102	0		126	A 160	15	
19	B 33	12		73	B 103	6		127	A 161	7	
20	B 34	9		74	B 104	5		128	A 162	4	
21	B 35	0		75	B 107	6		129	A 163	0	
22	B 36	4		76	B 108	0		130	A 164	0	
23	B 37	11		77	B 109	16		131	A 180	1	
24	B 38	4		78	B 110	9		132	A 187	0	
25	B 39	12		79	B 111	6		133	A 188	0	
26	B 40	15		80	B 112	10		134	A 201	2	
27	B 41	12		81	B 114	5		135	A 206	0	
28	B 42	15		82	B 115	14		136	C 2	24	
29	B 43	8		83	B 116	3		137	C 3	6	
30	B 44	8		84	B 118	0					
31	B 45	14		85	B 119	10					
32	B 46	4		86	B 129	1					
33	B 47	5		87	B 130	9					
34	B 48	30		88	B 131	0					
35	B 49	8		89	B 132	3					
36	B 50	9		90	B 133	0					
37	B 51	16		91	B 134	1					
38	B 52	12		92	B 135	2					
39	B 53	19		93	B 137	1					
40	B 54	16		94	B 138	0					
41	B 55	16		95	B 139	0					
42	B 56	5		96	B 140	6					
43	B 57	7		97	B 141	5					
44	B 58	7		98	B 142	7					
45	B 59	20		99	B 143	0					
46	B 60	2		100	B 144	4					
47	B 61	23		101	B 145	2					
48	B 62	0		102	B 146	21					
49	B 63	21		103	B 147	1					
50	B 64	22		104	B 148	1					
51	B 65	10		105	B 149	1					
52	B 66	12		106	B 150	0					
53	B 67	0		107	B 151	3					
54	B 68	3		108	B 152	6					

Bu defterlerden en erken tarihli olan A 152 ve B 18 numaralı defterler 1599-1600 tarihlerine aittir. 17. yüzyılın sonuna tarihlenen defterler ise H. 1109-1110/M. 1697-1698 tarihleri arasındaki kayıtları içeren B 187 ile H. 1110-1113/M. 1698-1701 tarihleri arasındaki belgeleri içeren B 102 numaralı şeriye sicilleridir. İncelenenler arasında içeriğinde en çok vakfiye olan şeriye sicili B 48 numaralı defterdir. Bu defterde 30 adet vakfiye tespit edilmiştir. 17. yüzyıla ait olan şeriye sicillerinden 27'sinde hiç vakfiye yoktur. Bursa şeriye sicillerinden elde edilen ve çalışmada kullanılan vakfiyelerden en eski tarihli Evasıtı Cemaziyelahir 1008/M. 2 Ocak 1600 tarihli vakfiyedir.⁷⁰ 17. yüzyıla ait kullanılan en yakın tarihli vakfiye ise H. 7 Zilhicce 1110/M. 6 Haziran 1699 tarihli dir.⁷¹ Vakfiyelerden 540 tanesi Arapça, 271 tanesi ise Türkçedir.⁷²

Tablo 4: Dil Yönünden Vakfiyeler

Kaynak Defter	Arapça	Yüzde	Türkçe	Yüzde
Bursa Şeriye Sicili	537	66.2	266	32.8
Vakfiye Defteri	3	0.3	5	0.6
Toplam	540	66.6	271	33.4
Genel Toplam			811	

Sonuç olarak söylemek gerekirse sekizi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiye defterlerinden, sekiz yüz üçü de Bursa şeriye sicillerinden olmak üzere toplam sekiz yüz on bir vakfiye bu araştırmada kaynak olarak kullanılmış ve değerlendirilmiştir.

⁷⁰ Bkz. *Bursa Şeriye Sicili*, B 152/75 a

⁷¹ VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 734/37/12.

⁷² Bkz Tablo 4: Dil Yönünden Vakfiyeler

2. Evkâf Defterleri

Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen bölgenin arazi, iskân ve nüfus durumu yerinde tespit edilerek bir takım sayım ve yazımlar yapılır, bu işleme "tahrir" adı verilirdi.⁷³ Bir bölgede yapılan tahrir sonuçları- elde edilen bilginin niteliğine göre- genelde üç tür deftere kaydedilirdi. Bu defterler; "mufassal", "icmal" ve "evkâf" defterleri idi.⁷⁴

Bir bölgenin tahririnde mufassal⁷⁵ ve icmal⁷⁶ defterlerin yanı sıra, o bölgede bulunan vakıflar, vakıfların gelir kaynakları ve miktarları, bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin tahsis edildiği harcama kalemleri, vakıf görevlileri gibi bilgileri içeren bir de "evkâf defterleri" düzenlenirdi. Bu defterler vakıflar hakkında mufassal defterlere göre ayrıntılı bilgiler içerirdi.

Evkâf defterleri, özellikle 16. yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli arşiv kaynaklarından biridir. Bu defterlerde vakıfların gelir ve gider kaynakları tek tek gösterilmiştir. Cami, mescit, medrese gibi binaların sınırlarının çizilmesi sayesinde günümüzde yerleri belli olmayan yapıların mevkileri tespit edilebilir. Bu hayır

⁷³ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 5. Tahrir defterlerinin tutuluş maksadı ve muhtevaları ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1, (1), İstanbul 1940, s. 20-59; 2, (2), İstanbul 1941, s. 214-247.

⁷⁴ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD.*, XXII (Ankara 1991), s. 431. Tahrir defterlerinin sosyal tarih kaynağı olarak kullanımı hakkında bakınız. Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Dergisi Semineri (İstanbul 28-29 Mayıs 1990)*, İstanbul 1991, s. 143-156.

⁷⁵ Mufassal defterlere; bir yerleşim bölgesinde bulunan yetişkin erkek nüfus, mahalle ve genelde evli, bekâr oluşları ayrımı ile yazılırdı. Bu kişiler arasında vergiden muaf olanlar ve çeşitli görevliler de belirtilerek kaydedilirdi. Daha sonra da o bölgeden elde edilmesi beklenen gelir kaynakları ve miktarlarının bir dökümü yapılırdı. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin...", s. 431.

⁷⁶ Tımar sisteminin uygulandığı bir bölgede yerleşim birimlerinin ve toprağın has, zeamet, tımar, vakıf ya da mülk olduğunu gösteren ve bu sisteme göre ayrılmış birimleri kimlerin tasarruf ettiğini belirten defterlere de "icmal defterleri" denirdi. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin...", s. 431-432.

kurumlarında çalışan görevlilerin sayısı ve almış oldukları ücretler, o kurumun sosyal ve ekonomik hayattaki yerini açıklamaya yardımcı olur.⁷⁷

a- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde Bursa Vakıfları ile İlgili Defterler

Bursa vakıflarını içeren müstakil bir evkâf defteri bulunmamaktadır. Fakat Hüdavendigâr vilayetine ait evkâf defterlerinin içeriğinde-bir bölüm olarak-Bursa vakıflarına yer verilmiştir. Bu defterlerden en önemlisi “*Defter-i Evkâf-ı Âmme-i Livâ-i Hüdavendigâr*”⁷⁸ adını taşıyan defterdir. Bu vakıf defteri iki cilt halinde olup Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde yer almaktadır. Bu defter Bursa vakıfları ile ilgili faydalandığımız diğer bir önemli kaynak olmuştur.

⁷⁷ Yılmaz Kurt, M. Akif Erdoğan, *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV Adana Evkâf Defteri*, Ankara 2000, s. XIII. Yayımlanmış veya çalışılmış diğer evkâf defterleri için bkz. E. Hakkı Ayverdi, Ö. Lütfi Barkan, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul 1970; Yasemin Demircan, *Tahrir ve Evkâf Defterlerine Göre Kayseri Vakıfları*, Kayseri 1992; Hamza Keleş, *H. 988 (M. 1580-1581) Tarihli Erzurum Evkâf Defterine Göre Erzurum Vakıfları*, Ankara 2000; Nazım Kuruca, *16. Yüzyılda Kastamonu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri*, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995; Adnan Gürbüz, *1574 (982 H.) Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm'a Göre Amasya Kazası Vakıf Kayıtları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987; M. Akif Erdoğan, “Antalya ve Havalisi Tarihi İçin Bir Kaynak: Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Teke”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (10), İzmir 1995, 91-185; Cahit Telci, “16. Yüzyılın Başlarına Ait Birgi Kazası Evkâf Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (14), İzmir 1999, s. 203-260; İbrahim Köse, *Ankara Evkâf Defteri (1571)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998. Yayımlanmış evkâf defterleri ve bunlara dayanarak hazırlanan vakıf konulu araştırmalar hakkında geniş bir bibliyografik çalışma için bkz. Adnan Gürbüz, *XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları – Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme-*, İstanbul 2001, s. 57-116.

⁷⁸ Bu defter iki cilt halinde olup toplam 457 sayfadan müteşekkildir. Defterde Bursa'ya ait emlâk ve vakıf kayıtları birinci ciltte 1-20. sayfalar arasında “Nahiye-i Burusa” başlığı altında sıralanmıştır. Bu defterlerin düzenlenme tarihi ise H. 981/M. 1573-1574'tür. Deftere iki numara verilmiştir. Birinci cildin eski numarası 80, yeni numarası 580'dir. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi (KKA): *Defter-i Evkâf-ı Amme-i Liva-i Hüdavendigâr*, Nu. 580. (Bu defter bundan sonra DEA. şeklinde gösterilecektir.)

Defterin yazılış tarihi 17. yüzyıldan biraz erken olmasına rağmen incelediğimiz dönem ile 16. yüzyıl Bursa vakıflarının durumunu karşılaştırmak açısından önem arz etmektedir.

b. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bursa Vakıfları İle ilgili Defterler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver defterler arasında Bursa vakıflarına, özellikle külliye ve büyük vakıflara ait çok sayıda muhasebe defteri mevcuttur.⁷⁹ Aynı arşivde Hüdavendigâr vilayetine ait evkâf defterleri de yer almaktadır.⁸⁰ Araştırmada bu defterlerden 17. yüzyıla dair bilgiler ihtiva eden H. 1015 ile H. 987-1018 tarihli iki evkâf defterinden yararlanılmıştır.

⁷⁹ Bkz. BOA. MM. *Sultan Orhan Evkâfı Muhasebe Defteri*, Nu. 4593; BOA, MM. *Sultan Murad İmareti Evkâf Muhasebe Defteri*; BOA. MM. *Emir Buhari İmareti Evkâf Muhasebe Defteri*, Nu. 5825; BOA. MM. *II. Murad İmareti Evkâf Muhasebe Defteri*, Nu. 860. Vakıf Muhasebe Defterlerinin Osmanlı sosyo-ekonomik tarihinde kaynak olarak kullanılması hakkında geniş bilgi için bkz. Galip Eken, "Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4, İstanbul 2000, s. 75-82; Kayhan Orbay, "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şeriyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)", *VD.*, XXIX, Ankara 2007, s. 38-40.

⁸⁰ Bkz. BOA. 892 *Tarihli Hüdavendigâr Livası Evkâf Defteri*, Nu. 23; BOA. 928 *Tarihli Evkâf-ı Selâtin Hüdavendigâr ve Ankara Defteri*, Nu. 113; BOA. (Kanuni Dönemi) *Evkâf Defteri*, Nu. 453; BOA. 946 *Tarihli Evkâf Defteri*, Nu. 531; BOA. (Tarihsiz) *Evkâf Defteri*, Nu. 1064; BOA. (Tarihsiz) *Evkâf Defteri*, Nu. 1020; BOA. (Tarihsiz) *Evkâf Defteri*, Nu. 1033; BOA. MM. 1015 *Tarihli İcmal Evkâf Defteri*, Nu. 617; BOA. MM. 930 *Tarihli Evkâf Defteri*, Nu. 16016; BOA. MM. 987-1018 *Tarihli Evkâf Defteri*, Nu. 4664; BOA. MM. 1001 *Tarihli Evkâf Defteri*, Nu. 626.

B. Diğer Kaynaklar

1. Siyasetname, Kronik ve Biyografiler

Siyasetnameler, siyaset ve devlet yönetimiyle ilgili olan, hükümdarlara ve devlet yöneticilerine rehberlik yapması amacıyla yazılan eserlerdir.⁸¹ Bu eserler iktisadî, siyasi, sosyal, eğitim, kültür ve diğer alanlarda devletin durumuna ilişkin önemli tespit ve teklifler içerirler. Bu yönleriyle ilgili dönemin kaynakları arasındadırlar. Araştırmalarımızda 16. yüzyıl sonlarına tarihlenen *Hırzû'l-Mülûk*,⁸² 17. yüzyılın ilk çeyreğinde yazıldığı tahmin edilen *Kitâb-ı Müstetâb*,⁸³ *Koçi Bey Risalesi*,⁸⁴ Katip Çelebi'nin *Düstûrû'l-Amel li Islâhi'l-Hale'i*,⁸⁵ 17. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minin*,⁸⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın *Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* adlı eserler,⁸⁷ dönemin toplumu, toplumsal ve ekonomik durumu ile kurumlarını anlamak açısından başvurulacak kaynaklar arasındadır.⁸⁸ Ayrıca döneme ilişkin zengin malzeme sunan

⁸¹ Agah Sırrı Levent, "Siyaset-Nameler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, (217), Ankara 1962, s. 168. Siyasetnameler hakkında geniş bilgi için bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Siyasete Mûteallik Asâr-ı İslâmiyye*, H. 1372; Agah Sırrı Levent, "Ümmet Çağına Ahlâk Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Ankara 1963, s. 89-115; Aynı yazar, "Siyaset-Nameler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, (217), Ankara 1962, s. 167-194; Ahmet Uğurlu, *Osmanlı Siyasetnameleri*, ty.

⁸² "Hırzû'l-Mülûk", Hazırlayan: Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, Ankara 1988.

⁸³ *Kitâb-ı Müstetâb*, Hazırlayan: Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, Ankara 1988, s. 1-41.

⁸⁴ *Koçi Bey Risalesi*, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Ankara 1985.

⁸⁵ Orhan Şaik Gökyay, *Katip Çelebi'den Seçmeler I*, İstanbul 1991, s. 13-65.

⁸⁶ *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimin ve Menâfi'l-Mü'minin*, Hazırlayan: Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, Ankara 1988, s. 62-127.

⁸⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, Hazırlayan: H. Ragıp Uğural, Ankara 1990.

⁸⁸ Yukarıda sayılan eserlerle ilgili değerlendirmeleri içeren bir çalışma vardır. Bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, İstanbul 1997.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eseri de başvuru kaynaklarımız arasında olmuştur.

Yararlanılan kronikler arasında döneme ilişkin yazılan *Hasan Beyzâde Tarihi*,⁸⁹ *Naima Tarihi*,⁹⁰ *Zübdet-i Vekâyât*⁹¹ gibi eserler yer almaktadır.

Yararlanılan bir diğer kaynak türünü de biyografi eserleri oluşturmaktadır. Daha çok ilmiye, seyfiye, kalemiye ve tasavvuf sınıfından kişilerin hayatlarını içeren bu eserler vâkıfların görevlerini, eğitim durumlarını, hayatlarını, hangi meslek, statü ve çevreye sahip olduklarını açıklamada önemli katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede Bursa'ya ait yazılmış ilk vefeyatnâme olan Baldırzâde Selisî Mehmed Efendi'nin *Ravza-i Evliya'sı*,⁹² Bursalı İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfan*'ı⁹³ ve Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî*'si⁹⁴ kaynak olarak sayılabilir.

⁸⁹ Nezihi Aykut, *Hasan Beyzâde Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

⁹⁰ Zeki Arslantürk, *Nâimâ'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul 1997, Zuhuri Danışman, *Naima Tarihi*, İstanbul 1967.

⁹¹ Abdulkadir Özcan, *Zübdet-i Vekâyât*, Ankara 1995.

⁹² Eser, Bursa'nın fethinden itibaren XVII. Yüzyılın ortalarına kadar bu şehirde vefat etmiş olan âlim, mutasavvıf ve şairlerin hâl tercümelerini anlatan bir eserdir. Söz konusu eserde iki yüzü aşkın kişinin biyografisine yer verilmiştir. Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri Bursa Vefeyatnâmelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Bursa 1998, s. 84.

⁹³ İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan*, Bursa 1302; *Tarih-i Bursa* adıyla da bilinen eser, Bursa'nın fethinden, eserin tamamlandığı tarihe kadar Bursa'da yetişen, yerleşen, vefat eden Osmanlı sultan, şehzâde, vezir, mutasavvıf, âlim, şair, musikişinas, hattat, nakkaş, meddah ve tabiplerinin biyografilerini içerir, Kadir Atlansoy, a.g.e, s. 92.

⁹⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî, I-III*, İstanbul 1996.

2.Kitap, Makale ve Araştırmalar

Aşağıdaki bölümde sadece araştırma konusuyla ilgili olarak yararlanılan bazı çalışmaların tanıtımı ve değerlendirmesi yapılmıştır.⁹⁵

a.Kitaplar

Bursa Kütüğü: Kamil Kepecioğlu'nun 1930-1945 yılları arasında hazırlanmış olduğu ve Bursa şeriye Sicilleri'nden derlediği bilgileri içeren kapsamlı bir eserdir. Bu eser, alfabetik sıraya göre düzenlenmiş ve ansiklopedi tarzında hazırlanmış olup dört ciltten müteşekkildir.⁹⁶

Eserin içeriğinde şeriye sicillerinde adına rastlanan kişiler, yerleşim yerlerinin isimleri ve kurulmuş olan yapılar (cami, medrese, türbe, vb.) hakkında alfabetik bilgiler mevcuttur. Tezimizde adı geçen kişilerin, yer ve yapıların açıklanmasında bu kaynaktan faydalanılmıştır.

Bursa Anıtları: Kazım Baykal, Bursa'ya ait tüm tarihî yapıtları zengin arşiv malzemesiyle tanıttığı bu eserinde, daha çok şeriye sicillerinden ve kısmen de bulabildiği vakfiyelerden faydalanmıştır. Müellif bu eserinde Bursa'daki tüm eski yapıların yerlerini, varsa kitabelerini, kime ait olduklarını, mimarî, şekil ve görünüm özelliklerini açıklamaya çalışmıştır. Bu kitabın yazılış tarihi günümüze göre eskidir (1949), fakat eser, Bursa'daki

⁹⁵ Burada belirtilmeyen tüm kitap ve makaleler ilgili konuda, dipnotta ve kaynakçada gösterilmiştir.

⁹⁶ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü I- IV*, Bursa Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel nu: 4519-4522.

anıtların 1992 yılına kadar uğradığı değişiklikleri de içermesi bakımından önemlidir.⁹⁷

Araştırmamızda karşımıza çıkan medrese ve mekteplerin açıklamasında bu eserden bir hayli yararlanılmıştır.

XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Bu çalışmada, Bursa'nın 16. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu, büyük ölçüde arşiv belgelerine ve kitabî kaynaklara dayanılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Özellikle şeriye sicilleri ve tahrir defterlerinden derlenen bilgiler, Bursa'nın belli bir dönemdeki durumunu aydınlığa çıkarmak üzere değerlendirilmiştir. Eserde, Bursa'nın, yönetim zinciri içindeki yeri, çevresi ile birlikte fizikî yapısı, demografik durumu ve sosyo-ekonomik ilişkileri, mahalleleri, yönetim, ticaret ve vakıf kurumları, yönetim görevlileri ve özellikleri, üretim ve ticaret hayatı ele alınan başlıca konulardır.⁹⁸ İlgili çalışma, 17. yüzyıl öncesi Bursa'sı için hemen hemen her konuda belgesel, çözümleyici ve açıklayıcı bilgiler sunan bir başvuru kitabı niteliğindedir.

Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl): 17. yüzyıl Bursa'sına "tasavvufi hayat" penceresinden bakan bu eser, daha önce Bursa üzerine yapılan ve genelde Bursa'nın sosyo-ekonomik yapısını inceleyen çalışmalardan farklı bir özellik taşımaktadır. Yazar, eserinde 17. yüzyılda Bursa'nın tasavvuf tarihini ve kurumlarını incelemiştir.⁹⁹ Çalışmamızın tekke ve zâviye vakıfları ile ilgili konularında adı geçen eserden yararlanılmıştır.

⁹⁷ Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1993.

⁹⁸ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa -Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma-*, Ankara 2006.

⁹⁹ Hasan Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII.Yüzyıl)*, Bursa 2000.

Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri: Çalışmada, 16 ve 18. yüzyıllarda Bursa’da tespit edilen vakıfların sosyo-ekonomik işlevleri ve şehre katkıları ele alınmıştır. Bursa şeriye sicillerinde yer alan vakıf muhasebe kayıtlarının incelenmesiyle oluşturulan bu eser, ağırlıklı olarak avarız vakıfları ve para vakıfları üzerinde yoğunlaşmıştır. Akademik bir çalışma olan eser, 16 ve 18. yüzyıl Bursa vakıflarına ilişkin detaylı bilgiler içermektedir.¹⁰⁰

17. yüzyıl Bursa vakıflarının gerek 16. yüzyıl gerekse 18. yüzyıl ile karşılaştırılması bu eserdeki bilgilere dayanarak yapılmıştır.

b. Makale ve Araştırmalar

Araştırmamızla ilgili olan makaleler, yeri geldikçe ilgili konunun dipnotunda gösterilmiştir.¹⁰¹ Araştırmamızı diğer yüzyıllardaki durum ile karşılaştırabilmek amacıyla biri 15. diğeri 16. yüzyıl Bursa vakıflarına ilişkin hazırlanan iki tez çalışmasına yer yer değinilmiştir.¹⁰²

¹⁰⁰ Cafer Çiftçi, *Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Bursa 2004.

¹⁰¹ Bursa ile ilgili yapılmış çalışmaların bibliyografyası için bkz. Nezaket Yalmanoğlu, *Bursa Bibliyografyası*, Ankara 1998; Mahmut H. Şakiroğlu “650. Fetih Yılı Vesilesiyle Bursa Bibliyografyası”, *Türk Kültürü*, 14, (162), Ankara 1976, s.45-57; Ömer Saim Kurmuş, *Bursa Hakkında Yazılmış Kitaplar Bibliyografyası (Bir Deneme)*, İstanbul 1986; Reşat Öngören, “Osmanlı Tarihi Araştırmaları için Kaynaklar”, *Osmanlı Kültüründe Bursa*, Yayına Hazırlayan: Hasan Basri Öcalan, İstanbul 2003, s. 174-188; Bursa Şeriye Sicilleri esas alınarak yapılan çalışmalar hakkında bkz. Salih Pay, “Bursa Kadı Defterleri ve Önemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, (2), Bursa 2001, s. 67-74; Ayrıca Bursa anıtlarının toplu kaynakları hakkında bkz. Raif Kaplanoğlu, *Bursa Anıtlar Ansiklopedisi*, Bursa 1994, s. 11-20.

¹⁰² Yakup Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1992; Hale Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006.

BİRİNCİ BÖLÜM

BURSA ŞEHRİNİN FİZİKÎ YAPISI VE VAKIFLARIN DAĞILIMI

I.BURSA ŞEHRİNİN FİZİKÎ ÖZELLİKLERİ VE GELİŞİMİ

Bursa, Uludağ'ın kuzey-batı eteğinde ve Marmara Denizi kıyı dağlarının (Mudanya dağları) denizden ayırdığı bir ovanın güney kıyısındadır. Marmara Denizi'ne şose ile 31 km. uzaklıkta bulunan Bursa şehrinin kurulmuş olduğu eğimli yüzey, deniz düzeyinden 150-300 m. yüksekliktedir.¹⁰³ Bursa şehri, Uludağ'ı doğudan, kuzeyden ve batıdan çevreleyen ovaların ortasında, Uludağ'ın kuzey eteklerinde kurulmuştur. Uludağ'ın alçalan ucu, güney, güney-doğu ile kuzeybatı yönlerinde uzanır. Bunun önünde Bursa Ovası, kuzeyde Mudanya dağlarının eteğine doğru alçaldığı halde, güneye yani Uludağ'a doğru belirli bir şekilde yükselir. İşte Bursa şehri, bir taraftan ovaya doğru inmek diğer taraftan da eğimi uygun olan yerlerde dağın yamaçlarına tırmanmak üzere bir taraça ve şev üzerine kurulmuştur.¹⁰⁴ Şehrin günümüzde doğudan batıya doğru uzunluğu 30 km. genişliği ise 15 km. civarındadır.

Şehir, Gökdere ve Cilimboz akarsuları tarafından açık bir şekilde üçe bölünmüştür. Bunlar; Hisar'ın ve ticaret bölgesinin yer aldığı orta kesim, Cilimboz'un batsındaki Muradiye Kesimi ve Gökdere'nin doğusundaki Yıldırım'a kadar uzanan kesimlerdir.¹⁰⁵

Bitinya krallarından Prusias tarafından kurulduğu kabul edilen Bursa şehri, günümüzdeki adını da kurucusu Prusias'tan

¹⁰³ Besim Darkot, "Bursa", *İA.*, II, İstanbul 1949, s. 806-807.

¹⁰⁴ Darkot, "Bursa", s. 807.

¹⁰⁵ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 16.

almıştır. Bursa'nın ne zaman ve hangi tarihte kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte bazı kaynaklara göre şehir, MÖ. II. yüzyılın sonlarında Prusias'a sığınan Kartacalı Anibal'ın verdiği plân üzerine bugünkü hisar içinde kurulmuştur.¹⁰⁶

Bitinya Krallığı'ndan sonra Romalıların egemenliğine giren şehir 395 tarihinde imparatorluğun ikiye bölünmesi neticesinde çevresiyle birlikte Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun elinde kaldı.¹⁰⁷ Uzun süre Bizanslıların yönetiminde olan şehir 6 Nisan 1326 tarihinde Orhan Gazi tarafından fethedilerek Osmanlıların eline geçti.¹⁰⁸

Sultan Orhan Gazi, fethinden sonra Bursa'yı başkent yaptı. Böylece şehir başta devlet ve din adamları olmak üzere mutasavvıfları, esnaf, tüccar ve her guruptan insanı kendisine çeken bir merkez olmaya başladı.¹⁰⁹

Bursa, Orhan Gazi tarafından 1326 yılında Osmanlı topraklarına katıldığı zaman kale içerisinde bir Ortaçağ Bizans kenti görünümündeydi. Şehrin etrafı da surlarla çevriliydi.¹¹⁰ Surlar içerisindeki şehir sahip olduğu beş kapı sayesinde dışarıyı

¹⁰⁶ Mükrimin Halil Yinanç, "Bursa", *İA.*, II s. 810; Halil İnalcık, "Bursa," *TDVİA.*, VI, s. 446; Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. 9 , Şaban Aykut, *Büyük Bursa Tarihi Antolojisi*, Bursa 1999, s. 62.

¹⁰⁷ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s.9.

¹⁰⁸ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, hazırlayan: Nihat Atsız, Ankara 1985, s. 37; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I*, Ankara 1988, s. 118; İnalcık, "Bursa", s. 446; Yinanç, "Bursa", s. 811.

¹⁰⁹ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa' da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları, (1472-1909)*, Ankara 1994, s. 33-34.

¹¹⁰ Filiz Yenişehirlioğlu, "XIV-XV. Yüzyıl Mimari Örneklerine Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III, Ankara 1989, s. 1346; Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. 13. Bursa kalesi ve surları, günümüzde Tophane ve Hisar bölgesinin bulunduğu doğal kayalıklar üzerine, Bursa'nın ilk kurucusu olan Bithynialılar tarafından yapılmıştır.

ile bağlantısını sağlıyordu.¹¹¹ Ayrıca şehrin altında dışarı açılan gizli, geniş, kemerli yollar vardı.¹¹²

Fethedildiği dönemdeki Bursa'yı üç ögesiyle betimlemek olanaklıdır. Bunlardan birincisi kaledir. 67 kulesi ve beş kapısı olan kale, doğu-batı eksenine 800 m. uzunlukta, kuzeyden güneye 500 m. genişliktedir. Kentin ikinci ögesi içkale'dir. 17 kulesi bulunan içkalede kenti yönetenlerin sarayı yer almaktadır. Kent yöneticilerinin yaşadığı içkale o dönemde kentin prestij odağıdır. Çevresinde diğer önemli yapılar toplanmıştır. Kale ile içkale arasında kentte yaşayanların evleri bulunmaktadır. Bu alanda mahallelere ayrılmış bir yerleşme mevcuttur. Kentin üçüncü ögesi kale altı (tahte'l-kale)'dir. Bursa'da kale altı dendiğinde kentin ana girişi olan doğu kapısı (Saltanat Kapısı)'nın önünü anlamak gerekir. Kenti, kalenin içi ve dışıyla bir bütün olarak düşünmek yerinde olur. 1326'da kent teslim olduğunda kale içi önemli bir yıkıma uğramadan Sultan Orhan'ın eline geçmişti. Bursa Osmanlıların başkenti haline gelince Bizans'a ait Tekfur Sarayı Orhan Bey'in Sarayı haline geldi. Yanındaki Manastır medreseye dönüştürüldü. İlk Osmanlı parasının basılacağı darphane, manastırın yanında yer aldı. Hisar içindeki mahallelere önemli ölçüde Türk nüfus yerleştirildi. Kalenin içi, bu tür değişiklikler dışında büyük ölçüde yapısını korudu.¹¹³

Sultan Orhan Gazi, fethinden hemen sonra kenti imar faaliyetlerine başladı ve ilk iş olarak kale içinde bir cami yaptırdı.

¹¹¹ Bu kapılar; Yerkapı, Balık Pazarı Kapısı, Zindan Kapı, Pınarbaşı Kapısı ve Kaplıca Kapısı idi. Tevfik Edebey, "Bursa'nın Orhan Bey Tarafından Zaptı ve Balabancık Kalesi", *Bursa Halkevi Dergisi, Türkün*, 81, Bursa 1936, s. 50; Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. 51-52.

¹¹² Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. 13-14.

¹¹³ İlhan Tekeli, "Anadolu'da Kent Tarihi Yazıcılığı Üzerine Bir Yöntem Önerisi", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Bursa 2007, s. 56.

Bu cami fetihten sonra Bursa’da yapılan ilk Osmanlı eseri oluyordu.¹¹⁴

Kenti hisar içinden kurtararak dışarıya taşımak ve genişletmek isteyen Orhan Gazi, şehrin doğusunda kalenin altındaki düzlükte Gökdere suyunun kenarında, cami, imaret, hamam ve han (Bey Hanı, Emir Hanı, Eski Bedesten)dan oluşan külliyesini yaptırdı. Böylece Osmanlı Bursa’sının kurulmasına geçilmiş oldu.¹¹⁵ Osmanlıların kentte başlattıkları büyük dönüşüm kale dışında bedesten merkezli çarşılardan oluşan bir şehir ve iş merkezinin kurulması ve geliştirilmesini sağladı. Böylece kale-şehir görünümündeki Bursa’nın günümüze kadar ulaşan şehir merkezinin ilk temelleri, Orhan Bey tarafından kurulan değişik işlevli yapılar bütünlüğü ile oluşturuldu. 14. yüzyılın ikinci yarısında Orhan Bey’le başlayan bu değişim, devletin büyümesine paralel olarak diğer hükümdarlarca da devam ettirildi.

Bursa’nın kale dışına yayılarak kurulması başa geçen hükümdarların inşa ettirdikleri külliyeler sayesinde gerçekleşti. Değişik işlevli yapıların bir arada inşa edilmesiyle oluşan külliyelerin yapımı, gelişmekte olan Osmanlı kent dokusu içerisinde yeni mahallelerin oluşumunu sağladı.¹¹⁶

¹¹⁴ Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, I, Hazırlayan: Mehmet Altay Köymen, Faik Reşit Unat, Ankara 1987, s. 135; Ahmed Tevhid; “Bursa’da En Eski Kitabe, *TOEM*; V, (29), İstanbul 1915, s. 257-265.

¹¹⁵ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 18; Yusuf Oğuzoğlu, “Orhan Bey Döneminde (1324-1362) Bursa Şehrinde Görülen Değişiklikler”, *II. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1999, s. 615-620; Neşrî, *Neşrî Tarihi*, s. 187.

¹¹⁶ Yenişehirlioğlu, “*Mimari Örneklerine Göre Bursa Kentinin...*”, s. 1346-1347.

Sultan I. Murat (1360-1389) külliyesini¹¹⁷ kalenin batısında günümüzdeki Çekirge semtinde yaptırmakla şehrin yeni yerleşme bölgesini belirledi. Buralarda yeni mahalleler kurulmaya başladı.

15. yüzyılın hemen başlarında Yıldırım Bayezid'in hem şehrin ana merkezinde (Orhan Külliyesi'nin yanında) hem de şehrin doğusunda, Bursa'ya doğrudan gelen yollar üzerindeki bir yükseltide inşa ettirdiği yapıları, şehrin yerleşme alanını genişletme girişimi açısından önemli olmuştur.¹¹⁸ 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Sultan Çelebi Mehmet, içerisinde cami, medrese, imarethâne, han ve türbe bulunan külliyesini yaptırmıştır. Bu külliye, Yıldırım bölgesi ile şehir merkezi arasındaki boş bölgeyi doldurarak kentin yerleşme mahallinin doğu-batı yönünde uzamasını sağlamıştır.¹¹⁹

II. Murat tarafından 1426 yılında inşa ettirilen külliye ise kentin batısındaki Muradiye mahallesinin oluşmasını sağlamış, şehrin doğusu ile batısı arasındaki gelişme ve yerleşmeyi dengeleyici bir unsur olarak yerini almıştır.¹²⁰ Osmanlı padişahlarının vakıf-imaret sistemi içerisinde Bursa'da yaptırdıkları büyük ölçekli külliyeler, adeta kentin dış sınırlarını çizmiştir. Özellikle 15. yüzyılda diğer devlet görevlilerinin ve reayanın kurdukları vakıf yapıları da sınırları belirlenmiş olan Bursa şehrinin iç dokusunu oluşturmuş, şehrin dinî mimarî,

¹¹⁷ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, Haz: Nihal Atsız, 1972, s. 71.

¹¹⁸ Yenişehirlioğlu, "Mimari Örneklerine Göre Bursa Kentinin...", Ulucami ve Yıldırım külliyesi hakkında geniş bilgi için bkz. M. Asım Yediyıldız, *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

¹¹⁹ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. 20; İ. Aydın Yüksel, "XV Yüzyıl Ortasına Kadar Osmanlı- Türk Dönemi Bursa Mimarisi", *Bir Masaldı Bursa*, İstanbul 1996, s. 167-171; Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Döneminde Bursa", *Bursa Defteri*, 3, Bursa 1999, s. 42.

¹²⁰ Yenişehirlioğlu, "Mimari Örneklerine Göre Bursa Kentinin...", s. 1347.

ticaret, eğitim, kültür ve sosyal alanlarda gelişmesini sağlamıştır.¹²¹

Sultanların, devlet ve ilim adamlarının yaptırdıkları yapılarla 15. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'nın dış sınırlarının genişletilmesine gerek kalmamıştır. Bu nedenle Fatih döneminde, daha önceki külliyeleer arasına tekke, medrese, han, hamam, mektep, mescit, cami inşa edilmiştir. Bunlar ya yeni bir semtin, mahallenin oluşumuna zemin hazırlamış ya da kurulan bir mahallenin ihtiyacını karşılamıştır.¹²²

15. yüzyıl sonlarında Bursa şehri klasik bir Osmanlı-Türk şehri hüviyetine kavuşmuştur. Bundan sonra şehirde yapılanlar Bursa'nın fizikî dokusunu sıkılaştırma niteliğinde olmuştur. 16. yüzyılda ve sonrasında şehrin geliştirilmesi, diğer hayrât sahiplerinin vakıflarıyla sürdürülmüştür. 17. yüzyılın başlarına gelindiğinde Bursa'da 252 mahalle,¹²³ 134 adet sıbyan mektebi,¹²⁴ 50 medrese¹²⁵ ile birlikte birçok cami, mescit, han, hamam, tekke ve zâviye bulunduğu bilinmektedir.

17. yüzyıldan başlayarak, Bursa şehrinde hızı giderek artan bir sönük dönem başladı. Savaşlar, yolsuzluklar, isyanlar, ticaret sağlayan göçebeleri, eğitim kurumlarını, kırsal kesim üreticilerini,

¹²¹ Bursa şehrinin vakıf yapılarla kurulması ve gelişmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*; Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*; Mefail Hızlı, "Kentleşme Sürecinde Bursa'daki Osmanlı Vakıflarının Fonksiyonuna Kısa Bir Bakış" *Osmanlı Kültüründe Bursa*, İstanbul 2003, s. 19-26; Mefail Hızlı, "Bursa Tarihî Gelişiminde Vakıfların Rolü," *Bursa Marmara Gazetesi*, II, (4), Bursa 1992, 2-4; Samettin Başol, "Bursa Şehrinin Gelişmesinde XV. Yüzyıl Vakıflarının Rolü", *Bursa Defteri*, 13, Bursa Eylül 2003, s. 82-112; Hamza Keleş, "Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa'da İmar Faaliyetleri," *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21 (1-2) Ankara 2001, s. 177-188.

¹²² Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 21.

¹²³ Köseoğlu, *Tarihte Bursa Mahalleleri*, s. 7-80.

¹²⁴ Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa 1999, s. 175.

¹²⁵ Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul 1998, s. 197.

esnaf örgütünü olumsuz etkiledi. Bu sivil örgütlenmeler adeta devreden çıkarak büyük bir sosyo-kültürel bunalım sürecine girildi.¹²⁶ Bu kargaşa döneminden Bursa şehri fazlasıyla etkilenmiştir. 1577 yılında şehrin güvenliğini sağlamak amacıyla semtler arasına kapılar konmuş, buralara muhafızlar yerleştirilmiştir. 1595 tarihinden itibaren Celali isyanları tehdidi ile karşılaşan Bursa zaman zaman yağmalanmıştır. 1648 yılındaki Celali isyanları sırasında Abaza Hasan Paşa Bursa şehrine büyük zarar vermiştir.¹²⁷

II. VAKIFLARININ ŞEHİRDE COĞRAFÎ DAĞILIMI

Yerleşim birimlerinde, vakıfların yerlerini belirlemek, kuruldukları çevrede ve mahallelerde üstlendikleri işlevleri doğru tespit ve analiz edebilmek açısından önem taşır. Zira kurulan vakıflar ve kurumlar mahallenin işlevinden, orada yaşayanların gündelik ve sosyal yaşamından ayrı düşünülmemelidir. Özellikle klasik Türk-İslâm şehirleşmesinde mahallelerin, genellikle mescit, cami, tekke, zâviye, imarethane ya da külliye çevresinde olduğu dikkate alındığında bu vakıf yapıların mekânlarının belirlenmesi, mahalle-vakıf ilişkisinin çözülmesi son derece önem arz etmektedir. Aşağıdaki bölümlerde Bursa mahalleleri, vakfiyelerde geçen mahalle adları, vakıf kurulan mahalleler ve vakıf yapanların hangi mahallelerde oldukları incelenmiştir.

¹²⁶ Yusuf Oğuzoğlu, “Tarih İçinde Bursa”, *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi (Bursa Özel Sayısı)*, 35, Ankara 1997, s. 17.

¹²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/1*, Ankara 1995, s. 387-388; Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. 22. Celali isyanları sırasında Bursa ile ilgili olarak bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)*, İstanbul 1995; Salih Pay, *1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer’iyye Sicili*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1987, s. xx-xxx.

A. 17. Yüzyılda Bursa Mahalleleri

Osmanlı şehrinde mahalleler, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş topluluğun yaşadığı şehir kesimiydi.¹²⁸ Mahalleler gelenekleri ve yaşama tarzları farklı olan toplulukları içine alan ve genellikle bir dinî yapının ya da pazarın etrafında gelişmiş bulunan temel yerleşim birimleriydi. Buralarda aynı mescitte, camide ibadet eden halk, aileleriyle birlikte ikamet ederdi. Bu bakımdan mahalle, şehirde bir sosyal birim olmasının yanında tam anlamıyla bir yönetim birimi olarak da kabul edilirdi ve kendisine özgü bir teşkilatı vardı.¹²⁹ Mahalle içinde işlenen suçların tespiti, mahkemeye yansıyan konular hakkında alınan kararlar ve mahalle sınırları içerisindeki fizikî dokuyla ilgili düzenlemelerde mahalle halkının başvuru ve görüşleri önem taşıyordu.¹³⁰ Mahallenin cami ya da mescidinin imamı, hem bir din adamı hem de mahallenin lideri durumundaydı. Zaman zaman, özellikle olağanüstü durumlar belirdiğinde, imamın yanında mahallenin çeşitli hizmetlerinin görülmesini sağlamak için “yiğitbaşı” veya “kethüda” unvanı ile yeni görevliler yer almıştı. Mahallenin en önemli kurumlarından sayılan “mahalle vakfı” ya da “avarız” vakfı’nın mütevellisi de mahalle yöneticilerinin arasında yer alıyordu.¹³¹

Osmanlılar döneminde Bursa, diğer şehirlerde olduğu gibi fizikî ve sosyal yönden mahallelere bölünmüştü. Bu mahalleler, Osmanlıların diğer şehirlerinde olduğu gibi cami, mescit veya

¹²⁸ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 40.

¹²⁹ Özer Ergenç, “Ahi Loncalarının Bursa’nın Kent Dokusuna Etkisi”, *Bursa’nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Editör: Cafer Çiftçi, Bursa 2007, s. 100.

¹³⁰ Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, İstanbul 2000 s. 136-137.

¹³¹ Ergenç, “...Bursa’nın Kent Dokusuna Etkisi”, s. 100-101.

zâviyelerin etrafında kuruluyor ve genellikle mahalledeki en büyük cami veya mescidin adıyla anılıyordu.¹³²

Mahalle adının konuluşunda Osmanlı yönetiminin ve merkezinin tesiri olmadığı düşünülmektedir. Mahalle adları bir emirle değil halkın bulunduğu ve oturduğu yeri anlatmak ihtiyacından doğmuştur.¹³³

Bursa'da mahalle adlarının konuluşunda aşağıdaki sekiz hususun etkili olduğu görülmüştür.

Birincisi; Bursa'ya dışarıdan gelenler, oturdukları mahalleye, önceki yaşadıkları şehirle ilintili adlar vermişlerdir. Sivasîler, Simavlar gibi.

İkincisi, Tasavvuf zümresinden olup Bursa'ya gelen şeyh ve dervişlerin adları oturdukları mahallelere ad olarak verilmiştir. Emir Sultan mahallesi gibi.

Üçüncüsü; Bursa'ya değerli katkılarda bulunmuş ve eserler yaptırmış devlet adamlarının adları mahallelere ad olarak konmuştur. İvaz Paşa, İbrahim Paşa gibi.

Dördüncüsü; Bursa'da yaşayan şair ve ilim adamlarının adları mahallelere verilmiştir. Molla Fenari, Ahmet Paşa gibi.

Beşincisi; Bazı sanat ve zanaat adamlarının adları mahalle adının belirlenmesinde etkili olmuştur. Nakkaş Ali gibi.

Altıncısı; Bazı mahallelere, orada yapılan iş ve mesleklere göre adlar verilmiştir. At pazarı, Balık pazarı gibi.

¹³² Doğan Kurban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler," *VD.*, VII, Ankara 1968, s. 67.

¹³³ Köseoğlu, *Tarihte Bursa Mahalleleri*, s. 4.

Yedincisi; Mahalledeki önemli eserlere göre adlar verilmiştir. Muradiye, İmaret-i İsa Bey gibi.

Sekizincisi; Mahallenin adı, bulunduğu yerin konum ve özelliğine göre verilmiştir. Pınarbaşı gibi.¹³⁴

Mahalleler birbirinden belirli sınırlarla ayrılır ve her mahallenin genelde bir kapısı bulunurdu. Mahalle içinde günümüzdeki anlamda sokaklar iki şekilde tarif edilirdi. Bunlardan “tarîk-i âmm”, ticaret veya şehir merkezine açılan ve günümüzdeki sokak veya caddeler için kullanılırdı. “tarîk-i hass” ise, bir veya birkaç eve mahsus çıkmaz sokak anlamına gelirdi.

Neşet Köseoğlu, *Tarihte Bursa Mahalleleri* adlı eserinde 15 ve 16. yüzyıl Bursa’sına ait 282 mahalle adı tespit etmiştir. Fakat eser dikkatli bir gözle incelendiğinde yaklaşık elli mahalle adının farklı adlar altında tekrar edilerek yazıldığı görülmüştür.¹³⁵ Bunun yanında eserde açıklaması yapılmayan ve mahalle adı olmadığı düşünülen yirmiye yakın kişi ve yer adı çıkarıldığında 16. yüzyıl Bursa mahallelerinin sayısını 210 civarında tutmak daha anlamlıdır. Kanaatimizce 16. yüzyıldaki Bursa mahalleleri iki yüzden fazla değildir.

1530 tarihli bir muhasebe defterine göre Bursa’da 147 mahalle mevcuttu.¹³⁶ 17. yüzyıl ortalarında Bursa’yı gezen Evliya Çelebi, şehirde Kale içinde yedi, yüz yetmiş altısı Müslümanlara,

¹³⁴ Köseoğlu, *Tarihte Bursa Mahalleleri*, s. 4-5.

¹³⁵ Bu eserdeki mahalle adlarının tekrarlarına ilişkin bir başka araştırmacı daha dikkat çekmiş ve otuz mahallenin değişik adlarla tekrar yazıldığını belirtmiştir. Cafer Çiftçi, *Bursa’da Vakıfların Sosyo...*, s. 87.

¹³⁶ BOA. *MVAD.* s. 15.

yedisi Ermenilere, dokuzu Rumlara, altısı Yahudilere ve biri de Kiptilere ait olmak üzere toplam 206 mahalle olduğunu bildirir.¹³⁷

Özer Ergenç'in Bursa'yla ilgili araştırmasında 16. yüzyılda Bursa'ya ait 163 mahallenin adı verilmiştir.¹³⁸ M. Asım Yediyıldız'ın 17. yüzyıla ait şeriye sicil defteri incelemesini içeren bir çalışmada Bursa'ya ait 154 mahalle adı tespit edilmiştir.¹³⁹ Cafer Çiftçi'nin 16. ve 18. yüzyıl evkâf muhasebe defterlerinden tespit ettiği ve vakfı bulunan mahalle sayısı ise 179 adettir.¹⁴⁰

Bursa mahallelerine ilişkin en az sayıyı 1530 tarihli muhasebe defteri vermiştir. Fakat Özer Ergenç, vergi/hane kayıtlarını esas alan tahrir/muhasebe defterlerindeki mahalle tanımı ile şeriye sicillerinde yer alan mahalle algısının birbirinden farklı olduğunu, bu yüzden tahrir defterlerindeki mahalle sayılarının, şeriye defterlerinde yer alanlardan daha az olabileceğini belirtmiştir.¹⁴¹ Gerçekten de, Özer Ergenç'in, M.

¹³⁷ (Der.) Nurşen Günaydın, Raif Kaplanoğlu, *Seyahatnamelerde Bursa*, Bursa 2000, s. 35-36.

¹³⁸ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 331, Ek 2 Mahalle adları. Araştırmacı, Bursa mahalle adlarını, vergi defterlerinden ve şeriye sicillerinden karşılaştırarak elde etmiştir.

¹³⁹ Mustafa Asım Yediyıldız, *Şeriye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988, s. 7.

¹⁴⁰ Mahallelerin adlarının yazılı olduğu bir liste s. 297-298'de yer almaktadır. Bu listede farklı adlar taşıyan üç mahalle tekrar olarak yazılmıştır. Bkz Mah. Enârlı/Mah. Narlu (Enarlu), Mah. Sivasiler/Tahtalı (Tahta) Mescidi, Mah. Başçı İbrahim/Mah. Çardak. Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo...*, s. 87. Bu durumda tespit edilen mahalle sayısı 176 olarak düşünülebilir.

¹⁴¹ Ergenç'e göre; "...Ancak, bu defterlerden [Tahrir Defterleri], çıkarılan mahalle adları sicil kayıtlarıyla karşılaştırılmış ve şehir yerleşiklerinin kullandıkları da saptandıktan sonra listelere alınmıştır. Fakat hemen belirtmelidir ki, Osmanlı şehrinde bir mescidin sürekli devamlılarının sosyal alanı olma, mahallenin asıl özelliğini oluşturduğundan, kadı sicillerinde, vergi kayıtlarında görülen mahalle adlarından fazla sayıda mahalleye rastlanmaktadır. Bu durum, vergi defterlerinde bir mahalle olarak görülenlerin, aslında aynı semtteki birden fazla mescit etrafında kümelenmelerinden ya da mahallenin bir başka adla anılmasından ileri gelmektedir." Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 41

Asım Yediyıldız'ın ve Cafer Çiftçi'nin sicillerden de yararlanarak verdikleri mahalle sayıları birbirine çok yakındır. ve

Bu araştırmada, incelenen vakfiyelerden elde edilen bilgiler ışığında Bursa'ya ait 174 mahalle adı tespit edilmiştir. Bu mahallelerin adları Ek Liste 1'de sunulmuştur. Belgelere, vakfiyelere yansımayan mahalleler de düşünüldüğünde 17. yüzyıldaki mahallelerin sayısı iki yüz civarında olduğu varsayılabilir.

B. Vakıfların Mahallelere Göre Dağılımı

15. yüzyılda Bursa'da yaklaşık 130 mahallede vakıf oluşturulurken,¹⁴² 17. yüzyılda adı tespit edilen 168 mahallede yeni vakıf kurulmuştur. İncelenen belgelerden on dört tanesinde vakıf kurulan mahalle adı yazılmamış,¹⁴³ üç belgede yazılan mahalle adı ise belgenin silik veya harap olmasından dolayı okunamamıştır.¹⁴⁴ İki vakfiyede ise vâkıflardan biri Bursa haricindeki odalarda sakin olduğunu, diğeri de Yıldırım Bayezit Han'ın inşa ettirdiği handa ikamet ettiğini belirtmişlerdir.¹⁴⁵ Eldeki verilere göre Bursa'da en çok vakfı bulunan ilk yedi sıradaki mahalleler ve bu mahallelerdeki vakıf sayıları şunlardır.¹⁴⁶

¹⁴² Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre*, s. 70.

¹⁴³ Bkz. *Bursa Şeriye Sicili*, B 9/132 b, *Bursa Şeriye Sicili*, B 9/140 b, VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 734/37/12, VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 625/84/81, *Bursa Şeriye Sicili*, B 58/7b-8a, *Bursa Şeriye Sicili*, B 55/63-64a, *Bursa Şeriye Sicili*, B 148/8b, *Bursa Şeriye Sicili*, B 154/49 a, *Bursa Şeriye Sicili*, B 112/50 b, *Bursa Şeriye Sicili*, B 116/7 a, *Bursa Şeriye Sicili*, A 160/136 b, *Bursa Şeriye Sicili*, B 23/2b, VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 588/207/182, VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 588/205/181.

¹⁴⁴ Bkz. *Bursa Şeriye Sicili*, B 64/91 b2, B54/83 a, *Bursa Şeriye Sicili*, B 109/193 a.

¹⁴⁵ Bkz. *Bursa Şeriye Sicili*, B 48/62 a, *Bursa Şeriye Sicili*, B 44/1 a.

¹⁴⁶ Bkz. Ekler bölümü Liste 1: Bursa Vakıflarının Mahallelere Göre Dağılımı.

1-Emir Sultan Mahallesi: Bu mahallede otuz beş vakıf kurulmuştur.

2-Umur Bey Mahallesi: Mahalle sakinleri tarafından bu mahallede on dokuz vakıf oluşturulmuştur.

3-Manastır Mahallesi: Kale içinde yer alan bu mahallede on sekiz vakıf kurulmuştur.

4-Daye Hatun, Yerkapı (Babızemin), Veled-i Bezzaz mahalleleri: Adları geçen mahallelerde yüzyıl boyunca on üçer vakıf kurulmuştur.

5- Alaca Mescit, İbrahim Paşa, İmaret-i İsa Bey, İncirlice Meydancık: Bu mahallelerden her birinde on iki vakıf kurulmuştur.

6-Reyhan Paşa: Bu mahallede on bir vakıf tespit edilmiştir.

7-Ahmet Paşa, Veledi Yaniç, Karakedi, Koca Naip, Şeker Hoca, Veli Şemsettin mahallelerinde ise 17. yüzyıldaki değişik yıllarda onar vakıf kurulmuştur.

Yukarıda adları geçen on sekiz mahallede ilgili yüzyılda on ve üzerinde vakıf oluşturulmuştur. On ve üzerinde vakfa sahip olan mahallelerin tüm mahallelere oranı %10.7'dir. Bu mahallelerde kurulan iki yüz kırk iki vakfın toplam vakıf sayısına oranı ise %29.8'dir.

İncelenen dönemde yalnız bir vakfa sahip olan mahallelerin sayısı 39'dur. Bunların tüm mahallelere oranı %23.2'dir. Mahallelerde oluşturulan vakıf sayısının tüm vakıflara oranı ise %4.8'dir. Geriye kalan 111 mahallede ise en az iki ile dokuz arasında vakıf kurulduğu görülmüştür.

Bu noktadan bir sonuca gitmek gerekirse 17. yüzyılda Bursa'da 168 mahallede toplam 792 vakıf kurulmuştur. 19 vakfın mahallesi ise çeşitli nedenlerle tespit edilememiştir. Belirtilen sayılar üzerinde bir hesaplama yapıldığında (792/168) mahalle başına ortalama %4.7 oranında vakıf sayısı düşmektedir. Bunlara önceki yüzyıllarda kurulan vakıflar da eklendiğinde mahalle başına düşen vakıf oranı yükselecektir. 17. yüzyılda en çok iki yüz civarında olduğu tahmin edilen Bursa mahallelerinin yüz altmış sekizinde vakıf kurulması mahalleler bazında vakıflaşmanın oldukça yüksek bir oranda (%84) olduğuna işaret etmektedir.

Sözü geçen yüzyılda en çok vakıf kurulan mahalle Hz. Emir Sultan (Buharî) mahallesidir. Bunun nedenleri fizikî, ekonomik ve sosyal yönlerden tartışılabilir. Bu mahallenin eski, yerleşik ve büyük oluşu vakıf sayısının artmasına yol açabilir. Diğer yandan burada yaşayanlar Bursa halkı tarafından çok tanınan ve sevilen bir din/ tasavvuf büyüğü olan Hz. Emir Sultan'ın mahallelerindeki külliyesine çeşitli hizmetler için vakıflar kurmuş olabilirler. Dahası o dönemde Hz. Emir Sultan mahallesi ve çevresindeki mahallelerde ilgili zatın külliyesine vakıf yapma geleneği ve anlayışı yaygın olmalıdır. Zira 15. yüzyılda da aynı mahallede 21 vakıf kurulmuş ve burası vakıflaşma anlamında ilk sırada yer almıştır.¹⁴⁷ Bu mahalledeki yüksek vakıflaşma oranının bir diğer bir nedeni de Hz. Emir semtinde oturan kişilerin seçkin veya ekonomik gücü yerinde kişiler olmasıyla açıklanabilir.

Hisar içinde yer alan eski mahallelerde de vakıf sayısı yüksektir. Onun üzerinde vakfa sahip olan mahallelerden Umur Bey, Manastır, Yerkapı, İmaret-i İsa Bey mahalleleri hisar içinde bulunmaktaydı.

¹⁴⁷ Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre*, s. 71.

Bursa mahallelerin %10.7'sinde, onun üzerinde vakıf kurulmuştur. Bu iki açıdan önemlidir. Birincisi; bu durum, mahallelerde vakıf kurma eyleminde bir sürekliliğe işaret etmektedir. Yani bir mahallede farklı zamanlarda (yıllarda) ihtiyaca/isteğe göre yeni vakıflar tesis edilmiştir. İkincisi ise; değişik zamanlarda oluşturulan vakıflarla mahallenin ve burada yaşayanların çeşitli ihtiyaçları daha düzenli ve rahat biçimde karşılanabilmiştir.

Bursa'da, vakıf kurmada genel eğilime bakıldığında şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: Birincisi, mahallelerin çoğunda bir ya da birden fazla vakıf tesis edilmiştir. İkincisi ise, kurulan vakıflar şehirde bir ya da birkaç mahallede toplanmamış, neredeyse o dönemde şehirdeki tüm mahallelere yayılmıştır.

III. VAKIFLARIN KRONOLOJİK DAĞILIMI

Osmanlılara ait ilk vakıflar, Kayı Türkmenlerinin başında Söğüt, Domaniç ve Ermeni Derbendi taraflarına gelen¹⁴⁸ Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi tarafından kurulmuştur.¹⁴⁹ Osmanlı Beyliği'nin teşekkülünden sonra ise Osman Gazi ve oğulları da siyasal faaliyetlerinin yanında birçok vakıf tesis etmişlerdir.¹⁵⁰ Beyliğin ilk dönemlerinde kuruluş tarihleri kesin olarak bilinen en eski tarihli vakıflar Orhan Gazi, eşi Aspurça Hatun ve kardeşi Alaüddin Bey'e aittir. Bunlardan Aspurça Hatun'un vakfı 1323 (H.

¹⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1988, s. 101-102.

¹⁴⁹ Erdoğan, "Ertuğrul Gazi'nin Bilecik'teki Vakıfları", *VD. XXI*, İstanbul 1989, s. 81-113. Ertuğrul Gazi'nin kardeşi Dündar Bey'in de Köprühisar köyünde vakfı olduğu kayıtlıdır. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 104, ikinci dipnot.

¹⁵⁰ Sezai Sevim, "Osman Gazi ve Oğullarının Vakıfları", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi –Sempozyum Sonuç Bildirileri-*, Yayına Hazırlayan: Kadir Atılsay, Sezai Sevim, Bursa ty., s. 159-166. Uzunçarşılı, Osman Gazi'nin ve oğlu Alaüddin Bey'in vakıflarından söz eder. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 114-115.

723 Ramazan)¹⁵¹ Orhan Gazi'nin vakfı 1324 (H. 724)¹⁵² ve kardeşi Alaüddin Bey'in vakfı da 1332-1333 (H. 733) tarihlidir.¹⁵³ Hüdavendigâr livasına ait evkaf ve tapu tahrir defterlerinde Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait olduğu tahmin edilen fakat kuruluş tarihleri belli olmayan birçok vakfın olduğu bilinmektedir.¹⁵⁴

Bir kentteki vakıf kurumuna ait uzun dönemli niceliksel veriler, orada yaşayanların amaç, tercih ve sosyal değer değişimlerini yakalamaya ışık tutabilmektedir.¹⁵⁵ Bir yüzyıla yayılan Bursa vakıflarının niceliksel incelemesi bizlere hangi verileri sağlayabilir? Bu açıdan bakıldığında 17. yüzyılda Bursa'da hangi yıllarda ve hangi aylarda kaç vakfın kurulduğu bu bölümde incelenecektir. Zira kurulan vakıflar, dönemin siyasî, sosyal, ekonomik olaylarıyla, dinî inanç ve anlayışlarıyla yakından ilgilidir. Bu bağlantıları çözümleyebilmek amacıyla yıllara ve aylara göre vakıf sayıları incelenmiştir.

¹⁵¹ İhsan Uludağ, "Osman Gazi'ye Dair Mühim Bir Vesika: Aspurça Hatun'un Vakfiyesi", *Uludağ*, 26, Bursa 1940, 61-68; İhsan Uludağ, "(Aspurça) Hatun Vakfiyesi'nin Sonu", *Uludağ*, 29-30, Bursa Eylül 1940, Kasım 1940, s. 5-6, 16-18.

¹⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyyesi", *Belleten*, V, (19), Ankara 1941, s. 284; Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *VD.*, 5, Ankara 1962, s. 127-129.

¹⁵³ Sevim, "Osman Gazi ve Oğullarının Vakıfları", s. 163.

¹⁵⁴ Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara 1988.

¹⁵⁵ Murat Çizakça, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, İstanbul, s. 25. Sosyal hayattaki değer değişimlerini tespit etmede vakıfların rolü hakkında geniş bilgi için bakınız: Murat Çizakça, "Changing Values and the Contribution of the Cash Endowments (ewqaf al-nukud) to the Social Life in Ottoman Bursa, 1585-1823", in F. Bilici (ed.), *Le Waqf dans le Monde Musulman Contemporain, XIX-XXé Siècles*, (İstanbul: Institut Français d'Etudes Anatoliens, 1994a), s.61-70.

A. Yıllara Göre Vakıf Sayıları

Bursa merkezde 17. yüzyılda değişik yıllarda kurulan 811 vakıf tespit edilmiştir.¹⁵⁶ Bu vakıflar, 1600 (H. 1008)'den 1699 (H. 1110) tarihine kadarki yıllara değişik sayı ve oranlarda dağılmışlardır.¹⁵⁷ Araştırmanın kapsadığı yüzyılda kurulan ilk vakıf 2 Ocak 1600 tarihlidir.¹⁵⁸ İlgili dönemdeki son vakıf ise 6 Haziran 1699 tarihini taşımaktadır.¹⁵⁹ Vakıfların yıllara göre dağılımı sonraki sayfada yer alan tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: Yıllara Göre Vakıf Sayıları

Yıllar	Vakıf Sayısı	On Yıl	Elli Yıl	Yıllar	Vakıf Sayısı	On Yıl	Elli Yıl
1008	3	59	617	1061	8	45	192
1009	3			1062	1		
1010	3			1063	1		
1011	1			1064	1		
1012	6			1065	0		
1013	13			1066	15		
1014	6			1067	2		
1015	2			1068	1		
1016	6			1069	2		
1017	12			1070	1		
1018	4			1071	2		
1019	6			1072	1		
1020	5	1073		5	41		
1021	4	1074		6			
1022	4	1075		6			
1023	27	1076		6			
1024	8	1077		2			
1025	7	1078		5			
1026	3	1079		2			
1027	8	1080		6			
1028	8	1081		4		59	
1029	20	1082		4			
1030	16	1083		1			
1031	13	1084		3			
1032	12	1085		6			
1033	2	1086		7			

¹⁵⁶ Bkz. Tablo 1.

¹⁵⁷ Çalışmada kullanılan tüm vakfiyelerin hicrî ve miladî tarihleri araştırmanın sonunda verilen Ek 5'te gösterilmiştir.

¹⁵⁸ H. Evasıtı Cemaziyelahir 1008. Hatice Hatun bnt. Abdullah Vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 152/75 a. Bkz. Ek 5.

¹⁵⁹ H. 7 Zilhicce 1110. Ali b. Esseyyit Mehmet Vakfiyesi, VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 734/37/12. Bkz. Ek 5.

1034	8			1087	6		
1035	14			1088	9		
1036	2			1089	8		
1037	22			1090	11		
1038	27			1091	5		
1039	20			1092	7		
1040	19			1093	4		
1041	14			1094	1		
1042	20			1095	9		
1043	15			1096	6	39	
1044	21			1097	3		
1045	20			1098	1		
1046	13			1099	2		
1047	16			1100	1		
1048	25			1101	0		
1049	9			1102	0		
1050	14			1103	1		
1051	18			1104	0		
1052	22			1105	3		
1053	11			1106	3		
1054	10			1107	0		
1055	18			1108	0		
1056	17			1109	0		
1057	18			1110	1		
1058	14			1111	0		
1059	8			Yazılmamış	2	2	2
1060	13			Toplam	811	811	811

İlgili dönemde, vakfiyelere ve vakfiye tarihleri dikkate alınarak yapılan incelemede sekiz hicri yıla ait kurulu vakıf görülmemektedir.¹⁶⁰ On üç yılda ise yalnız birer vakıf tesis edilmiştir.¹⁶¹ Tablodaki verilere göre en çok vakıf kurulan yılların ilk üçü, hicri 1023, 1037 ve 1045 tarihleridir. Bu tarihlerden ilk ikisinde 27, sonuncusunda da 25 vakfın kurulu olduğu vakıf belgelerinden anlaşılmıştır. Bir yılda yirmi ve daha üzerinde vakıf ihdas edilen yılların sayısı ondur.¹⁶² Bu tür tekil verilerin

¹⁶⁰ Bu hicri yıllar; 1065, 1101, 1102, 1104, 1107, 1108, 1109, 1111'dir. Bu veriler, ilgili yıllarda Bursa'da hiç vakıf kurulmadığı anlamını taşımamalıdır. Zira, başka kaynaklardan yapılacak araştırmalarda, yeni belge, bilgi ve bulgular çıkabilir, bu yıllara ait vakıflar kurulduğu tespit edilebilir. Buradaki veriler bizim sadece tespit ettiğimiz vakfiyelerden hareketle çıkarılan sonuçlardır. Daha sonraki araştırmalar, bu bilgileri değiştirebilir.

¹⁶¹ Bir vakıf tespit edilen hicri yıllar; 1011, 1062, 1063, 1064, 1068, 1070, 1072, 1083, 1094, 1098, 1100, 1103, 1110. Bkz. Tablo 5: Yıllara Göre Vakıf Sayıları

¹⁶² Bu hicri yıllar; 1023, 1029, 1037, 1038, 1039, 1042, 1044, 1045, 1048, 1052. Bkz. Tablo 5: Yıllara Göre Vakıf Sayıları

karşılaştırılması bizleri her zaman doğru sonuçlara götürmeyebilir. Örneğin, hiç vakıf görülmeyen yıllarda vakıf kurulmamasının nedeni siyasal ortamın ya da ekonominin gerçekten kötü oluşu mudur? Yoksa doğal bir durum olarak hiç kimsenin vakıf kurmak istememesiyle mi ilgilidir? Ya da bu yılda kurulan vakıfların belgelerine ulaşamaması mıdır? Veya çok vakıf tesis edilen üç yılda sosyo-ekonomik ve siyasal şartlar gerçekten uygun olduğu için mi bu kadar sayıda vakıf kurulmuştur? Eldeki kaynak ve verilerle bunları doğru olarak söyleyebilmek, açıklayabilmek oldukça zordur. Bunun için konuyla ilgili yeni araştırmalara ve daha uzun dönemli karşılaştırmalara ihtiyaç vardır.

Vakıf sayılarının onar yıllık dökümüne bakıldığında ise şöyle bir tablo karşımıza çıkar. 17. yüzyılın ilk on yılında 59, ikinci on yılında 100, üçüncü on yılında 136, dördüncü on yılında 172, beşinci on yılında 150, altıncı on yılında 45, yedinci on yılında 41, sekizinci on yılında 59, dokuzuncu on yılında 39, son on yılında ise 8 vakıf kurulmuştur. Yılı belli olmayan da iki vakıf vardır. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında ilgili yüzyılın ilk yarısında 617, ikinci yarısında 192 vakıf kurulduğu söylenebilir.¹⁶³ Buradan bir sonuca gitmek istenirse, bu uzun soluklu niceliksel verilerle önceki paragraftaki tekil veriler birlikte düşünüldüğünde bazı yargılara ulaşılabilir.

Öncelikle hiç vakıf bulunmayan ve sadece bir vakıf kurulan yıllara bakıldığında bunların neredeyse hemen hepsinin yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu görülür. Onar yıllık dilimler göz önüne alındığında en az vakıf sayısı yüzyılın son on yılındadır. Bu dönemde sadece 8 vakfın kaydı vardır. Ayrıca yüzyılın ikinci yarısındaki on yıllık her bir dilimin vakıf sayıları, ilk yarıdakilere

¹⁶³ Bkz. Tablo 5: Yıllara Göre Vakıf Sayıları

oranla oldukça düşüktür. Yüzyılın ilk yarısında kurulan vakıfların sayısı ikinci yarısında kurulan vakıfların sayısının neredeyse üç katıdır. Bunun yanında yirmi ve üzerindeki sayıda vakıf bulunan yılların tamamı yüzyılın ilk yarısına aittir. Görünüşe göre 17. yüzyılın ikinci yarısında Bursa halkında vakıf kurma eylemi aşağı giden bir ivme göstermiştir. Özellikle yüzyılın sonlarına doğru kurulan vakıf sayısı oldukça düşmüştür. Bu durumun nedenlerini dönemin siyasal ve sosyo-ekonomik özelliklerinde aramalıdır.

Girit Savaşı, kıymetli maden darlığı, para istikrazları, enflasyon, celali isyanları gibi bir takım iktisadî şartlar sonucu Bursa'da gerek sanayi gerekse zirai üretimde düşüşler görülmüştü. Bazı esnaf kollarının dükkân sayıları belirgin olarak azalmıştı. Ayrıca 16. yüzyıla nispetle Bursa mukataaları gelirlerinde de önemli oranda düşüşler meydana gelmişti.¹⁶⁴ Bunlardan başka 15. yüzyılda 5000 avarız hânesi bulunurken bu sayı 17. yüzyılın ikinci yarısı başlarında 2381'e düşmüştü. Öyle ki artan avarız vergisini karşılayamayan mahallelerin halkı İstanbul'a müracaat ederek avarız hâne sayısının düşürülmesini istemişlerdi. Şeyh Paşa mahallesi sakinleri sundukları bir arzda: "*fakirü'l-hâl*" olduklarını belirtmişler ve mahallelerine ait 15 avarız hânesinin 10'a indirilmesini dile getirmişlerdi. Nitekim mahalle halkının bu isteği İstanbul tarafından kabul edilmişti.¹⁶⁵ Bu ekonomik olumsuzlukların yanı sıra yüzyılın ikinci yarısında Bursa'daki sosyal hayat ve toplumsal düzen de pek iç açıcı değildi. Zira halk bazen Hüdâvendigar Sancağı mütesellimi, bazen çiftbozanlar, leventler, sipahi ve kapıkulu süvarileri, Abaza Hasan Paşa isyancıları gibi celalî eşkıyaları tarafından baskı ve zulme uğratıldı. Merkezî hükümetin bu tür zulümleri önleme çabaları çoğu zaman yetersiz kaldı. Bu da halkın huzursuzluğunu

¹⁶⁴ Yediyıldız, ... *Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)*, s. 149.

¹⁶⁵ Yediyıldız, ... *Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)*, s. 19-20.

ve şikâyetlerini artırdı, bazen de ahalinin şehri terk etmesine neden oldu. Asayişin son derece bozuk olduğu bu dönemde böylesi bir durumdan vakıflar da etkilendi. Bazı vakıf yapılar yıkıldı, vakıf köylerden haksız yere para talep edildi, vakıf malları görevliler tarafından zimmete geçirildi.¹⁶⁶ İşte tüm bu sayılan nedenler 17. yüzyılın ikinci yarısında yeni vakıf sayısının düşmesine etki etmiş olmalıdır. Ekonomik sıkıntı ve güvensizlik içinde bulunan halk vakıf kurmaya olan ilgisini biraz ötelemiş görünmektedir. Yüzyılın son on yılı vakıf sayısındaki keskin düşüşü açıklayabilmek için ise daha çok veriye ihtiyaç vardır.

B. Aylara Göre Vakıf Sayıları

İslam âleminde bazı gün, gece ve aylar kutsal kabul edilmekte ve bu zamanlara özel bir önem atfedilmektedir. Bayramlar, kandil geceleri, üç aylar kutsal sayılan zamanlardan bazılarıdır.¹⁶⁷ Vakıflar, hukukî, ekonomik ve toplumsal boyutu yanında hayır işleme, insanlara yardım ve iyilik yapma, sevap kazanma yönleriyle de aynı zamanda dinî bir kurumdur. Araştırma döneminde Bursa'da yaşayanlar, vakıflarını kurarken önemli saydıkları gün ve aylara dikkat etmişler midir? Diğer bir

¹⁶⁶ Salih Pay, *1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şeriyeye Sicili (Analiz ve Değerlendirme)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1987, s. xxiii-xxx.

¹⁶⁷ “Göklerin ve yerin yaratıldığı günden beri, muhakkak Allah’ın kitabında ayların sayısı on iki olup bunlardan dördü haram aylardır.” *Tevbe Suresi*, Ayet 36. Ayet’te hürmetli olduğu ifade edilen aylar; Muharrem, Recep, Zilkaade ve Zilhicce’dir. Konuyla ilgili bazı hadisler ise şunlardır: “Dünya günlerinin en faziletlisi (Zilhicce’nin ya da Ramazan’ın son) on günüdür.”, “Ayların Efendisi Ramazan’dır, hürmet bakımından en büyüğü de Zilhicce’dir.” Abdüllatif Harputî, *Abdüllatif Tercümesi (Tam Metin)*, tercüme: Alizıra Kaşeli, İstanbul ty., s. 533. Önem atfedilen ay, gün ve gecelere ilişkin birçok ayet ve hadis, İslam dininin yazılı kaynaklarında yer almaktadır. Burada asıl konu bu kutsal zamanları tespit etmek değil, İslam toplumlarının bu zamanlardan haberdar olduklarını vurgulamaktır.

deyişle vakıf sayılarının hicrî aylara göre¹⁶⁸ dağılımı nasıl gerçekleşmiştir? Yüz yıllık bir dönemde vakıf sayılarının belirli bir ayda ya da dönemde yoğunlaştığı, toplandığı görülmekte midir? Bu bölümde yukarıda verilen sorulara cevap aranacaktır. 17. yüzyılda Bursa’da kurulan vakıfların hicrî aylara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: Vakıf Sayılarının Hicrî Aylara Göre Dağılımı

Aylar	Vakfiye Sayıları	Oranları
Muharrem	80	%9.8
Safer	70	%8.6
Rebiülevvel	75	%9.2
Rebiülahir	63	%7.7
Cemaziyelevvel	81	%9.9
Cemaziyelahir	55	%6.7
Recep	67	%8.2
Şaban	53	%6.5
Ramazan	50	%6.1
Şevval	65	%8.0
Zilkaade	76	%9.3
Zilhicce	74	%9.1
Yazılmayan	2	%0.2
Toplam	811	100%

Genel olarak bakıldığında vakıf sayılarının aylara göre dağılımında belirgin bir yığılma görülmemektedir. Vakıf sayıları hemen bütün aylara birbirine yakın oranlarda dağılmıştır. Buna göre Bursa halkı yılın bütün aylarında –kutsal, önemli zaman ayrımı yapmadan- vakıflarını kurmuşlardır. Tüm vakıfların aylara ortalama dağılımı %8.2’dir. Aylardaki her bir oran bu ortalama ile karşılaştırıldığında ya bir iki puan yukarıda ya da aşağıda çıkmaktadır. Yine de bir sıralamaya gidilecek olursa vâkıfların en çok tercih ettikleri ay Cemaziyelevvel ayı olmuştur. Bu ayda kurulan vakıfların oranı %9.9’dur. Bu aydan hemen sonra en çok vakıf kurulan ay ise Muharrem ayıdır. Muharrem ayında vakıf tesis etme oranı %9.8’dir. Üçüncü sırada ise %9.3’le Zilkaade ayı gelmiştir. İçinde en az vakıf oluşturulan ay ise Ramazan ayı

¹⁶⁸ Bu aylar: Muharrem, Safer, Rebiülevvel, Rebiülahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir, Recep, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkaade ve Zilhicce aylarıdır.

olmuştur. Bu ayda vakıf tesis etme oranı %6.1'dir. Esasen dinî gayelerle vakıf kurmaya yönelmiş insanların İslam âleminde en çok hürmet edilen Ramazan ayında diğer aylara nazaran daha az sayıda vakıf kurmuş olmaları dikkat çekicidir. Belki de Müslümanların mâlî bir ibadet saydıkları zekatın da bu ayda verilmesi gerekliliği, insanlarda vakıf kurma düşüncesini ikinci plâna atmış olabilir.

Yine de şu noktanın gözden kaçırılmaması gerekir. Hicrî yılın ilk ayı olan Muharrem'de, üç aylar diye adlandırılan Recep, Şaban ve Ramazan'da, hac ayı olarak bilinen Zilhicce'de vakıf yapanlardan bazıları bu ayların önemine inanarak vakıflarını kurmuş olmalıdır. Zira toplam 80 vakıf görünen Muharrem ayındaki vakıflardan on tanesi Muharrem'in 10'unda yani Türkler arasında Aşure günü olarak bilinen günde kurulmuştur. Ramazan ayında kurulanlardan iki tanesi 27 Ramazan gününde (Kadir gecesi öncesi) ve Zilhicce'de kurulanlardan on iki tanesi de bu ayın ilk on gününde (Kurban Bayramı öncesi) oluşturulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

BURSA VAKIFLARININ GELİR KAYNAKLARI VE EKONOMİK YAPISI

I. VAKIFLARA AİT GELİR KAYNAKLARI

Osmanlılarda devletin temel görevi, iç ve dış güvenliği, toplumun refahını ve huzurunu sağlamaktı. Günümüzde, devletin temel görevleri sayılan eğitim ve sağlık alanlarıyla, yerel belediyelerin görevleri olan yol, kaldırım, çeşme yapımı gibi konularla doğrudan ilgilenmezdi. Kısacası devlet günümüzdeki gibi beledî ve kamu hizmetlerini gerçekleştiriyor, bu hizmetler toplumdaki varlıklı kişiler tarafından vakıf yoluyla yürütülüyordu.

Osmanlı Devleti'nde topluma ve yerleşim birimlerine hizmet sunan kamu kurumlarından birçoğu bizzat şahıslar tarafından vakıf yoluyla yaptırılmıştı. Yine bu müesseseler, masrafları vâkıflar tarafından vakfedilmiş menkul ya da gayrimenkullerden elde edilen gelirlerle desteklenerek yaşatılırdı.¹⁶⁹ Ancak devlet, temlikler ve vergi muafiyeti gibi yollarla vakıf kurulmasını teşvik eder ya da kişilerin kurduğu vakıfları desteklerdi. Böylece devamlı olarak eğitim, sağlık ve bayındırlık işlerinin gerçekleştirilmesini sağlardı.¹⁷⁰

Vakıf hukukunun önemli konularından biri de mevkuttur. Mevkuf, vakfedilen her şeyi kapsar ve özelliklerine göre iki kategoride incelenir.

¹⁶⁹ A.Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle, Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara 1966, s. 2.

¹⁷⁰ Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf Müessesesi*, Adapazarı 1994, s. 16.

Vakıflardan toplumun yararlanması ya doğrudan ya da dolaylı yoldan olur. Toplumun hizmetine sunulmuş olan kamu kuruluşları ve hayır müesseseleri bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır. Bu tür vakıflara “müessesat-ı hayriye” ya da “ hayrât” adı verilmiştir. Bunlar; camiler, mektepler, medreseler, kütüphaneler, imarethaneler, hastaneler, yollar, köprüler, sebiller ve benzeri hayır eserleridir.¹⁷¹

Hayrât kurumu ve kuruluşların, fiziksel olarak varlığını sürdürmesi, düzenli bir şekilde işlemesi ve topluma aksatmadan hizmet sunması için sürekli gelirlere ihtiyaçları vardır. İşte hayır kurumlarının masraflarını karşılamak ve vakıf şartlarının yerine getirilmesini sağlamak amacıyla vakfedilen menkul ya da gayrimenkul gelir kaynaklarına “akar” adı verilir. Bu mallar çeşitli yollarla işletilir ve elde edilen gelirler hayır kurumlarına tahsis edilir veya doğrudan doğruya fakirlere dağıtılır.¹⁷² Akarı; işletilerek elde edilen ücret ve geliri bir hayır cihetine sarf edilmek üzere vakfedilen menkul veya gayrimenkuller diye tarif etmek mümkündür.¹⁷³ Diğer bir deyişle akar, hayrât kurumlarına, kuruluş amaçları doğrultusunda hizmet yapabilmesi için gelir sağlar.¹⁷⁴

Vakfiyelerde, hayrât türü yapılarla ilgili olduğu kadar bunların gelir kaynakları hakkında da zengin, açıklayıcı bilgiler

¹⁷¹ Yediyıldız, “*Vakıf*”, s. 15; Yediyıldız, “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri,” *VD.*, XX. Ankara 1988, s. 404; Akgündüz, ...*Vakıf Müessesesi*, s. 280.

¹⁷² Yediyıldız, “*Vakıf*”, s. 284-285; Berki, *Vakfa Dair Yazılan...*, s. 2. Akar adı verilen ve vakfedilen bu gelir kaynakları arasında; araziler, bazı köylerin tamamı, her türlü ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, bahçeler, mesken olarak kullanılan binalar, dükkânlar veya iktisadî gaye için yapılmış başka yapılar gibi gayri menkuller ve hayvan derisi, gemi, nakit para gibi menkuller görülmektedir. Yediyıldız, “*Vakıf*”, s. 157.

¹⁷³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, I, s. 32.

¹⁷⁴ Nazif Öztürk, *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s. 83.

yer alır. Bu bilgilerde akarın türü, mahalli, vasıfları, sayısı (miktarı) ve gelir elde etme yöntemi açıklanır.

Vakıf çalışmalarında gelir kaynaklarını tespit etmek vakfın ve kurulduğu bölgenin ekonomik yapısını çözümlemeye başlıca etkindir. Bunun yanında kurulan vakfın büyüklüğü, finansmanının azlığı veya çokluğu hakkında çıkarımda bulunmaya imkân tanır. Vakıfların sahip olduğu gelir kaynaklarının türü, miktarı ve getirisi; vakıf kurucusunun sosyal ve ekonomik durumu ile vakfın büyüklüğüne bağlıdır. Ayrıca bu tespitler, vakıf kurucularının ekonomik statüsünü belirlemede bir araç olarak kullanılabilir. Bundan yola çıkarak bu bölümde 17. yüzyılda Bursa’da kurulan vakıfların gelir kaynaklarının neler olduğu, bunların şehirdeki coğrafî dağılımları ve birbirlerine göre sayısal oranları belirtilmeye çalışılacaktır.

A.Gayrimenkuller

İslam hukukunun oluşturulduğu ilk dönemlerde gelir kaynaklarının vakfa dâhil olabilmesi için devamlılık arz eden ve vakıf kurucusunun mülkü olan gayrimenkuller olması gerekiyordu. Ancak zamanla değişen sosyal, ekonomik ve toplumsal şartlar, vakfa konu olan gelir kaynaklarının sahasını, türünü genişletmiştir.¹⁷⁵ Günümüzde “taşınmaz” (mülk)¹⁷⁶ olarak bilinen gayrimenkuller vakıf kurumunun önemli gelir kaynaklarını oluşturuyordu. Burada gayrimenkuller, özelliklerine göre çeşitli başlıklar altında incelenecektir.

¹⁷⁵ Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, *VD*; XVIII, Ankara 1984, s. 5.

¹⁷⁶ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, s. 730.

1. Meskenler

İçinde oturulan, iskân olunan yer anlamına gelen meskenler, gelir getiren bir gayrimenkul olarak düşünüldüğü için, vakfa konu olmuştur. Vakfiyelerde genel olarak dört tip meskenle karşılaşılır. Bunlar; menziller, saraylar, yalılar ve oda veya hâne denilen küçük evlerdir.¹⁷⁷

17. yüzyılda Bursa'da vakfa konu olan meskenler iki grupta incelenmiştir. Bunlar evler ve odalardır.

a. Evler

Vakfiyelerde meskenlerle ilgili olarak “menzil” “beyt”, “dâr”, “hâne”, “ev” ve “oda” kelimeleri geçmektedir. Bunlardan Arapça olan menzil, beyt, dâr ve hane kelimeleri eş anlamda kullanılmıştır. Fakat bu kelimelerin seçiminde ve kullanımında evlerin büyüklüğü ve özellikleri önemli olmuştur. Örneğin menzil, imar görmüş genellikle belli bir lükse sahip, ikamete mahsus yer, konak anlamına gelirken hâne ise daha küçük ev anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁸

Genellikle iki katlı olarak inşa edilen evlerde alt kat ve üst kat odaları, sofa, ahır, su küpü, hâbiye-i ma-i câri diye tabir edilen ve evden eve akan su kanalı, su kuyusu, çardak, fırın, kiler ve tuvalet gibi bölümler bulunurdu. Bunun yanında evler etrafı duvarla çevrili bir bahçe içinde olur ve çoğunlukla bahçede meyveli ve meyvesiz ağaçlar yer alırdı. 17. yüzyılın popüler ve en yaygın olan vakıf türü ev vakıflarıdır. Vakfiyelerin 498'inde

¹⁷⁷ Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının...”, s. 9.

¹⁷⁸ Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının...”, s. 9.

toplam 519 adet ev vakfedilmiştir.¹⁷⁹ Bu evlerden bazılarının oturma hakkı, bazılarının kiralari, bazılarının ise satılıp parasının kullanılması vakıf şartı olarak belirtilmiştir. Vâkıflar, 519 adet evden 511'inin oturma hakkını (süknasını) çeşitli kişi ve görevler için tahsis etmiştir. 7 vakıfta evlerin kira geliri hayır şartına ayrılırken bir evin de satılmasından elde edilecek gelir bir vakfa meşrut kılınmıştır.

Tablo 7: Vakfedilen Evlerin Gelir ve Tasarruf Yöntemleri

Ev Tasarruf Tipi	Sayısı
Süknası	511
Kirası	7
Satılıp Parası	1
Toplam Vakfedilen Ev Sayısı	519

Bursa'da tüm gelir kaynakları arasında en yüksek vakfedilme oranına sahip akar türü evlerdir. Bu durum Bursa'da ev sahibi olma oranının da yüksek olduğuna işaret eder. Vâkıflar, gerek hayır kurumlarına gelir temin etmek, gerek aile ve yakınlarına yardım sağlamak amacıyla evlerini vakfetmişlerdir. Bir ev vakfı kurmanın kolay olması, bu tür vakıfların sayısını artırmış olmalıdır. Evlerin bazısının kiraya verildiği göz önünde tutulursa ev vakıflarının şehirdeki iskân sorununun çözümüne katkı sağladığı söylenebilir.

Tablo 7'ye göre ev vakıflarında daha çok evlerin süknaları yani oturma hakları vakfedilmiştir. Bu durumda vakfı kuran kişinin şartına göre bazen aile bireyleri, yakın akrabaları, bazen ailenin azatlı kölesi bazen de mahallenin imamı, müezzin veya kayyımı gibi görevliler bu vakıf evde hiçbir ücret ödmeden oturabilmişlerdir.

¹⁷⁹ Bkz. Tablo 7: Vakfedilen Evlerin Gelir ve Tasarruf Yöntemleri

Vakıf evler, hem aile ve akrabaların hem de mahalle sakinlerinin yardımlaşma ve dayanışmasına araç olmuşlardır. Hemen hemen her mahallede bir veya birkaç vakıf ev olduğu göz önüne alınırsa dayanışmanın boyutları daha iyi anlaşılabilir.

b. Odalar

Hücerât ya da odalar denen konutlar, kiralanmak amacıyla genellikle katlı olarak ve eş boyutlu, eş biçimli, diziler halinde inşa edilmişlerdir. Hücrelerin tek katlı kargir odalar dizisi oldukları söylenebilir. Bir ya da iki kişinin barınabileceği tek katlı bu küçük ev yapılarında, dar gelirli insanlar sürekli oturabilirler ya da ticaretle uğraşan ve değişik memleketlerden gelen bekâr işçiler, hamallar, tâcirler, yolcular ve misafirler kalabilirlerdi. Özellikle hanlar içerisinde yer alan odalar, ülke içi ve uluslar arası ticaret yapan tüccar taifesinin konaklaması için yapılmışlardı.¹⁸⁰ Bu odalarda yukarıda sayılan guruplardan herhangi bir kişi ucuz bir kira ödeyerek ikamet edebilirdi.¹⁸¹ Büyük şehirlerin ihtiyaç duyduğu iş gücü sağlayan bekârların, kendi odalarında topluca ve birbirine kefil kılınarak yaşadıkları bilinmektedir. Gelir durumları iyi olmayan bekâr insanların ve işçilerin kaldığı bu odalar, belgeler içerisinde bekârhâne şeklinde de ifade edilmektedir. Bekârların kolektif konutu olan odalar, kent içinde, belirli noktalarda, gurubun çalışma alanları olan¹⁸² ticaret merkezi ve yakın çevresinde yoğunlaşmaktadır.

Vakıf kurumlarına kira geliri sağlayan odalar belirli bir mekânda toplu konut olarak bulundukları gibi bazen de tekil

¹⁸⁰ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo...*, s. 102.

¹⁸¹ Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem 1988, s. 151.

¹⁸² Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo...*, s. 103.

olarak ve farklı mekânlarda kurulu olabiliyorlardı. Örneğin bu tür odalar hanlarda ve bazı dükkânların üst katlarında yer alabiliyordu.¹⁸³ İncelenen belgelerde Bursa'da oda vakfı olan altı vakıf görülüyor. Bu vakıfların kurucuları, değişik mahallelerde toplam otuz beş odayı vakıfları için ayırmışlardır. Odaların akarat içerisindeki oranı %3 civarındadır. Aşağıdaki tabloda belgelere yansıyan vakıf odalar ve mahalleleri görülmektedir.

Tablo 8: Bursa'da Vakıf Odalar ve Mahalleleri

Adet	Vakıf Odalar - Mahallesi / Yeri
4	Balık Pazarı'nda ¹⁸⁴
4	Karakedi mahallesinde merhum Hüsameddin'in bina eylediği cami bitişiğinde ¹⁸⁵
2	Uzunçarşı'da ¹⁸⁶
4	Karakedi mahallesinde ¹⁸⁷
12	Şehabettin Paşa Aşağı Mahkeme bitişiğinde, Muradiye çarşısında ¹⁸⁸
9	Setbaşı Camii civarında ¹⁸⁹

Tablodan anlaşıldığına göre vakfedilen odaların büyük bir bölümü şehrin ticaret merkezinde toplanmıştı. Odaların bir mahallede birden fazla vakfedildiğine bakılırsa adları geçen mahalle ve mevkiler, bekâr odalarının yoğunlukta olduğu yerlerdi.

Karaçelebizâde Müftü Abdülaziz Efendi'nin vakıfları arasında "Çatalfırın'da, Şehabettin Paşa mahallesinde, zemini Şeyh İlahi vakfına 1500 akçe mukataalı ve güneyi kale duvarına bitişik 8 adet "Yahudi Odaları" bulunuyordu.¹⁹⁰ Bu odalar

¹⁸³ "Muradiye çarşısında üç dükkân ve üstlerindeki üç odayı...", *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 a-62 b.

¹⁸⁴ *Bursa Şeriye Sicili*, B 52/71 b-72 a.

¹⁸⁵ *Bursa Şeriye Sicili*, B 112/45 b.

¹⁸⁶ *Bursa Şeriye Sicili*, B 110/8 a.

¹⁸⁷ *Bursa Şeriye Sicili*, B 104/9 a.

¹⁸⁸ *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 a-62 b.

¹⁸⁹ VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 588/205/181.

¹⁹⁰ *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 -62 b.

Bursa’da kale altındaki bölgelerde, Yahudi mahallesindeydi ve “Yahudihâne” olarak anılıyordu. Bursa’nın Kuruçeşme gibi Yahudilerin yaşadıkları diğer mahallelerde de bu tür odalara rastlanıyordu.¹⁹¹ O halde Bursa’da Yahudilerin bir bölümü toplu konut sayılabilecek bu tür Yahudihânelerde yaşıyordu.

2. Zirai Alan ve İşletmeler

Osmanlı Devleti’nin kırsal ekonomisi ve tımar sistemi büyük ölçüde zirai üretime dayanıyordu. Tarım üretim kaynaklarının en önemlilerinden olan tarım arazi ve işletmeleri aynı zamanda vakıf kurumların da önemli gelir kaynakları arasındaydı.¹⁹² Bu gelirler arazi, bağ, bahçe, çiftlik, köy, mezra ve değirmen gibi zirai alan ve işletmelerden oluşurdu.

Zirai gelir kaynakları genelde şehrin çevresinde veya şehre yakın köylerde yer alıyordu. Bu gelir kaynakları bir yandan şehirle çevresinin ilişkisini açıklarken diğer yandan da şehirdeki vakıf kurumlarının taşra ile bağlantısını ortaya koyuyordu. Bu durumda vakıf hayrâtı veya şartı şehir merkezinde iken ana gelir getiren kaynakların tümü ya da bir bölümü şehir haricinde olabiliyordu. Özellikle büyük ölçekli vakıflarda taşradaki, köylerdeki vakıf gelirlerini toplamak amacıyla bir ya da birkaç köyün gelirini toplamakla görevlendirilmiş “câbiler” bulunurdu.¹⁹³

Vakıflara ait olan arazilerin ve bahçelerin çoğu kiraya verilir ve bu gayrimenkullerden alınan kira gelirleri, vakfın

¹⁹¹ Gerber, *Economy and Society*, s. 151.

¹⁹² Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının...”, s. 9.

¹⁹³ Bursa’da İvaz Paşa vakfında vakfın kira gelirlerini toplayan esas câbisinin yanında, Fidyeye ve Yiğit köylerinin mahsulatını toplamak için iki câbi daha görevlendirilmişti. Daha sonraki dönemde aynı vakıf için müstakil olarak Fidyekızık köyü câbisi ve Derekızık köyü câbisi görevlendirilmişti. Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, s. 149-150.

değişik harcamalarına aktarılırdı.¹⁹⁴ Bağ ve bahçelerden bazılarının ise üzerlerinde yetişen mahsulü vakfedilir bu yolla vakıflara gelir temin edilirdi.

Bursa'da ilgili dönemde yüz vakıf, gayrimenkulleri arasına çeşitli zirai alan ve işletmelerini katmıştır. Bu sayının akar vakfeden 921 vakfa oranı %10'8'dir. Yani Bursa'da kurulan vakıflardan % 10.8'i gelirlerini gayrimenkul mülklerden, zirai alan ve işletmelerden seçmiştir. Bu sayede Bursa içinde ve civarında toplam 168 ünite ziraî alan ve işletme vakfa dönüşmüştür. Vakfa dönüşen akarlar arasında bunların oranı %14.6 olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Bursa'da %10 civarında vakfın, %15'lere ulaşan tarım alan ve işletmeleriyle şehir çevresiyle ilişkili olduğu ve buralardan gelir elde ettiği görülmektedir.

a. Araziler

Vakfiyelerde arazi adıyla geçen kayıtlar, şehirlerde veya şehir etrafında yer alan tarım alanlarına, tarlalara işaret etmektedir. Bu arazilerin büyüklükleri birbirinden farklı olabilmektedir. Bazı vakıf kayıtlarında tarlaların büyüklüğü açık olarak belirtilirken bazılarında ise yazılmamıştır. Bunun yerine tarlaların sınırları tasvir edilip "kıt'a arazi" ifadesi yer almaktadır. İncelenen belgelere göre Bursa'da vakıf arazilerin sayısı yedidir. Bunlardan bir kısmı, şehir dâhilinde, bir kısmı şehir çevresinde, bazıları da köylerde yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda vakıf arazi sayıları ve mevkileri gösterilmiştir.

¹⁹⁴ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo...*, s. 109.

Tablo 9: Bursa'da Vakıf Araziler ve Yerleri	
1	Ramazan Baba Zaviyesi yanında ¹⁹⁵
1	yazılmamış ¹⁹⁶
1	yazılmamış ¹⁹⁷
1	Bursa'da Kuruçay mevkiinde ¹⁹⁸
1	Safranbolu'da ¹⁹⁹
1	Gemlik Kurşunlu köyünde ²⁰⁰
1	İnegöl Ormanı'nda ²⁰¹

Bursa'da Ramazan Baba Zâviyesi yanında bulunan arazi on yedi dönümdü. Bu araziyi zâviyede kalan dervişler işliyor ve mahsulünden elde ettikleri gelirlerle hem kendi ihtiyaçlarını hem de zâviyenin masraflarını karşılıyorlardı.²⁰² Osmanlı Devleti'nde tarım yapılabilen arazilerin mülkiyeti devlete aitti. Bu yüzden devlet adamları veya reayadan olan kişiler hükümdarlardan “temlikname” veya “mülknâme” almadan arazi ve gelirlerini vakfedemezlerdi. Bu yönler düşünüldüğünde Bursa'da arazi vakfının oranı görece düşük görünmektedir. Bu oran tüm akar vakıflarına bakıldığında %0,6'dır. Vakfının akarları arasında araziler bulunan Müftü Abdülaziz Efendi, bunların bir kısmını “temlikname” yoluyla bir kısmını da miras yoluyla elde ettiğini belirtmiştir.²⁰³

b.Arsalar

Vakfiyelerde geçen başka bir toprak türü de arsalarır. Bunlar üzerinde; ev, dükkân, değirmen, hamam gibi değişik

¹⁹⁵ VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 734/37/12.

¹⁹⁶ *Bursa Şeriye Sicili*, B 48/33 b-34 a.

¹⁹⁷ *Bursa Şeriye Sicili*, B 44/68 b-69 a,

¹⁹⁸ *Bursa Şeriye Sicili*, B 93/90 a-91 b.

¹⁹⁹ *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/55 a-56 a.

²⁰⁰ *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 a-62 b.

²⁰¹ VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 588/207/182.

²⁰² VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 734/37/12.

²⁰³ *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 a- 62 b.

binalar kurulabilirdi. Arsalar vakıflarca kiraya verilirdi. Kiracılar bu vakıf arsaların üzerine bina inşâ edebilir, ya da buraları çeşitli amaçlar için kullanabilirlerdi.

Bursa'da iki arsa vakfedilmiştir. Bu arsalardan biri Koca Naip mahallesi yakınlarında diğeri de Zağferanlık mahallesinde idi.²⁰⁴ Koca Naip mahallesindeki arsayı ortak bir vakıf kuran iki kişi vakfetmiştir.²⁰⁵ Zağferanlık mahallesindeki arsayı ise Veli b. Timur adındaki bir tüccar vakfetmişti. Tüccarların ekonomik gelir düzeyleri daha yüksek olduğundan bu tür arsaları ellerinde bulundurma şansları daha yüksekti.

Bursa'daki vakıf arsa sayısı, tüm akarlar içinde %.0.1'lik bir oranı oluşturuyordu. Bu orana göre Bursa'daki vâkıflar ya çeşitli sebeplerle arsa vakfına pek rağbet etmiyordu ya da ellerinde vakfedecek arsaları yoktu.

c.Bağ ve Bahçeler

Bursa vakıflarının önemli bir gelir kalemini bağ ve bahçeler oluşturuyordu. Bağlar belgelerde “kerm-i ineb”, “hakûre”, “bağ-ı kürüm” çoğunlukla da bağ olarak tanımlanan, bir ile yirmi beş dönüm arasında, yaygın olarak birkaç dönüm büyüklüğünde üzüm, nar, incir ve narenciye gibi meyvelerin yetiştirildiği küçük tarlalardı. Bahçe kelimesi “küçük bağ ve bostan” anlamında olup daha çok yerleşim birimi yakınlarındaki sulak ve sebze yetiştirilebilen yerler için kullanılırdı.²⁰⁶ Bağ ve bahçeler şehrin için de veya daha ziyade çevresinde yer alan, genelde etrafı çevrili alanlardı. İçinde tek bir ağaç türü bulunan bağ ve bahçeler

²⁰⁴ *Bursa Şeriye Sicili, B 73/40 a.*

²⁰⁵ Bkz. *Bursa Şeriye Sicili, B 73/40 a.*

²⁰⁶ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 134.

olduğu gibi meyveli ve meyvesiz çeşitli ağaç cinsleri olanlar da vardı.²⁰⁷ Bursa’da 19 vâkîf bağ, 66 vâkîf da bahçe vakfetmiştir. Tüm vâkîflar içinde bağ vakfı yapanların oranı % 7.1 dir.

İncelenen dönemde 18 bağ ve 128 bahçe vakfa dönüştürülmüştür. Gelir getirici özelliğinden dolayı bahçeler, vakıf için tercih edilen mülklerden olmuştur.

Bağların diğer akarlara oranı %1.5’tir. Bahçelerin ki ise %11.2’dir Bursa mahallelerinde şehir yakınlarında veya köylerindeki bağların ve bahçelerin büyüklükleri birbirinden farklıdır. İbrahim b. Mehmed adındaki kişinin vakfında Gönen’de, Hariciye köyünde on dönüm bağ görünmektedir.²⁰⁸ Bursa’daki vakıf bağ ve bahçelerin sayıları ile bulundukları yerler diğer sayfadaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 10: Vakıf Bağlar ve Yerleri

Bağ	Mevkii
1	Temenna mahallesinde ²⁰⁹
1	Bursa yakınları Çamlıca mevkiinde ²¹⁰
1	Değirmenli Kızık Köyünde ²¹¹
1	Şehrin bitişiğinde ²¹²
1	Gencelü köyünde ²¹³

²⁰⁷ Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının...”, s. 7.

²⁰⁸ VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu: 625/84/81 Bursa’daki vakıf bağ ve bahçelerin sayıları ile bulundukları yerler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

²⁰⁹ *Bursa Şeriye Sicili*, B 40/28 a.

²¹⁰ *Bursa Şeriye Sicili*, B 53/37 a.

²¹¹ *Bursa Şeriye Sicili*, B 52/37 b.

²¹² *Bursa Şeriye Sicili*, C 2/118 b.

²¹³ *Bursa Şeriye Sicili*, B 109/311 a.

1	Kuruçay mevkiinde ²¹⁴
1	Ramazan Baba Zaviyesi bitişiğinde ²¹⁵
3	Gönen'de Hariciye köyünde 10 dönüm, Gönen'de Tuzakıcı köyünde 4 dönüm, Gönen'de Tuzakıcı köyünde ²¹⁶
2	Alişir mevkiinde ²¹⁷
1	Hüdavendigâr vakfı arazisi üzerinde ²¹⁸
3	Gemlik kazasında Gencelli köyünde iki ve Gemlik Katırlı köyünde bir adet ²¹⁹
1	Temenna mevkiinde ²²⁰
1	Gemlik'te Mehmed el Buhari vakfı yakınında ²²¹

Tablo 11: Vakıf Bahçeler ve Yerleri

Bahçeler		
Adet	Türü	Mevkii
4		Çavuş köyünde ²²²
1		Temenna mahallesinde ²²³
1		İnegöl'e bağlı Baba Sultan köyünde ²²⁴
1		Eski kaplıca altında Acem Çeşmesi civarında ²²⁵
1		Susurluk'ta ²²⁶
1		Temenna mahallesinde ²²⁷
1		Sarih mevziinde ²²⁸
1		Cumalıkızık yakınlarında ²²⁹
1		Bursa yakınlarında ²³⁰
2		Bursa bitişiğinde Yahudi mezarlığı yanında, diğeri Müslüman mezarlığı yanında ²³¹

²¹⁴ Bursa Şeriye Sicili, B 53/55 ab.²¹⁵ VGMA., Vakfiye Defteri, Nu. 734/37/12.²¹⁶ VGMA., Vakfiye Defteri, Nu. 625/84/81.²¹⁷ Bursa Şeriye Sicili, B 52/98 a-99 a.²¹⁸ Bursa Şeriye Sicili, B 48/108 a.²¹⁹ Bursa Şeriye Sicili, A 152/72 a-74 b.²²⁰ Bursa Şeriye Sicili, B 40/150 a.²²¹ Bursa Şeriye Sicili, B 26/99 a.²²² Bursa Şeriye Sicili, B 39/29 ab.²²³ Bursa Şeriye Sicili, B 40/28 a.²²⁴ Bursa Şeriye Sicili, B 40/150 b.²²⁵ Bursa Şeriye Sicili, B 40/62 ab.²²⁶ Bursa Şeriye Sicili, B 141/132 ab.²²⁷ Bursa Şeriye Sicili, B 40/4 a.²²⁸ Bursa Şeriye Sicili, B 73/31 a.²²⁹ Bursa Şeriye Sicili, B 74/43 b.²³⁰ Bursa Şeriye Sicili, B 46/83 b 2.²³¹ Bursa Şeriye Sicili, B 47/109 a.

1		Yıldırım Bayezid mahallesinde ²³²
2		Yıldırım Bayezid mahallesi yanında ²³³
1	Kestanelik	Bursa yakınlarında Kestane sekisi mevziinde ²³⁴
1		Naibkızığı karyesinde ²³⁵
1		Yıldırım Han Camii yanında Çukur mahallesinde ²³⁶
1	Kestanelik	Kasti nam mevziide ²³⁷
1		Dikencik köyünde ²³⁸
1		Meydancık mahallesinde ²³⁹
1		Büyük Susurluk köyünde ²⁴⁰
1		evin bitişiğinde ²⁴¹
3		Bursa yakınlarında Yapıcılar Pınarı mevkiinde ²⁴²
1		Dereköy'de ²⁴³
2		Çalı köyde ²⁴⁴
2		biri Bursa yakınında, diğeri, Mera yeri mevkiinde ²⁴⁵
8	Zeytin, İncir	Edremit'te Halidler köyü, dört, dört, iki, bir buçuk, üç, otuz, dönüm ²⁴⁶
1		Bursa bitişiğinde Merayeri mevkiinde ²⁴⁷
1		Şeyh Bahçesi, Şahin Lala mahallesi yakınında ²⁴⁸
1	Dut	Atıcılar mevkiinde ²⁴⁹
1		yazılmamış ²⁵⁰
6	Dut	Üçü İsa Bey köyünde, ikisi Camilikızık köyünde, biri Yıldırım mahallesi Davut Dede türbesi yakınında ²⁵¹
2		Yenice köyü ve civarında ²⁵²
1		Temenna mahallesinde ²⁵³
1		Temenna mahallesi zaviyesi yakınında ²⁵⁴
1		Bursa civarında Asfane karyesi yakınında ²⁵⁵

²³² Bursa Şeriye Sicili, B 8/162 b.

²³³ Bursa Şeriye Sicili, B 42/85 a.

²³⁴ Bursa Şeriye Sicili, B 18/44 b.

²³⁵ Bursa Şeriye Sicili, B 61/37 a.

²³⁶ Bursa Şeriye Sicili, B 61/142 a.

²³⁷ Bursa Şeriye Sicili, B 111/39 a.

²³⁸ Bursa Şeriye Sicili, B 71/16 a.

²³⁹ Bursa Şeriye Sicili, B 34/34 a 2.

²⁴⁰ Bursa Şeriye Sicili, C 2/73 b.

²⁴¹ Bursa Şeriye Sicili, C 2-143 a.

²⁴² Bursa Şeriye Sicili, B 186/61 b.

²⁴³ Bursa Şeriye Sicili, B 54/158 a.

²⁴⁴ Bursa Şeriye Sicili, B 55/14 a.

²⁴⁵ VGMA., Vakfiye Defteri, Nu. 594/129/114.

²⁴⁶ VGMA., Vakfiye Defteri, Nu. 625/84/81.

²⁴⁷ Bursa Şeriye Sicili, B 33/80 a.

²⁴⁸ Bursa Şeriye Sicili, B 50/72 a.

²⁴⁹ Bursa Şeriye Sicili, B 50/1 ab.

²⁵⁰ Bursa Şeriye Sicili, B 42/109 a.

²⁵¹ Bursa Şeriye Sicili, B 42/31 ab.

²⁵² Bursa Şeriye Sicili, B 58/7 b-8 a.

²⁵³ Bursa Şeriye Sicili, B 41/158 ab.

²⁵⁴ Bursa Şeriye Sicili, B 41/158 b-159 a.

²⁵⁵ Bursa Şeriye Sicili, B 55/63 b-64 a.

3		Bursa yakınlarında Baba Benderkızığı diye bilinen köyde ²⁵⁶
3		Bursa bitişiğinde Mera Yeri denen yerde, Oruç Bey çiftliği mevkiinde, Bursa yakınında ²⁵⁷
1		Bursa civarı Karaoğlan Deresi mevkiinde ²⁵⁸
1		Baba Sultan köyünde Tahtalıpınar mevkiinde ²⁵⁹
1		Yıldırım Bayezid mahallesi hududunda ²⁶⁰
1	Kestanelik	Hamamlıkızık köyünde ²⁶¹
2	Kestane, üzüm ve kiraz	On iki dönüm, 3 dönüm biri Değirmenlikızık köyü yakınlarında, Çağlayandere vadisinde ²⁶²
1		Hoca Menteş mahallesinde ²⁶³
4		Camilikızık köyünde ²⁶⁴
12		Biri Sultan ahırı yakınında, biri Kapluca hamamlarının altında, onu Hamamlıkızık köyü yakınlarında ve içinde ²⁶⁵
3		Yeni Kaplıca yakınında iki, Bursa haricinde Eski Kaplıca yakınında bir ²⁶⁶
3		Fıstıklı mevkiinde ²⁶⁷
1		Temenna mevkiinde ²⁶⁸
1	Dut	Kayabaşı mahallesinde ²⁶⁹
1		Dereköy'de ²⁷⁰
1		Mera Yeri'nde ²⁷¹
1		Kanlıca köyü yakınlarında ²⁷²
3		Havz mahallesinde ²⁷³
1		Hamamlı köyünde ²⁷⁴
1	Dut	Kanberler mahallesinde ²⁷⁵
1	Dut	Kanberler mahallesinde ²⁷⁶
1		Doluca Değirmenler mevkiinde ²⁷⁷

²⁵⁶ Bursa Şeriye Sicili, A 180/14 b-15 a.

²⁵⁷ Bursa Şeriye Sicili, B 59/33 a-34 a.

²⁵⁸ Bursa Şeriye Sicili, B 140/58 b.

²⁵⁹ Bursa Şeriye Sicili, B 40/137 b.

²⁶⁰ Bursa Şeriye Sicili, B 146/149 b.

²⁶¹ Bursa Şeriye Sicili, B 146/40 b.

²⁶² Bursa Şeriye Sicili, B 152/60 b.

²⁶³ Bursa Şeriye Sicili, B 75/23 b 2.

²⁶⁴ Bursa Şeriye Sicili, B 45/9 b-10 b.

²⁶⁵ Bursa Şeriye Sicili, A 152/72 a-74 b.

²⁶⁶ Bursa Şeriye Sicili, B 31/91 a-92 a.

²⁶⁷ VGMA., Vakfiye Defteri, Nu. 2163/158/121.

²⁶⁸ Bursa Şeriye Sicili, B 40/150 a.

²⁶⁹ Bursa Şeriye Sicili, B 111/54 b-55 a.

²⁷⁰ Bursa Şeriye Sicili, B 57/60 b.

²⁷¹ Bursa Şeriye Sicili, B 30/64 ab.

²⁷² Bursa Şeriye Sicili, A 160/108 b.

²⁷³ Bursa Şeriye Sicili, B 59/58 b-59 a.

²⁷⁴ Bursa Şeriye Sicili, B 29/88 b.

²⁷⁵ VGMA., Vakfiye Defteri, Nu. 610/134/170.

²⁷⁶ Bursa Şeriye Sicili, B 28/60 a.

²⁷⁷ Bursa Şeriye Sicili, B 115/10 ab.

1		At Pazarı mahallesinde ²⁷⁸
1	Dut	Havz mahallesinde ²⁷⁹
1	Kestane	yazılmamış ²⁸⁰
3	Dut	Bursa'da Kuruçay mevkiinde, İnegöl Baba Sultan köyünde, Cumalıkızık köyünde ²⁸¹
3		İstablı Amire yakınlarında ²⁸²
7	çeşitli, kestane, zeytinlik	Kozluören köyünde, İnegöl Visal köyünde, Gemlik Kurşunlu köyünde ²⁸³
4	Dut	İnegöl Çeltikçi köyü, Bursa Kuruçay mevkiinde, Bursa İnciler mevkii yakınında, Bursa Musalla mahallesinde ²⁸⁴
2		Setbaşı Camii yakınında ²⁸⁵
2		Çalı köyünde ²⁸⁶
1		Atıcılar mevkiinde ²⁸⁷

Tabloda da görüldüğü üzere meyve bahçelerinin bazılarının türleri vakfiyelerde belirtilmiştir. Buna göre kestane bahçeleri, dut bahçeleri, zeytin ve incir bahçeleri Bursa'da yaygın olan bahçe türlerindendir. İpek üretiminin ve ticaretinin merkezi sayılan Bursa'da, dut bahçelerinde ipek böceği yetiştiriciliği yapılırdı. Bazı vâkıflar, bağ ve bahçelerinin kuruyup gitmemesi için, bunların bakım ve ıslahı için vakıftan gelir ayırmıştı.

ç- Çiftlikler

Osmanlı Devleti'nde çiftlikler en temel üretim ünitesi olarak kabul edilirdi. Bunlar genelde bir çift öküzün sürüp işleyebileceği büyüklükte olurdu. Köylü hâneler bu büyüklükteki toprakları işleyerek hem geçimlerini sağlarlar hem de devlete ödemeleri gereken vergileri öderlerdi.²⁸⁸ Halk arasında, çiftlik denince

²⁷⁸ Bursa Şeriye Sicili, B 111/50 a.

²⁷⁹ Bursa Şeriye Sicili, B 96/61 a.

²⁸⁰ Bursa Şeriye Sicili, B 87/58 a.

²⁸¹ Bursa Şeriye Sicili, B 93/90 a-91 b.

²⁸² VGMA., Vakfiye Defteri, Nu. 2163/107/97.

²⁸³ Bursa Şeriye Sicili, B 119/60 a-62 b.

²⁸⁴ VGMA., Vakfiye Defteri, Nu. 588/207/182.

²⁸⁵ VGMA., Vakfiye Defteri, Nu. 588/205/181.

²⁸⁶ Bursa Şeriye Sicili, B 55/140 a.

²⁸⁷ Bursa Şeriye Sicili, B 283/60 b.

²⁸⁸ Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 3 vd.

üzerine inşa edilmiş binaları, hayvanları, tarım aletlerini ve benzeri malzemeleri kapsayan müştemilatlı bina ve araziler anlaşılıyordu. Çiftlik tabiri vakfiyelerde daha çok ikinci anlamında kullanılıyordu.²⁸⁹

Bursa’da Derviş İbrahim b. Mehmet adında bir kişi Bursa’nın Işıklar mevkiindeki Ramazan Baba zâviyesine bir çiftlik vakfetmiştir. Vakfiyesinde çiftliğin, içindeki tüm hayvan ve eşyalarıyla bütün müştemilatıyla vakfedildiği belirtilmiştir.

*“..... yine zâviye-i merkûmede mevcud olup mülküm olan bir çift kara sığırını ve cemi çift alâtını ve bir erkek katırı ve bir erkek merkebi ve bir sağmal kara sığır ineğini ve iki buzağısını ve yine zikr olunan beş re’s kara sığır çiftini ve cemi çift alâtını ve dört kara sığır ineğini ve iki arabayı ve iki yüz re’s keçiyi ve bi’l cümle ...”*²⁹⁰

d.Değirmenler

Değirmenler, tahıl ürünlerinin öğütülüp un haline getirilmesine yarayan araçların kurulu olduğu yapılardı. Bu yapıların içerisinde bulunan tekerler biçimindeki değirmen taşları, su veya yel gücüyle döndürülerek tahıl tanelerini ezip una dönüştürürlerdi.²⁹¹

Halkın büyük bir bölümü ekmek yapmak gayesiyle buğday veya mısırı hemen hemen her köyde veya şehirlerin yakınında

²⁸⁹ Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının...” s. 8.

²⁹⁰ VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 625/84/81. Bursa Kütüğü adlı eserde Derviş İbrahim’in vakfını kurduğu sırada zaviyenin yanında yer alan Şeyh Bedrettin Camii’nin imam ve hatibi, ayrıca zaviyede şeyh ve zaviye vakıflarının mütevellisi olduğu belirtiliyor. Yine aynı kaynağa göre Derviş İbrahim’in vakfettiği çiftlik Bursa’da Taraklı köyünde bulunuyordu. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 247. Vakfiyelerdeki bilgiler esas alınacak olursa bu çiftlik zaviye yakınlarında olmalıdır.

²⁹¹ Çiftçi, *Bursa’da Vakıfların Sosyo...*, s. 107.

bulunan değirmenlerde öğütüyorlardı. Bunlar diğer bina ve kuruluşlar gibi hayrât kurumları yararına vakfedilebiliyordu.²⁹² Bursa'da bulunan değirmenlerin çoğu, şehrin içerisinden geçen dere kenarlarında kurulmuş ve su gücü ile çalıştırılmıştır.²⁹³

Akarsular yönünden zengin olan Bursa'da ilgili dönemde on bir vakfa ait on iki değirmen bulunmaktadır. Bunlardan ikisi iki göz ikisi üç gözdür. Değirmenlerin kurulu olduğu mahallere bakıldığında bunların şehir içinde, şehir çevresinde veya köylerde yer aldığı görülmüştür. Aşağıdaki tabloda vakfa konu olan değirmenlerin sayıları ve yerleri gösterilmektedir.

Tablo 12: Bursa'da Vakıf Değirmenler ve Yerleri.

Değirmenler		
Adet	Göz	Yeri
1		Eski Kaplıca altında Acem Çeşmesi civarında
1		Gönen'de Keçideresi mevkiinde
1	3	Yenice köy yakınında
1	2	Bursa yakınlarında Acem çeşmesi civarında
2		İshak Paşa Kızığı köyünde ve Çınarlı köyünde
1		Sivasiler mahallesinde
1		Sarıpınarbaşı suyu kenarında
1		Cilimboz deresi üzerinde
1		Attar Hüsam mahallesinde
1	2	İnegöl'de Edebey köyünde
1	3	İnegöl'ün batısında

Bursa'da vakıf değirmenlerin diğer akarlara oranı %1'dir. Oranı az olmakla birlikte birer yatırım aracı olan değirmenler kiraya verilerek vakıflara gelir sağlanırdı. Bunlar yüksek sermayeli işletmeler olduğu için herkesin elinde bulunmuyordu. Vakıf değirmenlerin oranı ve sayısı az olmasına karşın bir

²⁹² Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının...", s.12.

²⁹³ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo...*, s. 107.

araştırmada 17. yüzyıl'da Bursa'da altmış adet değirmenin var olduğu belirtilmiştir.²⁹⁴ Bunlardan Ulucami civarında ve Kayhan'da bulunan birçok değirmen suyla değil atla çevriliyordu.²⁹⁵

Bursa'da sahipleri ve yerleri bilinen başka değirmenler de vardı. Bunlar; Gökdere'de Ali Paşa, bunun üst tarafında Hamza kızı Sultan'ın, Ahmetzâde'nin, Hoca Ali'nin, Şeyh Paşa'nın orta büyüklükteki değirmenleriydi. Ayrıca, Molla Fenari ve Emir Sultan vakıflarına ait iki değirmen, Piri Çelebi değirmeni, Hacı İvaz Paşa değirmeni, Ulucami civarında Hoca Şucâ ve bunun ilerisinde kemhacı ve boyacı İsmail oğlu Hacı Ahmet'in debbağ değirmeni, altında Nasuh Bey oğlu Mehmet Çelebi'nin iki değirmeni, Cilimboz deresinde Tarhunoğlu lakaplı Bali oğlu Hacı Mahmut'un değirmeni, Pınarbaşı suyu ile dönen bir değirmen, Alacahırka mahallesinde Pınarbaşı suyu ile dönen Firuz Ağa vakfı değirmeni, Pınarbaşı'nda Sultan Orhan vakfı değirmeni, Balıkpazarı mahallesinde Orhan vakfından diğer bir değirmen, şehir bitişiğinde Sultan I. Ahmed'in damadı Nakkaş Hasan Paşa'nın eşi Mahişah Sultan'ın altı göz değirmenleri, Ulucami civarında at ile dönen değirmenler ve Kapan yakınında Hasan Kethüda'nın altı değirmeni vardı.²⁹⁶

Yukarıdaki bilgilere göre Bursa'da bazısı şahıslar bazısı da vakıflar tarafından işletilen birçok değirmen bulunuyordu. Bu değirmenler şehirdeki halkın ihtiyaçlarını karşılarken vakıflar için de gelir kaynağı oluşturuyorlardı.

²⁹⁴ Gerber, *Economy and Society...*, s. 76.

²⁹⁵ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 194.

²⁹⁶ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 387.

3. Ticari Yapılar ve İşletmeler

Şehirlerde sosyal müesseseler ve onlara gelir sağlamak maksadıyla her biri bir sınıf, sanat ve ticaret erbabına tahsis edilmek üzere inşa edilmiş olan, han, hamam, fırın, mum imalâthânesi, boyahâne, sâlhâne, başhâne, bayram ve Pazar yerleri, yeni kurulacak bir şehrin veya semtin çekirdeğini teşkil ederdi.²⁹⁷ Bu nedenle ticarî yapılar, Osmanlı şehir merkezinin gelişiminde de etkiliydi.²⁹⁸ Vakıflara ait taşınmaz mallar Anadolu'nun pek çok yerinde ticaret merkezlerinin gelişiminde önemli rol oynardı.

Ticari nitelikli bina ve inşaatların amacı genellikle bir dinî kurum olan vakfa gelir sağlamak oluyordu. Bu durumda gelir getirmeyen bir ticari kuruluş yalnızca kötü bir yatırım değil aynı zamanda siyasi bir başarısızlık anlamına geliyordu.²⁹⁹

Suraiya Faroqhi, vakıf malı dükkân ve işyerlerini büyüklüklerine göre üç grupta toplamıştır. Bunlar; bedesten ve çarşılar, kervansaraylar ile hanlar, değişik tür ve nitelikteki dükkânlardır.³⁰⁰

Bursa'da ilgili dönemde kırk dört kişi çeşitli ticari işletmeleri vakfına dâhil etmiştir. Bunların oranı %4.8'dir. Bir başka açıdan bakıldığında 102 ticari işletme vakıf malına

²⁹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler II*, İstanbul 2000, s. 996.

²⁹⁸ Gönül Tankut, "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekansal Dağılımı", *Türk Tarih Kurumu VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (Ankara 25-29 Eylül 1970)*, 2, Ankara 1970, s. 778.

²⁹⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul 2000, s. 28.

³⁰⁰ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 32-37. Faroqhi, vakıf kayıtlarında geçen Pazar, çarşı ve dükkân (imalathane, ticarethane dâhil) türlerinin bir dökümünü vermiştir. Bkz. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tablo 3, s. 380-381. Ayrıca Hasan Yüksel de vakfiyelerde geçen imalathane ve ticarethane çeşitlerinin geniş bir listesini kitabındaki tabloda göstermiştir. Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik ...*, s. 244-248.

dönüştürülmüştür. Tüm menkul ve gayrimenkul akarların arasında bunların oranı %9.2'dir Aslında önemli bir ticaret merkezi olan Bursa'da çok sayıda ticari işletmenin vakıfların elinde bulunduğu bilinmektedir. Fakat incelenen dönemin belgelerine yansıyan sayılar bunlarla sınırlıdır. Orhan Bey'den itibaren Bursa'da yaşayan padişah ve devlet adamları yaptırdıkları vakıf kurumlarına gelir sağlamak, hem şehir hem de ticaret merkezini kurmak ve canlandırmak amacıyla bedestenler, hanlar, çarşılar, dükkânlar, hamamlar kurmuşlardır. Bunların birçoğu günümüzde varlığını sürdürmektedir.

Araştırma kapsamındaki belgelere yansıyan ticari işletmeler; dükkânlar, fırınlar, hamamlar, hanlar, kahvehaneler, kârhâneler, ve memlehâlardır.

a. Dükkânlar

Oldukça farklı bir ticari yapı türü ise eskiden özel mülk iken sahipleri tarafından vakıflara bırakılan dükkânlardır. Böyle dükkânların birkaç yüz akçeyi geçmeyen yıllık geliri genellikle mahalle camisinin bakımına tahsis edilirdi. Ya da bu parayla bağış yapanların ve akrabalarının ruhlarına Kur'an'dan ayetler okutulurdu. Büyük vakıflar ise genellikle sıralar halinde dükkân yaptırırlar ve kiraya verirlerdi.³⁰¹

Dükkânlar, genellikle bir sokak içerisinde iki taraflı olarak sıralanmış ve yan yana bulunan ticaret mekânlarıdır. Bunlardan bazıları bedesten, çarşı ve hanların içinde yer alırdı.³⁰²

³⁰¹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 37; Vakıf yatırımlar ve ticari dükkânlar için bkz. Halil inalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire," *The Journal of Economic History*, XXIX, 1969, s. 97-140.

³⁰² Ergenç, "Ahi Loncalarının Bursa'nın...", s. 103-106.

Dükkânların bulunduğu çarşılar, orada çalışan esnaf grubuna göre adlandırılırdı.

17. yüzyılda Bursa'da yirmi dokuz vakfın akarları arasında çeşitli türdeki dükkânlar bulunmaktaydı. Vakıf malı bu dükkânların sayısı ise seksen yedi adetti. Vakfedilen tüm akarlar arasında dükkânlar %7.7'lik bir oranla dördüncü sırada yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda vakıf dükkânların sayısı, vakfiyelerde yazılmışsa türü ve yerleri belirtilmektedir.

Tablo 13: Bursa'da Vakıf Dükkânlar ve Yerleri

Adet	Türü	Yeri
2	Baytar	Geyve'de
2		Balık Pazarı'nda
4	Boyacı	Balık Pazarı'nda
1	Şişehâne	Yıldırım mahallesinde
1	Debbağhane	Çakır mahallesinde
1	Yağhâne	Balık Pazarı'nda
1		Zahire Pazarı'nda
4	Pabuççu	Kapan Hanı'nda Pabuççular çarşısında
1		Kapanönü Çarşısı'nda
1	boyacı	
1	kahvehane	Camiikebir yakınında
1		
1		Kaygan Çarşısı'nda Köseler mescidi karşısında
3		Semek Çarşısı yakınındaki Palandozlar Çarşısı'nda
4		Eyne Bey Çarşısı Tahtakale hanı önünde
1		Gürcüler zaviyesi yanında Çınarlı mevkiinde
1	Debbağ	Debbağlar mahallesinde
2		Bursa Çıra Pazarı Çarşısı'nda
1		Saraçlar Çarşısı'nda
1		Kapanönü Çarşısı'nda Doğangözü hanı yanında
3	Haffaf	Kale altında Haffaflar Çarşısı'nda
1		Nalçacılar Çarşısı'nda
1		Çıra Pazarı Çarşısı'nda
1	Kahvehane	Hoca Ali mahallesinde
1		Safranbolu'da
27	biri attar	Hanın iki yanında, Şehabettin Paşa, Kayganoğlu Çarşısı, Aşağı Mahkeme bitişiğine, Muradiye Çarşısı'nda,
1		Aksu kasabasında
14		Setbaşı Camii yakınlarında
4	Pabuççu	Kapan Hanı yakınında Pabuççular Çarşısı'nda

Vakıf malı dükkânlarla ilgili dikkat çekici bir belge olan Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi vakfiyesinde Bursa'nın çeşitli han, çarşı ve mahallelerinde toplam 27 dükkân kira geliri getirmek üzere vakfedilmiştir. Bunlardan birinin attar dükkânı olduğu belirtilmiştir.³⁰³

Bursa'da adı geçen dönemde, baytar, muşar, boyacı, şişehâne, debbağhâne, yağhâne, pabuççu, kahvehane, kârhane, haffaf dükkânları vakfa dönüştürülmüştür.

Sonuç olarak vâkıflar, özellikle çarşı ve hanların içinde sahip oldukları azımsanmayacak sayıdaki dükkânı, vakıflarının hizmetlerini sürdürebilmeleri için gelir temini amacıyla vakfetmişlerdir. Bu dükkânlardan şehrin ticaret merkezleri ve buralarda çalışan esnaf grupları hakkında çeşitli bilgiler çıkarılabilir.

b.Fırınlar

Fırınlar; şehirlerde, halkın ekmek, börek gibi unlu mamüllerle ilgili temel ihtiyaçlarını karşılayan ticari işletmelerdir. Bu işletmeler kiraya verilerek vakıflara finans sağlanmaktadır. Ayrıca fırınlar ürettiği mamüle göre -çörekçi fırını gibi- isimler alabilmektedir.

Bursa'da iki vakıf iki adet fırını akarları arasına kaydetmişlerdir. Bunlardan biri Sağrıçı Sungur mahallesinde oturan Veli b. İlyas adındaki kişiye ait olan ve türü belirtmeyen

³⁰³ Bursa Şeriye Sicili, B 119/60 a-62 b.

fırındır.³⁰⁴ Diğer i se Müftü Abdülaziz Efendi'ye ait çörek fırınıdır.³⁰⁵

c. Hamamlar

Osmanlı şehirlerinde insanların temizlik ve sağlık ihtiyacını karşılayan hamamlara özel bir önem verilmiştir. Hamamların, vakıf kurumunun belli başlı gelir kaynaklarından biri oluşu bu tür yapıların sayısını ve biçimini de etkilemiştir. Bursa bu açıdan en belirgin bir Osmanlı şehri olarak gösterilebilir. Bir yandan doğal sıcak suların bol bulunuşu, diğer yandan sultan, vezir ve diğer devlet görevlileri başta olmak üzere çok sayıda vakıf sahibinin şehre gösterdiği özen sonucu, şehirde çeşitli dönemlerde birçok hamam yaptırılmıştır.³⁰⁶

17. yüzyıl Bursa vakıflarına iki hamam konu olmuştur. Bunlardan birincisi Ali Paşa mahallesinde bulunan Ali Paşa hamamıdır. Hamam, 1628 yılında onarılmasına vakfın parası yetmediği için satılmış ve Veli Şemsettin mahallesinden Mevlana İbrahim Efendi burayı satın alıp tamir ettirmiş daha sonra da tekke olarak vakfetmiştir. Bu yüzden yapı, Tekke Hamam adıyla anılmıştır.³⁰⁷ İkincisi ise Müftü Abdülaziz Efendi'nin Safranbolu'da yer alan hamamıdır. Bu yer 17. yüzyıl Bursa vakıflarına gelir getirici bir işletme türü olarak kaydedilmiştir.³⁰⁸

³⁰⁴ *Bursa Şeriye Sicili*, B 42/33 ab.

³⁰⁵ *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 a-62 b.

³⁰⁶ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 85, Bursa hamamları hakkında bkz. Kamil Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, Bursa 1938; Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 85-96.

³⁰⁷ *Bursa Şeriye Sicili*, B 50/1 ab; Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 88.

³⁰⁸ *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/55 ab-56a.

Bursa’da hamam sayısının yüksek oluşuna rağmen 17. yüzyıl Bursa’sında hamam vakıflarının az oluşu bir çelişki oluşturmamalıdır. Çünkü 14. yüzyıldan incelenen döneme kadar yaptırılan bütün hamamlar neredeyse birer vakıf işletmesi haline dönüşmüştür. 17. yüzyılda Bursa’da yeni hamam inşa ettirilmediği veya yapılanlar vakfiyelere yansımadağı için vakıf malı hamamların sayısı az görünmektedir.

ç. Kârhaneler

Atölye veya imalathane olarak tanımlanabilecek olan kârhaneler genelde içlerinde yer alan bir zanaat veya meslek teşekkülüne ait bütün “alât ve edevat” ile birlikte vakfedilirdi. Kiraya verilen bu tür işletmelerin gelirleri vakıf kurumuna aktarılırdı.³⁰⁹ Kârhaneler daha çok mal üretimi yapan esnaf tarafından kullanılır veya kiralanırdı. Söz konusu dönemde kişilerin elinde mülk olan üç kârhane vakıf işletmesi haline getirilmişti. Bunlardan biri İncirlice mahallesinde oturan Hasan Dede bin Abdullah’ın Çınarlı mevkiindeki Güreşçiler zâviyesi yanında yer alan kârhanesiydi.³¹⁰ Diğerleri ise Bursa’da birçok ticari işletme ve yapıyı vakıfları arasına katan Müftü Abdülaziz Efendi’ye aitti. Bu işletmeler Tatarlar mahallesinde ve Yahşi Bey mahallesinde bulunuyordu.³¹¹ Kârhanelerin sayısal olarak diğer akarlara oranı %0,2 idi.

³⁰⁹ Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının...”, s. 13.

³¹⁰ Bursa Şeriye Sicili, B 47/115 b.

³¹¹ Bursa Şeriye Sicili, B 119/60 a- 62 b.

d. Hanlar

Hücre biçiminde birçok odadan meydana gelen hanlar, tüccar tairesinin ve değişik bölgelerden gelen yolcuların barınmalarını, ticaret yapmalarını ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamak amacıyla oluşturulmuş iki ya da üç katlı binalardır. Hanlar; İpek Hanı, Pirinç Hanı gibi toplayıp dağıtma işini yaptıkları malın adları ile anılmaktadır. Hanların alt katları depolardan, üst katları ise ticaret yapmak ve konaklamak amacıyla yapılmış odalardan oluşmaktadır.³¹²

Osmanlı Beyliği döneminde ortaya çıkan ve gerek Bursa kentinin gelişiminde, gerek beyliğin ekonomik hayatında önemli bir yer tutan şehir içi hanları varlıklarını yüzyıllar boyunca korumuştur.³¹³

Büyük şehirlerde ticarî alışverişler genelde üstü kapalı hanlarda yapılmaktadır. Hanlar, vakıfların gelir kaynakları arasındadır. Ancak hanların bakım ve onarım masrafları da yine bağlı bulundukları vakıf tarafından karşılanmaktadır. Söz konusu dönemde Bursa'da beş han, geliri vakıf kurumu finansmanı olarak kullanılmak üzere ayrılmıştır. Bunların gelir getiren diğer akarlara oranı %0,4'tür.

Vakıf hanlardan ikisi şehir içinde³¹⁴ üçü ise Bursa dışındaki köy³¹⁵ kasaba³¹⁶ ve şehirlerdedir.³¹⁷

³¹² Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo...*, s. 101. Bursa hanları hakkında geniş bilgi için bkz. Kamil Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, Bursa 1935; Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 29-37.

³¹³ Yenişehirlioğlu, "Mimari Örneklerine Göre Bursa Kentinin...", s. 1350.

³¹⁴ VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 588/207/182; VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 619/77/41.

³¹⁵ Tepecik köyü, *Bursa Şeriye Sicili*, B 64/207 b.

³¹⁶ Geyve kasabası, *Bursa Şeriye Sicili*, B 74/45 b.

³¹⁷ Safranbolu'da, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/55 ab-56 a.

Görüldüğü üzere hanlar sayesinde bir şehre -özellikle şehirdeki vakıf kurumlarına- başka şehirlerden ve bölgelerden finans aktarımı yapılabilmekteydi. Şehir içindeki vakıf hanlardan biri Kanberler çarşısında yer almaktaydı.³¹⁸ Tespit edilen bilgilere göre Kanberler mahallesi ve çarşısının da içinde bulunduğu At Pazarı ve çevresi hanlar bölgesiydi ve burada küçük çaplı birçok han bulunuyordu. Bu bölgenin ticarî önemi 1583'lerden sonra canlanmıştı.³¹⁹ Şehir içindeki diğer bir han, üst katta 21, alt katta 15 odası bulunan Ulucami yakınlarındaki handı. Bu hana önceleri Pirinç Hanı daha sonraları ise Havuzlu Han adı verilmişti. Kurucusu Müftü Abdülaziz Efendi idi.³²⁰

e. Tuz Ocakları (Memlehâlar)

Tuz ocakları vakfa dönüştürülen en yaygın maden işletmeleriydi. Bunlar devlete ait olup temlik suretiyle vakfedilen gelir kaynakları arasında yer alırdı.³²¹

Bursa'ya yakın tuz ocakları Mudanya ile Gemlik arasında bulunurdu. Bu ocaklardan elde edilen tuzlar şehirde satılarak halkın ihtiyacı karşılanırdı. 1620 yılında Bursa'da çok yağmur yağdığından birçok tuz ocağı bozulmuştu. Bundan dolayı 1620 yılına kadar vukiyyesi 2 akçeye satılan tuz 3 akçeye satılmaya başlanmıştı.³²²

Bursa'da bir vakfın gelir kaynakları arasında tuz ocağı madeni bulunuyordu. Bu tuz ocağı Gemlik'te Fincanlı köyünde idi ve Abdülkadir b. Mehmed adındaki kişiye aitti. Abdülkadir Efendi

³¹⁸ VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 588/207/182.

³¹⁹ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 36.

³²⁰ VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 619/77/41; *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 a- 62 b.

³²¹ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 169

³²² Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 278.

tuz ocağının tasarrufunu önce kendine, öldükten sonra ise kirasını evine getirttiği çeşmenin su yollarının bakım ve tamirine şart koşmuştu.³²³

B. Menkuller

Bir yerden bir yere taşınabilen mal anlamına gelen³²⁴ menkul, vakıf hukukunun en önemli konularından biri olmuştur. Zira İslamiyet'in ilk dönemlerinde hukukçular taşınabilir malların vakfını uygun görmemişlerdir.³²⁵ Fakat daha sonraki dönemlerde değişen ekonomik ve toplumsal şartların da etkisiyle menkul vakfı İslam hukuku çerçevesinde yeniden yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

Taşınır malların vakfedilmesine cevaz veren kişi Ebu Hanefi'nin öğrencisi İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'dir.³²⁶ Ebu Hanefi'nin öğrencileri İmam Yusuf ve İmam Muhammed taşınır malların vakfına bir gayrimenkule bağlı olmak şartıyla izin vermişlerdir.³²⁷ Hanefi mezhebinin diğer bir hukukçusu olan İmam Züfer ise bir gayrimenkule bağlı olsun veya olmasın menkullerin vakfını geçerli saymıştır.³²⁸

Vakfa konu olan menkuller arasında; para, altın kitap, hayvan derisi, gemi, ev eşyaları, ziraat aletleri, zanaat aletleri gibi taşınır mallar sayılabilir.

³²³ *Bursa Şeriye Sicili*, B 114/27 b.

³²⁴ *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s. 1369.

³²⁵ Yediyıldız "XVIII. Asır Türk Vakıflarının...", s. 5.

³²⁶ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *VD.*, IX, Ankara 1971, s. 47.

³²⁷ Akgündüz, ...*Vakıf Müessesesi*, s. 218.

³²⁸ Menkullerin vakfı konusunda geniş bilgi için bkz. Akgündüz, ...*Vakıf Müessesesi*, s. 202-233.

Bursa vakıflarında karşılaşılan taşınır mallar; kitaplar, ev eşyaları, çift aletleri, paralar, altınlar ve çeşitli mal mülktür. Şehirde 273 vakfın gelir kaynakları arasında sözü edilen taşınır mallar vardır. Bunların sayıları 317 ünite olup tüm akarlara oranı %27.7'dir. Bu orana bakıldığında Bursa'da taşınır malların vakfı dördüncü sırada gelmektedir. Vakıf kurumlarına gelir getiren mallardan en önemli kalemi paralar oluşturmaktadır.

1. Paralar

Ebu Hanife'nin eski öğrencisi olan İmam-ı Züfer'in nakit paraların vakfının kayıtsız şartsız geçerli olduğuna dair fetvası öğrencisi Muhammed b. Abdullah el-Ensâri tarafından nakledilmiştir. Hatta bu fetvada vakfedilen paraların nasıl işletileceğine dair usûller de belirtilmektedir.³²⁹

Geçerli hukuk kitaplarının hemen hepsi teamül haline gelen menkul vakfının geçerli olduğunu İmam Muhammed'den nakletmişlerdir. İmam Muhammed bunu ifade ederken "İnsanların örf ve âdet haline getirdiği şey" demektedir.³³⁰ "Şey" tabiri belli menkullere münhasır değildir. Sonradan Hanefi hukukçular hayvan ve elbise vakfını, İmam Muhammed zikretmemesine rağmen "şey" tabirinin içine sokmuşlar ve caiz görmüşlerdir. Nakit para konusunda ise, teamül olursa caiz olur demişlerdir. Nakit paranın da menkul kelimesinin içine girdiğinden şüphe yoktur.³³¹

³²⁹ Akgündüz, ...*Vakıf Müessesesi*, s. 218.

³³⁰ Nasi Aslan, "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler", *Dini Araştırmalar*, I, (2), Ankara 1998, s. 98.

³³¹ Akgündüz, ...*Vakıf Müessesesi*, s. 219, Ebu Muhammed'in bu görüşüne dayanılarak sonradan da bu konuda bazı fetvalar verilmiştir. Bunlar şöyle örneklenebilir: "Dirhemleri, ölçülemeyen şeyleri vakfetmek caiz değildir." Ancak

Osmanlılar döneminde ulema, kazaskerler ve şeyhülislamlardan bir kısmı nakit para vakıflarının geçerli olmadığını savunurken, yine bu tabakalardan bazıları nakit para vakıflarının geçerli olduğunu söylemişler³³² ve bu konuda da görüşlerini açıklayan eserler yazmışlardır. Bu cümleden olarak Kanunî devrinin ünlü şahıslarından Ebussuud Efendi ile sûfi, fakih ve âlim olan Sofyalı Bâli Efendi,³³³ nakit para vakfının geçerli olduğu üzerinde ısrarla durmuşlardır, fakat 1528'de şeyhülislam olan Çivicizâde ve kendisiyle aynı görüşü savunan İmam Birgivî ise nakit para vakfının geçerli olmadığını ve vakfedilmesinin şer'i şerife uymadığını ileri sürmüşlerdir.³³⁴

Nakit paraların vakfedilmesi tartışmalarına son noktayı koyan kişi Ebussuud Efendi olmuştur. Ebussuud'un kanaati ise nakit para vakfının örfen caiz olan menkuller arasına sokulması ve imam Muhammed'in prensibinden hareket edilerek meselenin halledilmesidir.³³⁵ Nakit paranın vakfedilmesi konusunda Ebussuud'un görüşü ağır basmış ve Kanuni devrinde daha önce yasaklanmış olan para vakıfları kanunlaşarak toplumda

örf olan yerlerde bunları da vakfetmek caizdir." diyenler de vardır. Bu kişiler tarafından bu gibi şeylerin vakfedilmesinin caiz olduğu hususunda fetva verilmiştir. Bkz. *Fetava-yı Hindiye*, s. 515, "Meşru suretle istirbah olunarak gallesi bir cihete sarf edilmek üzere tahsis edilmiş nukudun vakf edilmesi sahihtir. Bkz. Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, IV, İstanbul, s. 322, Bir kimse diğer bir kimseye istirbah kasdı ile onu on bir buçuktan (%15) borç verip yıl sonunda rıbhı borçludan almaya kadir olur mu? El-cevap olur. Bir kimse mütevellisi olduğu vakıf paradan muamele-i şer'iyye ile bir kadına onu on bir buçuktan (%15) borç verse, müddeti sonunda rıbhı kadından almaya muktedir olur mu? El-cevap olur. Bkz. Çağatay, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba...*", s. 46, 50.

³³² Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, Ankara 1984, s. 207-220.

³³³ Sofyalı Bâli Efendi, para vakıflarının geçerli olduğunu açıklayan ve savunan mektuplar yazmıştır. Sofyalı Bâli Efendi'nin para vakıflarıyla ilgili görüşleri ve mektuplarıyla ilgili bakınız. Tahsin Özcan, "Sofyalı Bâli Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3, İstanbul 1999, s. 125-155; Osman Keskioğlu, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi'nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu", *VD*, IX, Ankara 1971, s. 81-94.

³³⁴ Aslan, *Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının...*, s. 95-97.

³³⁵ Akgündüz, ...*Vakıf Müessesesi*, s. 219.

yayılmıştır.³³⁶ Barkan, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, halk arasında yetişmiş kimseler tarafından kurulmuş âmme vakıflarında, bilhassa, eski tip han, hamam, ev, bağ ve bahçe gibi gayri menkuller yerine nakit para tahsisinin arttığını vurgulamıştır.³³⁷

İslamiyet döneminin ilk hukukçuları, menkul vakfını yasakladıkları halde,- hepsi de Hanefi mezhebi mensubu olan-imam Züfer ve Muhammed Şeybanî'nin fikirlerini benimseyen Osmanlı hukukçularına göre, menkuller ve “... *istirbah olunarak ribhî vücuhi birre sarfedilmek üzere emval-i nakdiye*” yani elde edilecek geliri kamu yararına ve hayır cihetine harcanacak olan nakit paralar, bu âdetin mevcut olduğu şehirlerde, vakfedilebiliyordu. Osmanlı Devleti'nde tarım âletleri ve gedikler gibi gayrimenkullere bağlı menkuller kadar altın ve gümüş de geniş bir biçimde ve tartışmasız olarak vakıf akdine konu yapılmıştı. Zira bunların Osmanlı ülkesinde vakıf haline dönüştürülmesi âdetti.³³⁸

Osmanlı Devleti'nde para vakfı konusunda aleyhteki görüşlere rağmen uygulamada, fetvalarda, şer'iyeye mahkemesi kararlarında ve Osmanlı hukukçularının eserlerinde lehteki görüşler tercih edilegelmiştir. Para vakfı konusunda önceleri daha çok Rumeli bölgelerine ait uygulamaların başta Anadolu olmak üzere devleti kapsayan köklü bir kanunlaştırmaya gidilmesi Kanunî döneminde olmuştur. Bilindiği üzere müftü tarafından verilen fetva kadıyı bağlamaz. Ancak, fetva emr-i âli (ferman-ı hümayun) özelliğine kavuşturulursa, o artık uyulması zorunlu bir kanun haline gelirdi. Para vakfıyla ilgili kanunda da

³³⁶ Aslan, “*Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının...*”, s. 97.

³³⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, III, (5), Ankara 1966, s. 34.

³³⁸ Yediyıldız, “*XVIII. Asır Türk Vakıflarının...*”, s. 14; Çağatay, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba...*”, s. 50.

bu yol izlenmiş Ebussuud Efendi'nin bu konudaki fetvası ile iş kanunlaşmıştır.³³⁹

Osmanlı Devleti vakıf paralara ilk müdahalesini para vakfını câiz gören ferman ile yapmıştır. Daha sonra vakıf paralarla ilgili kâr hadlerini belirleyen ferman ve hükümler çıkartılmıştır. Kurulan vakıf idarî teşkilatları ise her çeşit vakıflar gibi para vakıflarına da sıkı bir şekilde nezaret etmişlerdir.³⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde vakıf paralardan yaygın olarak "muamele-i şeriyye" denilen bir alışveriş yöntemiyle gelir sağlanır ve bu gelirler vakıfların şartlarına harcanırdı. Vakıf paralardan gelir elde edilmesi, vakfın diğer gelir kaynaklarının işletilmesinde olduğu gibi bizzat vakıf kurucuları tarafından tanzim edilmiş hükümlere bağlıydı. Bu konuda her vakıf kurucusu vakfiyesinde vakfettiği paraların nemalandırılması, işletilmesi hakkında aşağı yukarı aynı formülü tekrarlamakta idiler. Bu formül şöyle idi: "*Rehn-i kâvi ve kefil-i meli yahut ikisinden biriyle onu on bir buçuk hesabı ile mu'âmelei şer'iye ile bâ yed-i mütevellî ve her sene alâ vechi'l-halâl istirbâh ve istiğlâl oluna*" Bu cümle basit olarak vakıf haline getirilmiş nakit paraların yüzde on beşlik bir oranla faize verilerek vakıf için gelir temin edileceği anlamına gelmekteydi. Fakat riba ya da faiz terimleri kullanılmak istenilmediğinden başka bir ifade tarzı tercih edilmiştir. Zira İslâm'ın ribâyı yasaklamış olduğu bilinmektedir.³⁴¹ Barkan, nakit para vakfının belirli bir kârla işletilmesinin yaygın bir usûl olduğunu, incelediği Bursa bölgesine ait şeriye sicillerinde şöyle görmüş ve açıklamıştır:

³³⁹ Aslan, "*Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının...*", s. 102.

³⁴⁰ Akgündüz, *...Vakıf Müessesesi*, s. 230; Çağatay, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba...*", s. 51. Bayram Şibli, "*Vakıfların Mâli Bünyesi ve Kaynakları*", *II. Vakıf Haftası (Konuşmalar-Tebliğler, 1984)*, Ankara 1985, s. 111-112.

³⁴¹ Yediyıldız, "*XVIII. Asır Türk Vakıflarının...*", s. 23.

“Kanaatimizce bu hal bize Bursa şehriyle civarı köylerinde bir kısım zenginlerin elinde mühim miktarda nakit paranın toplanmış olduğunu gösterdiği gibi işlettiirildiği takdirde, bu paraların %10-15 gibi zamanına göre çok ucuz bir faizle her zaman sağlam garantili müşteriler bulmasının mümkün olacağını da ispat etmektedir. Zamanın anlayışına göre böyle düşük bir faiz haddiyle halka kredi temini işinin her türlü gayr-i meşruluk şaibesinden uzak ve umumiyetle vakıf tesislerinin hayır gayeleri ile telifi tamamıyla mümkün bir davranış olduğunu gösteren bu misaller, bize aynı zamanda faizle borç para alma itiyat ve ihtiyaçlarının bu devir için yaygın bir şekil almış olduğunu da ispat etmektedir.”³⁴²

Osmanlı Devleti’nde uygulanan para sistemi ve politikasının temel özelliklerine baktığımızda, şu hususlar öne çıkmaktadır.

(i) İslamın ilk dönemlerinden itibaren diğer müslüman ülkelerin yaptığı gibi, Osmanlılar da –zaman zaman genel ekonomik ve sosyal istikrarsızlıklardan dolayı bazı aksamalar olsa da- geçiş dönemi diyebileceğimiz ilk yılların ardından genellikle kendi sikkelerini bastırmışlar ve kendilerine özgü istikrarlı bir para sistemi kurmaya çalışmışlardır. Bu uygulamanın altında o dönemlerin hiç de yadsınamayacak şu sebepleri yatmaktadır:

- Sikke bastırmanın, (hutbe okutmakla birlikte) egemenliğin vazgeçilmez bir gereği olması.
- Ülke içinde vergi ve diğer devlet gelirlerinin toplanması ve ödemelerin yapılmasında kendi parasını kullanmanın kıvancını yaşamak.
- Uluslararası ticari ödemelerin yapılmasında kendi para birimini kullanma isteği ve gereği.

(ii) Genellikle, paradan bir finansman aracı olarak yararlanılmıştır. Bunun başlıca dört uygulama şekli olmuştur:

³⁴² Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defteri...”, s. 36.

- Devlet, harcamalarının finansmanında ihtiyaç duyduğunda, mevcut kıymetli madenlerden ya da eski sikkelerden yeni sikkeler kestirerek, para arzını artırırdı. Örneğin, Fatih döneminde bu maksatla 1451, 1460-61, 1470-71, 1475-76 ve 1481-82 yıllarında yeni akçe çıkarılmıştır.
 - Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar (1520-66), tahta yeni çıkan padişah, eski sikkeleri yasaklayıp kendi adına bastırdığı sikkeleri tedavüle sürmüştür (*tecdid-i sikke siyaseti*).
 - Zaman zaman sikkelerin ayarlarında değişikliğe gidilmiş (*tashih-i sikke siyaseti*); altın ve gümüş sikkelerin bakır oranı artırılmış veya sikkelerin hacmi küçültülmüştür (*tağşiş siyaseti*).
 - Her zaman olmasa da, sikkelerin hazineye giriş ve çıkış kurları farklılaştırılarak ek gelir elde edilmiştir.
- (iii) Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı'da da madeni paraların sadece parasal işlevleri yerine getirmesi istenmiş, eşya ve iddihar (yastık-altı nakdi tasarruf) olarak kullanılması arzu edilmemiştir.
- (iv) Ülkeye değerli madenlerin girişi teşvik edilmiş, çıkışı istenmemiş; böylece, para arzının yeterli seviyede tutulması amaçlanmıştır.
- (v) Çift ya da çoklu metal sisteminin uygulandığı dönemlerde, bazen altın ve gümüş (veya bazen bakır) paralar arasında, bazen de iki ayrı altın para (özellikle nisbeten değeri düşük Mısır altınları ile değeri yüksek İstanbul altınları) arasında 'kötü para iyi parayı kovar' şeklinde ifadesini bulan Grasham Kanunu etkili olmuştur.
- (vi) Ülkede zaman zaman ortaya çıkan altın ve gümüş darlığı, para arzının ve toplam talebin darlığını beraberinde getirdiği için, ekonomik daralmaya ve deflasyona yol açmıştır.
- (vii) Kıymetli maden arzının darlığı, diğer şartlar veri iken, *tağşiş* politikalarını ve akçedeki gümüş oranını artırmıştır (*kızıl akçe*).

(viii) Darphaneler birer *mukataa* niteliğinde idi. İmparatorluğun önemli merkezlerinde darphaneler kurulmuştur. Ancak, para krizlerinin yoğun olarak yaşandığı dönemlerde taşradakilerin çoğunluğu kapatılmış olsa da, İmparatorluk sınırları içerisinde genellikle *darph hürriyeti* korunmuştur.

(ix) Osmanlılar, sınırlarının genişlemesi üzerine, merkeze uzak bölgelerde *para bölgeleri* oluşturmak suretiyle; o bölgeleri daha önce kullandıkları para birimini kullanmaları konusunda serbest bırakmışlardır.³⁴³

16. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, ülke sınırları içinde işlevleri nispeten farklılaşmış altın, gümüş ve bakır paralardan oluşan üçlü bir para sistemi uygulamaya girmiştir. Altın sikkeler, bir parada bulunması beklenen mübadele aracı, hesap birimi ve servet biriktirme aracı olma işlevlerinin tamamına sahip ve genellikle toplumun ekonomik ve sosyal statüsü yüksek tüccar ve bürokratları tarafından kullanılıyordu. Osmanlı para sisteminin temelini oluşturan gümüş akçeler ise, daha çok mübadele aracı ve hesap birimi olma işlevlerini yerine getiriyor ve geniş halk kitleleri tarafından kullanılıyordu. Öte yandan, I. Murat döneminden itibaren genellikle basıla gelmiş olan bakır mangırlar ise, özellikle küçük alışverişlerde tedavül aracı ve hesap birimi olarak bozuk para ihtiyacını karşılamak, bazı dönemlerde de akçeyi ikame etmek amacıyla kullanılan, devletin tayin ettiği itibari değerler üzerinden tedavül eden paralar idi.³⁴⁴

Ancak, fetihler devam ettikçe, merkeze uzak bölgelerde yukarıdaki para düzenini aynen muhafaza etmek mümkün olmamıştır. Genellikle İmparatorluğa yeni dahil olan bölgelerde eskiden kullanılan para birimlerine de dokunulmadan kullanılmış;

³⁴³ Ekrem Erdem, “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, (56), 2006, s. 10-11.

³⁴⁴ Erdem, *a.g.m.*, s. 13.

böylece, farklı *para tedavül bölgeleri* oluşmuştur. Bu bölgelerin başlıcaları şunlardır: Balkanlar, Doğu Anadolu, Kırım, Mısır ve Kuzey-Batı Afrika (Tunus, Cezayir ve Trablusgarp) bölgeleri. *Sultanî*, İmparatorluk genelinde temel para birimi haline getirilirken, bölgesel sikkeler yerel düzeyde kullanılmaya devam edilmiş, üzerlerine sadece dönemin Osmanlı padişahının adı eklenmiştir. Hatta, diğer ülkelerin kullandıkları para birimlerinin ülke içinde kullanımı bile ülke içinde altın ve gümüş miktarını artırmak maksadıyla özendirilmiştir. Nitekim Doğu'da *İran Şâhîsi*, Mısır'da *Pâre*, Eflak-Boğdan, Erdel ve Macaristan civarında *Penz*, Kırım'da *Kafevî* akçe tedavül etmiştir. Bunlardan başka, *Venedik Dükası*, *Ceneviz Altını*, *İspanyol Riyali*, *Hollanda Esedisi*, *Polonya Zotası*, *Avusturya Taleri* v.s hep birlikte piyasada dolaşımda olmuştur.³⁴⁵ İşte 17. yüzyıla gelindiğinde hem bu farklı paralar/para sistemleri kullanılıyor, hem de devlet sık sık para taşıyış yöntemine başvuruyordu.

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın başlarından itibaren yükselen enflasyonu durdurmak için 1624 tarihinde "sikke tecdidi" yapmıştı. Bu narh kaydının mukaddimesinde tedavüldeki bazı altın paraların ve akçenin rayici de belirtilmişti. Buna göre altın 120 akçe, kâmil kuruş (riyal kuruş) 80 akçe, babka 6 akçe, Osmanî 3 akçe ve Mısır parası 30 akçe idi. Akçe ise hâlisül-ayar olup 10'u bir dirhem gelen akçeydi. Bu duruma göre 100 dirhem gümüşten 1000 akçe kesilmiş olacaktı. Riyalî kuruşun resmî rayici ise 70 akçe idi. Tabi bu rakamlar enflasyon yüzünden sürekli değişiyordu.³⁴⁶

³⁴⁵ Erdem, *a.g.m.*, s. 13.

³⁴⁶ Yediyıldız, *Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 120-122.

17. yüzyılda Bursa'da riyalî kuruş, esedî kuruş, osmanî Kuruş, akçe, gümüş para, şerifî altın ve dirhem cinsinden paralar vakıf sermayesine dönüştürülmüştü.

Osmanlı Devleti'ndeki para sistemiyle ilgili bu girişten sonra 17. yüzyılda Bursa'da para vakıflarında vakfedilen para cinsleri, tutarları ve akçe olarak rayiçleri konusunda aşağıdaki tabloyu izleyelim.

Tablo 14: Vakıf Paralar ve Değerleri

Vakfedilen Paranın Çeşidi					Dirhem	Nema Oranı	Sayısı
Riyalî Kuruş	Esedî Kuruş	Osmanî Kuruş	Akçe	Altın	10000		1
					1000		1
					4000		1
	40						1
	200						1
	1400						1
					1000		1
	20						1
					11000	murabahai şeriyye	1
	230						1
					5000		1
					1000		1
					3000		1
300							1
					3000		1
					3000		1
					3000		1
					8000		1
	300					aşere ve rub'a	1
					1000		1
					1000		1
			50000				1
			3000				1
			5000				1
					7000		1
			8100				1
					1000		1
					1000		1
					1000		1
					6000		1
					3600		1
					10000		1
	1000						1
					10000		1
					1500		1
	10						1
					3000		1
					4000		1
	50						1
			27900			10/11	1
	200						1

					5000	10/11	1
					10000		1
					120000		1
	30						1
	110						1
	110					10/11	1
			1000				1
			4000				1
					7000	10/11	1
900						10/11	1
			30000			10/11	1
					4000	10/11	1
					7000	10/11,5	1
					4000		1
					7000		1
			2000				1
					4000		1
					20000	10/11	1
			6000			10/11	1
50							1
					1000	10/11	1
					7500	10/11	1
					1000	10/11	1
					24000	10/11	1
					3000	10/11	1
					1000	10/11	1
					3000		1
100						10/11	1
			6000			10/11	1
	100					10/11	1
			16000			10/11	1
	1000					10/11	1
			8500			10/11	1
					500		1
	150						1
					3200		1
	2200					10/11	1
	4000					10/11	1
	100					10/11	1
	100					10/11	1
40						10/11	1
236						10/11	1
			15000			10/11	1
				800		10/11	1
	154						1
					1000		1
					5000		1
					6000		1
					6000		1
371						10/11	1
14,5							1
	1200						1
	4000						1
	65					10/11	1
	250						1
	1500					10/11	1
			20000			10/11	1
	30					10/11	1
	500						1
					1500		1
			5200			10/11	1
			3600			10/11	1
	30					10/11	1
	2050					10/11	1
					6000	10/11	1
625						10/11	1
	35					10/11,5	1

					45000	10/12,5	1
					500000	10/11	1
			100000				1
			4300			10/11	1
					1000		1
					1000		1
					3000	10/11	1
					6000		1
			1000				1
					8000		1
					4000		1
	200					10/11	1
	2093					10/11	1
					1000		1
	100					10/11	1
			30000			10/11	1
					5000		1
					4000		1
					10000		1
					4000		1
					4000		1
	100 kita						1
	30						1
	50						1
					1000	10/11	1
					600		1
			2000			10/11	1
50							1
50							1
	300					10/11	1
		150					1
65.5						10/11	1
100							1
			16000				1
			3600			10/11 iki pul	1
			26000				1
			2500			10/11	1
					5000		1
			25000				1
			1000				1
50							1
					1000		1
					10000	10/11	1
500						10/11	1
			3000			10/11	1
	900					10/11	1
					10000		1
					500		1
			9780			10/11	1
					1000	10/11	1
50							1
			5000			10/11	1
					36000		1
			5000				1
					1000		1
			40000				1
					1000		1
30							1
2000							1
	50						1
	1080						1
	50						1
	50						1
	300						1
54							1
					10000	10/11	1

						7000		1
						1000		1
						8000		1
100								1
			80000					1
			100000					1
						3000	nehci şer'i	1
	400							1
Toplam								249
8045,5	35987	150	758830	31000	800	1221600		
Akçe ederi							Toplam	
643640	2447116	36000	758830	930000	96000	12216000	17127586	

17. yüzyılda Bursa'da toplam 249 adet para vakfı kurulmuştur. Vakfedilen tüm akarlar arasında paraların oranı %21.8'dir.³⁴⁷ Bursa'da akar türü olarak en fazla ev vakfedilmiştir (%45.4). İşte şehirde, evden sonra en çok vakfedilen akar türü nukut olmuştur. Bursa'da evler ve paralar, kurulan vakıflar için vakfedilen akar eğilimini belirlemektedir. İkisi birlikte düşünüldüğünde, %67 oranına ulaşan bu akarlar, o yıllarda yaşayan Bursa halkının en itibar ettiği/en çok vakfettiği akar türü olmuştur. Diğer bir açıdan da Bursa'da akar vakfeden vakıflar, %26.8 oranındadır.³⁴⁸ Bu sayı ve oranla para vakıfları Bursa'da evlerden sonra ikinci yaygın vakıf ve sermaye türünü oluşturmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse Bursa'da bulunan vakıfların büyük bir bölümünün başlıca gelir kaynağı ve sermayesi nakit paralardır.

Tabloya göre, 8045.5 değerinde riyali kuruş, 35897 değerinde esedi kuruş, 150 Osmanî kuruş, 758830 akçe, 31000 altın, 1221600 dirhem para vakfedilmiştir. Bu paralar akçe cinsine tahvil edildiğinde, miktar olarak en az osmanî kuruş, en çok da dirhem vakfedilmiştir. Vakfedilen paralar arasında sayıca ve değer olarak dirhemin yüksekliğine bakılırsa dirhemin ilgili

³⁴⁷ Bkz. Ekler, Tablo: Vakıfların Akar Türleri, Ünite Adetleri ve Oranları

³⁴⁸ Bkz. Ekler, Tablo: Akar Vakfeden Vakıf Sayıları ve Oranları

dönemde Bursa’da halk arasında daha yaygın bir kullanımı olduğunu söylemek gerekir.

Para vakıfları bir yandan şehir veya köylerdeki kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlarken diğer taraftan da halka kredi kaynağı sağlayan önemli bir kurum görevini ifa ederdi.³⁴⁹ İster tüketim, ister girişimci kredisi şeklinde kullanılsın, bu tür yatırımlardan elde edilen gelirler vakfın asıl amacı için harcanmaktaydı. Bu bağlamda, vakıfların asl-ı malını oluşturan bu paraların, Bursa şehrinde de ihtiyaç sahiplerine kredi olarak kullandırıldığı ve bunun yaygın bir anlayış olduğu bilinmektedir.³⁵⁰

2. Kitaplar

Osmanlı Devleti’nde sosyal ve kamu hizmetleri hayır sahipleri tarafından kurulan vakıflar sayesinde yürütülmekteydi. Bir insanın doğumundan ölümüne kadar hayatının her safhasında duyabileceği ihtiyaçlara cevap verebilmek gayesiyle kurulmuş bu vakıflar arasında, medreselerde müderris ve öğrencilerin, mahallelerde de mahalle halkının ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış kitap ve kütüphane vakıfları bulunmaktaydı.³⁵¹

³⁴⁹ Bir kredi kurumu olarak Bursa’daki para vakıfları hakkında geniş bilgi için bakınız. Hamdi Döndüren, “İslam’da ve Osmanlı Tatbikatında Para Vakfı ve Finansman Olarak Kullanma Yöntemleri”, *Altınoluk*, 53, Temmuz 1990, s. 17-19; Murat Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul 1993; aynı yazar, “Cash Waqfs of Bursa, 1555-1823”, *Journal of the Economic and Social of the Orient*, 38, (3), E.J. Brill, Leiden, 1995, s. 314-354.

³⁵⁰ Cafer Çiftçi, araştırmasında, Bursa’da 16 ve 18. yüzyıllara ait vakıflarda, para vakıflarının, kredi kurumu olarak nasıl işlediğine geniş bir şekilde değinmiştir. Çiftçi, *Bursa’da Vakıfların Sosyo...*, s. 158-234.

³⁵¹ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara 1988, s. XIII. Bu eserde Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Tanzimat’a kadar olan vakıf kütüphaneleri ve yapıları geniş olarak incelenmiştir.

Bursa'da Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerine ait kitap ve kütüphane vakıfları olduğu bilinmektedir. Bursa'da Timurtaş Bey oğlu Umur Bey 1440 tarihinde kendine ait birçok kitabı, yaptırdığı medrese ve camide kullanılmak üzere vakfetmiştir. Vakfiyesinin sonuna adlarını yazdırdığı kitaplardan Türkçe olanlarının Bursa'daki camisine (Umur Bey Camii) konmasını belirtmiştir. Vakıf şartlarına göre bu kitaplar camide bulundurulacak ve camiye gelip gidenlerin istifadesine sunulacaktır. Ayrıca vakıf kitaplar camiden dışarı çıkartılmayacaktır.³⁵²

Yukarıda 15. yüzyılın ilk yarısına ait bir tarihte kitap vakfının nasıl gerçekleştirildiği ve şartlarının neler olabileceği örneklendirilmiştir.

17. yüzyılda Bursa'da sekiz kişi sahip olduğu kitapları vakfederek kitap vakfı kurmuştur.³⁵³ Vakfedilen kitapların tür ve sayıları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 15: Bursa'da Vakfedilen Kitaplar

Kitaplar	
Sayısı	Cinsi
1	
1	Kur'an-ı Kerim
1	Kur'an-ı Kerim
1	Kırk beş cilt kitap
1	Kur'an-ı Kerim ve otuz cüz
1	Kur'an-ı Kerim
1	Kur'an-ı Kerim
1	Otuz cüz
8	Toplam

³⁵² VGMA; *Vakfiye Defteri*, Nu. 591/181/182.

³⁵³ *Bursa Şeriye Sicili*, B 141/132 ab; *Bursa Şeriye Sicili*, B 48/53 b; *Bursa Şeriye Sicili*, B 21/110 b; *Bursa Şeriye Sicili*, B 41/159 ab; *Bursa Şeriye Sicili*, Bursa Şeriye Sicili, A 10/136 b; *Bursa Şeriye Sicili*, B 51/40 a; VGMA; *Vakfiye Defteri*, Nu. 610/134/170; *Bursa Şeriye Sicili*, B 31/91 a-92 a.

Vakfiyelerdeki bilgilere göre sekiz vâkıftan beşi Kur'an-ı Kerim, ikisi otuzar cüz ve biri de kırk beş cilt kitap vakfetmiştir.

Temenna Dergâhı kurucusu olan Şeyh Hüsamettin Efendi'nin kendi dergâhı için düzenlenmiş olduğu vakfiyede bir kitap listesi mevcuttur. Şeyh Hüsamettin Efendi bu kitapların bir dolapta korunmasını istemiş, sadece dergâhta bulunanların değil, mahalle halkının da bu kitaplardan yararlanmasına izin vermiştir. Ayrıca adı geçen kişi, kitapların nasıl korunması gerektiğini de vakfiyesinde belirtmiştir. Buna göre "hafız-ı kütüb" adıyla bir görevli bulunacak, bu kitapları alanları sık sık kontrol edecek ve okumayanlardan kitapları geri toplayacaktır. Aynı şekilde bu görevli, kitapların tozlanmasını ve yıpranmasını da önleyecektir.³⁵⁴

Kur'an-ı Kerim ve cüzler daha çok mahalle cami veya mescitlerinde okunmak üzere vakıf olarak bırakılmıştır. Günümüzde bile bazı camilerde vakıf veya hediye edilen Kur'an-ı Kerimler görülebilmektedir.

3. Zirai Aletler

Köylerde veya çiftliklerde zirai üretimin yapılabilmesi için birçok tarım araç gerecine ihtiyaç vardır. Bunlar çiftlik veya tarlalarla birlikte vakfedilebildiği gibi bazen de ayrı olarak vakfedilmişlerdir. Tarım üretiminin yapıldığı bölgelerde çift aletleri son derece önem kazandığından bunlar da vakıf mallar arasında yer almıştır. Eldeki bilgilere göre Bursa'da Ramazan Baba Dergâhı için vakfedilen bir çiftlikle birlikte birçok çift aleti

³⁵⁴ Hasan Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 252; *Bursa Şeriye Sicili*, B 41/159 ab.

de vakfedilmiştir. Vakfiyedeki şartlarda söz edilen tarım araç gereçlerinin kullanımının zâviyede kalan dervişlere bakıldığı belirtilmiştir.³⁵⁵

4. Ev Eşyaları

Gündelik yaşamda kullanılan ve kap kacak tabir edilen ev eşyaları, ilgili dönemin maddi kültür öğeleridir. Bu öğelere en çok tereke defterlerinde, alım satım belgelerinde ve vakfiyelerde rastlanabilmektedir. Ev eşyaları alım satıma, mirasa konu olduğu gibi vakıflara da konu olmuştur.

Bursa'da on bir vakfın malları arasında çeşitli ev eşyaları görülmektedir. Bir zâviyeye vakfedilen ev eşyaları arasında şunlar zikredilmiştir:

*“...beş aded kebir ve sagir kazganlarımı ve beş tencereyi ve dört güğümü ve on bakır siniyi ve beş ayaklı sahanı ve beş tebsiyi ve beş tası ve beş şamdani ve beş pirinç çerağı ve iki çift kevgir ve kefçeyi ve üç bakracı ve beş kalıçayı (halı), ve beş kilimi...”*³⁵⁶

Ev eşyaları daha çok bir mahallenin taam vakfında veya zâviyelerde kullanılmak üzere vakfedilmişlerdir. Bunun yanı sıra eşyaların vakfedildikten sonra satılıp ele geçen paranın vakfın esas şartları için değerlendirildiği de görülmüştür.

³⁵⁵ VGMA; *Vakfiye Defteri*, Nu. 625/84/81.

³⁵⁶ VGMA; *Vakfiye Defteri*, Nu. 625/84/81.

5. Altın

Günümüzün önemli bir yatırım aracı olan altın Osmanlı Devleti döneminde ziynet eşyası olmasının dışında vakıfların ana sermayeleri arasında kabul ediliyordu. Bursa'da kadın vâkıfların çokluğu vakfedilen nesnelerin çeşit ve özelliklerini de etkiliyordu. Kadınlar altın takıları, bir hayır kurumu veya şartı için vakfedebiliyordu. Bursa'da şartları ve malları arasında altın takı bulunan üç vakıf vardı. Bunlardan birinde yirmi sekiz miskâl çift altın³⁵⁷ birinde elli miskal bilezik,³⁵⁸ diğerinde ise çift bilezik altın vakfedilmişti.³⁵⁹ Vakfiye şartlarında bu altınların satılması, parasının işletilerek gelir elde edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Böylece vakıf altınlardan vakfın esas gayesini gerçekleştirebilmesi için gelir temin edilmiş oluyordu.

C. Değerlendirme

17. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıfların gelirini ve idamesini finanse eden kaynakların arasında menkul ve gayrimenkul hemen hemen her çeşit yatırım aracının olduğu görülmüştür. Bursa'da şehir etrafında tarım alanlarının bulunması, sıcak su ve akarsularının bol olması, ipek böceği üretiminin yapılması, canlı bir ticaretin yürütülmesi, vakıflara finans sağlayan gelir kaynaklarının çeşitlenmesinde önemli etkenler olmuştur.

Şehirde vakıf gelir kaynakları arasında ev, para ve bağ vakıfları ön plâna çıkmıştır. Aslında bu üç grup, bir açıdan ilgili

³⁵⁷ *Bursa Şeriye Sicili, B 63/74 a.*

³⁵⁸ *Bursa Şeriye Sicili, B 90/115 b.*

³⁵⁹ *Bursa Şeriye Sicili, B 103/80 a.*

dönem ve bölgedeki vakıf ekonomisinin ana tablosunu çizmiştir. Ev vakıflarının diğer akarlara oranla ezici bir çoğunluğu vardır.

Vakfiyelerde, ayrılan gelir kaynaklarının, umulan gelirleri oluşturup oluşturmadıkları, ne kadar süre ayakta kalabildikleri tam olarak bilinmemektedir. Örneğin kiraya verilerek işletilmesi istenen bir dükkânın ne kadar bir ücretle kiraya verildiği, bu gelirin ne kadar bir süre devam ettiği vakfiyelerden takip edilememektedir. Bu tür bilgilerin birçoğuna vakıf muhasebe defterlerinden ulaşılabilir.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı devlet düzeninde ortaya çıkmaya başlayan sorunlar, vakıf sistemini de olumsuz etkilemiştir. İlgili dönemlerde vakıflarda yaşanan olumsuzluklara bazı Osmanlı yazarları ve belgeleri işaret etmiştir. Gelibolulu Mustafa Âli'nin, vakıfların işleyişine ilişkin dile getirdiği sorunlar arasında; kamuya harcanmak için vakıf görevlilerine emanet edilen paraların yerine sarf edilmemesi, imaretlerde mutfak için harcanması gereken paralarda, ribâ (faiz) gelirlerinde ve vakıf tesislerin onarım ödeneklerinde usulsüzlük yapılması yer almaktadır.³⁶⁰

Vakıf sisteminin düzenli olarak işleyişinde vakıf görevlilerine önemli bir iş düşmekteydi. Ancak 17. yüzyıldan başlayarak hemen her kaza merkezine ait sicil kayıtları “nâ-ehil” olan “müstehak” olmayan birçok kişinin herhangi bir yolla kendilerine berat çıkardıkları belirtilmiştir.³⁶¹

Vakıf yöneticilerinin veya görevlilerinin vakfa ait gelirleri zimmetlerine geçirdiklerine ilişkin sicil kayıtları da vardır. Kötü yönetim yüzünden, vakıflara ait paralar yöneticilerin yakınlarına,

³⁶⁰ Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, s. 64.

³⁶¹ Oğuzoğlu, *a.g.e.*, s. 65.

kimi zaman faiz geliri de talep edilmeden verilmekte, böylece vakfın ana sermayesi çoğu zaman bu kişilerin ellerinde kalmaktaydı.³⁶²

Osmanlı devlet ve toplum düzenindeki olumsuz gelişmeler, vakıfların gelir kaynaklarında azalmaya neden olmuştu. Bazı vakıfların gelirleri, vakfedilmiş arazilerden sağlanıyordu. 17. yüzyıl başlarındaki “Celali Fetreti” sürecinde köylünün zarar görerek toprağını terk etmesi vakıfların gelirlerini azaltmıştır.³⁶³

Osmanlı parasının sık sık “tashih” edilerek içinde daha düşük miktarda gümüş bulunan akça ya da kuruş darbedilmesi vakıfların malî durumunu etkilemekteydi. Vakıfların ekonomik sorunlarla karşılaşması her şeyden önce vakıf tesislerin onarım için gerekli finansmanı bulamamasına yol açmaktaydı. Bu durumda da vakıf yapılar, giderek harabe haline gelmekteydi.³⁶⁴

Verilen bilgileri toparlamak gerekirse, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde ve Bursa’da yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik olaylar, gelir kaynaklarını ve bunların bağlı bulundukları vakıfları derinden etkilemiştir. Para vakıfları, yaşanan hızlı enflasyon artışından, tağşişlerden, kredi olarak verilip geriye ödenmeyen paralardan, devletin vergi politikasından, avarız ve sürsatlardan olumsuz etkilenmiştir. Bina ve işletmeler ise, şehirde yaşanan celalî isyanları sırasındaki yıkımlardan, eskimiş durumda olanların tamir edilmemesinden, görevlilerin ihmallerinden vb. durumlardan dolayı çöküntüye uğramış, gelir getiremez duruma düşmüşlerdir. Bu durumda birçok vakfın gayrimenkulü şahıslara veya zengin başka vakıflara satılmış, kendi vakıflarına gelir getirmez olmuşlardır.

³⁶² Oğuzoğlu, *a.g.e.*, s. 65-66.

³⁶³ Oğuzoğlu, *a.g.e.*, s. 66.

³⁶⁴ Oğuzoğlu, *a.g.e.*, s. 66.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURUCULARINA GÖRE 17. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

I. SOSYAL STATÜLERİ AÇISINDAN VAKIF KURUCULAR

Tarih sürecinde toplumlar, çeşitli hiyerarşi ve tabakalaşma teorilerine göre sosyal sınıflara ayrılmışlardı. Bu gruplaşmaya etki eden faktörler arasında üretim araçları, ekonomik durum, itibar, siyasi iktidar, değerler, ihtiyaçlar, bir topluluk üyelerinin birbirleri hakkında verdikleri kararlar gibi etkenler vardı.³⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde ülke egemenliğine yeni katılan insanların toplum içindeki yerlerinin belirlenmesi ve yeni sosyal grupların oluşması Osmanlı insan-toplum anlayışı ve yönetim felsefesine göre gerçekleşmişti.³⁶⁶

Osmanlı Devleti 17. yüzyıl öncesinde sosyal, siyasal, idarî ve ekonomik yapılanmasının zirvesine ulaşmıştı. Devletin temel unsurlarından olan ve kuruluşundan itibaren farklı dinlere ve ırklara mensup insanlardan oluşan toplum ise, içerisinde bulunduğu iktisadî, dinî ve idarî şartlara göre sınıflara ayrılmıştı. Fetihlerle birlikte topluma katılan insanlar da çeşitli şekillerde bu sınıflandırmaya dâhil ediliyordu. Toplumun biçimlenmesinde ve teşkilatlanmasında din faktörü önemli bir rol oynuyordu. Osmanlı millet sistemi, toplumu din esasına göre farklı kategorilerde ele alıyor ve örgütleyordu.

³⁶⁵ Yediyıldız, “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800” *Osmanlı Araştırmaları*, III (İstanbul 1982), 143-144.

³⁶⁶ Baheddin Yediyıldız, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, *Türkler*, X, Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 183. Bu çalışmada Osmanlı klasik dönem Osmanlı toplumu bütün yönleriyle ele alınarak incelenmiştir.

Osmanlı toplumunda halk din eksenli örgütlenmenin yanında toplumdaki görevleri ve işlevleri açısından da farklı kategorilerde yer almaktaydı.

Kişilerin toplumdaki işlevsel rollerine göre gruplandırılması, toplum hayatının düzenli ve sağlıklı sürdürebilmesi için gerekliydi.

Osmanlı dönemi toplum anlayışına göre tabakalaşma, Allah'ın insanlara kıldığı sosyal bir zaruret idi. Çünkü sosyal hayatta insanlar birtakım haklara ve görevlere sahip gruplara ayrılmak zorunda idiler.³⁶⁷

Bir Türk tarihçisine göre Anadolu'daki Türk toplumunun tabakalara ayrılmasında temel etken devlet olmuştu. Ona göre, 1071 tarihinden itibaren Anadolu'da yerleşmeye başlayan Türk toplumunun oluşması ve sınıflara ayrılması toprağın mülkiyet hakkına sahip olduğundan devlet tarafından gerçekleştirilmiş, böylece toplumda fonksiyonel sınıflar ortaya çıkmıştı. Bu sınıflar; *askerîler, şehirliler, ve köylülerdi*.³⁶⁸

Osmanlı Devleti'nde insanlar, muhtelif kıstaslara göre gruplara ayrılıyor ve ona göre değerlendiriliyordu. Buna göre Osmanlılar döneminde insanlar;

Hukukî açıdan; *Müslim ve kâfirler*;

Siyasal açıdan; *Müslümanlar, Zimmîler, Müste'minler ve Harbîler*;

³⁶⁷ Osmanlı Devleti'nde egemenliğin ilâhî kaynaklı olduğu gibi görevlendirmenin de ilâhî kaynaklı olduğu, fakat hükümdarın kendisinin ilâhî olmadığı belirtilmiştir. Nevzat Kösoğlu, *Eski Türklerde İslâm'da ve Osmanlılarda Devlet*, İstanbul 1997, s. 234.

³⁶⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi II*, (1453-1559), İstanbul 1995, s. 80.

Dinî açıdan; *Sünnîler, Şiîler, Kitabîler, Mecûsîler, Putperestler, Mürtedler*;

Tabiî açıdan; *hürler, köleler*;

Medeni yönden; *şerifler ya da emirler, rüesa, evsat-ı sukiya (Çarşı Ortaları), hisâs*;

Ahlâkî açıdan; *sâlihler ve fâsıklar* olarak çeşitli sınıflara ayrılabilirdi.³⁶⁹

Osmanlı literatüründe toplum yapısıyla ilgili şu anlayışın hâkim olduğu vurgulanmaktadır. İnsan geçimini temin edebilmek için diğer insanlara muhtaçtır. İşte bu ihtiyaç toplumların ve milletlerin oluşmasına yol açmıştır. Çünkü toplum hayatını sürdürebilmek ancak dayanışma ve yardımlaşmayla mümkündür. Toplum üyeleri arasındaki uyumun devamı, her ferdin toplum içinde yaratılıştan sahip olduğu yeteneğin gerektirdiği mevkide bulunmasına ve bu yerin korunmasına bağlıdır. Böyle bir iş bölümü, ister istemez toplumda bir farklılaşmayı ve tabakalaşmayı zorunlu kılmaktadır.³⁷⁰

Osmanlı yazarları, özellikle 16. yüzyılda, bir yandan Osmanlı düzenini oluşturan toplum katlarını belirtirken ve devletin (mülkûn) temelini teşkil eden adalet ilkesinin, her bireyin toplumdaki yerini koruması ile gerçekleşeceğini düşünürken, öte yandan da devlet çarkının düzenli bir şekilde işlemesi için gerekli önlemleri anlatmışlardır.³⁷¹

Osmanlı düzeninin hiyerarşik yapısını ve dayandığı adalet anlayışını şematik bir şekilde en iyi anlatan ve bu yüzden de en

³⁶⁹ Yediyıldız, “... Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, s. 185-186.

³⁷⁰ Yediyıldız, “... Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, s. 184.

³⁷¹ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, Ankara 1998, s. 97.

çok başvurulan yazar Kınalızâde olmuştur.³⁷² Kınalızâde'nin eseri özellikle devlete egemen adalet anlayışını “daire-i adliye” şeklinde şematik açıklaması ile ünlüdür.³⁷³ Bu açıklamaya göre; devlet şeriata dayanarak reayâyı koruyacak, huzur içinde bulunan reayâ zenginlikler üretecek, bu zenginliklerde payı olan devlet daha çok asker toplayacak ve koruyucu görevini daha iyi yapacak ve bunun sonucu olarak da reayâ daha çok zenginlikler üretecektir.³⁷⁴ Toplum huzurunun ve düzeninin temeli olarak görülen bu mekânizmanın sağlıklı işleyebilmesi amacı ve görev ayrılığı düşüncesi, Osmanlı toplumunda temel olarak iki ana grup insan ortaya çıkarmıştır: Bunlardan birincisi, devleti ve sosyal düzeni korumaya mecbur olan yüksek devlet görevlileri, *yönetenler (Askerî) sınıfı*; diğeri ise hizmetlerini yapabilmeleri için birincilere gerekli serveti temin etmeye çalışanların meydana getirdiği *yönetilenler (Reaya) sınıfı* idi.³⁷⁵ Bu sınıflaşma Osmanlı toplumunda yaşayanları yürüttükleri görevler açısından ele alıyor ve onların bütün kanun, nizam ve hukukî yapılarını buna göre düzenliyordu.³⁷⁶

Yöneten ve yönetilen sınıflarını oluşturan kitleler de kendi içerisinde fonksiyonları bakımından çeşitli guruplara ayrılırdı. Klasik dönem Osmanlı toplumunda askerî sınıf; *padişah ve saray halkı, seyfiye, kalemiye ve ilmiye* olmak üzere dört alt guruptan oluşurdu.³⁷⁷

³⁷² Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 97.

³⁷³ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 97.

³⁷⁴ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 97-98. Yediyıldız, “... Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, s. 184-185.

³⁷⁵ Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 144-145; Yediyıldız, “*Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*”, s. 192.

³⁷⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1995, s. 101.

³⁷⁷ Yediyıldız, “...Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, s. 192; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul 2003, s. 22-77; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları”, *Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve*

Sosyal statüleşmenin alt kademesinde yer alan ve yönetilen sınıfı olan reaya da homojen bir yapıya sahip değildi. Bunlar; köylüler, tüccar ve zanaatkârlar ile göçebeler olmak üzere üç guruba ayrılırdı. Bu zümreler köylerde, şehirlerde veya yaylak-kışlaklarda yaşarlardı. Yaşadıkları çevre ve kabiliyetlerine göre farklı işlerle uğraşırlardı.³⁷⁸ Köylerde yaşayanlar çiftçilikle, şehirlerdekilere ise zanaat ve ticaretle uğraşırlardı. Göçebeler ise geçimlerini hayvancılıkla sağarlardı.

İncelenen vakfiyelerde genellikle vâkıfların toplumda sahip oldukları durum hakkında yeteri derecede açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. En azından vakıf kurucuların icra ettikleri meslekler, vakfiyelerde açık bir şekilde belirtilmekte veyahut bu belgelerde geçen unvan ve lakaplardan, kişilerin meslek ve görevleri hakkında birtakım bilgiler elde edilebilmektedir. Buradaki temel amaç, toplum tabakalarını ve sınıflaşmayı açıklamak değil Bursa'da 17. yüzyılda vakıf kuranların hangi sınıflara mensup olduğunu belirtmek ve bu grupları kurdukları vakıflar yönüyle karşılaştırabilmektir.

Çalışmanın bu bölümünde 1600-1700 yıllarına ait Bursa vakfiyelerinde geçen vakıf kurucuları, önce toplum içerisindeki işlevsel rolleri göz önüne alınarak sosyal statülerine ve cinsiyetlerine göre gruplandırılmıştır. İlk olarak devletin yönetim kadrosunu oluşturan askerî sınıfa mensup vâkıflar, faaliyet alanlarına göre tasnif edilmiş ve kurdukları vakıflar incelenmiştir. Bu incelemede vâkıfların adlarının önünde veya sonunda yer alan unvan, lakap veya meslek belirten ifadeler temel alınmıştır.

Toplum), 32, (Genel Yayın Yönetmeni: Güler Eren), Ankara 2000, s. 336-337; Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının...", s. 150-154.

³⁷⁸ Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 81.

Tablo 16: 17. Yüzyıl Bursa Vakıf Kurucularının Statüleri

VAKIF KURUCULAR		Sayıları	Oranları	Sınıf Sayıları	Sınıf Oranları
ASKERİLER	Saray Mensubu Kadınlar	313	%38.5	510	%62.8
	Ehli Örf	37	%4.5		
	İlmiye	160	%19.7		
	Kalemiye	0	%0.0		
REAYA	Tüccar	9	%1.1	301	%37.2
	Esnaf	6	%0.7		
	Ayan	1	%0.1		
	Mesleği Belli Olmayanlar	285	%35.2		
Toplam			100%	811	100%

A. Askerî Sınıfın Kurduğu Vakıflar

Osmanlı Devleti'nin idare/yönetim sistemi içerisinde, padişahın kendilerine askerî, idarî, dinî konularda yetki verdiği ve vergilerden muaf olan kimseler “askerî sınıfı” oluşturmuştur.³⁷⁹ Bunlara “askerîler” de denmiştir. Bazı araştırmalarda bu grup “devlet memurları” veya “devlet hizmetlileri” kavramlarıyla açıklanmıştır.³⁸⁰

Askerî sınıfı reayadan ayıran en önemli özellikler, devlete vergi ödememeleri ve padişah beratı ile bir devlet hizmetine tayin edilmiş olmalarıydı.³⁸¹

Esasen devletten görevleri karşılığı maaş (ulûfe) veya dirlik (bir bölgedeki reayânın devlete ödemek zorunda olduğu

³⁷⁹ Halil İncalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”, *Belleten*, XXIII, Ankara 1959, s. 595-596; Halaçoğlu, ...*Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 101; Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi II* (1453-1559), İstanbul 1995, s. 81; Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 150; Yediyıldız, “*...Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*”, s. 192; Tabakoğlu, “*Osmanlı İçtimai Yapısının...*”, s. 336-337.

³⁸⁰ Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, s. 81.

³⁸¹ İncalcık, “*Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu*”, s. 595-596.

vergilerden bir kısmının veya tamamının oradaki görevliye tevcih edilmesi) alan askerî sınıf üyeleri, çok çeşitli görevleri icra ediyor olmalarından bazı araştırmacılar askerîleri bir tasnife tutarak gruplara ayırmışlardır.³⁸²

Önceki bölümde de açıklandığı gibi askerî sınıf; Padişah ve Saray halkı, Seyfiye, Kalemiye, İlmiye olmak üzere dört guruba ayrılırdı.³⁸³ Burada şunu da belirtmek gerekir ki askerî sınıfın bir grubu olarak incelenen ve “saray mensupları” adı verilen gruba, padişah hanımları ve kızları ile bey, paşa, molla ve mevlâna gibi unvanlar verilen idareci ve kişilerin hanımları ve kızları ile hatun unvanı taşıyan kadınlar da dâhil edilmiştir.³⁸⁴ Ayrıca vakıf çalışanları ile tarikat ve tasavvuf mensuplarının vakıfları da bu gurupta değerlendirilmiştir.

Genel anlamda askerîler, gerçek anlamda askerlik hizmeti yapanlar ile memurluk hizmetinde bulunanlar diye ikiye ayrılabilir ise de³⁸⁵ konunun daha açık ve anlaşılır bir tarzda sunulabilmesi için bu çalışmada; padişah ve saray mensupları, örfîye, kalemiye ve ilmiye olarak dört gruba ayrılmıştır.

³⁸² Yediyıldız, askerî sınıfa dâhil olan insanları Padişahlar, sivil yöneticiler, ulema, muhtelif tarikat şeyhleri ve vakıf yöneticileri olarak gruplamıştır. Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 146; İncalcık ise bu grupları biraz daha açık bir ifadeyle, devletten ulufe ve tımar alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümera ve ulema, kapıkulu ve devlet erkanı ile tımarlı sipahiler, kadılar ve müderrisler, yüksek medreselerdeki talebeler ve mezunlar (danişmend ve mülazımlar) ile tüm bu görevlilerin akrabaları ve kulları şeklinde belirtmiştir. İncalcık, “*Osmanlılar’da Raiyet Rûsûmu*”, s. 595.

³⁸³ Yediyıldız, “*...Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*”, s. 192; Tabakoğlu, “*Osmanlı İçtimaî Yapısının...*”, s. 337.

³⁸⁴ Yediyıldız, bir çalışmasında, “padişah sarayına mensup” ve “muhtelif menşelerden” kadın vâkıfları gerek doğrudan doğruya sultanların ailesinden oldukları, gerekse askerî sınıfın diğer üyeleri ile olan bağlantılarından dolayı (eşleri ve kızları gibi) askerî sınıf içinde saymak gerektiğini belirtmiştir. Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 150.

³⁸⁵ Halaçoğlu, *...Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 101.

Askerî sınıf vakıflarını incelemeye geçmeden önce vakıf kurucularının yüzde kaçının askerî olduğunu ve bunların sayılarını belirtmekte yarar vardır.

17. yüzyıla ait incelenen Bursa vakfiyelerinde vâkıfların %62.8'i askerî sınıfa mensuptur. Sayıları 510 olan askerî sınıf üyeleri Bursa'da değişik amaçlı vakıflar kurarak şehrin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. 15. yüzyılda Bursa vakıf kurucularından askerîlerin oranı bir çalışmada %84.8 olarak belirtilmiştir.³⁸⁶

Bursa vakıfları ile ilgili diğer bir çalışmada³⁸⁷ ise askerî sınıfın 15. yüzyılda kurduğu vakıflar yaklaşık % 7 oranındadır.

16. yüzyılın ilk yarısında Bursa vakıflarını kapsayan bir çalışma, askerî sınıfın kurduğu vakıf oranını %21. 5 olarak göstermektedir.³⁸⁸

Bir başka araştırmada 17. yüzyılda tesis edilen ve vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mevcut olan 1663 vakfiyeye göre vakıf kurucularının % 68.97'si askerîdir.³⁸⁹

Şehirler bazında yapılan çalışmalarda askerîlerin Sivas şehrinde kurduğu vakıfların oranı %50.7,³⁹⁰ Adana'da ise % 94.6 oranındadır.³⁹¹

Yapılan çalışmalar, Türkiye'nin değişik şehir ve dönemlerinde askerî zümreden kişilerin kurdukları vakıf oranları

³⁸⁶ Toplam 33 vakfiye incelenmiş olup bu vakfiyelerdeki vâkıflar tespit edilmiştir. Araştırmada vâkıflarla ilgili değerlendirmeler bu 33 vakıf dikkate alınarak yapılmıştır. Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 27.

³⁸⁷ Bu araştırmada 303 vakfiye vakıf kurucuları açısından incelenmiştir. Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 25-27.

³⁸⁸ Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 59.

³⁸⁹ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik...*, s. 28.

³⁹⁰ Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000, s. 120.

³⁹¹ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 67.

hakkında bilgiler vermektedir. Bu oranlardan bazıları birbirine yakın bazıları da farklı görünmektedir. 17. yüzyıl Bursa'sına ilişkin veriler en çok aynı yüzyılın Türkiye geneline uygunluk göstermektedir. Bu durum yapılan çalışmanın sıhhatini destekler mahiyettedir.

1. Saray Mensubu Vakıf Kurucular

Askerî sınıfın zirvesinde şüphesiz Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminde en yüksek otorite olarak padişah bulunurdu. Osmanlı düzeninin başlıca temel taşı padişahı. Yönetenlerin ve yönetilenlerin ortak bağlılık duydukları nokta yalnızca o idi.³⁹²

Eski Türk devlet geleneğinde han, hükümdar gibi unvanlarla adlandırılan padişah; Osmanlılarda, devleti yöneten ve idare eden en yetkili kişiydi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren hemen hemen bütün Osmanlı padişahları çeşitli tür ve sayıda vakıflar kurmuşlardı.

Padişahların taşıdıkları sıfat ve unvanlar dönem dönem değişmesine rağmen³⁹³ onların temel görevleri olan devleti yönetme görevi Osmanlı Devleti yıkılana kadar değişmeden sürmüştür.

Padişah töreye göre memleketin sahibi addedilmiş, buna göre tüm tebaasının canı ve malı üzerine tasarruf hakkı olduğu ve bunu çeşitli şekillerde kullandığı belirtilmiştir.³⁹⁴

³⁹² Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 23, 26.

³⁹³ Halil İnalcık: "Osmanlı Padişahı", *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII, 4, Ankara 1958, s. 68-79.

³⁹⁴ Halaçoğlu, *...Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 2.

Osmanlı padişahının yayınladığı kanunnameler göz önüne alındığında, padişahın hem askerî sınıfın hem de reayânın başı durumunda olduğu açıkça görülür.

Diğer bir araştırmada da “*Hülasa Osmanlı padişahı bütün devlet salahiyetlerinin sahibi ve sınıflar nizamının hâkimidir. Osmanlı padişahının düzenleyici ve teşkilâtlandırıcı otoritesi cemiyetin bütün sınıf ve zümrelerine muayyen bir statü vermiş, köylerden vakıflara, saraydan medreseye kadar her şey onun sıkı kontrolü altına girmiştir.*”³⁹⁵ denilerek Osmanlı padişahının hem askerî sınıfın hem de reayânın başı olduğu vurgulanmıştır.

Bursa’da vakıf kuran padişahlar; Orhan Gazi, Murat Hüdavendigâr, Yıldırım Bayezid³⁹⁶, Çelebi Mehmet, II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet’ti.

15. yüzyılı kapsayan 1400-1500 yılları arasında tahta geçen Osmanlı padişahlarından sadece bir tanesinin - II. Bayezid Han’ın- Bursa’da müstakil olarak kurduğu bir vakfı yoktur.³⁹⁷

Padişahların kurduğu vakıfların birçoğu külliye tarzı yapılar topluluğuydu ve geniş bir alana yayılmış vakıflardan oluşmuştu. İlk bölümlerde görüldüğü üzere Orhan Bey, Murad Hüdavendigâr, Yıldırım Bayezit, Çelebi Sultan Mehmet ve II. Murat’ın vakıfları

³⁹⁵ İnalcık, “*Osmanlı Padişahı*”, s. 78.

³⁹⁶ Yıldırım Bayezid Bursa’da, farklı vakfiyeler ile üç ayrı vakıf kurmuştur. Sultan Yıldırım Bayezid’in vakfiyeleri:Yıldırım Külliyesi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, C 1/153 4a-6a, VGMA: *Vakfiye Defteri*, Nu. 608/79/95; Ulu Cami vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 29/222 91b-92a; Kazeruni/İshakiye Zaviyesi vakfiyesi, Şehir ve İnkılap Vesikaları Müze Kütüphanesi, Merhum Muallim Cevdet Bey’in belgeleri arasındadır.

³⁹⁷ II. Bayezid’in Bursa haricinde Edirne ve İstanbul’da kurduğu vakıflar mevcuttur. II. Bayezid’in Bursa’nın çeşitli yerlerinde han ve dükkânlar yaptırdığı ve bunların gelirlerini diğer şehirlerdeki vakıflarına bıraktığı bilinmektedir. Bursa’daki Koza Han ve Pirinç Hanı, vakfiyesine göre Sultan II. Bayezid tarafından İstanbul’daki külliyesine gelir getirmek için yaptırılmıştır. *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, Ankara 1983, s. 340. Bundan sonra bu eser dipnotlarda TVAAE. şeklinde geçecektir.

külliye tarzındaydı ve içerisinde çeşitli hizmetlere yönelik birimler kurulmuştu.

Fatih Sultan Mehmet'in vakıfları ise daha önce kurulmuş olan Emir Sultan Vakfı'na ilhak ve görevlilerin vazifelerini artırma şeklinde olmuştu.³⁹⁸

Daha devletin kuruluşundan itibaren Osmanlı padişahları tarikat ve tasavvuf zümrelerine temlik yoluyla araziler vermiş, zâviyeler kurmuş ve onlara vergi muafiyeti tanımışlardı.³⁹⁹

Bursa'da da padişahların kurdukları vakıflar arasında, devirlerinde yaygın ve saygın olan tarikat, tasavvuf ve ahi zümrelerine tahsis ettikleri vakıflar yer almaktaydı. Bu vakıflar

³⁹⁸ H.Baki Kunter, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", *VD.*, IV Ankara 1958, s. 39-79.

³⁹⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *VD.*, II, Ankara 1942, s. 279-304; Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde de Vakfı zaviye-i Abdal Mehmet, Vakfı zaviye-i İshakiyye, Vakfı zaviye-i Yakub Bey veled-i Bedreddin Bey, Vakfı zaviye-i Geyikli Baba, Vakf-ı evlad-ı Şeyh Yusuf (an Murad Hüdavendigâr), Vakfı zaviye-i Şeyh İshak (an Osman Bey), Vakfı zaviye-i Şeyh Akbıyık gibi kayıtlar mevcuttur. Sultan Osman, Orhan ve Murad Hüdavendigâr'ın yukarıda örnekleri verilen tarikat ve tasavvuf erbabına çiftlik ve mezraa vakfettikleri kayıtlıdır. BOA. *MVAD.* s. 12-31; Neşet Çağatay da, Osmanlı hükümdarlarının kuruluştan başlayarak Fatih Sultan Mehmed devrine kadar hemen hepsinin ahi örgütüne girdiklerini ve ülkenin gerekli bütün yerlerinde derviş ve ahi kolonileri oluşturup bunların giderleri için zengin vakıflar yaptıklarını bildirdikten sonra, Sultan Orhan'ın büyük bir toprak parçasını Malkara ahiliğine vakfettiğini, Sultan Murad Hüdavendigâr'ın, vakfiyesinde sınırları çizilen Telkat köyü'nü Seydi Bey oğlu İmam Eminüddin Fakih'e ve çocuklarına vakfettiğini, ayrıca Sultan Yıldırım Bayezid'in de, Dimetoka'da başka bir ahiye bir zaviye yaptırıp, şehir içindeki başhanenin gelirini bu zaviyeye vakfettiğini belirtmiştir. Neşet Çağatay, "Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye", *VD.*, XII, Ankara 1978, s. 9-10; M. Tayyib Gökbilgin de bu konudaki tespitlerini, "Orhan Bey hâkim olduğu yerlerde bazı köyleri, dinî tesisler yapmak ve bunları yaşatmak maksadı ile şeyh, ahi ve fakihlere, muhtelif kasaba kadılarına vakfetmiştir. Oğulları Süleyman Paşa ve Murad Bey de, ilk fethedilen Rumeli topraklarında Gelibolu, Bolayır, Malkara ve diğer yerlerde bu ananeye sadık kalmışlar ve tâbî daha fazla bir nisbet ve mikyasta buna ehemmiyet vermişlerdir." şeklinde belirtmiştir. M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952, s. 161-162.

arasında Yıldırım Bayezid'in Kazerunî tarikatı dervişleri adına⁴⁰⁰ ve Fatih Sultan Mehmet'in Emir Seyyit Buharî adına kurduğu vakıflar⁴⁰¹ bulunmaktaydı.

Edirne'nin alınışından bir müddet sonra başkent, Bursa'dan taşındı. II. Murat'tan sonra gelen padişahlar önceleri Edirne'de, İstanbul'un fethinden sonra da bu şehirde yaşadılar. Buna rağmen eski başkent ve atalarının yattığı şehirle ilişkilerini çeşitli şekillerde devam ettirdiler. Edirne başkent olunca, Bursa'da padişahlara ait sarayın düzeni bozulmamış, kapıkulu askerleri ve diğer görevliler burada yaşamaya devam etmişlerdir.⁴⁰² 17. yüzyılda Bursa'da yeni bir saray yapılmış, bazı Osmanlı padişahları şehre geldiklerinde bu sarayda kalmışlardı.⁴⁰³ Bu padişahların 17. yüzyılda Bursa'da müstakil olarak kurdukları vakıfları yoktu. Bununla birlikte Bursa'da Eski Saray ve Yeni Saray'da kalan saray mensuplarının, burada görevli kişilerin eş veya kızlarının şehirde vakıf kurma işine katıldıkları düşünülmektedir.

Saray halkını, padişah hocaları, hekimler, bazı ağalar gibi hem padişaha hem de devlete hizmet eden görevliler ile padişahın aile fertlerinin yaşadığı harem sakinleri oluşturuyordu.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Aslı Arapça olan vakfiyenin Arapçası ve Türkçesi neşredilmiştir. Bkz. Adnan Erzi, "Bursa'daki İshaki Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi", *VD.*, II, Ankara 1942, s. 423-431.

⁴⁰¹ Emir Sultan Külliyesi'nin temeli sayılan Emir Sultan vakıfları ve bu vakıflara ilave ve ilhak yaptıkları bilinen birçok kişi ile beraber Emir Sultan'ın zevcesi olan Hundi Hatun'la Fatih Sultan Mehmet'in vakfiyeleri neşredilmiştir. Bkz. Halim Baki Kunter, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", *VD.*, IV, Ankara 1958, s. 39-75.

⁴⁰² Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 27.

⁴⁰³ Sultan IV. Mehmet, Üsküdar'dan hareket ederek 1659 yılında Bursa'ya ulaştı. Bursa'da üç aya yakın kaldı. Yeni yapılan sarayda oturdu. Salih Pay, *1069-1070/1659-1660 Tarihli...*, s. XXVIII.

⁴⁰⁴ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, editör: Eklemeddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 155.

Çalışmada saray mensupları grubuna, valide sultanlar, padişahların eşleri ve kızları, ümera ve ulemâdan olan diğer devlet görevlilerinin eşlerinden başka meslekleri belli olmayan fakat “hatun” unvanını taşıyan kadınlar dâhil edilmiştir.⁴⁰⁵ Bu grup, gerek padişah gerekse diğer devlet görevlileri ile olan bağ, yakınlık ve münasebetlerinden dolayı askerî sınıfın bir bölümü olarak düşünülmüş ve öyle değerlendirilmiştir.

İncelenen vakfiyelerde Bursa’da vakıf kuranlardan 313’ünün saray mensupları grubundan olduğu düşünülmektedir. Bu kurucuların diğer vâkıflara oranı ise %38.5’tir.

Saray mensupları grubunu oluşturan vâkıfların Osmanlı Devleti’nde diğer yüzyıllarda vakıf kurma oranları ise şöyledir. Bu grup mensupları 17. yüzyılda, %12.97,⁴⁰⁶ 18. yüzyılda %7.09,⁴⁰⁷ ve 19. yüzyılda %6.67⁴⁰⁸ oranlarında vakıflar kurmuşlardır. Bu verilerde dikkat çeken bir özellik, 17. yüzyılda Bursa’da saray mensuplarının vakıf kurma oranlarının diğer yüzyıllardan yüksek olduğudur. Bu durum da bize, saray mensubu dediğimiz padişah, ümera ve ulema gibi devlet görevlilerinin eşleri ve kızlarının, devletin kuruluş döneminden itibaren, diğer dönemlerde de çeşitli hizmetlere yönelik vakıflar kurduklarını açıklamaktadır.

⁴⁰⁵ Mustafa Alkan, hatun unvanı ile askerî sınıf mensupları arasındaki bağlantıyı ortaya koymuştur. “Vakıf kurucularını tasnif ederken dikkatimizi çeken noktalardan biri de askerî sınıf mensuplarının yakını olan kadınların isimlerinin arkasına mutlaka “hatun” unvanının eklenmiş olmasıdır. Vakıfların %7.75’ini askerî içinde hangi meslek gurubuna mensup olduğu belli olmayan bu hatun unvanlı kadınlar oluşturmaktadır.” Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 74. Ayrıca Yediyıldız bir çalışmada, “padişah sarayına mensup” ve “muhtelif menşelerden” kadın vâkıfları gerek doğrudan doğruya sultanların ailesinden oldukları gerekse askerî sınıfın diğer üyeleri ile olan bağlantılarından dolayı askerî sınıf içinde saymak gerektiğini belirtmiştir. Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 150.

⁴⁰⁶ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik...*, s. 222. Saray mensupları ve ehl-i örf mensupları bu çalışmada ayrı gruplar olarak mütalaa edilmiştir. Biz bu iki grubun oranlarını birleştirerek kendi değerlendirmemize aldık.

⁴⁰⁷ Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 150.

⁴⁰⁸ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi...*, s. 50.

Burada dikkati çeken diğer bir durum da saray mensubu denilen padişah, bey, paşa zevceleri ve kızlarının kurmuş olduğu vakıfların oranının bir hayli yüksek olmasıdır. Veriler dikkate alındığında bu grubun vakıf vücuda getirme oranı ilmiye mensuplarından yüksektir.

2. Seyfiyeye Mensup Vakıf Kurucular

Ehl-i örf; Osmanlı toplumunda padişahın siyasi otoritesini temsil eden ve ulema sınıfı dışında kalan memurlardı.⁴⁰⁹

Ülkede padişahın otoritesini sağlamak ve padişahın buyrukları doğrultusunda devleti yönetmekle mükellef olan bu zümreye kılıç kullanmakta becerikli, usta kişiler anlamında ehl-i seyf (seyfiye) ve dinden ziyade toplumun âdetlerine ve töresine dayandıklarını belirtmek için de ehl-i örf (örfiye) ya da ümerâ denilmiştir.⁴¹⁰

Seyfiye sınıfına; sadrazam, vezirler, beylerbeyi ve sancakbeyleri, kapıkulu zabitleri ve neferleri ile tımarlı sipahiler ve deniz askerleri, nihayet vergi muafiyeti ile kendilerine çeşitli hizmetler yaptırılan muaf ve müsellemler gibi görevliler dâhildi.

Buna göre araştırma kapsamında 17. yüzyılda Bursa'daki vakıf kurucularından 37'si (%4.5'i) ehl-i örf grubuna mensuptur. 15. yüzyıla dair bir çalışmada Bursa'daki vakıfların %33.3'ü seyfiyeden kişilerce oluşturulmuştur.⁴¹¹ 17. yüzyılda Türkiye genelinde bu grubun vakıf kurma oranı % 37.04'tür.⁴¹² 18.

⁴⁰⁹ Halil İnalcık, "Örf", *İA*, IX, 1964, s. 480.

⁴¹⁰ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik...*, s. 29.

⁴¹¹ Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 34.

⁴¹² Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik...*, s. 30.

yüzyılda tüm vâkıflar arasında seyfiyenin yeri %37.45'tir.⁴¹³ Eldeki verilere göre ilgili dönemde Bursa'da seyfiyenin vakıf kurucuları arasındaki oranı 17. ve 18. yüzyıllarda olanlardan bir hayli düşüktür. Bilindiği gibi seyfiyenin üst düzey görevlilerinin birçoğu başkent İstanbul olduğu için bu şehirde, padişahın yanında ikamet etmekteydi. Bu durum örfiye grubunun neden Bursa'da daha az oranda vakıf kurduklarını açıklayan nedenlerden biri olabilir.

Ehl-i örf sınıfına mensup kişilerin kurdukları vakıflar gözden geçirildiğinde hangi tür hizmetler için vakıflar kurdukları ortaya çıkmaktadır. Tetkik edilen vakfiyelere göre ehl-i örf mensuplarının medrese, mektep, imaret, han, hamam gibi yapılarla eğitim ve sosyal hizmet alanlarında vakıflar kurdukları, ailevî ya da yarı hayrî yarı ailevî vakıflarla mensuplarına birtakım gelirler bıraktıkları anlaşılmaktadır.

Seyfiye grubunun oluşturduğu vakıflara ayırdığı gelir kaynaklarını incelediğimizde temliknâme ile kendilerine mülk olarak verilen köy ve araziler bu kaynakların başında yer almaktadır. Devlet görevlileri bunlardan başka şahsî mallarından menkul veya gayrimenkul olanları da kurdukları vakıflara gelir olmak üzere bırakmışlardır.

3. İlmîyeye Mensup Vakıf Kurucular

Osmanlı Devleti'nde medreselerden yetişerek devletin genel karakteri doğrultusunda din, adalet ve eğitim ile ilgili görevleri yerine getiren gruba ilmîye sınıfı denilirdi. Bu gruba

⁴¹³ Yediyıldız. "Türk Vakıf Kurucularının...", s. 147.

mensup olup vakıf kuran kişiler arasında şeyhülislâmlar, kadılar, kadiaskerler, müftüler ve müderrisler yer almaktaydı.⁴¹⁴

Osmanlı toplumunda ilmiye sınıfına sadece müderris, kadı, müftü ve imam gibi medreselerden mezun olanlar dâhil olmayıp⁴¹⁵ kadı naipleri, kassamlar, padişah hocaları, Hz. Peygamberin soyundan gelen seyyid ve şerifler, bunların yanında nakibü'l-eşrâflar ve ahi reisleri,⁴¹⁶ saray memurlarından hekimbaşı ve hekimler, müneccimler ve hünkâr imamları da bu sınıfa mensup kimseler arasında mütalaa edilmekteydi.⁴¹⁷ Bu sayılanlardan başka kendilerine çeşitli imtiyazlar tanınarak tekke ve zâviyelerde faaliyet gösteren tarikat ve tasavvuf zümreleri (şeyhler, dervişler) de askerî sınıfı tamamlayıcı gruplar arasında idi.⁴¹⁸

Vakıf kurumlarında çalışan ve gördüğü hizmetler karşılığında buralardan maaş alan pek çok vakıf görevlisi de ilmiye sınıfındandı. Bunlar arasında imam, müezzin, hatip, vaiz gibi din görevlileri ön plânda yer alırdı.⁴¹⁹

Araştırmamızda bu hususlar göz önüne alındığında, Bursa'daki vakıf kuruculardan yüz altmışının ilmiye sınıfına dâhil kimseler olduğu görülmüştür. Buna göre ilmiye sınıfının diğer gruplardaki vâkıflara oranı %19.7 olmaktadır.

⁴¹⁴ Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 152.

⁴¹⁵ Halaçoğlu bu zümreye dâhil insanları belirtirken medrese talebelerini de ilave etmiş fakat bunların dışındaki zümreleri belirtmemiştir. Halaçoğlu, ...*Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 102. Başka bir eserde de ilmiye sınıfı için daha çok müderris ve kadılardan bahsedilmiştir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, II, s. 52-53.

⁴¹⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965, s. 60, 83, 117, 121, 145, 161, 164 vd.

⁴¹⁷ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 359-374,

⁴¹⁸ Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 153; aynı yazar, “...*Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*,” s. 199.

⁴¹⁹ Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 70-71.

Çalışma dönemi 15. yüzyıl olan bir araştırmada 303 vâkıftan 19 vâkıfın ilmiye sınıfına dâhil olduğu belirtilmiştir.⁴²⁰ Bu 19 kişinin de tüm kurucular içerisindeki oranı %6.27'dir. 15. yüzyılı inceleyen başka bir çalışma bu dönemde vakıf kuran ilmiye mensuplarının oranını %15.1 olarak göstermektedir.⁴²¹ 16. yüzyıl Bursa'sında 567 vakıf içerisinde 38'i ulemadan kişilerce oluşturulmuştur. Bu rakamın bütün vâkıflar içerisindeki oranı ise %6.7'dir.⁴²²

Diğer bir çalışmada 17. yüzyılda ilmiye mensubu vakıf kurucularının 313 vakfiyeye göre %22.67'lik bir yer teşkil ettiği belirtilmiştir.⁴²³

Örnekleme metoduyla yapılan vakıf çalışmalarında Osmanlı toplumunda vâkıfların 18. yüzyılda %20.66'sının,⁴²⁴ 19. yüzyılda ise %10'unun⁴²⁵ ilmiye mensubu olduğu görülmüştür.

Bu sayısal veriler de dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nde ilmiye mensuplarının, kuruluş yıllarından başlamak üzere her dönemde değişik oranlarda ve niteliklerde vakıflar kurdukları ortaya çıkmaktadır.

Vakfiyelerde ilmiye sınıfına dâhil kimselerden bahsedilirken “molla”, “mevlânâ”, “efendi” gibi unvanlar kullanılmıştır. İlmiye mensuplarının bu unvanları kullanması, onların toplumda saygın bir yeri olduğunun işareti olarak sayılabilir.

⁴²⁰ Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 25-26.

⁴²¹ Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 35.

⁴²² Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 7.

⁴²³ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik...*, s. 33. Yukarıda yazılan oran, çalışmada belirtilen ilmiye, tarikat erbabı ve sadat/ilmiye/tarikat mensupları başlığını taşıyan grupların toplam oranıdır.

⁴²⁴ Yediyıldız'ın çalışmasında ulema ve muhtelif tarikat şeyhlerinin oranları ayrı ayrı belirtilmiştir. Biz bu iki grubun oranlarını birlikte mütalaa ederek burada ilmiye mensupları kısmında belirttik. Yediyıldız, *“Türk Vakıf Kurucularının...”*, s. 146.

⁴²⁵ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi...* s. 35, 50.

İlmiye sınıfına dâhil olan vakıf kurucuları örfî sınıftan olan vâkıflar gibi bulundukları bölgenin, şehrin, imar faaliyetlerini geliştirirken, şehir halkının da ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmuşlardır. Bu sebeple kurdukları vakıflarla medrese, zâviye, cami, hamam gibi sosyal yapıların masraflarını karşılamışlardır.

Araştırılan dönem vakfiyelerinde askerîlerin bir bölümünü oluşturan Kalemiye sınıfından vakıf kuranlara rastlanmamıştır. Kalemiye, günümüzdeki anlamıyla Osmanlı Devleti'nin bürokrat sınıfını oluşturuyordu. 17. yüzyılda devletin yönetim merkezi İstanbul olduğu ve hemen hemen tüm bürokratik işlerin yürütüldüğü saray burada yer aldığı için Bursa'da Kalemiye'den vâkıflara rastlanmamış olmalıdır.

B. Reayanın Kurduğu Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde, askerî sınıf dışında kalan, dolayısıyla yönetime katılmayan, geçimini tarım ve sanayi alanında üretim ve ticaretle uğraşmak suretiyle temin eden ve vergi veren kesim toplumun ikinci sınıfını oluşturuyordu. Bu sınıfa raiyet sınıfı veya reaya deniliyordu. Raiyet bir hükümdarın gözetimi ve sorumluluğu altında bulunan halk anlamına geliyordu. Reaya ise raiyet kelimesinin çoğulu olup yönetilenler anlamında kullanılıyordu.⁴²⁶ Reaya terimi, Müslüman veya gayrimüslim olsun köylü, zanaatkar ve tüccar vergiye tâbî bütün uyrukları ifade ediyordu.⁴²⁷ Bu sınıfa Osmanlı Devleti'nde vergi veren şehir

⁴²⁶ Yediyıldız, "... Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", s. 201; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, III, s. 14; Tabakoğlu, "*Osmanlı İktisadi Yapısının ...*", s. 338.

⁴²⁷ Yediyıldız, "*Türk Vakıf Kurucularının...*", s. 154.

halkı, kasaba ve köy ahalisi ile konar göçer denilen göçebe aşiretler de dahildi.⁴²⁸

Reaya, Osmanlı Devleti'nde toplumun en geniş tabakasını oluştururdu. Bu tabaka içerisinde iktisadî bakımdan farklı işlerle uğraşanlar bulunurdu.⁴²⁹ Bu açıklamaya göre reaya toplum içinde üretici grubu temsil eder ve çoğunluğu tarımla uğraşırdı. Bunun yanında hayvancılıkla uğraşanlar, tüccar ve esnaf ile zanaatkârlar da yer alırdı. Köylüler ve göçebeler, kırlarda ve köylerde tarım üretiminde bulunur, esnaf ve tüccar ise kasaba ve şehirlerde toplumun ihtiyacı olan malları üretiyor ve bunların dağıtımıyla uğraşırdı.⁴³⁰

Yukarıda sayılan gruplara 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve merkezî hükümetin eyaletlerde yavaş yavaş gücünü kaybettiği ölçüde, iktisadî, sosyal ve siyasi açıdan durumunu sağlamlaştıran âyanları ilave etmek gerekir.⁴³¹

Osmanlı toplumunda genelde gelir durumu ve statüleri askerî sınıfa göre düşük ve birbirinden farklı düzeyde olan reaya da imkânları ölçüsünde vakıflar kurmuştu.

17. yüzyılla ilgili incelediğimiz belgelere göre vakıf kurucuları arasında köylülere rastlanmamıştır. Çünkü araştırmanın mekan ölçeği Bursa merkezi ile sınırlı olduğu için Bursa civarındaki kasaba ve köyler, buralarda oturan vâkıflar bu çalışmaya dahil edilmemiştir.⁴³²

⁴²⁸ Halaçoğlu, ...*Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 102-113.

⁴²⁹ Halaçoğlu, ...*Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 102.

⁴³⁰ Yediyıldız, "...*Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*", s. 201.

⁴³¹ Yediyıldız, "*Türk Vakıf Kurucularının...*", s. 154-155.

⁴³² Bu duruma rağmen incelenen şeriye sicillerinde Bursa civarındaki köylerde oturup şehre gelerek vakfını burada yazdırıp tescil ettiren kişilerin vakfiyelerine de rastlanmıştır.

İncelenen vakfiyelere göre, 17. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıfların 301 tanesi reayâ tarafından oluşturulmuştu. Buna göre reayânın kurduğu vakıfların oranı tüm vâkıfların içinde %37.2.'lik bir yer tutmaktaydı.⁴³³

15. yüzyıl Bursa şeriye sicillerine ait bir çalışmada reayânın kurmuş olduğu vakıflar %93 olarak tespit edilmiştir.⁴³⁴ 15. yüzyıl Bursa'sıyla ilgili başka bir araştırmada ise vâkıflardan %15.15'i reaya sınıfındandır.⁴³⁵

16. yüzyılın ilk yarısında Bursa vakıflarını yansıtan çalışma, askerîlerin dışında kalan reayanın kurduğu vakıfların oranını %78.5 olarak göstermektedir.⁴³⁶

Osmanlı Devleti döneminde Türkiye genelinde 17. yüzyıla ait vâkıflar arasında reayâdan oluşan vakıf kurucularının oranı %0.54'tü.⁴³⁷ Aynı araştırmada 1663 vakfiye içinde örnekleme metodu ile ele alınan 313 vakfiyeye göre reayadan oluşan vakıf kurucular %0.95 oranında görülmektedir.⁴³⁸

18. yüzyılda Türk vakıf kurucularının toplumsal tabakalaşmadaki yerine bakıldığında çiftçi, tüccarlar ve zanaatkarlar ile ayanlardan oluşan reaya grubunun vakıf kurucuları arasındaki oranı %3.64'tür. Araştırmacı, mesleği ve sınıfı belli olmayan kişileri de reaya grubu içinde değerlendirmiş

⁴³³ Bkz. Tablo 16.

⁴³⁴ Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 25-27.

⁴³⁵ Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 28.

⁴³⁶ Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 59.

⁴³⁷ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik...*, s. 220-222.

⁴³⁸ Yüksel'in çalışmasında, belgelerde mesleği, statüsü ve grubu belli olmayan vakıf kurucuların askerî sınıftan olabileceği düşünülmüş buna göre genel anlamda 17. yüzyıl vakıf kurucuları arasında askerîlerin oranı % 99, reayanın oranı ise % 1 olarak belirtilmiştir. Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik...*, s. 42.

ve böylece 18. yüzyıl Türkiye genelinde reayanın vakıf kurma oranı %34.93 olarak belirlenmiştir.⁴³⁹

Adana genelindeki vakıfları inceleyen bir araştırmada reayadan olan vakıf kurucuların oranı % 2.82 olarak belirtilmiştir. Bu orana mesleği belli olmayanlar da eklendiğinde reayadan vakıf kuranların oranı %42'ye yükselmektedir.⁴⁴⁰

1. Tüccar Vakıf Kurucular

Osmanlı toplumunda şehir halkının önemli bir gurubunu ticaretle uğraşan “Tüccarlar” oluştururdu.⁴⁴¹ Esnaflar ve tüccarlar, kasaba ve şehirlerde toplumun ihtiyacı olan malları üretir ve bunların dağıtımıyla uğraşırdı. Genellikle halkın gereksinim duyduğu malların üretimi ve ticareti, esnaf guruplarının elindeydi. Bununla birlikte şehirler, bölgeler ve ülkelerarası ticaret tüccarlar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu.⁴⁴²

Osmanlı Devleti'nde tüccara özel bir önem atfedilir, girişimleri desteklenir ve bazı imtiyazlar tanınırdı.⁴⁴³

Bursa, Osmanlı egemenliğine geçtikten kısa bir zaman sonra siyasi bir merkez olduğu gibi, ülkeler arası ticaretin de merkezi haline geldi.⁴⁴⁴ 15. yüzyıldan itibaren Yakın Doğu'nun en büyük ipek pazarlarından biri olma özelliğini sürdürdü.⁴⁴⁵ Bu şehir yalnız bir ipek pazarı değil, aynı zamanda Batı Anadolu'nun

⁴³⁹ Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 146.

⁴⁴⁰ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 64.

⁴⁴¹ Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 104; Yediyıldız, “... *Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*”, s. 201.

⁴⁴² Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 201.

⁴⁴³ Kazıcı, *a.g.m.*, s. 104.

⁴⁴⁴ İnalçık, “*Bursa, XV. Asır Sanayi ve Ticaret...*”, s. 203.

⁴⁴⁵ İnalçık, “*15. Asır Türkiye İktisadi...*” s. 197.

pamuklu ürünlerini, İstanbul, Rumeli ve Güney Rusya'ya, Ankara ve Kastamonu soflarını da Avrupa'ya sevk eden önemli bir antrepo vazifesini görmekte idi.⁴⁴⁶ Bu özelliklerinden dolayı şehirde yerli ve yabancı birçok tüccar bulunduğu hatta zengin tüccar ailelerinin oluştuğu bilinmektedir.⁴⁴⁷

Osmanlılarda şehirler veya ülkeler arası ticaret yapan, müteşebbis, büyük tüccarlar "Hâce/Hoca" sıfatı ile anılırdı.⁴⁴⁸

İncelediğimiz dönemde, bir üretim merkezi ve depo oluşu ile ticarî öneminden dolayı Bursa'da "Hoca" unvanını taşıyan tüccarlar bulunmakta idi. Bunlardan bazısı, edindikleri malların bir bölümünü çeşitli hayır hizmetleri için ayırarak vakıflar kurmuşlardı. Bu tür tüccarların sayısı 9 idi. 811 vâkıf arasında, tüccarların vakıf kurma oranı %1.1'di.⁴⁴⁹ Muhtemelen 17. yüzyılın genel siyasal ve ekonomik şartları, Bursa şehrinin özel sosyal ve iktisadî durumu, tüccarların vakıf kurma faaliyetlerini yakından etkilemişti. Zira elinde servet birikme ihtimali kuvvetli olan bu gurup, belgelere yansıdığı kadarıyla ilmiye ve örfiye sınıflarından çok daha az sayıda vakıf oluşturmuştu.

Tüccar taifesi, 16. yüzyılın ilk yarısında Bursa'da %12 oranında vakıf tesis etmişti.⁴⁵⁰ Aynı yüzyıl boyunca tüccarların eğitim-öğretim vakıflarına yöneldikleri, bu amaçla birçok mektep ve medrese kurdukları bilinmektedir.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ İncalcık, *a.g.m.* s. 198.

⁴⁴⁷ İncalcık, *a.g.m.* s. 194.

⁴⁴⁸ İncalcık, *a.g.m.* s. 194.

⁴⁴⁹ Bkz. Tablo 16: 17. Yüzyıl Bursa Vakıf Kurucularının Statüleri

⁴⁵⁰ Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 59.

⁴⁵¹ Hızlı, *Bursa Sıbyan Mektepleri*, s. 47, 175.

Bahaeddin Yediyıldız'ın çalışmasına göre 18. yüzyılda tüccarlar, zanaatkarlarla birlikte toplam %1.82 oranında vakıf kurmuşlardı.⁴⁵²

Buradan çıkan sonuç odur ki, 16. yüzyılın ilk yarısında %12 civarında vakıf kurma eylemine katılan tüccarların sayısı, 17. yüzyılda bir hayli gerilemiş görünmektedir. Bu durum, Bursa'da tüccarların ekonomik açıdan düştüğü durumun, şehirdeki ve ülkedeki ekonomik ve ticarî ilişkilerin yavaşladığının, iktisadî hayatın kötüye gidişinin bir işareti ya da kanıtı olarak görülmelidir.

2. Esnaf Vakıf Kurucular

Osmanlı şehir halkının bir diğer gurubunu da esnaf teşkil ederdi. Esnaf ve esnafılık, şehir ticarî hayatının önemli ve vazgeçilmez bir parçası idi. Kelime olarak esnaf; sınıflar, farklı sahaları ve kolları demektir. Küçük ticaret erbabından ve zanaatkarlardan oluşan esnaf, hem ham maddeyi işleyerek üretim yapar, hem de bunların halka satışıyla uğraşırdı. Osmanlı şehir ekonomisinin önemli bir ögesini teşkil eden esnafın her bir meslek kolu, bir loncaya bağlı idi. Böylece şehirde yaşayan esnafın tamamı, değişik loncalar etrafında örgütlenmişti.⁴⁵³ Esnafın bu şekilde örgütlenmesi hem kendi haklarının korunmasına hem de fiyat kontrolü sayesinde tüketicinin korunmasına imkan sağlıyordu. Bu durum, toplumsal düzenin istikrarlı bir biçimde devamına da yardımcı oluyordu.⁴⁵⁴

⁴⁵² Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 146.

⁴⁵³ Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 123.

⁴⁵⁴ Yediyıldız, “*... Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*”, s. 202.

Şehirlerde esnaflar, kabiliyet ve sermayelerine göre farklı iş kollarıyla uğraşırlar ve halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılarlardı. Bursa'da da başta dokumacılar ve boyamacılar olmak üzere birçok iş ve meslek kolu bulunmaktaydı.⁴⁵⁵

Daha 15. yüzyıldan itibaren vakıflar kurmaya başlayan Bursa esnafı, 17. yüzyılda da şehirde, çeşitli tür ve sayılarda vakıf oluşturmıştı. Buna göre tetkik edilen yüzyılda vakıf tesis ettiği bilinen 6 kişi, esnaf teşkilâtındandı. Bunların toplam kurucular arasındaki oranı ise %0.7 idi.⁴⁵⁶ Esnaf vâkıflardan ikisi başçı (kelleci), biri çeşmeci, biri debbağ (derici), birisi hattat ve bir diğeri de kazaz (ipek dokumacısı veya satıcısı) idi.

Hale Demirel'in Bursa araştırmasına göre 16. yüzyılın ilk yarısında çeşitli meslek dallarını yürüten 75 esnaf vakıf kurmuştu. Bunlar arasında en çok sayıda vakıf kurarak dikkati çekenler, kadifeci, kumaşçı, boyacı ve terzi esnafıydı. Meslek guruplarına bakıldığında vâkıfların %45'i tekstil sektöründe çalışmakta idi.⁴⁵⁷

Esnaf vâkıflar, 17. yüzyılda %0.54 oranında vakıf vücuda getirirken⁴⁵⁸ 18. yüzyılda da bu oran tüccarlarla birlikte %1.82 olarak belirlenmişti.⁴⁵⁹

Tarih içinde Adana vakıflarının incelendiği bir çalışmada esnaf olan kişilerin oluşturduğu vakıflar, %2.57 oranındaydı.⁴⁶⁰

⁴⁵⁵ Bursa esnafları hakkında geniş bilgi için bkz. Neşet Köseoğlu, "Bursa Esnafları Onaltıncı Yüzyılda", *Uludağ Dergisi*, 80, Bursa 1946, s. 22-24; M. Asım Yediyıldız, *XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat*, Bursa 2003.

⁴⁵⁶ Bkz. Tablo 16: 17. Yüzyıl Bursa Vakıf Kurucularının Statüleri

⁴⁵⁷ Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 28-33.

⁴⁵⁸ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik...*, s. 216.

⁴⁵⁹ Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının...", s. 146.

⁴⁶⁰ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 69.

Yukarıda değinilen örnek çalışmalarda görüldüğü gibi 17 ve 18. yüzyıllarda esnafların vakıf kurma oranları az ve birbirine yakın görünmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin ilgili yüzyıllarda geçirdiği siyasi, sosyal ve iktisadî bunalımlarla yakından ilgili olmalıdır. Zira esnafılık, üretim ve alım-satım ilişkilerinden dolayı ticarî/ekonomik alanla çok sıkı münasebeti olan meslekler gurubudur. 16. yüzyılda Bursa esnafının %22 oranında vakıf kurarken bu oranın 17. yüzyıla gelindiğinde %0.7'lik bir düzeye düşmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Daha geniş bir açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nde siyasî ve iktisadî şartların olumlu olduğu dönemlerde esnaf, zanaatkar ve tüccar vakıflarının arttığı, buna karşı şartların kötüleştiği dönemlerde aynı gurupların vakıf kurma eylemlerinin düştüğü söylenebilir. Çünkü vakıf kurmak, dinî, hayrî, toplumsal bir iş olmanın yanında aynı zamanda iktisadî bir iştir.

3. A'yân Vakıf Kurucular

Ayan, Osmanlı merkezî yönetiminin eyaletlerde gücünü kaybetmeye başlamasıyla 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan yeni bir gurubun adıdır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla a'yânlar, eyaletlerde/taşrada siyasî, toplumsal ve ekonomik güçlerini gün geçtikçe artırmışlardır.

Osmanlı şehirlerinde, devlet ve reaya arasında, hem ahalinin temsilcisi hem de padişahın emirlerinin halka ulaşmasında ve uygulanmasında resmî görevlilerin yardımcısı bir gurup vardır ki bunlara “eşrâf ve a'yân” denmektedir. Genel anlamda şehir ileri gelenleri olarak tanımlanabilen bu kişiler, zengin tüccarlardan, esnafın yaşlı ve gün görmüşlerinden, ulema,

imam, hatip gibi din adamları ile tarikat, tekke ve zaviye şeyhlerinden oluşmaktadır.⁴⁶¹

Özer Ergenç'in bir sicil belgesine dayanarak verdiği açıklamaya göre Bursa'nın eşrâf ve a'yânları arasında; kapıkullarından Bursa'da oturanlar, imam ve hatipler, seyyidler, hace/hoca denilen büyük tüccarlar, şehir halkının beslenmesi ile ilgili üreticilerden bakkal ve pazarcıların, ekmekçilerin, kasapların ileri gelenleri bulunmaktaydı.⁴⁶²

Bursa'da yukarıda adı zikredilen guruptan olan ve Hz. Emir [Sultan] mahallesinde oturan "Fahrü'l-a'yân" Hasan b. Ahmed adlı kişi bir vakıf kurmuştu.⁴⁶³ Vâkıf, Bursa yakınlarında Kestane Sekisi denen mevkide bir kestane bahçesi vakfetmişti. Kirasını önce kendine şart koşan vâkıf, bu gelirin kendisi öldükten sonra Hz. Emir Sultan Camii imanına bırakılmasını istemişti.⁴⁶⁴ 29 Zilkaade 1008/M. 11 Haziran 1600 tarihinde gerçekleşen bu iş bize, a'yân ve eşrâfın, henüz toplumsal bir sınıf olarak ortaya çıkmasa bile 17. yüzyılın başından itibaren Bursa'da görünmeye başladıklarını belgelemektedir.

18. yüzyıl vakıf kurucularına bakıldığında a'yânların vakıf kurma oranının %1.82 olduğu görülür.⁴⁶⁵

18. yüzyılın başından itibaren Adana'da da vakıf kurucuları arasında a'yân ve eşrâf (%1.03 oranında) görülmeye başlamıştır. Bu kişiler Adana'da büyük sayılabilecek vakıflar tesis etmişlerdir.⁴⁶⁶ 18 ve 19. yüzyıllarda Bursa ve diğer şehir vakıfları

⁴⁶¹ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 166-167.

⁴⁶² Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 168.

⁴⁶³ Fahrü'l-ayan Hasan b. Ahmet vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili B* 18/44 b.

⁴⁶⁴ Fahrü'l-ayan Hasan b. Ahmet vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili B* 18/44 b.

⁴⁶⁵ Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının...", s. 146.

⁴⁶⁶ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 75.

incelendiğinde eşrâf ve a'yân olan vâkıfların çoğalacağı düşünülebilir.

4. Mesleği Belli Olmayan Vâkıflar

Vakıf araştırmalarında vâkıflarla ilgili en önemli problemlerin başında, belgelerde bazı vakıf kurucularının unvan, lakap, meslek veya statülerini ifade eden bilgilerin yazılmamış olmasıdır. Bu nedenle bu kişilerin hangi meslekten, gurutpan veya askerî mi reaya mı oldukları tam olarak belirlenememektedir. Günümüzde çalışmalarını vakfiyelere dayandıran birçok araştırmacı, bu gibi vâkıfları “Mesleği Belli Olmayanlar” başlığı altında ayrı bir gurup olarak değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Esasen biz de kimliği hakkında açıklama bulunmayan vakıf kurucuları, reayadan olan vâkıflar arasında mütalaa ederek onları ayrı bir başlık altında inceledik. Vakfiyelerde yalnızca kendi adı ve babasının adı yazılı bulunan kişiler bu başlık altında toplanmıştır.

Bursa vakfiyelerinden 285’inde kurucusunun mesleği, unvanı veya toplumsal statüsü hakkında herhangi bir bilgi yazılmamıştır. Bu sayı 811 vakfiyeye göre düşünüldüğünde %35.2’lik bir oran oluşturmaktadır. Tablo 17’de görüleceği üzere reaya arasında en fazla vakıf kuranlar, bu meslekleri belli olmayan zümredir. Bunlar arasında, ilmiyeye, kalemiyeye, örfiyeye mensup olanlar olabileceği gibi, bir lonca örgütüne bağlı olarak mesleğini icra eden esnaf ve zanaatkarların da bulunması muhtemeldir. Yine de belgelerde bunları açıklayacak veri bulunmadığı için diğer kategorilere göre kalabalık bir gurup oluşturan bu kişileri sade vatandaş olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

15. yüzyıl Bursa'sını kapsayan bir vakıf çalışmasında, 303 vakfiye belgesinde, 183 vakıf kurucusunun mesleğinden söz edilmediği vurgulanmıştır. Bu veriye göre mesleği belli olmayan vakıf kurucuların oranı %60.39'dur.⁴⁶⁷

16. yüzyılda incelenen 567 vakfiyeden 275'inde vâkıflarla ilgili açıklayıcı herhangi bir bilgi yer almamıştır. Buna göre ilgili yüzyılda vakfiyelerde statüleri konusunda malumat bulunmayan kişilerin oranı %43'tür.⁴⁶⁸

17. yüzyılda vakıf kurup mesleği belli olmayanların oranı %30.48 iken⁴⁶⁹ bir sonraki yüzyılda ise bu oran, %32.20'dir.⁴⁷⁰ Mesleği/statüsü belirlenememiş olanlar Sivas'ta %23 oranında vakıf kurmuşlardır.⁴⁷¹ Adana şehrinde de 716 vakıftan 639'unun kurucusu tespit edilmiş, bunların da belgelerde %60.56'sının meslekleri belirtilirken %39.44'ünün ise belirtilmemiştir.⁴⁷²

Yukarıda açıklanan bilgilerden anlaşılan odur ki vakıf/vâkıf araştırmalarında hemen her dönemde vakıf kurucuları arasında meslek ve statüleri belirtilmemiş kişiler gurubu görülmektedir. Bu durumun nedenleri arasında şunlar sıralanabilir: Birincisi, kadılar/katipler, vakıf kuran kişinin meslek ve unvanını gerekli görmedikleri için yazmamış olabilirler. Zira her ne kadar meslek ve unvanları yazılmamış olsa da vâkıfı tanıtacak, onu diğer bireylerden ayıracak adı, baba adı, oturduğu mahalle ve hacıya gidip gelmiş ise "elhâc" sıfatı, büyük bir çoğunlukla tam olarak yazılmıştır. Hatta bunlara mahkemede hazır bulunan üyelerin adlarını ve olayın geçtiği tarihi de eklemek gerekir. Böylece

⁴⁶⁷ Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 32.

⁴⁶⁸ Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 46-56.

⁴⁶⁹ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik...*, s. 216.

⁴⁷⁰ Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının...", s. 146.

⁴⁷¹ Demirel, ... *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, 200.

⁴⁷² Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 64.

belgede adı geçen kişinin tam olarak tanınması hukuken gerçekleşir.

İkinci olarak, bu kişilerin halktan/reayadan olmalarının yanında, kendilerini ifade edebilecek meslekî bir iş, meziyet ve unvana sahip olmamaları düşünülebilir. Böyle olunca, kadı/katip, doğal olarak kişiyi kendi adı ve baba adıyla lakap ve unvan yazmadan kaydetmiş görünmektedir.

İlginç olan nokta şudur ki, 17. yüzyılda Bursa'da meslekleri belli olmayan vakıf kurucuların oranı, bir iki istisna (15. yüzyıl ve Sivas hariç), 16, 17 ve 18. yüzyıllar ile Adana'daki aynı gurubun bulgu ve oranlarına çok yakındır. Bu açıdan bakıldığında, Anadolu'nun birçok yerinde kendi ve babasının adından başka bilgi sahibi olunamayan pek çok kişi vakıflar kurmuş ve topluma hizmet götürmüştür. Esasen vakıf anlayışı göz önüne alındığında, burada asıl olan, vakfı kimin kurduğu değil, kurulan vakfın mahiyeti ve hizmet şartlarıdır. Bu düşünüldüğünde mesleği belirsiz vâkıfların meslekleri ve statülerinden ziyade onların kurdukları vakıfların amaçları, özellikleri araştırılmalı ve ortaya konmalıdır.

II. CİNSİYETLERİNE GÖRE BURSA VAKIF KURUCULARI

Türk tarihi boyunca Türk toplumu, göçler ve savaşlar gibi zorluklar karşısında kadınlar ve erkekler birlikte hareket etmiştir. Bunun yanında devlet yönetimi, kültür, sanat ve imar faaliyetleri gibi işlerde de kadınlar ve erkekler bu faaliyetleri birlikte yürütmüşlerdir. Aşağıdaki bölümde, 17. yüzyılda Bursa'da vakıf kuran erkekler ve kadınlar, bunların sayısı ve oranları belirtilmiş, bulunan sayısal veriler üzerinden bazı değerlendirme ve

karşılaştırmalar yapılmıştır. Konuyla ilgili sayısal verilerde, vakfiyelerden elde edilen 811 vakıf kurucu üzerinden hareket edilmiştir. Burada değerlendirilen 811 kişinin o dönemin tüm şehir nüfusunu yansıtmadığı göz önünde tutulmalıdır.

A. Erkek Vâkıflar

Osmanlı toplumunda, sosyal hayatın getirdiği birtakım zorluklar ve kısıtlamalar, devlet görevlerinde ve çalışma hayatında erkeklerin, kadınlara göre daha ön plânda yer almasını gerekli kılmıştır. Bu durum erkeklerin devlet görevlerinde daha fazla yer almasını sağladığı gibi onların vakıf kurma faaliyetlerinde de etkili olmuştur.

İncelediğimiz vakfiyelere göre 17. yüzyıl vakıf kurucularından çoğunluğunu erkekler oluşturmuştur. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere tüm vâkıflar içinde 424 kişi erkektir. Bu sayı tüm vakıf kurucular içinde %52.2'lik bir oran oluşturmaktadır.

Tablo 17: Bursa'da Vakıf Kurucuların Sayıları ve Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Vâkıflar	Sayıları	Oranı
Erkek	424	%52.2
Kadın	387	%47.8
Toplam	811	%100

Bu sonuçlar bize şunu göstermektedir. 17. yüzyılda Bursa'da çalışma hayatında ve sosyal hayatta olduğu gibi vakıf kurma eyleminde de erkekler kadınlara göre biraz daha etkilidir. Burada erkeklerin kadınlara göre çalışma hayatında daha çok

bulunmaları, kadınlara oranla daha kolay mal-mülk edinebilmeleri ve ekonomik gelir ve servet oluşturabilmeleri, onları vakıf kurma konusunda da etkin hale getirmiş olmalıdır. Bunun yanında, erkeklerin ailevî veya yarı ailevî vakıflar kurarak ailelerini korumaya yönelik tedbirler aldıkları söylenebilir. Buna rağmen kadınlar, vakıf kurumuna, dinî ve sosyo-kültürel konulara kayıtsız kalmamışlar, oluşturdukları vakıflarla toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmuşlardır.

Yapılan araştırmalarda, erkekler Bursa'da 15. yüzyılda %49,⁴⁷³ 16. yüzyılın ilk yarısında, %53,⁴⁷⁴ 18. yüzyılda da %24 oranında⁴⁷⁵ vakıf kurucular arasında yer almıştır. Bu verilere göre 17. yüzyıldaki erkek vakıf kurucuların oranları, 15. yüzyıla çok yakın, 16. yüzyıla ise neredeyse birebir uygunluk göstermektedir. Bu verilere göre Bursa'da vakıf kurma konusunda erkekler ve kadınlar arasında en azından klâsik dönemde belirgin bir sayısal farklılık bulunmamaktadır. Şehirde, kadın ve erkekler vakıf konusunda birlikte hareket etmişlerdir. Bu da vakıf kurumunun, ilgili dönemlerde Bursa'da topluma (kadın ve erkeklerde) ne kadar yayıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Adana'da, erkeklerin kurdukları vakıfların oranı, %63.54'tür.⁴⁷⁶ 18. yüzyıl genelinde Türkiye'de, erkeklerin kurucular arasındaki yeri, %82.57'dir.⁴⁷⁷ Görüldüğü üzere, Bursa'da erkek vakıf kurucuların değeri, Adana'dakinden ve 18. yüzyıl Türkiye genelinden daha az görünmektedir. Buna göre, 18. yüzyılda genelde erkek vakıf kurucuların oranı artmış

⁴⁷³ Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 22.

⁴⁷⁴ Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 60.

⁴⁷⁵ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo...*, s. 50.

⁴⁷⁶ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 66.

⁴⁷⁷ Yediyıldız, *"Türk Vakıf Kurucularının..."*, s. 146. Verilen tabloya göre erkeklerin vakıf kurucuları arasındaki değeri hesaplanmıştır.

görülmektedir. Bursa'daki vakıf kurucularının sosyal konumlarını ve cinsiyetlerini tam olarak belirleyebilmek için, 14. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan tüm Bursa vakıf ve vakıf kurucularının incelenmesi, bundan sonra ancak bütüncül bir değerlendirmeye gidilmesi daha doğru olacaktır.

B.Kadın Vâkıflar

Orta Asya Türk Devletlerinde kadınlar, kağanların yanında devlet yönetimi ve toplumsal konularla ilgili iş ve kararlara katılırlar, hatta bu tür meselelerde etkin rol oynarlardı.

Anadolu Selçukluları zamanında pek çok kadın bâni, vakıf sistemiyle çeşitli kamusal yapılar (geniş kapsamlı/ölçekli külliye veya tek tek han, kervansaray, darüşşifa, kümbet vb.) inşa ettirmiş veya harap durumdakilerin onarımını gerçekleştirerek bunları yenilemişti.⁴⁷⁸ Bahis konusu dönemde zaman zaman sultan eşleri ve kızları, hatta sarayla doğrudan ilişkisi olan hanedan dışı ve muhtemelen sarayla bağlantısı olmayan bazı kadınlar dahi mimari alanda önemli sanat etkinliklerine katkıda bulunmuşlardı.⁴⁷⁹

Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 16. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde de kadınlar –hanedan mensubu ve hanedan dışı ailelerden gelenler- devletin Bursa, Edirne ve İstanbul gibi büyük şehirlerinde çeşitli dinî, hayrî eserler oluşturarak mimari ve kamusal alanda etkinlik göstermişlerdi. Bu

⁴⁷⁸ Aynur Durukan, “Anadolu Selçuklularında Kadın Baniler”, <http://seldjukian.blogspot.com/2008/04/anadolu-seluklu-sanatinda-kadin-baniler.html>

⁴⁷⁹ Durukan, a.g.m.; Selçuklularda vakıf kuran kadınlarla ilgili başka bir çalışma için bkz. Müjgan Cumhur, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi)*, 9, (26, Özel Sayı), Ankara 1996, s. 585-619.

etkinlikler sadece Osmanlı hanedan mensubu kadınlara özgü değildi. Osmanlı toplumunun varlıklı ailelerinden gelen kadın baniler, ilk defa Fetret Devri'nden sonra ortaya çıkmıştı. Beylikten merkezî devlete geçiş sürecinde önde gelen kadın vâkıf baniler, Anadolu kökenli ailelerden gelmekteydi.⁴⁸⁰

II. Bayezit devrine kadar, Bursa ve Edirne Osmanlı hanedanına mensup kadınların yaptırdığı vakıf binaların çoğunluğunu barındırıyordu. Özellikle Bursa, kadınların yaptırdıkları hayır kurumlarının harcamaları için çok uzak Anadolu kentlerinden ve Balkanlar'dan gelir transferinin yapıldığı bir kent görünümündeydi.⁴⁸¹

16 ve 17. yüzyıllarda da özellikle Osmanlı saray kadınları, hanedan üyesi olmanın verdiği avantajı da kullanarak büyük ölçekli vakıf külliyelerin ve hayır kurumlarının yapımında vâkıf ve bani olarak önemli rol oynamışlardı.⁴⁸²

İslâm hukukuna göre mal edinmek konusunda, kadınlar da erkekler gibi aynı haklara sahipti. Kadınların mirasta hakları vardı. Bağış ve hibe alabilirler, kendi çabasıyla çalışıp para kazanabilirlerdi. Kadınların elde ettikleri servetleri (mal ve mülkleri) kendi malı olarak kalırdı. Kimseye ihtiyaç duymadan malından istediği gibi yararlanabilirdi. İster tasarruf eder, ister infak eder veya hibe edebilirdi. Eşi, kardeşi veya bir başka aile

⁴⁸⁰ Ayşe Çıkla, "Erken Dönemde Osmanlı Devleti'nde Kadın Baniler (1299-1512)", *Mimarist*, 14, Kış 2004, s. 86-89. Osmanlılarda vakıf kuran kadınlarla ilgili çalışmalar için bkz. *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri*, İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul 1990; (Der.) M. Aşan "Vakıf Yapan Kadınlar", *Türk Silahlı Kuvvetleri Malûlleri Dergisi*, 11, (35), Ankara 1971, s. 7-13; Zeliha Gören, "Vakıf Kuran Türk Kadınları", *Türk Kadını*, 1, (2), Ankara 1966, s. 23-24; Ziya Kazıcı, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kadınların Kurduğu Bazı Vakıflar", *Milli Kültür*, (78), Ankara 1990, s. 58-60.

⁴⁸¹ Çıkla, *a.g.m.*, s. 87.

⁴⁸² Firuzan Melike Sümertaş, "Kadınlar ve Güç: 16-17. Yüzyıl İstanbul Mimarlığı'nın Bani Kadınları", *Bülten*, 30, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara 2005, s. 24-26.

yakını kadının malına, kendisi istemediği sürece dışarıdan müdahale edemezdi.⁴⁸³

Kadınların Osmanlı klasik döneminde servet edinebilecekleri başlıca dört kaynak/yöntem bulunmaktaydı. Bunlar; aile bireylerinden birinin ölümü halinde kendilerine miras intikal etmesi, herhangi bir şekilde kendilerine mal varlığı hibe edilmesi, nikah akitleri esnasında ödenmesi gerekli olan mehir ve çalışma hayatına bizzat katılarak ekonomik faaliyetlerde bulunmasıydı.⁴⁸⁴

Osmanlı döneminde kadınlar, kendi servetlerine sahip olabilmişler ve bunu harcama konusunda da özgür davranabilmişlerdi. Kendi mal varlığını yönetebilme konusu halktan kadınlar için de geçerliydi.⁴⁸⁵ Bunun en belirgin göstergelerinden biri, kadınların kurdukları vakıflardı. Zira vakıf oluşturabilmenin en önemli şartları arasında vakfedilecek şeylerin, vâkıfın kendi malı mülkü olması gerekiyordu. Aşağıda da detaylıca açıklanacağı üzere çeşitli dönemlere ait Bursa vakfiyelerinde birçok kadın vâkıfa rastlandığına göre, kadınlar hem çeşitli kaynaklardan mal/mülk edinebilmişler, hem de bunları istedikleri biçimde tasarruf ederek çeşitli yönlelere sarf etmişler veya vakıf kurabilmişlerdi.

Tetkik edilen belgelere göre 17. yüzyıl Bursa'sında kadınların önemli sayıda vakıf kurduğu tespit edilmiştir. Nitekim adı geçen şehirde toplam 811 vâkıftan 387 tanesi kadındır.

⁴⁸³ Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 23.

⁴⁸⁴ Saadet Maydaer, "Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, (2), Bursa 2006.

⁴⁸⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam –Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla-*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 126; Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı-Toplum*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 438.

Kadınlar, söz konusu dönemde değişik büyüklükte %47.8 oranında vakıf oluşturmuşlardı.⁴⁸⁶ Bu oran Bursa'da vakıf kuran erkeklerin sayı ve oranına oldukça yakındır.

Görülüyor ki, söz konusu dönemde Bursa'da kadınlar, çalışma hayatında olmasa bile sosyal alanda ve toplumsal hayatta –en azından vakıf kurmada- erkeklerden pek de aşağı konumda kalmamışlar, imkanları ölçüsünde diledikleri şartlarla, özgürce vakıflarını oluşturabilmişlerdi.

Kadın vâkıflar, daha çok ellerinde mülkleri olan evlerini, aile üyelerine (eşlerine, kız veya erkek çocuklarına, bazen de her ikisine), kölelerine ya da mahalle camii veya mescidinde görevli bulunan imam, müezzin, kayyım vb. görevlilere vakfetmişlerdi. Bu evleri onlar, ya miras yoluyla atalarından devralmış, ya çalışmaları sonucu satın alarak ya da kocası veya yakınlarının hibe etmesiyle elde etmiş olmalıdırlar.

Kadınlar, eğer evlerinin sükna yani oturma haklarını vakfetmişler ise burada oturacak olanların, kendi veya aile efradının ruhları için belirli gün veya gecelerde sûre, cüz veya salavat vb. okumalarını da vakfiyelerinde belirtmişlerdi.

Kadınlar, her devirde olduğu gibi 15. asır Bursa'sında da sosyal faaliyetlerden geri kalmamış ve pek çok vakıf kurmuştu. İlgili yüzyıla ait 313 vakfiyeden elde edilen bilgilere göre dönemin vâkıflarından %51'ini kadınlar teşkil etmişti.⁴⁸⁷

16. yüzyıla baktığımızda Bursa'daki kadın vâkıflarla ilgili karşımıza iki tablo çıkmaktadır. Yüzyılın ilk yarısını kapsayan bir araştırmaya göre Bursa'da vakıf kuran kadınların sayısı 261,

⁴⁸⁶ Bkz. Tablo 17: Bursa'da Vakıf Kurucuların Sayısı ve Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

⁴⁸⁷ Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 23-24.

oranı ise %47'dir. Bunlar arasında saray mensubu olanlar, azatlılar, hürler ve statüsü belli olmayan kadınlar yer almaktadır.⁴⁸⁸ Aynı yüzyıla ilgili başka bir çalışmada 46 kadının vakıf kurucusu olduğu görülmüştür. Bu rakamın toplam vakıf kurucuları arasındaki değeri %14'tür.⁴⁸⁹

17. yüzyılda Bursa'da vakıf tesis eden kadınların oranının %47.8 olduğunu önceki satırlarda belirtmiştik.

18. yüzyılda ise Bursa'da 74 kadının vakıf kurucusu olduğu bilinmektedir. Bunların oranı %24'tür.⁴⁹⁰

Başka şehirlerde kadın vâkıfların sayı ve oranları dikkate alınacak olursa şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Adana'da kurucusu belli olan 639 vakfın %63.54'ü erkekler tarafından, %36.46'sı da kadınlar tarafından kurulmuştur.⁴⁹¹ 1700-1850 tarihleri arasında Sivas'taki vakıfların rolü üzerine yapılan bir çalışmaya göre de Sivas vakıflarının %22.55'ini kadınlar tesis etmiştir.⁴⁹²

Yine imparatorluğun kuruluşundan itibaren tesis edilen ve vakfiyeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunan 26000 vakfın 2309'u kadınlar tarafından kurulmuştur. Bu 2309 kadın vakfının %16.83'ü 16. yüzyılda, %30.06'sı 17. yüzyılda kurulmuştur.⁴⁹³

⁴⁸⁸ Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 60.

⁴⁸⁹ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo...*, s. 50.

⁴⁹⁰ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo...*, s. 50.

⁴⁹¹ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 66.

⁴⁹² Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *Osmanlı-Toplum*, 5, Ankara 1999, s. 52.

⁴⁹³ Yüksel, *a.g.m.*, s. 51.

18. yüzyılda Türkiye genelinde vakıf kuran kadınların oranı %17.43 idi.⁴⁹⁴

Yukarıdaki sayı ve oranlara genel olarak bakıldığında, Bursa'da 15, 16. yüzyılın ilk yarısı ve 17. yüzyıldaki kadın vâkıfların oranı birbirini büyük oranda desteklemektedir. Bu benzer sonuçlara ulaşmada, ilgili sonuçların elde edildiği bu üç çalışmanın da aynı kaynak türünden (vakfiyelerden) ve benzer yöntemlerle çalışılmasının önemi büyüktür. Bir başka yönüyle düşünüldüğünde kadınlar ve vakıflar konusunda var olan bir gerçeği üç ayrı araştırma da bağımsız olarak tespit ve dile getirmiştir. Buna göre, Osmanlı Bursa'sında kadınlar neredeyse %50'lere ulaşan oranda, erkeklerle eşit vakıf kurmuş, içinde yaşadıkları topluma hizmet götürmüşler, hem kentsel alana hem de kamusal alana katılmışlardır.⁴⁹⁵ Bunlar arasında hanedana mensup saray kadınları olabildiği gibi, azatlı kadınlar, hür kadınlar, mesleği olan/çalışan kadınlar, statüsü/mesleği belli olmayanlar da yer almıştır.

Kadınlar Bursa'da (başka şehirlerde de) çeşitli gayelerle vakıf kurma konusunda toplumda kendini göstermişlerdir, bu konuda erkeklerden pek geri kalmamışlardır. Vakfiyeler ve bunlardan çıkarılan bilgiler kadının toplumsal alana katıldığını belgeler niteliktedir. Diğer bir yönden şöyle söylenebilir. Kadınlar, toplum içinde kendilerini en iyi gösterdikleri alanlardan biri vakıflardır. Zira hem kendileri vakıf kurabiliyorlar, hem de bazı vakıflarda çeşitli görevler alabiliyorlardı.

⁴⁹⁴ Yediyıldız, “*Türk Vakıf Kurucularının...*”, s. 146.

⁴⁹⁵ Kadınların çeşitli yapı ve vakıflarla kentsel alana katılmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Feriba Zarinebaf, “Kentsel Alana Kadının Katılımı: XVII. Yüzyıl İstanbul’unda Kadın Vakıfları”, *Türkler*, 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15-24.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE 17. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

I. VAKIFLARIN YÜRÜTTÜĞÜ ÇEŞİTLİ HİZMETLER

İnsanoğlunun fitratında olan beraber yaşama, dayanışma ve yardımlaşma duygusu, ilkçağlardan itibaren kendini göstermiş, İslamiyet'in gelişinden sonra da çeşitli sosyal kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslam dini, diğer dinler gibi mensuplarını, yardımlaşmaya, toplumun iyiliği için toplumsal ve hayrî eserler oluşturmaya teşvik etmiştir.⁴⁹⁶ Zaten vakfın tanımında da bir malî dinî, hayrî ve toplumsal bir gaye için ayırma ilkesi vardır.⁴⁹⁷ Bu anlamda İslam ülkelerinde toplum fertlerinin birbiri ile kaynaşmasını ve barış içinde yaşamasını sağlayan en önemli yardımlaşma kuruluşlarından biri vakıf müessesesi olmuştur. Vakıf müessesesi dinî, siyasî, içtimaî ve iktisadî sebepler ile toplumun her kesimine ve her hizmet alanına yayılmıştır.⁴⁹⁸ Bu müessese, hayrât türündeki eserleri sayesinde toplumun gereksinim duyabileceği birçok kurumu ve yapıyı oluşturmuştur. Bunlar arasında; eğitim-öğretim, sağlık, din, sosyal yardım, ulaşım ve ticaret kurumlarına ait pek çok yapı yer almaktadır. Bu sayede devletin yerine getirmesi gereken pek çok hizmet vakıf kurumu eliyle gerçekleştirilmiş, halk da ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü vakıfların sunduğu olanaklardan sağlamıştır.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Yediyıldız, “*Vakıf*”, s. 155.

⁴⁹⁷ Yediyıldız, “*Vakıf*”, s. 154.

⁴⁹⁸ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi...*, s. 10-14.

⁴⁹⁹ Mehmet Bayyigit, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11), Konya 2001, s. 59-66.

Vakıf kuranlar vakfiyelerinde, genellikle hangi tür hizmetler için vakıf kurduklarını ve bu hizmetlerin hangi şekillerde yerine getirileceğini açıkça belirtmişlerdir.

Her vâkıfın kendi kültürüne, eğitimine, düşünce yapısına, dünya görüşüne, haiz olduğu sosyal statü, mevki ve gelir düzeyine göre farklı amaçlarla vakıflar kurmaları, vakıf müessesesinin hizmet alanlarını ve amaçlarını oldukça genişletmiştir.

Bu noktadan hareketle vakfiyeler ve benzeri belgeler incelendiğinde;

- Eğitim ve öğretim hizmetleri
- Kültür hizmetleri
- Yapım, bakım ve restorasyon hizmetleri
- Dinî hizmetler
- Sağlık hizmetleri
- Hayrî ve sosyal yardım hizmetleri
- Güvenlik hizmetleri
- Ulaşım hizmetleri
- Temizlik hizmetleri
- Turizmi teşvik mahiyetindeki hizmetler
- İktisadî hizmetler
- Şehircilik hizmetleri gibi birçok hizmetin,⁵⁰⁰ ayrıca vatan savunmasına yönelik bazı amaçların⁵⁰¹ vakıf müessesesi ve kurumları tarafından yerine getirildiği görülür.

Osmanlı Devleti'nde, bugünkü modern devletlerin yapmak zorunda oldukları beledî, sosyal ve kültürel hizmetlerin birçoğu,

⁵⁰⁰ İbrahim Ateş, "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar" *VD.*, XV, Ankara 1982, s. 55; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yediyıldız, "*Vakıf*", s. 168-172; Ali Rıza Abay, "Bir Sosyal Politika Olarak Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri", *Sivil Toplum*, 2, (6-7), 2004, s. 77-92.

⁵⁰¹ İbrahim Ateş, "Vakıf ve Vatan Savunması", *VD.*, XX, Ankara 1988, s. 169-182.

devlet bütçesinden para ayrılmaksızın kişiler tarafından kurulan vakıflar yoluyla yerine getirilmiştir.⁵⁰²

Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde yol ve köprü yapımı, su şebekelerinin tesisi gibi alt yapı hizmetlerini, mektep, kütüphane ve medrese kurma, talebelere burs ve hocalara maaş verme gibi eğitim ve kültür hizmetlerini, camilerin inşası ve din hizmetlilerinin maaşının ödenmesi gibi dinî hizmetleri hep vakıf müessesesi üstlenmiş bulunmaktaydı.⁵⁰³ Barkan, vakıfların yukarıda sayılan hizmetlerden başka, siyasî ve askerî hizmetleri, ticarî hizmetleri dil, din birliğinin ve siyasî bütünlüğün temini gibi hizmetleri de yerine getirdiğini belirtmiştir.⁵⁰⁴

Kısacası, bugün belli başlı devlet hizmetleri arasında yer almış olan bir kısım belediye hizmetleri, sosyal yardım, din ve kültür işleri eğitim, ticaret ve sanatların geliştirilmesi gibi işler Osmanlı Devleti'nin klâsik döneminde hep vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca devlet içinde bu şekildeki örgütlenme son derece yaygınlaşmış ve önem kazanmıştır.⁵⁰⁵

Genel olarak belirtilen hizmetleri yerine getiren vakıfların dışında doğrudan doğruya Türklüğe, Türk milliyetçiliğine hizmet için kurulmuş olan vakıflar da mevcuttur. Bu vakıflar arasında; millî bünyeyi geliştirmeye ve kuvvetlendirmeye yarayan vakıflar, vatan müdafaasına hizmet için kurulmuş vakıflar, Türklüğün korunmasına ve millî kültürün yayılmasına çalışan vakıflar, Orta Asya'daki Türk ülkeleriyle münasebetleri devam ettirmeye yarayan vakıflar ve Türklüğü yükseltmek için tesis edilen vakıflar

⁵⁰² Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlıların Kuruluş ve Yükselişinde Rol Oynayan Müesseseler", *Millî Kültür*, 41, Ankara 1983, s. 45.

⁵⁰³ Yediyıldız, "Osmanlıların Kuruluş ve...", s. 45.

⁵⁰⁴ Barkan ve Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, giriş bölümü IX, s. 122.

⁵⁰⁵ Barkan ve Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, giriş bölümü IX, s. 123; Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, s. 155-157.

yer almaktadır. Bu tür vakıfların kurulmasında toplum ihtiyaçlarının ön plânda tutulduğu görülmektedir.⁵⁰⁶

Bu vakıflardan başka şehirlerde sokakların temizlenmesi, aydınlatılması, muhtelif yerlerde bahçeler açılması, insanların dinlenmesi gayesiyle güzel köşeler düzenlenmesi ve bu sûretle şehirlerin güzelleştirilmesini gaye edinen vakıflar da vardır.⁵⁰⁷

Son olarak vakıf müessesesinin, aile, akrabalık hısımlık gibi bağlarla bağlanan zümrelerin, yakınlığını temin eden önemli kuruluşlardan biri olduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle vakf-ı ehlî veya vakf-ı zürrî denilen vakıfların aile, akraba ve nesil menfaatine hizmet ettiği⁵⁰⁸ bilinmektedir.

II. BURSA VAKIFLARININ HİZMET ALANLARI

Aşağıda kuruluş ve hizmet amaçlarına göre değişik başlıklar altında belirtilen vakıfların birçoğu aslında birden çok hizmeti yerine getirmeye yönelik şartlar içermektedir. Örneğin bir vakıftan; mahalle camisinin mühimmatının karşılanması, mescitte cüz okunması, bir medresedeki müderrisin maaşının ödenmesi, tekke/zaviyedeki dervişlerin ihtiyaçlarının karşılanması, mahalle fakirleri için yemek pişirilmesi, mahallede yanan kandiller için yağ alınması, çeşme ve su yollarının bakım ve onarımı gibi işler için harcamalar yapılabilmektedir. Bu nedenle bir vakıf, hizmet amaçları açısından bakıldığında farklı gruplar içinde yer alabilmektedir.

Araştırmamızın bu bölümünde Bursa'daki vakıflar, gördüğü hizmetlere göre çeşitli başlıklar altında toplanmış ve bu vakıflar

⁵⁰⁶ Halim Baki Kunter, "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi", *VD.*, III, Ankara 1956, s. 1-11.

⁵⁰⁷ Yediyıldız, "*Vakıf*", s. 171.

⁵⁰⁸ Yediyıldız, "*Vakıf*", s. 171.

hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Bursa'daki vakıf kurumları şehirde; din, eğitim-öğretim, sosyal yardım ile bayındırlık ve belediye hizmetleri alanlarında çeşitli görevlerin yerine getirilmesinde etkin rol oynamışlardır.⁵⁰⁹ Yukarıda sayılan hizmet alanlarıyla ilgili vakfiyelerde toplam 2103 hizmet şartı görülmüştür. İlgili dönemde 811 vakıf incelendiği düşünülürse genelde bir vakfın birden çok alana yönelik çeşitli hizmet şartları içerdiği düşünülebilir. Tablodaki hizmet türleri sayısı, 811 vakıftan kaç tanesinin gelirlerinden, ilgili hizmetin yerine getirilmesine pay ayırdığını belirtmektedir.

Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları					
Hizmet Birimleri	Hizmet Türleri		Sayısı	Tür Top.	Tür Oranı
Din Kurumları ve Hizmetlerine	Görevli Ücretlerinin Ödenmesi	Cami imamına	124	530	%25.2
		Cami müezzine	62		
		Cami kayyımına	47		
		Cami hatib/vaizine	31		
		Cami muarrafine	4		
		Cami kandilcisine	1		
		mescit imamına	124		
		mescit müezzine	56		
		mescit mütevellisine	1		
		mescit kandilcisine	1		
		Tekke şeyhine ve fukarasına	77		
		Türbedara	2		
	Mühim-mat Giderlerine	Cami masraflarına	70	149	%6.6
		Mescit masraflarına	46		
		Tekke masraflarına	33		
	Kiraat, Tilavet Vazifelerine	Cüz	14	604	%28.7
		Sure	550		
		Aşır	1		
		Mevlit	36		
		Muhammediye	3		
	Ara Toplam			1283	%61.0
Eğitim Kurum ve Hizmetleri	Görevli Ücretlerinin Ödenmesi	Muallime	15	29	%1.3
		Müderrise	3		
		Ulemaya	1		
		Derslama	4		
		Mektep çocuklarına	6		

⁵⁰⁹ Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

		Mektep masraflarına	3	3	%0.1
	Ara Toplam			32	%1.5
Sosyal Yardım Hizmetlerine		(Mah.)Fakirlere	302	687	%32.6
		Mahalle avarızına	148		
		Yemek Pişirilmesi ve dağıtımına	76		
		Mekke Medine fakirlerine	160		
		Gelip geçen yolculara	1		
	Ara Toplam			687	%32.6
Bayındırlık ve Belediye Hizmetlerine	Ulaşım ve Konaklama	Kaldırım	2	10	%0.4
		Köprü	2		
		Han	5		
		Ribat	1		
	Su	Sebil	1	24	%1.2
		Şadırvan	2		
		Hamam	2		
		Çeşme ve su yollarının bakım, tamir, onarımına	19		
	Bakım, Tamir, Onarım İşleri	Ev, dükkan, bahçe vb. hayrât ve akarın ıslah, bakım ve onarımına	66	66	%3.1
	Ara Toplam			100	%4.8
Genel Toplam				2103	100%

A. Dinî Kurum ve Hizmetlerle İlgili Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde din kurumlarına merkezden resmî görevli atamaları dışında, dinî hizmetlerin çeşitli kişiler tarafından kurulan vakıflarca yürütüldüğü bilinmektedir. Cami, mescit, tekke, zaviye, türbe gibi her türlü dinî kurumun kurulması, buralarda görev yapan kişilerin ücretlerinin ödenmesi, bu yapıların tamir, bakım ve onarımlarının yapılması, hatim, cüz, sûre, mevlit okutulması ve dua edilmesi gibi insanların inançlarıyla ilgili faaliyetin yerine getirilmesi din hizmetleri içerisinde anılır.

17. yüzyılda Bursa'da vakıf kurucular, dinî kurum ve hizmetlere oldukça önem vermişlerdir. Bu bağlamda içinde bulundukları toplumun inanç ve değer yargılarıyla din işlerinin yürütülmesine katkıda bulunmuşlardır. İlgili tablodan da anlaşılacağı üzere kişiler kurdukları vakıflardan, dinî kurumlardaki görevlilerin ücretlerinin ödenmesine, dinî kurumların ihtiyaç, bakım ve onarımına, kendilerinin veya belirttikleri herhangi birinin ruhuna hatim, aşır, mevlit ve dua okutulmasına pay ayırmışlardır.⁵¹⁰ Din kurumları ve hizmetleri için vakıf yapanların çoğu bu tür etkinlikleri, sevap kazanmak, ahiret gününde ziyandan ve cehennemden kurtulmak amacıyla gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir.

17. yüzyılda Bursa halkı, yeni dinî kurumlar inşa etmek yerine, daha önce kurulanlara vakıflar yapmak suretiyle onların hizmetlerini devam ettirmelerini sağlamışlardır. Bu durumda fetihten itibaren hızlı bir yapılaşmaya ve kurumlaşmaya başlayan Bursa'da, 17. yüzyıla gelindiğinde hemen hemen her mahallesinde cami veya mescidi bulunduğu, bu nedenle bu tür yapılara pek gerek duyulmadığı söylenebilir.⁵¹¹

Din kurumları ve hizmetleri için 17. yüzyılda toplam 1283 vakıf şartı geçmiştir. Bunun tüm hizmet alanlarına yönelik kurulan vakıflara oranı %61'dir.⁵¹² Görüldüğü gibi ilgili dönemde vakıf kurucular, diğer alanlardan ziyade büyük bir çoğunlukla dinî alana yönelik vakıf şartları belirtmişlerdir. Bu durum bir anlamda halkın, ekonomik zorluklar, siyasî ve sosyal karışıklıklar, düzensizlik ve güvensizlik karşısında dine yönelmesiyle

⁵¹⁰ Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

⁵¹¹ 15. Yüzyılda dördü padişah camii olmak üzere toplam on yedi adet cami ve mescit ile dört türbe inşa edilmiştir. Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 49.

⁵¹² Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları.

açıklanabilir. Din olgusunun bu dönemde insanlar üzerinde, günlük iş ve faaliyetlerde etkin olduğunu da vurgulamak gerekir.

1. Camilere Yönelik Vakıflar

Halkı derleyen, toplayan, içine alan anlamlarını taşıyan cami kelimesi terim olarak; içinde namaz kılınan ve ibadet edilen yer anlamına gelmektedir.⁵¹³

Camiler birer ibadet mekânı olmalarının yanında, sıbyan mektebi, halka çeşitli derslerin verildiği bir eğitim-öğretim ve kültür merkezi, kütüphane ve davaların görüldüğü mahkeme niteliklerini de taşımaktaydı. Bu özelliği ile camiler, Osmanlı toplumunda sosyal hayatın en önemli öğelerinden biri olmuşlardı.

Türk İslam devletlerinde, padişahlar, devlet ve ilim adamlarının yanında halk da, camilerin yapımına büyük önem vermiş; kurdukları camileri çeşitli vakıf gelirleri ile destekleyerek onların varlıklarını ve hizmetlerini uzun süre devam ettirmelerini sağlamışlardır.

Camilerde vakıf sahipleri tarafından görevlendirilen imam, müezzin, hatip, vaiz gibi görevliler maaşlarını camilerin bağlı bulundukları vakıflardan almışlardır.⁵¹⁴

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren padişahların en çok kurduğu dinî hizmet yapıları camilerdir. Selâtin camileri adını alan bu camiler Osmanlı Devleti'nde hem mimarî hem de dinî, sosyal ve kültürel açıdan önemli mekânlar olmuşlardır.

⁵¹³ Ferid Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1993, s. 124.

⁵¹⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD.*, XIV, Ankara 1982, s. 2.

17. yüzyıldaki vakıf kuruculardan birçoğu Bursa'da bulunan camilerin görevli ücretlerinin ödenmesine ve mühimmat giderlerine vakıf gelirlerinden pay ayırmışlardır. Buna göre 811 vakıftan yetmiş camilerin mühimmat ve ihtiyaçları için gider kalemi oluşturmuşlardır.⁵¹⁵ Camilerdeki görevlilerin ücretlerinin ödenmesine yönelik ise; cami imamı için 124, müezzinler için 62, kayyımlar için 47, hatip/vaiz için 31, muarraf için 4, kandilci için 1 vakıf kurulmuştur.

Tablo 19: Cami Görevlilerine Ücret Ödemesi İçin Yapılan Vakıflar	
Ücret Ödemesi	Vakıf Sayısı
camî imamına	124
camî müezzinine	62
camî kayyıma	47
camî hatib/vaizine	31
camî muarrafine	4
camî kandilcisine	1

Cami görevlileri arasında kendisine en çok vakıf yapılan kişi imamdır. Günümüzde görevleri mihrap ve minber hizmetleri ile sınırlandırılmış olan imamlar, Osmanlılar devrinde, oldukça farklı ve çeşitli görev ve yetkilere sahipti. Henüz köy ve mahalle teşkilâtının bugünkü anlamda kurulmadığı dönemlerde imamlar, köy ve mahalle yönetiminde önemli ölçüde söz sahibi idiler. Bulundukları yerlerde âdeta kadının idarî temsilcisi gibi hareket ediyor, mahallenin pek çok sorununda onlar devreye giriyorlardı. Doğum ve ölüm kayıtlarını onlar tutarlar, mahallelerindeki olumsuz bir gelişmeyi ileri gelenlerle birlikte kadiya bildirirlerdi. İmamların haberi olmadan hiçbir yabancı mahalleye yerleşemezdi. Vergilerin toplanmasında önemli rolleri vardı. Mahalle ve köylerin ihtiyaçları için kurulan vakıflarda görev alarlardı. Meselâ XVI-XVII. yüzyıllarda, Bursa'nın bütün mahalle ve köylerinin avarız vakıflarının mütevellileri genellikle

⁵¹⁵ Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

imamlardı. Kısacası imamlar cami dışında da mahalleye ilişkin farklı görevleri yürütürdü.⁵¹⁶ Buna göre imamın gelirinin diğer görevlilere nazaran daha yüksek olması muhtemeldir. Bu durum, toplumda mahallede imama verilen önemle doğru orantılıdır. Zira imam, mahallede birçok konuda önder olduğu gibi devletle mahalle arasındaki kilit kişidir.

17. yüzyılda vakıf kuranlar, öncelikle mahallelerindeki camiye, bazen de başka bir mahallede bulunan cami için vakıf şartı belirtmişlerdir. Bazı vâkıflar ise şehirdeki Ulucami, Emir Sultan Camii gibi büyük camiler için vakıflarından harcama kalemleri ayırmışlardır.

Camilerin çeşitli mühimmat giderleri vakıflarca karşılanmıştır. Vakfiye şartlarında rastlanan bu giderlerden bazıları şöyledir: Caminin aydınlatılması için şem'-i asel denilen bal mum alınması,⁵¹⁷ kandillerde yakılmak üzere revgan-ı zeyt tabir olunan zeytinyağı temin edilmesi, camilerin ihtiyacı halinde tamir ve meremmeti, su yollarının bakım ve onarımı, cami minaresi kandillerinin yakılması, camide serilmek üzere hasır alınması. Bazen de vâkıflar, özel bir şart belirtmeden sadece “*mahalle camii mühimmatına*” gibi genel bir ifadeyle vakıf gelirlerini buralara yönlendirmişlerdir.

Camilerin ihtiyaçlarının karşılanarak bakım ve onarımının vakıflarca yapılması onların varlıklarını ve hizmetlerini uzun yıllar sürdürmelerinde etkili olmuştur.

⁵¹⁶ Osman Çetin, “1660’da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, 6, Bursa 1994, s. 35-36.

⁵¹⁷ Vâkıflar özellikle kutsal gecelerde camiye konularak yakılmak üzere “Berat Mumu” olarak bilinen büyük mum alınmasını vakfiyelerde belirtmişlerdir. Örnek bir vakıf için bkz. Ali Efendi kurduğu vakıfta, Hz. Emir Sultan Camii için bir berat mumu alınmasını ve camide yakılmasını şart koştur. *Bursa Şeriye Sicili*, B 148/8 b.

2. Mescitlere Yönelik Vakıflar

Mescid kelimesi, Arapça'da eğilmek, baş eğmek, alnını yere koymak anlamlarına gelen “secde” kelimesinden türemiş olup İslamiyet'te ibadet yeri, cami anlamlarını kazanmıştır.⁵¹⁸

Türkler, büyük camilerin dışında, mahalle aralarında, minberi olmayan ve genellikle küçük olarak inşa edilmiş ibadet yerlerini mescit olarak adlandırmışlardır.⁵¹⁹

Mahalle aralarındaki mescitler, genellikle mahalle halkının ve esnafın vakit namazlarını kıldığı yerlerdi. Halk, cuma ve bayram namazları, kandil geceleri ve ramazan akşamlarını ihya için özellikle büyük camilerde toplanırdı.

Osmanlı toplumunda halkın büyük bir bölümü, kurduğu vakıflarla ya mahallelerine mescit yaptırmışlar ya var olan mescitlerin giderlerini karşılamışlar veya bu mescitlere bir minber yerleştirilmesi ile camiye dönüştürmüşlerdir.

Vakfiyelerdeki bilgilere göre Bursa'daki bazı mescitlerin görevlileri, ihtiyaçları ve giderleri için yapılan şartlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Vakfiyelerde öne çıkan bilgilere göre toplumda cami, mescit kelimelerinin kullanımında belirgin bir ayrım göze çarpmamaktadır. Belgelerde bazen cami yerine mescit, mescit olan yere cami dendiği görülmüştür. Bir belgede cami olarak geçen yapı, aynı tarihlerdeki başka bir belgede mescit olarak geçebilmektedir. Muhtemelen, önceleri mescit olarak kurulan daha sonra minber konulmasıyla camiye çevrilen yapılar, hâlâ eski özellik ve adlarıyla belgelere yansımıştır.

⁵¹⁸ John Pederson, “Mescid”, *İA*, VIII, İstanbul 1960, s. 1.

⁵¹⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, II, s. 448.

İlgili dönemde vâkıflar, camilerde olduğu gibi mescit görevlilerine ve masraflarına kurdukları vakıftan pay ayırmışlardır. 811 vakfa göre vakıflarından mescit görevlileri için gider ayıran veya şart belirten vakıf sayıları şöyledir. Mescit imamına yönelik 124, müezzine yönelik 56, kandilciye 1, mescit mütevellisine 1 vakıf şartı oluşturulmuştur.⁵²⁰ Görüldüğü üzere kendilerine en çok vakıf yapılan mescit görevlileri imam ve müezzindir. Bu kişiler, asli görevlerinin yanında kişilerin vakıf şartlarında belirttikleri hatim, cüz, sure, aşır, mevlit okuma, vâkıf için dua etme gibi görevleri de yerine getirmişlerdir.

Mescitlerin mühimmat giderleri için toplam 46 vakıf oluşturulmuştur. Bu sayı cami mühimmatına yapılan vakıflarla karşılaştırıldığında biraz düşmüştür. Öyle ki cami mühimmatına yönelen vakıf oranı %8.6 iken bu oran mescit mühimmatı için pay ayıranlarda %5.6'dır. Mescitlerin mühimmat kalemleri, hemen hemen camiler ile aynıdır. Kişilerin camiye veya mescide vakıf yapma ayrımı, kendi mahallelerinde bulunan ibadet mekânının türüyle ilgili olmalıdır. Zira yaşadıkları mahallede cami olan kişiler buraya, mescit olanlar ise bu ibadet mekânına vakıf yapmışlardır.

3.Tekke ve Zaviyelere Yönelik Vakıflar

İslamiyet'in gelişinden sonra aklî ve naklî bilimlerdeki gelişmeler eğitim-öğretim kurumları olan mektep ve medreseleri ortaya çıkarırken, manevî bilimlerin ve tasavvuf düşüncesinin gelişmesi tekke kurumunu ortaya çıkarmıştır.⁵²¹ Bundan sonra tekkeler, mutasavvıfların idaresinde tasavvuf düşüncesinin öğretildiği yerler olmuştur. Tekkelerin küçüğüne ise zaviye

⁵²⁰ Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

⁵²¹ Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990, s. 39.

denilmiştir. Bu kurumlar, kuruluşundan itibaren dönem ve bölgelere göre değişik isimlerle anılmıştır. Dergâh, hangâh, buk'a, savma, âsitane, duvayra, tekke yerine kullanılan isimlerden bazılarıdır.⁵²²

Zaviyeler; bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları, gelip geçen yolcuların her türlü gereksinimlerinin parasız olarak karşılandığı, şehirlerde, kasabalarda, köylerde veya yollar üzerinde kurulmuş yapılardır.⁵²³

Tasavvuf düşüncesinin yanında dinî ve sosyal düşüncelerle gelişme gösteren tekke ve zaviyeler, tarikatların zikir ve ibadet yerleri, manevî tedavi ve sosyal yardım yerleri, mensupları ve yolcular için misafirhane görevi görmüşlerdir. Ayrıca bir tür eğitim kurumu olarak görülen tekke ve zaviyeler arasında, edebiyat, felsefe, musiki, spor ve meslek eğitimi verenleri de vardır.

Tekke ve zaviyelerin kuruluşu, işleyişleri önemli ölçüde vakıflar sayesinde gerçekleştirilmiştir.

Anadolu'nun Türkleşmesinde, yeni köyler ve şehirlerin oluşturulmasında çoğunluğu vakıflar yoluyla kurulan tekke ve zaviyelerin rolü büyük olmuştur. 14-15. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve Balkanlarda yeni fethedilen yerlerin İslamlaştırılmasında zaviyelerin ve bu kurumlara bağlı derviş zümrelerinin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.⁵²⁴

Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra beylikler, otoritelerini sağlamlaştırmak amacıyla kendi

⁵²² Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 181.

⁵²³ Mustafa Kara, ...*Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 50; A.Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *VD.*, XII, Ankara 1978, s. 248.

⁵²⁴ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1991, s. 90-91, 96-97, 102. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *VD.*, II, Ankara 1942, s. 279-387.

topraklarında bulunan mutasavvıfların, şeyhlerin manevî nüfuzlarından yararlanma yoluna gitmişlerdir. Bu amaçlarla onlar için bir takım maddî imkanlar sağlamışlardır. Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi'nin ünlü ahi şeyhi Şeyh Edebali'ye olan yakınlığı ve zaviyesine birçok kez gittiği ayrıca onun bağlılarından Derviş Torud için de bir zaviye yaptırdığı rivayet edilmektedir. Yerine geçen Orhan Gazi de bazı mutasavvıflar için zaviyeler yaptırmış ve bu zaviyelere birçok arazi vakfetmiştir.⁵²⁵

Bursa civarında ilk zaviyeler, fetihten önce Buhara'dan göç edip gelen ve Abdal olarak bilinen dervişler veya onlar adına devletin ileri gelenleri tarafından kurulmuştur. Orhan Gazi Bursa'nın fethine katılan ve manevî destek veren Abdal Musa için bir zaviye yaptırmıştır. Aynı şekilde Geyikli Baba olarak tanınan mutasavvıf için de İnegöl civarında araziler vakfettiği, ayrıca bulunduğu yere bir tekke yaptırdığı Osmanlı kroniklerinde anlatılmaktadır. Bundan sonra Bursa'da çeşitli tarikatlara ait olmak üzere birçok tekke ve zaviye inşa edilmiştir.⁵²⁶ Örneğin 15. yüzyılda Ebu İshak Kazeruni Zaviyesi, Çandarlızâde Ali Paşa Zaviyesi, Bedrettin Pars Bey Zaviyesi, Emir Sultan Zaviyesi ve Hacı Halife Zaviyesi olmak üzere beş zaviyenin kurulduğu ve buralara çeşitli vakıflar yapıldığı bilinmektedir.⁵²⁷ 17. yüzyıla gelindiğinde Bursa'da çeşitli tarikatlara bağlı 60 civarında zaviyenin faaliyette olduğu tespit edilmiştir. Bu zaviyelerin bir kısmı 17. yüzyılda inşa edilmiş diğer bir kısmı ise daha önceki dönemlerde kurulmuştur.⁵²⁸

⁵²⁵ Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 183.

⁵²⁶ Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 184. Bursa'da yaygın olan tarikat, tekke ve zaviyeler hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I*, Bursa 1990, Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II*, Bursa 1993.

⁵²⁷ Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 100-111.

⁵²⁸ Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 184.

Zaviyelerin giderleri çoğu kez vakıflar yoluyla karşılanmıştır. Masrafların bir kısmı da zaviyelerin etrafındaki bağ, bahçe ve tarlalardan elde edilen ürünlerin gelirleri ile temin edilmiştir.⁵²⁹ Zira tekkelere bağlı vakıf arazilerinden vergi alınmaması bu kurumlar için önemli bir gelir kaynağı olmuştur.⁵³⁰

Bursa'da vakıflar yoluyla kurulmuş ve giderleri vakıflarca karşılanmış zaviyelerin adları tespit edilmiştir.⁵³¹ Tekkeler, ya kurucusunun adıyla, ya kuruldukları mahalle adıyla ya da bağlı bulundukları kişi veya tasavvuf ekolü adıyla anılmışlardır. Bu kurumlar için yapılan vakıflar, vakfiyelerin bu konuda verdiği bilgiler doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 20: Vakfiyelerde Adı Geçen Tekke/Zaviyeler
1-Eşşeyh Hasan Efendi zaviyesi
2-Ahmet Paşa mahallesi Muhyiddin Efendi zaviyesi
3-Zeyniler zaviyesi
4-Hz. Emir tekkesi
5-Ahmet Paşa tekkesi
6-Üftade Dergahı
7-Hayreddin zaviyesi
8-Ahmet Paşa mahallesi zaviyesi
9-Esseyyit Mehmet Enneccar zaviyesi
10-İncirlice mahallesi Eşrefzâde zaviyesi
11-Mevleviye zaviyesi
12-Pınarbaşı'nda Hz. Mevlana hangahı
13-Şeyh Eyüb Efendi zaviyesi
14-Ali Paşa mahallesi Kadiri tekkesi mescidine minber, minare vs. yapılacak ⁵³²
15-Pınarbaşı yakınlarındaki Mevlevihane masraflarına, dört kandil, kandil yağı, berat mumu alımı ile tamir ve meremmetine ⁵³³
16-Şeyh Abdülkadir Geylani zaviyesi

⁵²⁹ Ocak, “Zaviyeler”, s. 262.

⁵³⁰ Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 208.

⁵³¹ Bkz. Tablo 20: Vakfiyelerde Adı Geçen Tekke/Zaviyeler. Tabloda, tekke ve zaviyelerin adları vakfiyelerde geçtiği biçimiyle değişik şekillerde yazılmıştır. Bu yüzden tabloda, aynı tekke bir, iki veya üç defa geçmiştir.

⁵³² Örnek için bkz. Elhâc Salih b. Abdullah vakfiyesi. *Bursa Şeriye Sicili*, B 52/83 b-84 a.

⁵³³ Tekke mühimmatı için yapılan örnek bir vakıf için bkz. Karakaşzâde Ali Çelebi b. Hoca Mehmed Vakfiyesi. *Bursa Şeriye Sicili*, B 110/60 a.

17-Ali Paşa Hamamı tekyesi
18-Mevlevi tekkesi
19-Hayreddin zaviyesi
20-Eşrefzâde tekkesi
21-Mevleviye zaviyesi
22-Baba Zakir mahallesi Halvetî tekkesi
23-Ramazan Baba zaviyesi
24-Ali Paşa mahallesi zaviyesi
25-Sultan Orhan Camii yakınında Pîrî Battalan tekkesi
26-Şeyh Mehmed en Naknevi Halvetî tekkesi
27-İncirlice'de Şeyh Ali Semekandî zaviyesi
28-Mevlevi zaviyesi
29-Ali Paşa mahallesi zaviyesi
30-Debbağlar zaviyesi

Bursa'da, tekke ve zaviyelerin mühimmatını karşılamaya, görevlilerine ve buralarda kalan dervişlerin ihtiyaçlarına yönelik çeşitli vakıflar kurulmuştur. Bu bağlamda tekke şeyhlerine ve buralarda kalan dervişlere yönelik toplam 77 vakıf oluşturulmuştur. 811 vakıf göz önüne alındığında bu vakıfların oranı %9.5 oranında olmaktadır. Tekkelerin mühimmat giderleri için ise 33 vakıftan pay ayrılmıştır. Bunların 811 vakfa oranı %4.0'dır. Tekke ve zaviyelerin mühimmat giderleri içine nelerin girebileceği yukarıdaki tabloda 14 ve 15 numaralı kayıtlarda örnek olarak görülmektedir. Bazen bir vakıf birden fazla tekkeye vakfından gelir ayırmıştır. Örneğin Müftü Abdülaziz Efendi'nin kardeşi olan Karaçelebizâde Mehmet b. Hüsameddin Efendi, değişik mahallelerdeki toplam on iki tekke için vakfından gelir ayırmıştır. Vâkıf, bu tekke ve zaviyelerde kalanların taamları için her sene belirli miktarlarda buğday verilmesini şart koştur.⁵³⁴

⁵³⁴ Vakfiyede adı geçen on iki tekke şunlardır: Emir Sultan tekkesi, Zeyniler tekkesi, Karaağaç mahallesindeki Yakub Efendi tekkesi, Hisar içinde Nakşibendiyye zaviyesi, Aliyüddin Efendi tekkesi, İncirlice mahallesinde Eşrefzâde zaviyesi, Hisar'da Üftade Efendi zaviyesi, Ali Paşa mahallesinde Kadiriler tekkesi, Tahıl Pazarı'nda Adli Efendi halifesi tekkesi, Ahmed Paşa mahallesinde Hayreddin Efendi tekkesi, Pınarbaşı'nda Mevlevihane, Eyüp Efendi tekkesi. Karaçelebizâde Mehmet Efendi b. Hüsameddin Vakfiyesi. VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu.588/207/182.

4.Tilâvet ve Dua Vakıfları

Osmanlı toplumunda vakıf kuran bazı kişiler, hayattayken veya öldükten sonra kendileri için Kur'an, mevlit veya dua okunmasını sağlamak amacıyla vakfiyelerine bu konu ile ilgili şartlar koymuşlardır. Vakıf kurucuların şartları arasında; Kur'an hatmi yapılması, her gün kendi veya aile fertleri adına birer cüz Kur'an okunması veya dua edilmesi gibi şartlar bulunmaktadır. Vakıf sahipleri, öldükten sonra bu şartların sürekli olarak yerine getirilmesini sağlamak amacıyla gelir kaynakları ayırmışlar, bu görevleri yerine getirecek kişilere ücret tahsis etmişler veya onlara çeşitli imkânlar tanımışlardır.

İncelenen vakfiyelerde, kısaca tilâvet ve dua vakıfları başlığı altında toplanan vakıflardan çok sayıda kurulduğu belirlenmiştir. Vakfiyelerdeki bilgiler ve şartlar doğrultusunda bu vakıfların sayı ve oranları açıklanmaya çalışılmıştır.

Vakıf kurucuların inanç dünyalarıyla, din kurumlarıyla ve dinî özellikleri haiz çeşitli görevlilerle yakından ilgili olan tilâvet ve dua vakıfları, dinî hizmetlerden sayılmıştır. Buna göre vâkıflar, Kur'an-ı Kerim'den okunmasını istedikleri bölümü, mevlidi veya duayı açıkça belirtmişler, bu hizmetin nerede, kim tarafından ve ne zaman yerine getirileceğini vakfiyedeki şartları arasına yazmışlardır.

Verilere göre 2103 vakıf şartından 604 adedinde tilâvet ve dua hizmetleri için gelir ayrılmıştır. Bu sayının oranı %28.7'dir. Dinî kurum ve hizmetlere yönelik oluşturulan vakıflardan en çoğu yine tilâvet ve dua vakıflarına aittir. Bunlar arasında cüz okunması için 14, sure okunması için 550,⁵³⁵ aşır okunması için 1, mevlit okunması için 36, muhammediye okunması için de 3 vakıf yer almaktadır. Vâkıflar özellikle, Cuma, kandil ve Ramazan

⁵³⁵ Vâkıflar, genelde Fatiha, İhlas, Yasin, Tebareke ve Amme surelerinin okunmasını şart koşmuşlardır.

gün ve gecelerinde mevlit, muhammediye okutulmasına önem vermişlerdir. Hemen hemen tüm tilâvet türü vakıflarda, vâkîf veya belirttiği kişiler için dua edilmesi şartlar arasında yer almıştır.

B. Eğitim-Öğretim Hizmetleriyle İlgili Vakıflar

Öğretim; teşkilâtlı ve düzenli olarak genellikle bir öğretim kurumunda öğretmenler tarafından, öğrencilere, araç gereç kullanılarak bilgi aktarılması ve öğretilmesi çalışmalarının tümüdür. Başka bir deyişle öğretim, öğrenmenin gerçekleşmesi için girişilen düzenli, teşkilâtlı, plânlı çabaların tümüdür ve bazen örgün eğitim olarak da adlandırılır.⁵³⁶

Günümüzde eğitim; belli bir bilim dalı veya sanat kolunda yetiştirme ve eğitme işi, aynı zamanda çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme anlamlarını taşımaktadır.⁵³⁷

Okul, okuma yazma, ders araç gereçleri ile ve bunların dışında aile veya bir çevre içinde kişisel yetiştirme yollarıyla yapılan öğretme, öğrenme, bilgi aktarma, beceri kazandırma çalışmalarının tümüne yaygın eğitim de denmektedir.⁵³⁸

Konuda eğitim-öğretim amacıyla kurulan vakıflar işlenirken örgün eğitimle ilgili okul (darüttâlim, mektep, medrese vb.), öğretmen (müderris) ve öğrencilere (talebe-i ulûm) ilişkin vakıflarla ilgili sayısal bilgiler verilecektir. Ayrıca bunlar için belirlenmiş vakıf şartları (gelirler/ tahsisatlar) sıralanacaktır.

Osmanlı Devleti'nde plânlı, programlı ve süreli (örgün) eğitim mektep ve medreselerde yapılmaktaydı. Bu örgün eğitim,

⁵³⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul 1993, s. 1; *Türkçe Sözlük*, II, Ankara 1998, s. 1719.

⁵³⁷ *Türkçe Sözlük*, I, s. 677.

⁵³⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi...*, s. 2.

camii, mescit veya sıbyan mektebinde başlar, medreselerde devam ederdi.⁵³⁹

17. yüzyıla ait Bursa vakfiyelerinde diğer alanlarla birlikte eğitim-öğretim faaliyetleri için toplam 32 vakıf oluşturulmuştur. Bu vakıflardan bir bölümü eğitim-öğretim görevini yürüten kişilere kaynak sağlarken diğer bir bölümü de eğitim kurumlarının çeşitli ihtiyaçlarını gidermeye yönelmiştir. Değişik türdeki hizmetlere finans sağlayan tüm vakıf kayıtları içerisinde eğitim-öğretim hizmetlerinin oranı %1.5'tir.⁵⁴⁰ Bu oran din hizmetlerine yönelen vakıflarla karşılaştırıldığında -ki bunun oranı %60 idi- oldukça düşüktür. İlgili dönemde halkın eğitim-öğretim kurumlarına ve hizmetlerine alakası, vakıfları oldukça azalmış görünmektedir. Vakfiyelerde ortaya çıkan bu durum, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren eğitim ve bilim konusunda duraklama ve gerilemeye başlamasını bir anlamda açıklar mahiyette desteklemektedir. Bunun yanında ilgili yüzyılda, Bursa'da yeni bir sıbyan mektebi veya medrese inşa edilmediği, kurulan vakıfların var olan kurumların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik şartlar içerdiğini de vurgulamak gerekir. Bu şartlar arasında mektep muallimine, müderrise, ulema, dersiam ve mektep çocuklarına değişik miktarlarda tahsisat ayrılması, elbise, yiyecek yardımı yapılması ve eğitim kurumlarının genel masraflarının karşılanması yer almaktadır.

1. Sıbyan Mekteplerine Yönelik Vakıflar

Hiz. Peygamber döneminden⁵⁴¹ Osmanlılara ulaşan süreçte, bütün devletler ve toplumlar için ilköğretimin mevcudiyetinden

⁵³⁹ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 224.

⁵⁴⁰ Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

⁵⁴¹ İslâmiyet'in ilk dönemlerinde, Bedir Muharebesi'nden sonra Mekke'li birçok esir, okuma yazma öğretmek şartıyla serbest bırakılmıştır. Kaysariya'nın ele

söz edilebilir. Tarihî bilgiler, ilköğretimin müesseseleşmesiyle ilgili ilk ciddi çabaların Hz. Ömer devrinde atıldığını ve ortaya konulan yapının diğer halifeler döneminde olduğu gibi büyük bir ihtimalle Emeviler devrinde de değişmediğini göstermektedir. Abbasiler devrinde bu konuda önemli adımlar atıldığı belirtilmekte ise de boyutları hakkında net bir bilgi elde edilememiştir. Selçuklular dönemiyle ilgili kesin bir tespit yapmamakla birlikte, mekteplerin sayısında son derece büyük bir artışın yaşandığı anlaşılmaktadır.⁵⁴²

Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim sisteminin en önemli unsuru, medreseler ve bu kurumların bir alt kademesini teşkil eden mekteplerdir. Arapça, "el-ketbu" mastarından mekân ismi olarak türetilen "mekteb", yazı yazma öğrenilen yer anlamında olup kelimenin çoğulu "mekatib"dir. Aynı kökten türetilen sözcüklerin, "küçük çocuklara okuma yazma ve Kuran ezberinin öğretildiği küçük okul" anlamını yükledikleri "küttâb" kelimesinin çoğulu da "kerâtib"dir. Selçuklular ve bilhassa Osmanlılar devrinde, bu ilköğretim kurumu için genellikle "mekteb" kelimesi tercih edilmiştir.⁵⁴³

Mektepler, camilere bitişik şekilde inşa edildiği veya cami bölümlerinden biri (son cemaat yeri de olabilir) bu iş için tahsis edilebildiği gibi⁵⁴⁴ genellikle sokakların kesiştiği köşe başlarında ve merkezi noktalarda ayrı bir yapı olarak veya bir külliye sitesi içerisinde de inşa edilebiliyorlardı.⁵⁴⁵ Devletin eğitim-öğretim

geçirilmesinden sonra esirlerin Culf'a yerleştirilerek, bazıları mekteplerde ders okutmaya memur edilmiştir. Ömer'in çağdaşlarından olan Cübeyr b. Hayyam, Taif'te bir mektepte muallim olarak görev yapmıştır ve Hz. Peygambere katiplik yapmış olan Muaviye de çocukların eğitimi ile çok yakından ilgilenmiştir. Pederson, "Mescid", s. 61.

⁵⁴² Mefail Hızlı, *Bursa Sıbyan Mektepleri*, s. 22;

⁵⁴³ Mefail Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", *Osmanlı*, 5, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 207.

⁵⁴⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, III, s. 201.

⁵⁴⁵ Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", s. 207; Hızlı, *Bursa Sıbyan Mektepleri*, s. 40.

bakımından herhangi bir müdahalesinin bulunmadığı bu sivil eğitim kurumları, vakıflarından aldıkları güçle uzun yüzyıllar hizmet vermişlerdir. Örgün eğitim kurumları arasında kabul edilen ve genellikle 5-6 yaşlarındaki çocukların eğitimini amaçlayan bu mektepler, medreselere devam etme imkanı da sağlamışlardır.⁵⁴⁶

Bursa şeriye sicillerinde mektep için kullanılan kelimelerin dönem dönem farklılıklar arz ettiği, buna göre 16. yüzyıl ortalarına kadar mektep için “muallimhâne” kelimesinin çok sık kullanıldığı, bu dönemden sonra genelde “mekteb”in tercih edildiği belirtilmiştir.⁵⁴⁷ Osmanlı Devleti’nin bu ilköğretim kurumları için “mekteb” ve “muallimhane” kelimelerinden sonra en sık olarak “mektebhâne”, “darüttâlim”, “mahalle mektebi”, “beytüttâlim”, ve “küttâb” isimleri kullanılmıştır.⁵⁴⁸

17. yüzyıl öncesinde Bursa’da 150 civarında mektep bulunduğu, bunlardan büyük bir bölümünün 16. yüzyılda inşa edildiği bilinmektedir.⁵⁴⁹ Bu bilgilere göre 17. yüzyılda, bu mekteplerin büyük bir bölümü faal durumda olmalıdır. Bursa’da vakıf yapanlar da bundan dolayı vakıflarını var olan bu kurumların görevlilerine ve çeşitli ihtiyaçlarına yönlendirmişlerdir.

Burada mektepler için şart içeren vakıflar, özellikleri ve sayıları açıklanmaya çalışılmıştır.

Öncelikle vakfiyelerde, önceki yüzyıllarda kurulmuş olan Setbaşı Mektebi ve Hacılar Darüttalimi’nin adları geçmektedir. Bunlardan başka, Kaygan çarşısındaki Köşeler Mescidi’nin ve

⁵⁴⁶ Hızlı, *a.g.e.*, s. iv.

⁵⁴⁷ Hızlı, *a.g.e.*, s. 28.

⁵⁴⁸ Hızlı, *a.g.e.*, s. 28.

⁵⁴⁹ Hızlı, *Bursa Sıbyan Mektepleri*, s. 175.

Ulucami'nin bir bölümünün mektep olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İlgili dönemde muallim ücretlerinin ödenmesine yönelik toplam 15 vakıf kurulmuştur.⁵⁵⁰ 811 vakfa göre düşünüldüğünde bu oran %1.8'e denk düşmektedir. Hayır sahipleri, özellikle kendi mahallelerinde bulunan mekteplerde eğitim-öğretim hizmetlerinin sürdürülmesi için mektep muallimine vakıflarından pay ayırmışlardır. Bazı hayır sahipleri de mekteplerdeki eğitimin sürekliliğini sağlama adına bu kurumların ihtiyaçlarını gidermek, bakım ve onarımlarını gerçekleştirmek amacıyla çeşitli vakıflar oluşturmuşlardır. Bu vakıfların sayısı ise 3'tür.⁵⁵¹ Vâkıflardan bir bölümü de bu kurumlarda eğitim gören çocukları düşünerek onların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik vakıf şartları bildirmişlerdir. Bunlar arasında, öğrencilere giyecek alınması, yemiş zamanı yemiş alınarak öğrencilere dağıtılması, fakir öğrencilere belirli bir tahsisat bağlanması gibi şartlar yer almaktadır. Bu tür vakıfların sayısı 6 adettir.

2. Medreselere Yönelik Vakıflar

Medreseleri ortaya çıkaran eğitim-öğretim faaliyetleri daha İslâmiyet'in ilk yıllarında başlamıştı. Hz. Peygamber İslâm'ı öğretmek amacıyla Medine'de inşa ettirdiği mescidi bu işler için merkez yapmış, kendilerini ilme adanmış dört yüzü aşkın suffa ashabına ve diğer sahabilere halkalar şeklinde dersler vermişti.⁵⁵²

İslâmiyet'in ilk dönemlerinde eğitim-öğretim faaliyetleri cami ve mescitlerde veya bunlara bağlı olarak inşa edilen

⁵⁵⁰ Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

⁵⁵¹ Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

⁵⁵² İlyas Çelebi, "Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri", *Osmanlı*, 5, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 168.

yapılarda gerçekleştiriliyordu.⁵⁵³ Hatta birer ibadet mekânı olan camilerin, çocukların ve büyüklerin eğitim-öğretiminde birer mektep ve medrese gibi kullanılmaları Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve hatta Osmanlılar zamanında da devam etmişti.⁵⁵⁴

İslâm ülkelerinde ilmi hayatın gelişmesinde 11. yüzyılın önemli bir yeri olmuştur. Çünkü bu asırdan itibaren sistemli bir eğitim ve öğretim mahalli olarak medreseler, halkın kültürel ve dinî anlayış bakımından yetişip gelişmesinde faal bir rol oynamaya başlamışlardır.⁵⁵⁵

Kurumsal anlamda ilk medrese, Abbasi halifelerinden Me'mun tarafından Beytü'l Hikme adıyla kurulmuş, Sünnî çevrede dinî ilimlerin cami dışında öğretildiği en kapsamlı yapı ise 11. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Selçuklular tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi (1065) olmuştur.⁵⁵⁶

Anadolu'da medreseler, Anadolu Selçukluları zamanında çok gelişmiş ve yayılmıştır. Bu dönemin en önemli medreseleri; Konya'da Sırçalı Medrese, Karatay Medresesi ve İnce Minareli Medrese'dir. Sivas'ta da aynı döneme ait üç medrese vardır. Bunlar; Gök Medrese, Muzaffer Burûcirdi ve Şemseddin Muhammed medreseleridir.⁵⁵⁷

Osmanlılar, Anadolu'da yeni bir beylik ve devlet kurarken, her konuda olduğu gibi eğitim-öğretim konusunda da Selçuklu tecrübesinden geniş ölçüde yararlanmışlardır. Eldeki bilgilere göre orta ve yüksek öğretimi gerçekleştiren ilk Osmanlı medresesi Orhan Gazi tarafından 1331'de İznik'te kurulmuştur. Orhan Gazi bu medrese için geniş vakıflar tahsis etmişti. İznik

⁵⁵³ Pederson, "*Mescid*", s. 56-58.

⁵⁵⁴ Fahri Unan, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı*, 5, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 150.

⁵⁵⁵ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler", *Osmanlı*, 5, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 162.

⁵⁵⁶ İlyas Çelebi, "*Osmanlı Medreselerinin...*", s. 168-169.

⁵⁵⁷ Pederson, "*Mescid*", s. 55.

Orhaniyesi adını alan bu medresesinin kuruluşuna kadar, Osmanlı topraklarında eğitim-öğretim faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğü hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Osmanlı Devleti'nin sınırları genişlemeye, nüfusu artmaya başlayınca İznik'te açılan medrese yeterli gelmemiş, bu sebeple Bursa'da da medreseler açılmaya başlamıştı. Bursa'da Osmanlı dönemindeki kurumların ve medreselerin ilk örneğini, Orhan Gazi, Hisar'da bir cami ile birlikte bir de medrese yaptırarak ortaya koymuştu. Şehirdeki bu yapılaşmayı, Orhan Gazi'den sonra gelen Osmanlı padişahları, devletin önde gelen görevlileri ve hayırseverler devam ettirdi. Saray bünyesinde bulunan ve halka açık olmayan Enderun mektebi hariç, orta ve yüksek eğitim-öğretim müesseselerinin hepsi genel bir tâbirle “medrese” adıyla biliniyordu. Bu müesseseler hiyerarşik bir yapı halinde teşkilâtlandırılmışlardı.⁵⁵⁸

Daha önceki devirlerde olduğu gibi Osmanlı döneminde de medreseler, şahıslar tarafından tesis edilir ve yaşaması için vakıflar kurulurdu.

17. yüzyıla gelindiğinde Bursa şehir merkezinde toplam 50 medresenin bulunduğu bilinmektedir. İlk Osmanlı padişahlarının tahta çıktıkları ve devletin uzun süre başkentliğini sürdüren Bursa'da inşa edilen medreselerin yaklaşık %20'si padişah ve aileleri, kalan %80'i de ileri gelen devlet adamları ve hayırsever halk tarafından finanse edilmiştir. Çünkü vakıflarla desteklenen bu medreselerin tamamı, 17. yüzyılda da eğitim-öğretimin sürdürüldüğü yerler olarak hizmet vermeye devam etmiş, hatta

⁵⁵⁸ Kazıcı, “Osmanlı Eğitim...”, s. 161-167; Unan, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, s. 149-151; Çelebi, “Osmanlı Medreselerinin...”, s. 168-172; Pederson, “Mescid”, s. 71-77; Mefail Hızlı, *Mahekeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*, Bursa 1997, s. 8-10; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 1-10, 33-38; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 522-525; Mustafa Şanal, “Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışına Kadar Olan Süre İçerisinde Medreseler”, *Millî Eğitim (Eğitim-Sanat-Kültür)*, 143, Ankara 1999, s. 123-128; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, II, s. 436-438.

büyük bölümü 20. yüzyıla ulaşmıştır. Medrese ve vakıflarını kuracak derecede maddi durumları elverişli olmayan vatandaşlar, bu müesseselerin bazı ihtiyaçlarını gidermek için küçük çaplı vakıflar tesis etmişlerdir.⁵⁵⁹

Bir araştırmacı, Osmanlı Devleti'nde eğitim hizmetlerinin finansmanında vakıfların önemine işaret etmiş, vakıfların, eğitim kurumlarıyla ilgili kuruluş giderlerini, personel giderlerini, öğrenciler için yapılan harcamaları ve binaların bakım ve tamir masraflarını karşıladığını belirtmiştir.⁵⁶⁰

Konuyla ilgili vakfiyelerde, medreselerin personel giderlerine olmak üzere müderrise üç, ulemaya bir ve dersiâma dört vakıf kurulduğu tespit edilmiştir.⁵⁶¹ Belgelerde eğitim kurumlarından Yıldırım Bayezid'in inşa ettirdiği Yıldırım Medresesi'nin adı geçmiştir. Bundan başka, Ulucami ve Hüdavendigâr Camii'nde de eğitim-öğretim faaliyetleri yürütüldüğü, buralarda tefsir ve hadis dersleri okutulduğu anlaşılmaktadır. Zira vâkıflar, Ulucami'de her hafta üç gün tefsir okutacak dersiâma,⁵⁶² Hüdavengidar Camii'nde tefsir ve hadis okutacak kişiye⁵⁶³ ve yine Ulucami'de ders okutup, öğretim yapacak dersiâma⁵⁶⁴ vakıf finansmanından gelir ayırmışlardır.

Medresede kalan veya bir camide eğitimlerine devam eden öğrenciler de vakıf gelirlerinden pay almışlardır. Örneğin Yıldırım Medresesi'nde kalan öğrenciler⁵⁶⁵ ile Ulucami'de ders alan

⁵⁵⁹ Hızlı, ...*Bursa Medreseleri*, s. 197-197.

⁵⁶⁰ Tahsin Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", http://vakifportali002.blogspot.com/2007_06_01_archive.html

⁵⁶¹ Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

⁵⁶² Bkz. Elhâc Ömer b. Ebu Bekir vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 66/21 a.

⁵⁶³ Bkz. Hamza b. Musa Dede vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 96/8 a.

⁵⁶⁴ Bkz. Vâkıf, Ulucami'de tedris yapacak bir kişi tayin ederek bu kişinin maaşını kendi kurduğu vakıftan karşılamıştır. Elhâc Kulu b. Mirza vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 115/7 ab.

⁵⁶⁵ Müderris olan Ahmet Efendi b. Hızır b. Yusuf, Ulucami'de ders gören çocuklar için vakfından gelir tahsis etmiştir. Ayrıca bu çocuklara mesirelerde yemek pişirilerek dağıtılmasını da şart koştur. *Bursa Şeriye Sicili*, B 59/53 a-54 a.

öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması için vakıflar oluşturulmuştur.⁵⁶⁶ Öğrenciler vakıfların kendilerine sundukları imkânlarla öğrenimlerini daha rahat bir biçimde sürdürmüş olmalıdırlar.

Sonuç olarak 17. yüzyılda eğitim-öğretim kurum ve hizmetlerine yönelik az olmakla birlikte çeşitli vakıflar kurulmuştur. Vâkıfların bu dönemde neden daha çok eğitim-öğretim hizmetlerine yönelmediklerini eldeki verilerle açıklamak şimdilik zordur. Bu durumun, Osmanlı Devleti dâhilindeki diğer şehir ve bölgelerde de böyle olup olmadığını karşılaştırmak gerekir.

C. Sosyal Yardım Hizmetleriyle İlgili Vakıflar

İslam dini, insanlara hizmet etmeyi, maddî gücü yerinde olmayanlara yardımda bulunmayı büyük bir sevap ve erdem olarak bildiriyordu. Osmanlı toplumunda bu yardımlar bazen sadaka, bazen de vakıf kurmak şeklinde olabiliyordu.⁵⁶⁷ Bundan dolayı vakıflar, Osmanlı Devleti'nde çoğu zaman zenginle fakir arasında bir aracı rolü üstlenmişti. Vakıfların sunduğu hizmetlerden genelde zengin, fakir herkes yararlanırdı. Ama bu genel kaideyi yeterli bulmayan bazı vâkıflar, çevrelerinde, mahallelerinde veya toplumda yardıma muhtaç, ihtiyaç sahibi kişiler için vakfiyelerinde özel şartlar belirtiyorlardı. Bu şartlarda fakir ve muhtaç kimselere para yardımı yapılması, belirli zamanlarda yemek pişirilip yedirilmesi, Mekke ve Medine'deki fakirlere para gönderilerek dağıtılması, mahallenin ortak ihtiyaçlarının karşılanması gibi sosyal konular yer alıyordu. Bu

⁵⁶⁶ Yıldırım mahallesinde oturan ve bu mahalledeki Sultan Yıldırım Medresesi'nde müderris ve şeyh olan Ali Efendi b. İbrahim adlı kişi, medresede ders verdiği ve burada yatılı kalan öğrencilerin ihtiyaçları için, kurduğu vakıftan gelir ayırmıştır. *Bursa Şeriye Sicili*, B 93/90 a-91 b.

⁵⁶⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2003, s. 126.

tür vakıflar toplumdaki yardımlaşma ve dayanışmayı artırıyordu.⁵⁶⁸

17. yüzyılda fakirlere, mahalle avarızına, Mekke, Medine fakirlerine, yemek pişirme ve dağıtım hizmetleri ile gelip geçen yolculara çeşitli şartları içeren değişik sayılarda vakıflar kurulmuştur.

Tablo 21: Sosyal Yardım Hizmetlerine Yönelik Vakıflar	
[Mahalledeki] Fakirlere	302
Mahalle avarızına	148
Yemek Pişirilmesi ve dağıtımına	76
Mekke Medine fakirlerine	160
Gelip geçen yolculara	1

Diğer alanlarla karşılaştırıldığında sosyal yardım hizmetlerine yönelik vakıfların oranı %32.6'dır.⁵⁶⁹ Sosyal hizmetler için kurulan vakıflar, din kurumları ve hizmetlerinden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Buna göre vakıf kurucular, ilgili dönemde bu tür hizmetler için vakıflarından finansman ayırmışlardır. Burada bir noktanın gözden uzak tutulmaması gerekmektedir. Vâkıfların çoğu vakfiyelerinde, “eğer neslimden kimse kalmaz ise, vakfın şartlarını yerine getirmek mümkün olmaz ise vakfın geliri fakirlere, mahalle fakirlerine, Mekke

⁵⁶⁸ Vakıfların sosyal ihtiyaçları karşılamadaki rolü hakkında bkz. Osman Keskiöğlu, “Bazı Yönleriyle Vakıflar”, *VD.*, X, Ankara 1973, s. 109-112; Kunter, “*Türk Vakıfları...*”, s. 103-129; Bayyigit, “*Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma...*”, s. 59-66; Ateş, “*Hayrî ve Sosyal Hizmetler...*”, s. 55-88; Ulvi Saran, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları”, *VD.*, XXVI, Ankara 1997, s. 427-440; Ulvi Saran, “Sosyal Yardımlaşma ve Vakıfları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türk İdare Dergisi*, 67, (407), Ankara 1995, s. 53-67; Mehmet Canbulat, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Müessesesi Olarak Vakıf”, *Diyanet Dergisi*, 144, Ankara 2002, s. 17-22; İslam Emiroğlu, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ve Sosyal Devlet”, *Gümrük Dünyası*, 28, 2001, s. 15-19; Murat Şen, “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik Sistemi”, *Türkler*, 10, Ankara 2002, s. 514-527.

⁵⁶⁹ Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

Medine fakirlerine dağıtılsın” gibi klişe ifadeler kullanmışlardır. Bu durumda vakfın esas amacı ne olursa olsun, son hayır yeri mahalle veya Mekke Medine fakirleri görünmektedir. Bu durum sosyal amaçlı vakıf sayısının yüksek çıkmasına neden olmaktadır. Bu bölümde, yukarıdaki açıklamayı dikkate almak gerekir.

1. Mahalle Fakirlerine Yönelik Vakıflar

Dinî gayelerle kurulan vakıflar sosyal hayat üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu kurum, fakir ve yoksulları kalkındırması, onların ekonomik ve malî güçlerini desteklemesi, sosyal durumlarının iyileşmesine yardımcı olmaya çalışması ile toplumsal hayatta küçümsenmeyecek bir hizmeti de yerine getirmiştir.⁵⁷⁰

Bursa’lı hayırseverler, 811 vakıftan 302’sinde fakirlere - özellikle mahalle fakirlerine- yardım şartını vakfiyelerde dile getirmişlerdir. Buna göre vakıflardan, ihtiyaç sahibi kimseler, dul ve yetimler, fakir ulema, sâlih, fakir Müslümanlar, hâkimin seçtiği muhtaç kimseler yararlanmışlardır. Bu tür kişiler bazen vakıf bir evde kira ödemededen oturmuşlar, bazen bir vakıftan elbise ve giyecek yardımı almışlar veya bir vakfın yıllık gelir fazlasına ortak olmuşlardır. İleriki bir konuda değinileceği üzere muhtaç kimseler, mahallelerinde pişen ve masrafları bir vakıf tarafından karşılanan yemekten yeme şansı elde etmişlerdir. Örneklerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Bursa’sında sosyal yardımlaşma ve dayanışma, fakirleri koruyup gözetme anlayışı, mahallede ve burada kurulan vakıflarda bilinçli bir şekilde yaşamaktaydı. Sosyal yardımlaşma şartı ve özelliği taşıyan vakıflar sayesinde şehirde yaşayan fakir ve muhtaç kimselere, kişisel değil

⁵⁷⁰ Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, s. 127.

kurumsal yardım yapılmış oluyordu. Böylece, bu gibi kişiler toplumdan dışlanmıyor, aksine vakıflar eliyle bir sahiplenme ve güvenceye kavuşuyorlardı.

2. Avarız Vakıfları

Osmanlı Devleti, savaş, kıtlık gibi olağanüstü durumlarda reayaya nakit vergi veya hizmet mükellefiyeti yüklerdi ve buna avarız denirdi.⁵⁷¹ Bu terim vakıflarda genel olarak sosyal güvenliği tehlikeye düşüren durumlar, riskler anlamına gelirdi.⁵⁷²

Osmanlı şehirlerinde mahalledeki en önemli kurumlardan biri avarız akçesi vakfı idi. Bursa'da halkın yükümlü tutulduğu avarız türü vergilerin büyük bir bölümü, avarız vakıfları tarafından karşılanırdı. Bu kurum aslında mahalle ahalisinin ortaklaşa karşılaması gereken masrafların ödenmesi için tesis edilmiş bir fon niteliğindeydi. Avarız vakıflarının gelirleri, vakfın kurulduğu mahallenin ihtiyaçlarına sarf edilirdi. Mahalle avarız vakıflarında biriken paralar, ihtiyaç sahiplerine borç olarak da verilirdi. Bu durum toplumda sosyal yardımlaşmayı da sağlardı. Bazı kişiler hayır olsun diye veya gerektiği zaman kendisinden ve çocuklarından avarız akçesi istenmemesi koşuluyla nakit veya gayrimenkullerini mahalle avarızına vakfederlerdi. Bu vakfı, mahalle avarız mütevellisi adıyla bilinen bir kişi yönetirdi.⁵⁷³ Mahalledeki cami, mescit, mektep, su yolu vb. yapıların onarımı, ısıtma ve aydınlatma giderleri, giderek sürekli alınır hale gelen avarız vergileri, avarız vakıflarından karşılanırdı. Ayrıca imam, müezzin, muallim, çeşmeci, kayyım, ferraş ve benzeri görevlilerin

⁵⁷¹ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 199.

⁵⁷² Zahit Gönencan, "Osmanlı Döneminde Sosyal Güvenlik Sistemleri", *Yeni Türkiye, (Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum)*, 32, Ankara 2000, s. 598.

⁵⁷³ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 171-172.

ücretlerinin ödenmesi de yine bu vakıflar sayesinde gerçekleştirilirdi.⁵⁷⁴

17. yüzyılda Bursa'da 148 mahalle avarızı vakfı oluşturulmuştu. Bu sayı 811 vakfa göre düşünülüyordu. Buraya yapılan vakıflar, *mahalle fakirlerinin avarızına, mahalle avarızına* ya da filan *mahallenin avarızına* ifadeleriyle belirtilmişti. Şehirde yaşayan varlıklı kimseler, bazen kendi mahallelerininkinden başka diğer mahallelerin avarız vakıflarına da yardımda bulunuyorlardı. Örneğin, Elhâc Kulu b. Mirza adındaki hayırsever, Bursa'daki yirmi mahalle avarızına, kurduğu vakıftan gelir ayırmıştı.⁵⁷⁵ Müftü Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi ise vakfiyesinde, vakfından her yıl beş fakir mahallenin avarızına tahsisat verilmesini şart koşmuştu.⁵⁷⁶

Avarız vakıfları, hem fakirleri ekonomik anlamda halkın belini büken avarız vergisi yükünden kurtarıyor hem de devlete karşı vergi yükümlülüğünü yerine getiriyordu. Böylece mahalledeki fakirler korunup kollanmış oluyordu. Öyle ki bazı zenginler mahalle ayrımı bile yapmadan güçlerinin yettiği ölçüde değişik mahallelerin avarız vakfına katkı sağlıyorlardı. Dönemin ekonomik şartlarından dolayı ilgili yüzyılda hemen hemen her mahallenin bir avarız vakfı bulunuyordu. Kısaca avarız vakıfları hem mahallenin imarına katkı sağlıyor hem de aynı mahallede yaşayanların ekonomik zorluklarına bir çare ve kurtuluş oluyordu. Bu gibi özelliklerinden dolayı avarız vakıfları, mahallenin en önemli kurumsal yardımlaşma ve dayanışma sandığı olarak düşünülmelidir.

⁵⁷⁴ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo...*, s. 87.

⁵⁷⁵ Elhâc Kulu b. Mirza vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 115/7 ab.

⁵⁷⁶ Karaçelebizâde Abdülaziz b. Hüsameddin Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/55 a-56 a.

3. İt'âm-ı Taam Vakıflar

Türk toplumunda, halkın yedirilip içirilmesi, fakirlerin doyurulması hükümdarların yerine getirmesi gereken önemli görevler arasında sayılmıştır. Bu nedenle birçok hükümdar ya verdikleri şölenlerle veya kurdukları imarethanelerle halkın, özellikle de fakirlerin doyurulmasına çalışmışlardır. İslamiyet'in yardımlaşma anlayışının da desteklediği bu özellik, Osmanlı toplumunda son derece gelişmiş, bunun sonucunda da devlet adamları ve halktan zengin kimseler büyük halk mutfakları sayılan imarethaneler inşa ettirmişlerdir.

Yemek pişirilip dağıtılan imarethanelerden başlıca dört grup insan yararlanmıştır. Bunlar; medrese öğrencileri, cami, türbe gibi hayrât kurumları görevlileri, yöredeki yoksullar ve gelip geçen konuklardır.⁵⁷⁷ Bazen imarethanelerden, buranın çevresinde yaşayan mahalle sakinlerine de yemek gönderilmiştir.

İmarethaneler, toplumda hayırsever kişilerin kurduğu vakıflar sayesinde hizmete sunulan sosyal yardım kurumlarıdır. Bu nedenle imarethanelerin tüm giderleri vakıf sahibinin belirlediği çeşitli gelir kaynaklarından sağlanmıştır.⁵⁷⁸

Ekonomik gücü imarethane kuramayacak durumda olan vatandaşlar da bu yardımlaşmaya katılmış, belirli gün ve gecelerde yemek pişirilip dağıtılması amacıyla vakıflar kurmuşlardır. Osmanlı toplumunda sosyal dayanışmanın en güzel örneklerinden birini oluşturan yemek dağıtım vakıfları, çeşitli örnekleri, yönleri ve şartları ile aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Vakfiyelerde, yemek pişirilip dağıtılması hizmeti, *it'am-ı taam* adıyla zikredilmiştir. 17. yüzyılda Bursa'da 76 adet it'am-ı

⁵⁷⁷ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1994, s. 311.

⁵⁷⁸ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, s. 311.

taam vakfı kurulmuştur.⁵⁷⁹ Bu vakıfların oranı %9.4'tür. Yemek pişirilmesi ve dağıtımı işleminin, değişik zamanlarda ve mekânlarda yapılmasına ilişkin vakfiyelerde çeşitli şartlar belirtilmiştir. Bu şartlardan bazıları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 22: İt'âm-ı Taam Şartlarına Örnekler
Mahalle fakirlerinin taamına
Medine fakirlerinin taamına
Ahmet Paşa mahallesi zaviyesi fakirlerine
Mevleviye fukarasının taamlarına
Ahmed Paşa zaviyesi fukarasına
Debbağlar zaviyesinde yemek pişirilmesine
Her sene başında fakirlere yemek pişirilip dağıtılacak
Timurtaşpaşa mahallesindeki zaviyede kalanlara
Hoca Alioğlu mahallesinde
Pınarbaşı Mevlana zaviyesi fukarasına
Bayramlarda
Yılda bir kez
Abdülkadir Geylani zaviyesi fakirlerine
Üç, yedi, kırkinci günlerde ve sene-i devriyede
Yetimlere
Hoca Ali mahallesi fakirleri için Recep ve Şaban aylarında yemek pişirilip dağıtılacak. Ayrıca İbrahim Paşa mahallesi mescidinde teravihten sonra şerbet dağıtılacak.
Ramazan bayramı ertesi Üftade zaviyesinde yemek, Ramazan geceleri Üftade zaviyesinde yemek dağıtılacak.
Mevleviye zaviyesinde yemek
Pilav, zerde pişirilip dağıtılacak
Karakedi zaviyesinde miraç gecesinde
Ramazan'da Üftade Hz. Zaviyesinde
Mevleviye fukarasına
Mübarek gecelerde
Her Cuma gecesi mahalle camiinde
Baba Zakir mahallesi zaviyesinde kalanlara yemek
Mübarek günlerde
Bağlar zaviyesinde yemek
Pilav ve aşure pişirilmesi
Enbiyaoğlu Mescidi'nde fukaraya helva
Kadir gecesinde
Berat gecesinde mahalle mescidinde helva
Yıldırım medresesi öğrenci ve görevlilerine
Eşrefzâde zaviyesi fakirlerine
Baharda talebeye taam

⁵⁷⁹ Bkz. Tablo: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

Ramazan Baba zaviyesinde sâkin Bektaşî fukarasının taamına
Ramazan Baba zaviyesinde sâkin olanlara, ayende ve revendeye yemek pişirilmesi
Salur kasabasına
Çocuklara mesirelerde yemek pişirilmesi
Regaib gecesinde
Yıldırım medresesi öğrencilerine ve görevlilerine yemek
Mektep öğrencilerine mesirelerde

Tabloda da görüldüğü üzere vâkıflar, bazen bir mahallede, bazen bir zaviyede, mescitte, mektep veya medresede buralarda bulunanlar için yemek pişirilmesini ve dağıtılmasını istemişlerdir. Bu işlemin genellikle kutsal sayılan gün, gece ve aylarda gerçekleştirilmesini belirtenler olduğu gibi belirli bir zaman vermeyen vâkıflar da olmuştur. Hayırsever kişilerce hazırlattırılıp dağıtılan bu yiyecek ve içeceklerden fakirlerden öğrencilere, dervişlerden gelip geçenlere kadar geniş bir zümre yararlanmıştır.

4. Haremeyn Fakirlerine Yardım Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde, kuruluş döneminden itibaren Haremeyn denilen Mekke ve Medine beldelerine, "surre" veya "surre-i hümâyûn"⁵⁸⁰ adları verilen alaylar vasıtasıyla çeşitli yardımların gönderildiği bilinmektedir. Osmanlı padişahları arasında ilk defa olmak üzere Anadolu ve Suriye yolu ile Mekke ve Medine'ye giden hacılar kervanı ile bu iki şehrin fakirlerine dağıtılmak üzere surre adı ile bir miktar para gönderen Çelebi

⁵⁸⁰ Terim olarak surre; eskiden padişahların hac mevsiminden önce, Recep ayında İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye, oranın en ileri gelenlerinden en yoksullarına varıncaya kadar dağıtılmak üzere, özel bir törenle veya alayla gönderdikleri para, altın ve armağanlardır. Hac dolayısıyla padişah tarafından Haremeyn'e gönderilen para ve armağanlara, "Surre-i Humayun", Haremeyn halkına dağıtılmak üzere gönderilen para ve hediyelerden dolayı düzenlenen özel birlik ve merasime de "Surre Alayı" denilmiştir. Osmanlı Devleti'nde surre-i humayun ilk defa Çelebi Sultan Mehmet döneminde gönderilmiştir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, III, s. 284.

Sultan Mehmet olmuştur.⁵⁸¹ Çelebi Sultan Mehmet'den sonraki padişahlar da bu uygulamaya devam etmişlerdir.⁵⁸²

Mekke ve Medine şehirlerindeki cami hizmetlileri, Peygamber'in türbesinin hademeleri, muhtelif yerlerden hac niyetiyle veya yerleşmek üzere bu iki şehre gelenler ve orada yaşayan sâdat ile fakirler için İslam dünyasının her tarafında vakıflar tesis edilirdi.⁵⁸³ Birçok vakıf kurucu, yukarıda belirtilen gayelere vakfiyesinde doğrudan bir şart belirterek Haremeyn vakfı kurardı. Bundan başka vâkıflar, vakıf hizmetlerinin yürütülememesi halinde, veya tahsis edilen vakıf gelirlerini alacak kimse kalmadığı taktirde, vakıf gelirlerinin Haremeyn'e gönderilmesini şart ederdi. Haremeyn için ayrılan vakıf gelirleri, önce sarayda Haremeyn dolabı adıyla bilinen özel bir kasada toplanırdı. Bu tahsisatlar, her sene Recep ayının ilk günlerinde padişahın Haremeyn fakirlerine surre adı altında gönderdiği hediyelerle birlikte ilgili yere doğru yola çıkarılırdı.⁵⁸⁴ İncelenen vakfiyelerde Bursa'da bu tür vakıflar ve şartların oldukça yaygın olduğu görülmüştür.

İslam inancında mukaddes topraklar olarak bilinen Mekke ve Medine fakirlerine, Bursa'da kurulan 160 vakıftan pay gönderilmesi için vakfiyelerde çeşitli şartlar mevcuttur. Bu şartlar

⁵⁸¹ Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, II, s. 551; "Alel husus sal be sal Mekke-i Mükerrreme fukarasına ve Medine-i Münevvere zuafasına surre namındaki mal-i mecmu-ı muayyeni irsal, bunlardan sudur itdi." Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabu't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar*, I, Hazırlayan: Ahmet Uğur, Ahmet Gül vd. Kayseri 1997, s. 303; J.Von Hammer, *Osmanlı Tarihi I*, (Çeviren: Mehmet Ata, Yeniden Yazan: Abdülkadir Karahan), İstanbul 1991, s. 116; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, III, s. 284.

⁵⁸² Neşri bu konuda Sultan II. Murat'ın Mekke'ye ve Medine'ye yıldan yıla üç bin beş yüz flori gönderdiğini ve Engüri nahiyesinde Balık Hisar demekle bilinen subaşılık köyleri Mekke'nin fakirlerine vakıf ettiğini bildirir. Neşrî, *Neşrî Tarihi*, II, s. 677.

⁵⁸³ Yediyıldız, "Vakıf", s. 168. Osmanlı Devleti'nde Haremeyn'e yapılan vakıflarla ilgili araştırma ve bilgi için bkz. Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul 2002; Adnan Gürbüz, "1576 Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rum'a Göre Amasya Sancağından Haremeyn'e Yapılan Vakıflar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5, İzmir 1990, s. 253-262.

⁵⁸⁴ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin...", s. 3.

arasında; Mekke’de bulunan ve adları belirtilen şeyh efendilere,⁵⁸⁵ Mekke, Medine hafızlarına,⁵⁸⁶ Medine’de oturan fakirlere,⁵⁸⁷ ayrılan vakıf gelirlerinin, emin bir kişi aracılığıyla gönderilip Mekke, Medine fakirlerine taksim edilerek dağıtılması⁵⁸⁸ gibi koşullar yer almıştır.

Yukarıdaki verilere göre Osmanlı toplumunda insanlar yalnızca kendi mahalle, çevre veya şehirlerine yardımda bulunmamışlar, vakıflar aracılığıyla yaşadıkları bölgelerden uzak yerlerdeki -özellikle Haremeyn’deki- fakir ve muhtaç insanlara da yardım ulaştırmışlardır.

Günümüzde ülkeler arası veya uzak bölgeler arasındaki yardımlar uluslar arası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarınca gerçekleştirilmektedir. İşte Osmanlı Devleti’nde, merkezden uzaktaki Haremeyn bölgesine yapılacak yardımlar, surre alayları ve Haremeyn vakıfları aracılığıyla yapılmıştır. Buna göre surre alaylarının devlet eliyle hazırlandığı düşünülse bile kişilerin kurduğu Haremeyn vakıfları, sivil toplum kuruluşu anlamında ele alınabilir.

5. Âyende ve Revende’ye Yönelik Vakıflar

Şehir çevrelerinde veya dışında, ıssız bölgelerde, yol kenarlarında kurulan zaviye, ribat ve derbent türü yapıların en önemli görevleri, bulundukları çevreyi şenlendirmek, işlemek, korumak, buralardan geçen devlet görevlisi, yolcu, tüccar, gezgin ve misafirleri ağırlayarak onların yiyecek ve barınmalarını

⁵⁸⁵ Örnek vakfiyeler için bkz. Elhâc Fazlullah Efendi b. İsmail vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 186/11 b-12 a.

⁵⁸⁶ Elhâc Mustafa b. Mehmed vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, A 201/250 a.

⁵⁸⁷ Rahime Hatun vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 66/34 a.

⁵⁸⁸ Elhâc Abdurrahman b. Bayram vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 60/15 ab; Abdullah Çavuş b. Sultan Ali vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 56/72 ab.

sağlamaktı.⁵⁸⁹ Bu amaçla yeni bir han, kervansaray, zaviye, ribat vb. kurumlar kuran kişiler vakfiyelerinde buralarda kalan, gelip geçen kişilerin yedirilip içirilmesine yönelik şartlar belirtti.

Derviş İbrahim b. Mehmed adında biri, Bursa dışında kurduğu zaviyeyi, vakfettiği akarlarla tam bir zirai merkez ve çiftlik durumuna getirmişti.⁵⁹⁰ Vakfiyesinde, elde edilen gelirleri zaviyede kalan dervişlere şart eylediği gibi buradan gelip geçenlerin gözetilmesini ve imkânlar dâhilinde zaviyede pişen yemeklerden bu kişilere dağıtılmasını da istemişti.⁵⁹¹

Elhâc Yusuf b. Hıdır adlı kişi de Bursa yakınlarındaki Tepecik köyünde inşa ettirdiği hanı, gelip geçen yolculara ve burada kalanlara vakfettiğini bildirmişti.⁵⁹² Karaçelebizade Mehmed Efendi b. Hüsameddin de İnegöl'de bulunan mülk ormanını, daha önce babasının Aksu köyünde yaptırmış olduğu hanlara gelen yolcuların taamiye masrafları için vakıf ve tahsis etmişti.⁵⁹³

Yukarıdaki bölümde geçen örneklerden yola çıkıldığında, Osmanlı toplumunda vakıflar aracılığıyla yalnızca fakir ve muhtaçlara değil, öğretim kurumlarında eğitim yapan öğrencilere, dul ve yetimlere, ulema ve müderrislere, muallimlere, gelip geçen yolculara vb. gruplara çeşitli şekillerde sosyal yardımların yapıldığı görülür. Bu sosyal yardımlar, özellikle şehirde yaşayan insanların hayatını bir ölçüde kolaylaştırmış ve toplumun kaynaşmasında önemli katkı sağlamış olmalıdır.

⁵⁸⁹ Barkan ve Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri I*, giriş bölümü IX, s. 139-143.

⁵⁹⁰ Zaviyelerin zirai merkez olarak teşkilâtlanması ve tarımsal girişim alanları konusunda bkz. Barkan ve Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri I*, giriş bölümü IX, s. 140.

⁵⁹¹ Derviş İbrahim b. Mehmed vakfiyesi, VGMA., *Vakfiye Defteri*, Nu. 625/84/81.

⁵⁹² Elhâc Yusuf b. Hıdır vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 64/207 b.

⁵⁹³ Karaçelebizade Mehmed Efendi vakfiyesi, VGMA., *Vakfiye Deft.* Nu. 588/205181.

D. Bayındırlık ve Beledî Hizmet Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde, günümüzde belediyelerin yaptığı hemen tüm hizmetler, vakıflar yoluyla gerçekleştirilirdi. Şehirlere su temini, yol, çeşme, sebil, su yolu ve hamam gibi tesislerin yapım ve tamirat işleri vakıflarca yürütülürdü.⁵⁹⁴ Bundan başka şehir içi ve şehirlerarası ulaşım veya konaklamaya yarayan köprü, kale, ribat, kervansaray, han ile zaviye gibi yapılar da vakıflar eliyle tesis edilirdi. Sayılan yapıların bakım ve onarımları yine bu vakıf gelirlerinden sağlanırdı.⁵⁹⁵ Cami, mektep, medrese türü kurumlarda olduğu gibi sokakları aydınlatma, temizleme ve kaldırımları onarma işlerinin masraflarını da vakıflar karşılardı.⁵⁹⁶

Vakıflar bir taraftan şehirlerin kuruluşunu, mahalleleşmesini ve imarını sağlarken,⁵⁹⁷ diğer taraftan da burada yaşayanlar için gerekli tüm kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde etkin rol

⁵⁹⁴ Yediyıldız, “*Vakıf Müessesesinin...*”, s. 5-6; Beledî vakıflarla ilgili bir araştırma için bkz. Ernest Reuter, “Beledî Vakıfların Modern Şehir İdaresindeki Ehemmiyetleri”, Çeviren: Çoşkun Üçok, *İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 3, (3-4), İstanbul Nisan-Temmuz 1942, s. 329-343.

⁵⁹⁵ Yediyıldız, “*Vakıf*”, s. 171.

⁵⁹⁶ Yediyıldız, “*Vakıf Müessesesinin...*”, s. 6.

⁵⁹⁷ Bkz. Mustafa Cezar, “Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, (21-25 Eylül 1981), III, Ankara 1989, s. 1395-1415; Osman Nuri Ergin, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936; Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, İstanbul 1939; Tülay Reyhanlı, “Osmanlı Mimarisinde İmarat: Külliye Üzerine Notlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2, Ankara 1976, s. 121-131; Ö.Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *VD.*, II, Ankara 1942, s. 279-387; Ö.Lütfi Barkan, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu’nda İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2, 1962-1963, s. 239-296; Bahaeddin Yediyıldız, “Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi”, *Türk Kültürü*, 219, s. 262-291; Ferudun Akozan, “Türk Külliyesi” *VD.*, VIII, Ankara 1969, s. 303-309; Ziya Kazıcı, “Osmanlı Devleti’nde İmarat” *Osmanlı*, V, Ed: Güler Eren, Ankara 1999, s. 44-48; Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *VD.*, VII, İstanbul 1968, s. 53-75; Hilmi Ziya Ülken, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirliği”, *VD.*, IX, Ankara 1970, s. 13-37; Zekiye Yenen, *Vakıf Kurumu-İmarat Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1987; Walter B. Denny, “Tipik Yapılar ile Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi”, *Sanat Çevresi*, (94), İstanbul 1986, s. 48-49.

üstlenmişti. Vakıf kurucular, koydukları şartlarla, yaşam merkezi ve şehrin en küçük yapı birimi olan evler ile tüm kamu binalarının ve tesislerinin ihtiyaç halinde bakım ve onarımlarını sağlamıştı. Bu durum bazen şehirdeki fiziksel dokunun değişmesine neden olurken çoğu zaman şehirdeki yapıların varlık ve hizmetlerini sürdürmelerinde etkili olmuştu.

17. yüzyılda Bursa'da, bayındırlık ve belediye hizmetleri dâhilinde; ulaşım ve konaklama, su sağlanması ile bakım, tamir ve onarım işleri için birçok vakıftan gelir ayrılmıştı. Bu tür işlere pay ayıran vakıfların oranı %4.8'di.⁵⁹⁸ Özellikle bir vâkıf, bayındırlık ve beledî hizmet ağırlıklı vakıflar oluşturmuştu. Buna göre Müftü Abdülaziz Efendi, kurduğu vakıftan Bursa'da harap olmuş çeşme, köprü, su yolu, kaldırımların tamir ve meremmetine, bundan başka, yine Bursa'da harap olmuş ev, cami ve mescitlerin ihyasına ödenek ayırmıştı.⁵⁹⁹ Aynı kişi diğer bir vakfında da vakfettiği müsakkafat⁶⁰⁰ ve mezraaların mukataalarının ödenmesini, bunların tamir, ıslah ve termimini şart koştuktan sonra, Bursa'da yer alan sebil, çeşme, su yolu, kaldırım, köprü gibi kamuya hizmet eden tesislerin yapım ve onarımlarını istemişti.⁶⁰¹

1. Ulaşım ve Konaklama Hizmetleriyle İlgili Vakıflar

Osmanlı Devleti, ulaşım ve buna bağlı olarak haberleşme ve ticaret faaliyetlerinin sorunsuz olarak gerçekleşebilmesi için yolların ve köprülerin yapım ve onarımına önem vermiştir.

⁵⁹⁸ Bkz. Tablo 18: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları

⁵⁹⁹ Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/55 a- 56 a.

⁶⁰⁰ Müsakkafat; üstü örtülü, tavanlı ev, dükkân, ve bunun gibi gayrimenkuller hakkında kullanılan bir tabirdir. Hayır müesseselerinin idaresi için gereken geliri karşılamak üzere vakfedilmiş olan binalara da müsakkafat-ı mevkûfe denir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, II, s. 626.

⁶⁰¹ Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119 /60 a-62 a; VGMA; *Vakfiye Deft.* Nu. 619/77/41.

Osmanlı ülkesinde ulaşım ve konaklamada, kaldırım, yol, köprü, han, kervansaray, ribat, derbent, zaviye, imarethane gibi tesislerin önemi bilinmektedir. Ulaşımı sağlayan, yol, kaldırım ve köprülerin yapım ve onarımı özellikle kentlerde önem kazanmıştır. Zira bu tür ulaşım öğeleri hem sayı olarak hem de nitelik olarak şehirlerde daha geniş ve düzenlidir.⁶⁰² Bursa'da da ulaşım ve konaklama tesislerinin yapılması ve yaşatılması için çeşitli vakıflar kurulmuştur. Türlerine göre bakıldığında kaldırım için iki, köprü için iki, han için beş, ribat için bir vakıfta bunların imar ve tamirleri için şartlar yer almıştır.

Bursa'da iki vâkıf, ulaşımın sağlanması ve kolaylaştırılması amacıyla iki köprünün tamiri için vakıflarından gelir ayırmışlardır. Bunlardan Elhâc Şeyhi Ağa b. Mehmed, Boyacıkulu köprüsünün,⁶⁰³ Karaçelebizade Mehmed b. Hüsameddin ise Delice suyu⁶⁰⁴ üstündeki köprünün bakım ve tamirini üstlenmişlerdir.⁶⁰⁵

Vâkıf Fazlullah Efendi b. İsmail adlı bir kişi ise Medine'de muhtemelen savunma ve hacıların konaklaması için yaptırdığı

⁶⁰² Cengiz Orhonlu, "Meslekî Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, I, İstanbul 1972, s. 96.

⁶⁰³ Bursa'nın eski mahallelerinden birinin adı Boyacıyan mahallesidir. Boyacı Hayrettin adı ile anılan mahalle, belgelerde suk-ı Boyacıyan olarak da geçmektedir. Günümüzde Yeşil semtinde Boyacıkulluğu sokağı olup, mahallenin bu civarda olduğu düşünülmektedir. Raif Kaplanoğlu, *Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları)*, Bursa 2001, s. 49. Vâkıfın Sultan Mehmed Han mahallesinde yani Yeşil semtinde oturduğu dikkate alınırsa Boyacıkulluğu sokağı ve belgede geçen Boyacıkulu köprüsünün de şehir içinde aynı semtte olduğu söylenebilir.

⁶⁰⁴ Delice suyu, Uludağ pınarlarından akan çeşitli suların birleşmesiyle oluşan bir deredir. Bu su eskiden deli deli akıp yolu da kapatıp insanlara güçlük verdiğinden Delice Suyu denilmiştir. Bu su, Bursa'nın doğusunda Derekızık köyü önünden geçerek Hamamlıkızık köyü yanından akıp Bursa-Ankara yolunu aşarak Bursa Ovası'nda Nilüfer Çayı'yla birleşir. Kaplanoğlu, *Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları)*, s. 80.

⁶⁰⁵ Elhâc Şeyhi Ağa b. Mehmed vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, A 180/14 a-15 b; Karaçelebizade Mehmed Efendi b. Hüsameddin vakfiyesi, VGMA., *Vakfiye Def.* Nu. 588/207/102.

Sinaniye ribatının bakım ve onarım giderlerine yönelik vakfiyesine şart koydurmuştur.⁶⁰⁶

Şehirlerde ticaretin yürütülmesinde en önemli yapılar, kuruluşlar arasında hanlar ve bedestenler yer alıyordu.⁶⁰⁷ 17. yüzyıl ortalarında Bursa'da şehrin merkezini bedesten oluşturuyordu ve bunun çevresinde Uzunçarşı'nın kuzey ve güneyinde her birinde belirli malların satıldığı hanlar bulunmaktaydı.⁶⁰⁸ Bunlar genellikle başka bir hayrâta gelir getirmek üzere vâkıflar tarafından inşa ettirildiği gibi gerekli hallerde bakım ve onarımları da bağlı bulundukları vakıflar tarafından yürütülürdü. İlgili yüzyılda beş vakıfta, hanların tamir ve bakımları için finans ayrılmıştı.⁶⁰⁹

2. Su Tesisleri ve Hizmetleriyle İlgili Vakıflar

Osmanlılarda şehirlerin, hatta bazı köylerin su ihtiyacının karşılanması genellikle vakıflar tarafından gerçekleştirilirdi. Suyu, kaynağından yerleşme merkezlerine kadar ulaştırmak için su kemerleri veya su yolları yapılırdı. Diğer taraftan yerleşme birimlerine getirilen suyun herkesin kullanımına sunulabilmesi için vakıf kurucuları, şehirlerin veya köylerin muhtelif mahallelerine çeşmeler ve su kuyuları inşa ettirirlerdi.⁶¹⁰

⁶⁰⁶ Elhâc Fazlullah Efendi b. İsmail vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 186/11 b-12 a.

⁶⁰⁷ Hikmet Tongur, "Türk Şehirlerinde Bedestenler ve Hanlar", *Belediyeler Dergisi*, (58), Ankara 1940, s. 17-23; Ersoy Bozkurt, "İşlevleri Yönünden Osmanlı Şehir-İçi Hanları", *Kültür ve Sanat*, (26), Ankara 1995, s. 17-20.

⁶⁰⁸ Yediyıldız, ... *Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)*, s. 14.

⁶⁰⁹ Bkz. Elhâc Fazlullah Efendi b. İsmail vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 186/11 b-12 a; Elhâc Yusuf b. Hıdır vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 64/207 b; Müftü Abdülaziz Efendi b. Hüsameddin vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/55 a-56 b; aynı vâkıfın diğer vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 a-62 a; Karaçelebizade Mehmed Efendi b. Hüsameddin vakfiyesi, VGMA., *Vakfiye Def. Nu.* 588/207/1182.

⁶¹⁰ Yediyıldız, "*Vakıf Müessesesinin...*", s. 5-6. Su vakıfları hakkında bkz. Hasan Güneri, "*Vakıf Suları ve Su Vakıfları*", *VD.*, IX, Ankara 1971, s. 67-79.

“Sadakanın en faziletlisi su teminidir.” düşüncesini (hadis) benimseyen Türk toplumu, kır veya şehir her tarafı su hayrâtı ile donatmıştır.⁶¹¹ Fetihden sonra Bursa, her tarafında oluşturulan çeşme ve hamamlarla tam bir su şehri konumuna yükselmiştir. Bursa’nın en önemli su kaynakları Gökdere ve Pınarbaşı sularıdır. Bursa’nın birçok mahallesi Gökdere’den su almaktadır. Gökdere, şehrin su ihtiyacının önemli bir kısmını karşıladığından, Bursa’da vakıfların büyük bir bölümü, kendi yapılarına veya mahallelerine gelen bu suyun aktığı kanalların tamiri için gelirlerinden pay ayırmışlardır.⁶¹²

Pınarbaşı suyu ise Bursa hisarının ve şehrin yarısından fazlasının su ihtiyacını karşılamaktaydı. Pınarbaşı semtinde Pınarbaşı Camii kiblesi tarafındaki bir kaynaktan çıkan bu su, şehrin değişik mahallelerine inen kollara ayrılmaktaydı.⁶¹³

Osmanlılar döneminde Bursa’nın sıcak ve soğuk su kaynaklarından yararlanılarak çok sayıda çeşme, su kanalı, değirmen ve hamam yaptırılmıştır. Şehrin temiz tutulması, belirtilen yapılar için gerekli olan suyun sağlanması ve alt yapının oluşturulması etkin beledî faaliyetlerle gerçekleştirilmiştir. Bursa sularının halkın değişik ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kullanılması, kurulan alt yapı ve bu tesislerin devamlı olarak bakım ve kontrolünü sağlamakla mümkün olmuştur. Bu işin yürütülmesinde mahalle halkının veya bazı kişilerin kurduğu vakıfların büyük rolü görülmüştür.⁶¹⁴

⁶¹¹ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 253.

⁶¹² Cafer Çiftçi, “Bursa Su Yollarının Bakımında Vakıfların Rolü”, *Bursa Araştırmaları*, (7), Bursa 2004, s. 33. Geniş bilgi için bkz. Cafer Çiftçi, “Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, (3), Bursa 2002, s. 57-74.

⁶¹³ Çiftçi, “Bursa Su Yollarının...”, s. 34.

⁶¹⁴ Çiftçi, “Bursa Su Yollarının...”, s. 34.

Su yollarının bakımı ve onarımı için oluşturulan vakıfların harcamaları başlıca iki kalemden meydana gelmekteydi. Bunlardan birincisi, bakım ve onarım için gerekli malzemenin alınmasına yönelik harcamalar, ikincisi ise; tamir ve bakımı yapacak çeşmeci veya su yolcu gibi personelin ücretlerinin ödenmesine yönelik harcamalardı.⁶¹⁵

17. yüzyılda Bursa'da sebil,⁶¹⁶ şadırvan,⁶¹⁷ hamam⁶¹⁸ gibi su tesisleri için 5, çeşmeler ile su yollarının tamir, bakım ve onarımı için ise 19 vakıf oluşturulmuştu.⁶¹⁹ Bu vakıflarda yer alan şartlardan bazıları şöyleydi:

Tablo 23: Çeşme ve Su Yollarının Tamir ve Bakımına Yönelik Şartlar
Ulucami çeşmesi su yolları mecraası tamirine ⁶²⁰
İbni Kaygan Camii kenif su yolları tamirine ⁶²¹
Ali Paşa mahallesinde vâkıfın oturduğu evin su yollarına ⁶²²
Sultan Mehmed Han evkafının pınar başı suyunun tamir ve termimine ⁶²³
Hamza Bey mahallesinde oturduğu evde akan çeşmelerin su yollarının tamir ve bakımına ⁶²⁴
Sultan Gazi Hüdavendigâr'ın yaptırdığı Gökdere su arkının tamir ve bakımına ⁶²⁵
Gökdere suyundan künk yaptırıp evine getirdiği çeşmenin su yollarının bakım ve tamirine ⁶²⁶
Vâkıfın oturduğu Hacı İlyas mahallesinin su yolu tamirine ⁶²⁷
Vâkıfın yaptırdığı çeşme ve su yollarının bakım ve tamirine ⁶²⁸
Pınarbaşı ve Daye Hatun mahallelerindeki çeşmelerin su yollarının mecralarının bakımına ⁶²⁹
Vâkıfın Tefsirhan mahallesinde oturduğu ve vakfettiği evde akan çeşmelerin su yollarına bakan görevliye, su yollarının tamirine ⁶³⁰

⁶¹⁵ Çiftçi, "Bursa Su Yollarının...", s. 35.

⁶¹⁶ Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 a/62 a.

⁶¹⁷ Ulucami önündeki şadırvan. Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/65 ab; VGMA., *Vakfiye Def.* Nu. 2163/60/45.

⁶¹⁸ Mevlanâ İbrahim Efendi b. Avnullah vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 50-1 ab; Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/55 a-56 a.

⁶¹⁹ Bkz. Tablo: Hizmet Amaçlarına Göre Bursa Vakıfları.

⁶²⁰ Tura Hasan b. Abdullah vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 44/1 a.

⁶²¹ Elhâc Sefer b. Musa vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 42/123 a.

⁶²² Elhâc Abdullah Çelebi b. Ali vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 50/84 a.

⁶²³ Saliha bnt. Abdullah vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 45/35 b.

⁶²⁴ Kerime Hatun bnt. Kurt vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 51/40 a.

⁶²⁵ Elhâc Mehmed b. Mehmed vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 42/28 a.

⁶²⁶ Elhâc Abdülkadir b. Mehmed vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 114/27 b.

⁶²⁷ Ayşe bnt. İsa Dede vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 151/11 b.

⁶²⁸ Elhâc Şeyhi Ağa b. Mehmed vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 142/4 ab.

⁶²⁹ Elhâc Ali Beşe vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 112/81 a.

⁶³⁰ Elhâc Abdurrahman b. Bayram vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 60/15 ab.

Müftü Abdülaziz Efendi'nin Bursa'ya getirdiği su yollarının bakımına ⁶³¹
Çırapazarı ve Kerpiççioğlu mahallesinde akan suların mecralarına bakacak iki su yolcuya ⁶³²
Muhtelif mahallelerin su yollarının tamiri ve görevlilerine ⁶³³
Sebil, su yolu, kaldırım, köprü, çeşme vb. hayrâtın tamirine ve yapımına ⁶³⁴
Sinan Bey vakfından Kiremitçizade hanı önündeki çeşmenin tamirine ⁶³⁵
Bursa'daki harap olmuş çeşme, köprü, su yolu, kaldırım tamir ve meremmetine ⁶³⁶
Doğan Bey mahallesi çeşme mühimmatına ⁶³⁷
Kastamonu'da çeşme yapımına ⁶³⁸

Yukarıdaki tabloda yer alan şartlardan anlaşıldığına göre bazı vâkıflar kendi evlerinde, bazıları ise mahallelerinde akan çeşme ve su yollarının onarımına gelir sağlamışlardır. Daha önce kurulan bazı büyük su tesisleri de vakıflarca desteklenmiştir. Bir kısım mahallelerin çeşme mühimmatı yine vakıflarca temin edilmiştir. Temizlik açısından düşünüldüğünde camilerin tuvaletlerinin çeşme ve su yolları da vakıflar tarafından onarılmış, bakımı yapılmıştır. Vakıf kuranlar, gelir durumlarıyla orantılı olarak bir veya birden çok su tesisinin, ya da birden fazla mahalle su şebekesinin bakımına vakıflarından pay ayırmışlardır. Bayındırlık ve belediyecilik alanında öne çıkan suyla ilgili diğer bir vakıf türü de mahalle veya yer belirtmeden, tamir ve bakıma ihtiyacı olan herhangi bir su tesisinin onarımına imkân sağlamaktadır. Tüm bunlar düşünüldüğünde şehre su temini ile bu suyun mahallelere, kullanıcılara hangi yöntemlerle nasıl ulaştırıldığı daha iyi anlaşılmaktadır. Özetle söylemek gerekirse vakıflar, insanların en önemli ihtiyaçlarından biri olan suyun temini ile su şebekelerinin yapım ve onarımını üstlenerek ilgili

⁶³¹ Esseyid Veli Çelebi b. Ali vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 107/59 b-60 a.

⁶³² Elhâc Mehmed b. Cafer vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 152/72 a-74 b.

⁶³³ Müderris Ali Efendi b. İbrahim Vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 93/90 a-91 b.

⁶³⁴ Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 a-62 a.

⁶³⁵ Memi b. Ebubekir vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 59/58 a-59 b.

⁶³⁶ Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/55 a-56 a.

⁶³⁷ Perviz b. Abdullah vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 135/67 ab.

⁶³⁸ Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 55 a-56 a.

dönemde belediyeçiliğin en önemli hizmetlerinden birini yürütmüşlerdir.

İncelenen dönemde su vakıfları ile ilgili olarak Müftü Abdülaziz Efendi'nin muhtelif yerlerde ve cami yanlarında yaptırdığı çeşmeler için Uludağ'dan Ayı Alanı mevkiinden getirdiği tatlı su vakfı önem arz etmektedir.⁶³⁹ Vâkıf, Müftü Suyu adıyla anılan suyu Namazgah üzerinden Bursa'ya getirmiş,⁶⁴⁰ vakfiyesinden tespit edilebildiği kadarıyla şehirde farklı mahallerde 48 adet çeşme yaptırmış, iki hamama da su sağlamıştır.⁶⁴¹ Müftü Abdülaziz Efendi bu vakfiyle Bursa'ya su temin ettiği, şehrin su şebekesi alt yapısını kurduğu gibi tüm bu su tesislerinin bakım ve onarımını da üstlenmiştir.

⁶³⁹ Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/65 ab. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Mümtaz Şükrü Eğilmez, "Eski Bursa: Müftü Suyu", *Uludağ*, (22), Bursa 1939, s. 57-61; Orhan Fuad Köprülü, "Şeyhülislam Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi ve Müftü Suyu", *Belleten*, 11, (41), Ankara 1947, s. 136-142.

⁶⁴⁰ Çiftçi, "*Bursa Su Yollarının...*", s. 35.

⁶⁴¹ Vâkıfın vakfiyesinde yaptırdığını belirttiği, buralara su getirttiği çeşme yerleri ve adları şunlardır: "İshakşah mahallesinde kendi evi çeşmesi, aynı mahalle köşesindeki çeşme, aynı mahallede bahçe yakınında burmalı çeşme, aynı mahallede evi civarındaki hamam yakınında çeşme, ahır kapısı yakınındaki küçük çeşme, Toprakbaşı denen yerde burmalı çeşme, Tatarlar mevkiindeki çeşme, Çıkrıkçıoğlu mahallesindeki çeşme, Sultan Medresesi önündeki çeşme, Sultan Camii altındaki çeşme, Sultan Mehmed Han mahallesinde yokuş dibindeki çeşme, Kazzazoğlu Mescidi kapısındaki çeşme, Maksem çeşmesi, Hacı Hasan Efendi Camii yakınındaki çeşme, Eşrefiler Tekkesi önündeki çeşme, Tatar çarşısındaki çeşme, Pınarhane önündeki çeşme, Selimzade Camii duvarındaki iki çeşme, Çukur mahalledeki hazneli çeşme, Çay'da büyük caddede çeşme, Birader Efendi Camii duvarındaki çeşme, Selçuk Hatun mahallesindeki çeşme, Hoca Tayyib mahallesinde çeşme, Sarı Abdullah mahallesindeki çeşme, Şeyh Küşteri mahallesi Boyacılar içinde çeşme, Ulucami önünde yirmi burmalı çeşme, Şengül Hamamı, Kaş çeşmesi, Mudanya Hanı yakınında Pazarcı Hanı bitişiğindeki çeşme, Dikenzi Mescidi yakınındaki çeşme, Çatalfırın yakınındaki çeşme, Selçuk Hatun mahallesi Kaygan Camii Çeşmesi ve Dülgerler Hamamı'na, At Pazarı yolunda Bedreddin Mescidi çeşmesi, Emir Hamamı önü çeşmesi, At Pazarı Mescidi çeşmesi, Kaygan Camii yakınında çeşme, Yoğurt Hanı önündeki çeşme, Ebu İshak Camii önündeki çeşme, Deveciler mezarlığı önündeki çeşme, Kız Yakub mahallesi sokağı ağzındaki çeşme, Timurtaş Camii haziresindeki çeşme, Deveciler makseminde Abdal Mehmet türbesi civarındaki çeşme, Başçı İbrahim Camii önündeki çeşme, Hızır Yunus Dede mezarı bitişiğindeki çeşme, Hoca Yunus mahallesindeki çeşme, Daye Hatun Camii kapısı ayağındaki çeşme, Simitçi Mescidi'ne bitişik çeşme, Kiremitçi Hamamı önündeki çeşme, Suzan mahallesindeki çeşme, Kiremitçi Hanı önündeki çeşme. Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/65 ab; VGMA., *Vakfiye Def.* Nu. 2163/60/45.

3. Bakım, Onarım ve İslah İşlerine Yönelik Vakıflar

Vakfiyelerde, hayrât kurumlarının, buralara gelir getirmek üzere yapılan/vakfedilen her türlü akârın, sivil veya vakıf evlerin bakım ve tamirleriyle ilgili zengin kayıtlar mevcuttur. Öyle ki yangın vb. gibi birçok nedenden dolayı, yıkılan, yanan, zarar gören bu tür yapıları tekrar ayağa kaldırma işi yine vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Vakıf anlayışında ve hukukunda, “vakfın sürekliliği”, “insanlara sürekli hizmet sunması” ilkesi gereği, vakıf hayrâtın ve bunlara gelir temin edici her türlü akârın sonsuza dek yaşatılması amaçlanmıştır. Bunu dikkate alan vakıf kurucular, vakıflarının kısa sürede sönüp yok olmaması için vakfiyelerine çeşitli şartlar ilave etmişler, gelir kaynakları ayırmışlardır.

17. yüzyıl Bursa vakfiyelerinde, ev, dükkan, bahçe, vb. hayrât ve akârın ıslah, bakım ve onarımları için toplam 66 şart yer almıştır. Bu sayının oranı tüm hizmet alanları içerisinde %3.1’dir.⁶⁴² Bayındırlık ve belediye hizmetleri arasında su tesisleri ile ulaşım ve konaklama hizmetlerine göre en fazla vakıf şartı oranına bu alan sahiptir.⁶⁴³ 811 vakıf düşünüldüğünde bu vakıfların kurulma oranı %8.1’dir.

Ev vakfedenler, evlerinin tamir ve meremmetini,⁶⁴⁴ bağ, bahçe vakfedenler, bu yerlerin ıslahını,⁶⁴⁵ dükkan⁶⁴⁶ vb.

⁶⁴² Bkz. Tablo 18: Hizmet Alanlarına Göre Bursa Vakıfları.

⁶⁴³ Başka bir hizmet alanında incelendiği için çeşme ve su yollarının bakım ve onarım sayıları bu alana dahil edilmemiştir.

⁶⁴⁴ 37 vâkıf, vakfettiği evlerinin gerektiği zamanlarda tamir edilmesini şart koşturmuştur. Bu konuyu içeren örnek vakfiyeler için bkz. Ümmi Hatun bnt. Mehmed vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicilleri*, B 34/34 a; Elhâc Mehmed b. Abdullah vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 39/74 ab.

⁶⁴⁵ Bu konuda şart içeren örnek vakfiye için bkz. Derviş Ali b. Esseyid Mehmed vakfiyesi, VGMA., *Vakfiye Defter*. Nu. 734/37/12. Vâkıf, vakfettiği bağ ve arazisinin mukataasının ödenmesini ayrıca bu yerlerin bakım ve ıslahının yapılmasını şart koşturmuştur.

⁶⁴⁶ Örnek vakfiyeler için bkz. Esseyid Abdurrahman Çelebi b. Mustafa vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 61/74 a; Elhâc Hasan b. Hüseyin vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 88/153 a; Elhâc Yusuf b. Hızır vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/43

vakfedenler de ihtiyaç halinde buraların öncelikli olarak tamir edilmesini, vakıf şartlarında belirtmişlerdir.

Bahçelerin ıslahı ile ilgili şart bildiren vakıf kurucular, bazen bu işin nasıl yapılacağını da açıklamışlardır. Örneğin Osman Çavuş adlı vâkıf, Bursa bitişiğinde Merayeri mevkiinde vakfettiği bahçeye her yıl yirmi ağaç dikilmesini ve masraflarının vakıf tarafından karşılanmasını isterken⁶⁴⁷ Elhâc Mustafa b. İbrahim adındaki kişi de Kanlıca köyü yakınlarında vakfettiği bahçenin ıslahı için buraya her sene yirmi ağaç dikilmesini şart koşturmuştur.⁶⁴⁸

Kimi vâkıflar, bir ad belirtmeden “tüm akârların tamirine”⁶⁴⁹ ve “musakkafat ve mezraların mukataalarına, tamir ve termimine”⁶⁵⁰ gibi genel ifadelerle ıslah, tamir şartlarını belirtmişlerdir.

Örneklerde görüldüğü üzere vakıflar, şehir içindeki birçok yapının tamir, bakım ve yeniden ihyasını sağlarken, aynı zamanda bayındırlık alanında çalışmışlar, şehrin imarına katkıda bulunarak bu alanda belediyecilik hizmeti vermişlerdir. Şeriye sicillerinde, şehirlerde vakıflara ait birçok hayrât ve akarın tamiri için keşif hüccetiyle tamir kayıtları yer almaktadır. Bu belgeler, yapılan tamirlerin mahiyeti, ne kadara mâl olduğu ve hangi vakıf tarafından gerçekleştirildiği hakkında zengin bilgiler ihtiva etmektedir.

b; Karaçelebizade Mehmed b. Hüsameddin vakfiyesi, VGMA., *Vakfiye Defter*. Nu. 588/205/181.

⁶⁴⁷ Osman Çavuş b. İvaz vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 33/80 a.

⁶⁴⁸ Elhâc Mustafa b. İbrahim vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, A 160/108 b.

⁶⁴⁹ Aişe Hatun bnt. Perviz vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 23/81 a.

⁶⁵⁰ Müftü Abdülaziz Efendi vakfiyesi, *Bursa Şeriye Sicili*, B 119/60 a-62 a.

Yapılan bir araştırmada 17. yüzyılda Bursa'da cami, mescit, muallimhane, medrese, köprü, han, hamam gibi yapılara ait otuz bir adet tamir kaydı belgelenmiştir.⁶⁵¹

Yukarıda sayılan tüm bayındırlık ve belediye hizmetlerine yönelik vakıflara rağmen, 17. yüzyılda, vakıfların bozulması, gelirlerinin azalması, iyi yönetilememesi, yöneticilerin vakıf para ve mallarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları gibi nedenlerle birçok yapı ya harap olmuş, ya yıkılmış ya da kullanılamaz duruma gelmiştir. Bursa'da yaşanan büyük yangınlar da vakıf yapılara zarar vermeye devam etmiş, geliri az olan vakıfların çoğu, yanan akarlarını yeniden inşa ettirememişlerdir. Bu gibi durumlarda zarar gören bu vakıf yerleri, el değiştirerek yeniden inşa ve ıslah etmek şartıyla büyük, zengin vakıfların eline geçmiştir. Böylece zarar görüp kendi vakfından tamir ettirilemediğinden hizmet yerine getiremeyen yapılar, büyük vakıflar elinde ve himayesinde vakıf olarak varlığını ve hizmetini sürdürme şansı elde etmişlerdir.

⁶⁵¹ Zeynep Dörtop, *Bursa'nın Kent Dokusu Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (17. Yüzyıl)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2001, s. 108-112.

SONUÇ

Bu çalışmada; 17. yüzyılda Bursa'daki vakıf kurucuları, görev ve statüleri, kurdukları vakıflar ve özellikleri, vakıfların gelir kaynakları, vakıf gelirlerinin menkul veya gayrimenkul mülklere dağılımı ve bu akarların özellikleri, vakıfların şehrin imar ve iskânına katkıları, ticari, ekonomik hayattaki rolleri ile sosyal ve kültürel hayata etkileri değişik açılardan araştırılıp değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla elde edilen sonuçlar ana hatlarıyla şunlardır:

Öncelikle bu çalışma, vakıf ve şehir tarihi araştırmalarında şeriye sicillerinin sayıca ve içerik bakımından çok zengin belgeler ihtiva ettiği gerçeğini pekiştirmiştir. Zira bu araştırmanın temelini oluşturan vakfiyelere -893 adetle- en fazla Bursa Şeriye sicillerinde rastlanmıştır. Bunun yanında sicillerde vakfiyeler haricinde vakıflarla ilgili pek çok belge türü de bulunmaktadır.

Vakfiyeler, vakıf kurumlarının hukukî kuruluş belgesi olmalarının yanında, sosyal, kültürel ve ekonomik pek çok veri türü daha içermektedirler. Bu özelliklerinden dolayı vakfiyeler ve vakıflarla ilgili belge çeşitleri, sadece vakıf kurumlarına ait bilgiler ihtivâ etmekle kalmaz, çoğu zaman, dönemin ekonomik ve toplumsal şartlarını, toplumun dinî inanç ve hayır işlerini, gelenek ve göreneklerini, eğitime bakış açılarını, mesken tiplerini, imar ve yapılaşma hareketlerini açıklayıcı bilgiler de yansıtırlar. Belirtilen açılar göz önünde bulundurulduğunda vakfiyeler yalnızca tarih biliminin değil mimarlık tarihinin, istatistik ve ekonomi çalışmalarının, coğrafyanın, sosyolojinin ve antropolojinin de kaynakları arasında yer almalıdır.

Araştırmanın, özgün ve güçlü yanlarından biri, 17. yüzyıl Bursa vakıflarının kaynaklarının (vakfiyelerin), ilk defa bu

çalışma ile gün yüzüne çıkarılması olmuştur. Çalışmada kullanılan vakfiyelerin künyeleri, tezin sonunda ek bir liste ile açık olarak verilmiştir. Bu künye listesinin, Bursa müesseseleri ve vakıfları konusunda çalışacak başka araştırmacılara kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür.

Vakfiyelerde “Türk hayrat sistemi”⁶⁵² içerisinde Bursa’da vâkıflar tarafından değişik tür, nitelik ve sayıda vakıflar kurulduğu görülmüştür. Bu vakıflar sayesinde şehirde beledî, sosyal, kültürel alanlara, din ve eğitim kurumlarına ait birçok hizmet sürdürülmüştür. Bunlardan mescit, cami, tekke giderlerini karşılamaya yönelik olarak dinî hizmetlerle ilgili kurulanlar 17. yüzyıl Bursa’sında ön plâna çıkmıştır. Göze çarpan diğer önemli bir husus da bir mahallenin ortak giderlerini karşılamak için kurulmuş avarız vakıflarının çokluğudur. Bursa’da vâkıflar gerek kendi mahallelerindeki, gerekse başka mahallelerdeki fakirler adına avarız vakıfları kurmuşlar ve ortak ihtiyaçların karşılanmasına önem vermişlerdir. Şehirde yaşayan fakir ve muhtaç kimseler, yalnızca avarız vakıflarından değil, vâkıfların oluşturduğu yeme-içme, barınma, maddi destek sağlama, eğitim desteği verme şartlarını içeren değişik türdeki vakıflardan da yararlanmışlardır. Mahalle fakirlerine yemek pişirilip dağıtılması ile fakir öğrencilere elbise alınması bu tür yardım ve destek vakıflarına örnektir.

Bursa’da, ilgili dönemde vakıf kuranların çoğunluğunu, başta “saray mensubu” kadınlar olmak üzere devlet görevlilerinin de içinde yer aldığı, askerî sınıf oluşturmuştur. Halktan esnaf, tüccar ve mesleği belirlenemeyen kişiler de, şehirde vakıflar kurmuşlardır. Bu bilgilere göre Bursa’da kentin ve toplumun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasında; örneğin şehre su temin edilip çeşmelerle donatılmasında, kaldırım, yol, köprü yapımında,

⁶⁵² Yediyıldız, “Türk Hayrat Sistemi...” s. 17-33.

ev ve dükkân gibi yapıların tamir edilip bahçelerin ıslah edilmesinde, şehirde, yönetici gruptan reayaya, erkeklerden kadınlara tüm grupların ortak ve bilinçli bir çalışması olmuştur. Şehir halkı vakıf kurmak yoluyla şehrin sosyal ve kültürel yaşantısına, imarına katkıda bulunmuşlardır. Öyle ki 17. yüzyılda hemen hemen Bursa mahallelerinin tümünde bir veya birden fazla vakıf kurulmuştur. Halkın mahallelerine ve burada yer alan kurumlara ilgisi, şehrin canlı bir organizma gibi yaşamasında etkili olmuştur.

Sur içerisinde sıkışıp kalan şehir, fetihten sonra 17. yüzyıla değin kurulan vakıflarla hem bir Türk-İslam şehri özelliği kazanmış, hem de sur dışına taşarak ovaya doğru hızla yayılmıştı. Vakıf imaret siteleri ve vakıf-ferdî yapılarla donatılan Bursa şehrinin fizikî çehresi kısa sürede değişmiş, sur dışında yeni kültürel özelliklere sahip merkezî bir şehir kurulmuş ve gelişmişti. Şehirde dinsel yapıların yanında çok sayıda ticari yapının da yer alması, Bursa'yı kısa bir sürede önemli bir ticaret merkezi konumuna yükseltmişti. Bursa Osmanlı Devleti'nin başkenti olması ve burada vakıflar eliyle, gelenlere sunulan imkânlar sayesinde Horasan erenlerinin yerleşme merkezi olmuştu. Bu sebeple bu şehir aynı zamanda birçok tasavvuf ekolünün, tekke ve zaviyenin de faaliyet alanı haline gelmişti. Zira 17. yüzyılda da Bursa'daki tekke, zaviye, dergah gibi tasavvuf kurumlarına önemli tahsisat ayrılmıştır. Örneğin Bursa şehrinin kültürel yapısını etkileyen en önemli kurumlar arasında yer alan tekke ve zaviyelerin çeşitli ihtiyaçları için birçok vakıf kurulmuş, buralarda yaşayanlara gelirler ya da gayrimenkullerin tasarruf hakları bırakılmıştır.

Vakıf sahiplerinin, dinî kurum ve hizmetlerle ilgili vakıfları, (cami, tekke, tilavet, dua vakıfları, vb), öncelikle vâkıfların, ilgili dönemde ve şehirde yaşayan, geçerli olan inanç kültürü

hakkında önemli ipuçları vermiştir. Vakfiyelerdeki şartlardan birçoğunun dinî kurum ve hizmetlerle ilgili olması bunun en somut göstergesidir.

Şehir halkının ekonomik ve sosyal durumunun, hem vakıfların sağladığı çeşitli hizmet imkânlarından, hem de buralardan temin edilen gelirlerle olumlu yönde etkilendiği söylenebilir. Şöyle ki, Bursa vakıflarında görev yapan veya vakfiyelerdeki bazı şartlarla kendilerine gelir bırakılan birçok vakıf mürtezikasî ya geçimlerinin tamamını vakıflardan temin etmiş ya da ek gelir yeri olarak vakıf kurumlarından yararlanmıştır. Sonuç olarak incelenen dönemde, din kurumları ile yaygın ve örgün eğitim kurumlarında görev yapan kişilerin maaşları, vakıflarca karşılanmıştır. Bunun yanında Bursa'daki vakıf kuruculardan birçoğu, aile üyelerinin, akrabalarının veya azatlı kölelerinin sosyal güvenliklerini hedeflemişler bu amaçla hayrât vakıflarının yanında ailevî vakıflar da tesis ederek onları da maddî anlamda vakıf imkânlarından yararlandırmışlardır. Bu anlamda belgelerde en çok karşılaşılan ailevî vakıf türü, bir vâkıfın oturduğu mülk evini, eşine, evladına ve onların nesline şart koşarak onların oturmalarını temin etmek biçimindeydi.

Şehirde kurulan vakıflardan mahalle ahalisi, fakirler, köleler, azatlılar, gelip geçenler, mektep ve medrese öğrencileri, yolcu ve tüccarlar yararlanmıştır. Böylece şehirdeki vakıflar, insanlar arasında ekonomik, kültürel ve sosyal farkları en aza indirmede aracı ve yardımcı olmuştur.

Vakıf kurucular, çeşitli amaçlarla tesis ettikleri vakıflarına gelir kaynağı sağlamak için şehirde ev, oda, dükkân, han, hamam, bedesten, vb. gibi alanlarda yatırım yapmışlar onların bu faaliyetleri bir yandan şehrin imarına katkıda bulunduğu gibi diğer yandan da şehrin ticarî imkânlarını ve canlılığını artırmıştır. Diğer taraftan şehirde kurulan birçok vakıf ise

gelirlerini şehir çevresinde bulunan tarım arazi ve işletmelerinden, değirmenlerden, bağ ve bahçelerden sağlamıştır. Belgelerin yansıttığına göre hem vâkıflar, hem şehir hem de vakıf kurumları şehir çevresiyle yakından ilgilidir.

Günümüzdeki devlet anlayışına göre kamu hizmeti sayılan ve devletin/belediyelerin yapmakla mükellef olduğu beledî ve sosyal hizmetler ile sosyal güvenliği sağlama yolundaki çalışmaların çoğu Bursa'da vakıflarca yerine getirilmiştir. Bu çalışmalar arasında, kaldırım ve köprü yapımı, çeşme ve su yollarının inşası, bakım ve onarımı ile tüm kamu-vakıf kurumlarının tamiri Bursa vakfiyelerinde öne çıkan şartlardandır. Denilebilir ki Bursa'da yaşanan deprem ve yangınlardan sonra birçok tarihî-vakıf eserin günümüze ulaşmasında, tamir, bakım ve onarım şartları içeren vakıfların etkisi olmuştur.

17. yüzyıl Bursa vakıflarının 15. yüzyıl vakıflarından farklı özelliklerde kurulduğu görülmüştür. 15. yüzyılda vakıflar; şehrin yeni gelişmesinden dolayı, cami, mektep, medrese, hastane veya bunların tümünü kapsayan külliye inşaatı etme biçiminde yoğunlaşırken 17. yüzyıl vâkıfları, gerek ekonomik şartların zorluğu, toplumsal olayların ve karışıklıkların fazlalığı gibi nedenlerle yeni yapılar kurma yoluna gitmemişlerdir. Bunun yerine daha önce şehirde inşaat ettirilmiş olan külliye veya diğer vakıflara kaynak ve gelir sağlama türünde vakıflar kurmuşlardır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Bursa Şeriye Sicilleri: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*

A Serisi: Defter Nu:152, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 180, 187, 188, 201, 206, 208.

B Serisi: 8, 9, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 80, 83, 87, 88, 90, 94, 96, 97, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 185, 186, 187, 204, 210, 283, 285, 286

C Serisi: 2, 3.

Maliyeden Müdevver Serisi

MM. **1015** Tarihli İcmal Evkâf Defteri, Nu. 617.

MM. **987-1018** Tarihli Evkâf Defteri, Nu. 4664.

MM. **1001** Tarihli Evkâf Defteri, Nu. 626.

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530).Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları. Ankara 1993.

Vakfiye Defterleri: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi (VGMA)*

Defter Nu: 594, 734, 625, 608, 610, 619, 588, 591.

Bursa Vilayeti Siyakat Defteri Fihristi, Nu: 2245.

Bursa ve Civarında Bulunan Vakıflara Ait Vakfiyeler Defteri, Nu: 2163.

Bursa Mahalli Müzesine Devredilmiş Olan Mülga Mahkeme-i Şeriye Sicil Defterlerinde Kayıtlı Vakıf Vesikalarının Listesi, Defter Nu:1764.

KİTAP, MAKALE VE TEZLER

ABAY, Ali Rıza, “Bir Sosyal Politika Olarak Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri”, **Sivil Toplum**, 2, (6-7), İstanbul 2004, s. 77-92.

ABDÜLLATİF HARPUTÎ, **Abdüllatif Tercümesi (Tam Metin)**, Tercüme: Alirıza Kaşeli. İstanbul ty.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi II (1453-1559)**. İstanbul 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**. Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996.

Şeriye Sicilleri I.Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

AKOZAN, Ferudun, “Türk Külliyyeleri” **VD.** VIII, Ankara 1969, s. 303-309.

AKŞİN, Sina, (Yay. Yön), **Türkiye Tarihi**, II. İstanbul 1997.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)**. İstanbul 1993

ALKAN, Mustafa, **Adana’nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi-TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma-** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi. Ankara 2004.

“Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi”, **VD.** XXX. Ankara 2007.

AMASYALI, Hüseyin Hüsameddin. “Orhan Bey’in Vakfiyesi”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, XVI, (17). 1926, s. 284-301.

ASLAN, Nasi. “Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler”, **Dini Araştırmalar**, I, (2). Ankara 1998.

ASLANAPA, Oktay, **Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri**. İstanbul 1949.

ARSLANTÜRK, Zeki. **Naîmâ’ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı**. İstanbul 1997.

AŞIKPAŞAZADE, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**. Hazırlayan: Nihal Atsız. Ankara 1985.

ATEŞ, İbrahim, “Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar” **VD.** XV, Ankara 1982, s. 55-89.

1988 “Vakıf ve Vatan Savunması”, **VD.**, XX, Ankara, s. 169-182.

- AYKUT, Şaban, **Büyük Bursa Tarihi Antolojisi**. Bursa 1999.
- AYVERDİ, Samiha, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**. İstanbul 1975.
- AYVERDİ, E.Hakkı, **İstanbul Mimari Çağının Menşei, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I**. İstanbul 1966.
- AYVERDİ, E.Hakkı, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", **VD**, VIII, Ankara 1969, s. 37-47.
- AYVERDİ, E.Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri II**. İstanbul 1972.
- AYVERDİ, E.Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III-IV**. İstanbul 1974.
- AYVERDİ, E.Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri V**. İstanbul 1983.
- BARKAN, Ö.Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, I, (1). İstanbul 1940-1941, s. 20-59, 2, (2), s. 214-247.
- "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **VD**. II Ankara, 1942, s. 279-387.
- "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Konular", **Tarih Vesikaları**, 2, (7). Ankara 1942, s. 15-40.
- "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi", **THTD**, I, Ankara 1944.
- "H. 933-934-M- 1527-1528 Mali Yılana Ait Bir Bütçe Örneği", **İFM**, XV, İstanbul 1954.
- "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İFM**, XXIII/1-2, İstanbul 1962-1963, s. 239-296.
- "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler Makaleler II**. İstanbul 2000.
- BARKAN, Ö. Lütfi, Enver MERİÇLİ, Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I. Ankara 1988.
- BAŞOL, Samettin, **Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları**. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.

“Bursa Şehrinin Gelişmesinde XV. Yüzyıl Vakıflarının Rolü”, **Bursa Defteri**, 13. Bursa 2003, s. 82-112.

BAYKAL, Kazım, **Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu’nun 1960 Yılı Çalışmaları**. Bursa 1961.

Bursa ve Anıtları. Bursa 1993.

BAYYİĞİT, Mehmet, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (11), Konya 2001, s. 59-66.

BELGESAY, M.Reşid, “Vakıf”, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, X, İstanbul 1954.

BERKİ, Ali Himmet, “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, **VD. 5**. Ankara 1962, s. 127-129.

Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tabirler. Ankara 1966.

BİLGE, Mustafa, **İlk Osmanlı Medreseleri**. İstanbul 1972.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu**, I-IV, İstanbul 1966.

BOZKURT, Ersoy, “İşlevleri Yönünden Osmanlı Şehir-İçi Hanları”, **Kültür ve Sanat**, (26), Ankara 1995, s. 17-20.

Bursa’da Mevcut Vakfiyeler Fihristi. Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü.

CANTAY, Gönül, “Bursa’da Osmanlıların İlk Tıp Kuruluşu”, **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, III, 26, (Özel sayı-2), Ankara 1996.

CEZAR, Mustafa, “Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi”, **IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)**, III Ankara 1998, s. 1395-1415.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, **VD. IX**. Ankara 1971.

“Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye”, **VD. XII**, (Ankara 1978, s. 9-15.

ÇELEBİ, İlyas, “Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri”, **Osmanlı**, 5, Ed:Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

ÇETİN, Osman, “İvaz Paşa Vakfiyesindeki Mühtedi Fonu Hakkında”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, III, 3, Bursa 1991, s. 167-175.

Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909). Ankara 1994.

Bursa da Tıp Merkezi Var mıydı?”, **Tarih ve Toplum**, 143 (Kasım), 1993.

“1660’da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, VI, 6, Bursa 1994, s. 35-30.

ÇETİNTAŞ, Sedat, **Yıldırım Darüşşifası**. İstanbul 1952.

ÇIKLA, Ayşe, “Erken Dönemde Osmanlı Devleti’nde Kadın Baniler (1299-1512)”, *Mimarist*, 14, 2004, s. 86-89.

ÇİFTÇİ, Cafer, **Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri**. Bursa 2004.

“Bursa Su Yollarının Bakımında Vakıfların Rolü”, **Bursa Araştırmaları**, (7), Bursa 2004.

ÇİZAKÇA, Murat, **Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları**. İstanbul ty.

DARKOT, Besim, “Bursa”, **İA**, II. İstanbul 1949, s. 806-809.

DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan, **XVI. Asırda Bursa**. Bursa 1940.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Devlet Adamına Öğütler**. Hazırlayan H. Ragıp Uğural. Ankara 1990.

DEMİREL, Ömer, **Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**. Sivas 2000.

DEMİREL, Hale, **Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları**. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa 2006.

DEVELİOĞLU, Ferid, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**. Ankara 1993.

DİEZ, E, “Bursa”, **İA**, II, İstanbul 1949, s. 815-819.

DÖRTOP, Zeynep, **Bursa’nın Kent Dokusu Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (17. Yüzyıl)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2001.

DURUKAN, Aynur, “Anadolu Selçuklularında Kadın Baniler”, <http://seldjukian.blogspot.com/2008/04/anadolu-seluklu-sanatinda-kadin-baniler.html>, ty.

EDEBEY, Tevfik, “Bursa’nın Orhan Bey Tarafından Zaptı ve Balabancık Kalesi” **Bursa Halkevi Dergisi Türkün**, 81. Bursa 1936.

EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü, “Eski Bursa: Müftü Suyu”, **Uludağ**, (22), Bursa 1939, s. 57-61.

ERÇEVİK, Hatice, **XVI. Yüzyılda Bursa**. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1999.

EMECEN, Feridun M, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, **Tarih ve Sosyoloji Dergisi Semineri (İstanbul 28-29 Mayıs 1990)**. İstanbul 1991, s. 143-156.

ERDOĞDU, Mehmet Akif, “Ertuğrul Gazi’nin Bilecik’teki Vakıfları”, **VD**. XXI, Ankara 1988, s. 81-113.

ERGENÇ, Özer, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa -Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma**, Ankara 2006.

“Ahi Loncalarının Bursa’nın Kent Dokusuna Etkisi”, **Bursa’nın Kentsel Mimarî Gelişi**, Editör: Cafer Çiftçi. Bursa 2007.

ERGİN, Osman, **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**. İstanbul 1939.

ERÜNSAL, İsmail E, **Türk Kütüphaneleri Tarihi II Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri**. Ankara 1988.

ERZİ, Adnan, “Bursa’daki İshaki Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi” **VD**. II, Ankara 1942.

EVLİYA ÇELEBİ, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**. II ve III. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu –Dizini, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

EYİCE, Semavi, “Bursa’da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri”, **VD**. V, Ankara 1962, s. 131-149.

“İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, XII, İstanbul 1962-1963, s. 1-80.

FAROQHİ, Suraiya, **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**. İstanbul 2000.

Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam –Ortaçağ’dan Yirminci Yüzyıla-, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

GELİBOLULU MUSTAFA ALİ EFENDİ, **Kitabu’t-Tarih-i Kühü’l-Ahbar**, I-II, Haz. Ahmet UĞUR, Ahmet GÜL ve başk. Kayseri 1996.

GERBER, Haim, **Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700**. Jerusalem 1988.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar**. İstanbul 1952.

“Bursa’da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında” **Necati Lugal Armağanı**, Ankara 1966, s. 261-273.

GÖNENCAN, Zahit, “Osmanlı Döneminde Sosyal Güvenlik Sistemleri”, **Yeni Türkiye, (Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum)**, 32, Ankara 2000.

GÜL, Ahmet, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Daru’l-Hadislerin Yeri**. Ankara: TTK. Basımevi, 1996.

GÜLER, Mustafa, **Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)**. İstanbul 2002.

(Der.) GÜNAYDIN, Nurşen, Raif KAPLANOĞLU, **Seyahatnamelerde Bursa**. Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Bursa 2000.

GÜNERİ, Hasan, “Vakıf Suları ve Su Vakıfları”, **VD.**, IX, Ankara 1971, s. 67-79

GÜRBÜZ, Adnan, “1576 Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rum’a Göre Amasya Sancağından Haremeyn’e Yapılan Vakıflar”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 5, İzmir 1990, s. 253-262.

XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme. İstanbul 2001.

ISLAHİ, Abdül Azim, **Waqf: A Bibliograph**. King Abdulaziz University. Jeddah, Saudi Arabia 2003.

İNALCIK, Halil, “Bursa Şeriye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed’in Fermanları”, **Belleten**, 11, (44), Ankara 1947, s. 693-708.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle”, **Belleten**, XV/60, Ankara 1951, s. 629-690.

“15. Asır Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 15/1-4, İstanbul 1953, s. 51-67.

“Osmanlı Padişahı”, **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XIII, 4, Ankara 1958.

“Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, **Belleten**, XXIII, Ankara 1958, s. 595-596.

“Murad II”, **İA**, VIII, İstanbul 1960, s. 595-615.

“Örf”, **İA**, IX, İstanbul 1964.

“Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, Çev: Mehmet Özden, Fahri Unan, **Türkiye Günlüğü**, 11, Ankara 1990, s. 30-41.

“Bursa”, TDVİA, VI, İstanbul 1992, s. 445-449,

“XV. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**. İstanbul 1996, s. 187-201.

“Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**. İstanbul 1996, s. 203-258.

“Köy, Köylü ve İmparatorluk”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**. İstanbul 1996.

“Adaletnameler”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**. İstanbul 2000, s. 75-190.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi 1**, editör: Eklemeddin İhsanoğlu, İstanbul 1994.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

HAMMER, Joseph Von, **Osmanlı Tarihi**, I, Çev: Mehmet ATA; Yen. Yazan: Abdülkadir KARAHAN. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.

HASAN TAİB, **Hatıra Yahut Mirat-ı Bursa**. Hüdâvendigâr Vilayeti Matbaası 1323.

HIZLI, Mefail, “Kentleşme Sürecinde Bursa’daki Osmanlı Vakıflarının Fonksiyonuna Kısa Bir Bakış”, **Gümüşlü’den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa**. Yayına Hazırlayan: Hasan Basri Öcalan. İstanbul 2003.

“Bursa Tarihî Gelişiminde Vakıfların Rolü”, **Bursa Marmara Gazetesi**, II, (4). Bursa 1992.

“Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe” **UÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, VI, 6, Bursa 1994.

Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri. İstanbul 1998.

Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri. Bursa 1999.

“Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, **Osmanlı**, 5, Ed: Güler Eren. Ankara:Yeni Türkiye Yayınları 1999.

Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim. Bursa 1997.

“Osmanlı Dönemi Bursa’sında Eğitim Öğretim Vakıflarına Genel Bir Bakış”, **UÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, VII, 7, Bursa 1998.

“Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 12, (1). Bursa 2003.

HOCA SADETTİN EFENDİ, **Tacü't-Tevarih**, I-IV. Haz. İsmet PARMAKSIZOĞLU. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1994.

HUART, Cİ, “İmaret”, **İA**, V/2, İstanbul 1933.

KAPLANOĞLU, Raif, **Bursa Anıtlar Ansiklopedisi**. Bursa 1994.

Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları). İstanbul 2001.

KARA, Mustafa, **Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**. İstanbul 1990.

Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I. Bursa 1990.

Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II. Bursa 1993.

KARATAY, Namdur, “Bursa'da Umurbey Vakıfnamesi ve Yeni Bulunan Mühim Bir Vesika” **Uludağ Dergisi**, 35, Bursa 1939, s. 15-20.

KAZICI, Ziya, “Osmanlı Devleti'nde İmaret” **Osmanlı**, 5, Ed: Güler EREN. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 1999.

“Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler”, **Osmanlı**, 5, Ed: Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1993, s. 161-167.

Osmanlı'da Toplum Yapısı. İstanbul 2003.

Osmanlı Vakıf Medeniyeti. İstanbul 2003.

KELEŞ, Hamza, **Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920)**. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara 1996.

“Vakfiyelerin Tarih Araştırmaları Açısından Değeri”, **Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi**, 9, (2). Kastamonu 2001, s. 501-514.

“Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa'da İmar Faaliyetleri”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 21, (1-2). Ankara 2001, s. 177-188.

KEPECİOĞLU, Kamil, **Bursa Kütüğü**, I-IV (Bursa Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel no: 4519-22).

KESKİOĞLU, Osman. “Bazı Yönleriyle Vakıflar”, **VD**. X, Ankara 1973, s. 109-112.

KOÇİ BEY, **Koçi Bey Risalesi**. Sadeleştiren Zuhuri Danışman. Ankara 1985.

KOYUNLUOĞLU, Ahmet, M. TURGUT, **İznik ve Bursa Tarihi**. Bursa 1935.

KOZAK, İbrahim Erol, **Sosyal Siyaset Açısından Vakıflar**. İstanbul 1985.

Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf Müessesesi. Adapazarı 1994.

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, **VD. I.** Ankara 1938.

“Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”, **VD. II,** Ankara 1942, s. 1-37.

“Şeyhülislam Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi ve Müftü Suyu”, **Belleten**, 11, (41), Ankara 1947, s. 136-142.

“Ebu İshak Kazeruni ve Anadolu’da İshaki Dervişleri” **Belleten**, XXXIII, 130, Ankara 1969, s. 225-236.

Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu. Ankara 1991.

KÖSOĞLU, Nevzat, **Eski Türklerde İslâm’da ve Osmanlılarda Devlet.** İstanbul 1996.

KÖSEOĞLU, Neşet, **Tarihte Bursa Mahalleri XV. ve XVI. Yüzyıllarda.** Bursa 1946.

“Bursa Esnafları Onaltıncı Yüzyılda” **Uludağ Dergisi**, (80), Bursa, 1946, s. 22-24.

KUBAN, Doğan, “Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler,” **VD. VII.** Ankara 1968, s. 53-75.

KUNTER, Halim Baki, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, **VD. I.** İstanbul 1938.

“Kitabelerimiz I”, **VD. II,** Ankara 1942, s. 431-457.

“Emir Sultan Vakıfları ve Fatih’in Emir Sultan Vakfiyesi”, **VD. IV** Ankara 1958, s. 39-79.

“Türk Vakıflarının Millîyetçilik Cephesi”, **VD. III,** (Ankara 1954, s. 1-13.

KURT, Abdurrahman, “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, **Osmanlı-Toplum**, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 434-448.

KURT, İsmail, Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları”, **XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, Editör: Abdülkadir Özcan, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1996, s. 501-535.

KURT, Yılmaz, M. Akif ERDOĞRU, **Çukurova Tarihinin Kaynakları IV Adana Evkâf Defteri.** Ankara 2000.

LEVENT, Agah Sırrı, “Siyasetnameler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**, (217). Ankara 1962, s. 167-194.

MAYDAER, Saadet, "Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 15, (2), Bursa 2006.

MEHMED NEŞRÎ, **Neşrî Tarihi (Kitab-ı Cihannüma)**, I-II, Haz. F.Reşit UNAT, M. A, KÖYMEN. Ankara: TTK. Basımevi, 1987.

MEHMED SÜREYYA, **Sicill-i Osmani**, I-IV. İstanbul 1308.

MEHMED TEVHİD, "Bursa'da En Eski Kitabe", **TOEM**, 5, (29). İstanbul 1915, s. 257-265.

MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netayicü'l-Vukuat**, I, Sad. Haz. Neşet ÇAĞATAY. Ankara: TTK. Basımevi, 1992.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Zaviyeler" **VD**. XII, Ankara 1978, s. 247-271.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Tarih İçinde Bursa", **Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi (Bursa Özel Sayısı)**, 35. Ankara 1997.

"Osmanlı Döneminde Bursa", **Bursa Defteri**. (3). Bursa 1996.

"Orhan Bey Döneminde (1324-1362) Bursa Şehrinde Görülen Değişiklikler", **II. Türk Tarih Kongresi**. Ankara 1996, s. 615-620.

Osmanlı Devlet Anlayışı. İstanbul 1996.

ONGAN, Halit, **Ankara'nın 1 Numaralı Şeriye Sicili**. Ankara 1958.

ORHONLU, Cengiz, "Meslekî Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, I, İstanbul 1972.

ORTAYLI, İlber. (Yöneten), "İdeal Osmanlı Yok", (Açık Oturum), **Cotigo**, 19. İstanbul 1999.

ORUÇ BEY, **Oruç Bey Tarihi**, Hazırlayan: Nihal ATŞİZ. Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, 1992.

ÖCALAN, Hasan Basri, **Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)**. Bursa 2000.

ÖMER HİLMİ EFENDİ, **İthafül Ahlaf Fi Ahkamil Evkaf**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1975.

ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", **VD**, XXII. Ankara 1991.

Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına). İstanbul 1997.

“On Yedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Bir Değerlendirme”, **Türkiye Günlüğü**, 58. Ankara 1996, s. 40-53.

ÖZCAN, Abdulkadir, **Zübdet-i Vekayat**. Ankara 1995.

ÖZCAN, Tahsin, “Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, (5). İstanbul 2005, s. 513-552.

“Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı”, **Türkler**, X, 2002, s. 872-877.

ÖZTÜRK, Nazif, **Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar**. Ankara 1983.

Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar. Ankara 1995.

Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi. Ankara 1996.

“Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, **Osmanlı**, 5. Ankara 1999.

ÖZTÜRK, Yücel, “Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çözülüşü”, **Türkiye Günlüğü**, 58, Ankara 1999.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III. İstanbul 1991.

PAY, Salih, **1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer’iyye Sicili**. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa 1987.

Bursa İvaz Paşa Külliyesi. Bursa 1996.

PEDERSON, John, “Mescid”, **İA**. VIII, İstanbul 1958.

REYHANLI, Tülay, “Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, XV/1-2, Ankara 1976, s. 121-131.

RUHİ ÇELEBİ, **Ruhi Tarihi**, Haz. Yaşar YÜCEL, Halil Erdoğan CENGİZ. Ankara 1991.

SALEBÇİ, Hüseyin, “Tarih Boyunca Vakıflar”, **II. Vakıf Haftası**, Ankara 1982.

Son On Yılda Vakıflar 1980-1990. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1987.

SARAN, Ulvi, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları”, **VD**. XXVI, Ankara 1997, s. 427-440.

SEVİM, Sezai, “Osman Gazi ve Oğullarının Vakıfları” **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi –**

Sempozyumu, Sonuç Bildirileri. Yayına Hazırlayan: Kadir Atlansoy, Sezai Sevim. Bursa, ty.

SÜMERTAŞ, Firuzan Melike, “Kadınlar ve Güç: 16-17. Yüzyıl İstanbul Mimarlığı’nın Bani Kadınları”, **Bülten**, 30, TMMOM Mimarlar Odası Ankara Şubesi Ankara 2005, s. 24-26.

ŞANAL, Mustafa, “Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışına Kadar Olan Süre İçerisinde Medreseler”, **Millî Eğitim (Eğitim-Sanat-Kültür)**, 143, Ankara: MEB. Basımevi, 1996.

ŞEKER, Mehmet, **İslâm’da Sosyal Dayanışma Müessesesi.** Ankara 1984.

“Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri”, **Erciyes Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, VIII. Kayseri 1993, s. 1-15.

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kamus-ı Türkî**, İstanbul 1991.

Defter-i Evkaf-ı Amme-i Liva-i Hüdavendigâr, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi: Nu:580.

TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları”, **Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum)**, 32, (Genel Yayın Yönetmeni: Güler Eren), Ankara 2000.

TANKUT, Gönül, “Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekansal Dağılımı”, **Türk Tarih Kurumu VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (Ankara 25-29 Eylül 1970)**, 2. Ankara 1970.

TEKELİ, İlhan, “Anadolu’da Kent Tarihi Yazıcılığı Üzerine Bir Yöntem Önerisi”, **Bursa’nın Kentsel ve Mimarî Gelişimi.** Bursa 2007.

TİMUR, Taner, **Osmanlı Kimliği.** Ankara 1998.

TONGUR, Hikmet, “Türk Şehirlerinde Bedestenler ve Hanlar”, **Belediyeler Dergisi**, (58), Ankara 1940, s. 17-23;

TUNCER, Yakup, **Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları.** Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa 1992.

TURAN, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi.** Ankara 1992.

TURANİ, Adnan, **Sanat Terimleri Sözlüğü.** İstanbul 1992.

TÜRKÇE SÖZLÜK, I-II. TDK. Basımevi, Ankara 1992.

Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları . Ankara 1982.

ULUÇAY, Mehmet Çağatay, **Padişahların Kadınları ve Kızları.** Ankara: TTK. Basımevi 1982.

ULUDAĞ, İhsan, “Osman Gazi’ye Dair Mühim Bir Vesika: Aspurça Hatun’un Vakfiyesi”, **Uludağ**, 26. Bursa 1940, s. 61-68.

ULUSOY, Ahmed Tevhid, “Umur Beyin Bursa’da Cami Kitabesi” **TOEM**, Cüz, 14, ty, s. 870.

“İlk Altı Padişahımızın Bursa’da Kain Türbeleri”, **Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası**, III, S.977-981, 1047-1060.

UNAN, Fahri, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, **Osmanlı**, 5, Ed: Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1992.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, “Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi”, **Belleten**, V, Ankara 1939, s. 562-575.

“Çelebi Sultan Mehmed’in Kızı Selçuk Hatun Kiminle Evlendi?”, **Belleten**, 82, Ankara 1954, s. 253-259.

“Sultan II. Murad’ın Vasiyetnamesi”, **VD**. IV, Ankara 1958, s. 1-19.

“Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, **Belleten**, V, (19), Ankara 1941.

Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı. Ankara: TTK. Basımevi, 1965.

Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı. Ankara: TTK. Basımevi, 1988.

Osmanlı Tarihi, I. Ankara 1998.

Osmanlı Tarihi, III/I. Ankara 1995.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirliği,” **VD**. IX, Ankara 1966, s. 13-39.

YALMAN, Bedri, **Bursa**. İstanbul 1976.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyyeleri”, **Türk Kültürü**, XXIX, 215, Ankara 1981.

“Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, **Osmanlı Araştırmaları**, III, İstanbul 1982, s. 144-164.

“Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, **VD**. XIV, Ankara 1982, s. 1-29.

“Vakıf İstılahları Lügatçesi”, **VD**. XVII, Ankara 1983, s. 55-60.

“Osmanlıların Kuruluş ve Yükselişinde Rol Oynayan Müesseseler”, **Millî Kültür**, 41, Ankara 1983, s. 41-47.

“XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, **VD**. XXVIII. Ankara 1984.

“Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları”, **II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Konuşmalar ve Tebliğler**, Ankara 1985.

“Türk Vakıfları Enstitüsü Kurulmalıdır”, I. Vakıf Şûrası (3-5 Aralık 1985), **Tebliğler, Tartışmalar ve Komisyon Raporları**, Ankara 1982.

Ordu Kazası Sosyal Tarihi. Ankara 1985.

“Vakıf”, **İA, XIII**, İstanbul, MEB Yayını, 1982, s. 153-172.

“Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, **VD. XX**, (Ankara 1988).

“İslam’da Vakıf”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, XIV**, İstanbul, Çağ Yayınları, 1989.

“Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, **VD. XV**. Ankara 1990.

“Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi” **Osmanlı, V**. Ankara 1999, s. 17-33.

“Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Yapılan Vakıf Araştırmaları Bibliyografyası”, **Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı II)**, 6, (32). Ankara 2000, s. 551-565.

“Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, **Türkler, X**, Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002.

XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi. Ankara 2006.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, Özkan İZGİ, “1445 Yılında Ordu ve Yöresinde Kullanılan Şahıs Adları”, **H.Ü Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi, I, Şükrü Elçin Armağanı**, Ankara 1983.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, Fatma ACUN, “İnternet’te Vakıflar”, **VD. Sayı: XXIV**, Ankara 1997, s. 5-24.

YEDİYILDIZ, Mustafa Asım, **Şeriyeye Sicillerine Göre Bursa’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)**. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara 1988.

“Şeriyeye Sicillerine Göre Bursa’nın Sosyal-Ekonomik Yapısı (1656-1658)”, **VD. XXIII**, Ankara 1994.

Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara 1995.

XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat. Bursa 2003.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz, “XIV.-XV. Yüzyıl Mimari Örneklerine Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi”, **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, III. Ankara 1989, s. 1345-1353.

YİNANÇ, Mükremin Halil, “Bursa”. **İA**. II, İstanbul 1949, s. 810-815.

YÜCEL, Yaşar, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**. Ankara 1998.

YÜKSEL, Hasan, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)**. Sivas 1998.

“Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, **Osmanlı-Toplum**, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 49-55.

YÜKSEL, İ. Aydın, “XV. Yüzyıl Ortasına Kadar Osmanlı-Türk Dönemi Bursa Mimarisi”, **Bir Masaldı Bursa**. İstanbul 1996.

YÜKSEL, Murat, “Kara Timurtaş Oğlu Umur Beyin Bursa’da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları” **Türk Dünyası Araştırmaları**, 31, İstanbul 1984, s. 134-147.

EKLER

- Ek 1.Bursa'daki Vakıfların Mahallelere Göre Dağılımı
- Ek 2.Vakıfların Akar Türleri, Ünite Adetleri ve Oranları
- Ek 3.Akar Vakfeden Vakıfların Sayıları ve Oranları
- Ek 4.17. Yüzyıl Bursa Vakfiyelerinin Künye Bilgileri
- Ek 5.Vakfiyelerin Hicrî ve Miladî Tarihleri
- Ek 6.Mahmud ve Yusuf b. Abdunnebi Vakfiyesi (Örnek)
- Ek 7.Rahime Hatun binti Bestan Vakfiyesi (Örnek)
- Ek 8.Vakfiye: Yuvar Veleli Nikola Vakfiyesi (Örnek)

Ek 1: BURSA'DAKİ VAKIFLARIN MAHALLELERE GÖRE DAĞILIMI			
Mahalle Adı	Vakıf Sayısı	Mahalle Adı	Vakıf Sayısı
Abdal Mehmed	8	Enarlı	3
Ahi Evren	1	Şeyh Hamit	1
Ahmed Dai	5	Eşrefiler	1
Ahmet Paşa	10	Eyne Bey	1
Akçalıbekir	1	Fazlullah Paşa	2
Alacahırka	3	Hacı Baba	3
Alacamescit	12	Hamza Bey	9
Aleaddin Bey	3	Filiboz	8
Ali Paşa	9	Hacılar	9
Altıparmak	7	Hafsa Hatun	1
Arap Bey	2	Hamzai Habbaz	1
Arap Mehmet	8	Veledi Hariri	7
Araplar	2	Hatip /zade	4
At Pazarı	3	Havz	3
Attar Hüsam	2	Hayrettin Paşa	3
Azap Bekir	1	Hasan Paşa/Hoca	3
Azeboğlu	1	Helvai	1
Baba Zakir	8	Hıdırlık	1
Bab-ı siccin (Babı Zindan)	5	Hoca Ali /oğlu	5
Bab-ı Zemin (Yerkapı)	13	Hoca Karamani	3
Bahadır Ağa	2	Hoca Tayyib	7
Balık Pazarı	1	Hoca Yunus	1
Başçı (Çardak)	5	Hoşkadem	8
Bayezit Paşa	2	Hüseyin Erzincani	1
Bedreddin /oğlu	4	İbni /Veledi Enbiya	4
Bezzaz /veledi	13	İbni /Veledi Yaniç	10
Bilecik	1	İğnecioğlu	
Bursa harici	1	İmareti İsa Bey	1
Cami mah.	1	İnceğiz	12
Camii Kebir	1	İbrahim Paşa	1
Camii Timur Bey	1	İncirlice	12
Camii Umur Bey (Kalei Umur)	9	İsa Bey el Fenaris	12
Çelebiler	1	İshak Paşa	3
Çerak Bey	3	Kademerli	7
Çınarlı	1	Molla Gürani	2
Çoban Bey	2	Hoca Menteş	3
Çukur /mescit	1	Kamberler	1
Darphane	4	Karaşeyh	8
Davut Efendi	2	Karaağaç	8
Daye Hatun	13	Karaca Muhittin	6
Debbağlar	1	Karakedi	1
Doğan Bey	6	Kavaklı	10
Duhteri Şeref	5	Kaygan /veledi	7
Ebu Şahme	7	Veledi Kazzazoğlu	3
Elhac İskender	2	Kiremitçioğlu	3
Elhac Sevinç	4	Kız /Kara Yakup	5

Elhac Sevindik	3	Kefen İğneci (Suzeni Kefen)	3
Elhac Seyfettin	3	Kızılcabayır	5
Elhac Seyfullah	1	Kiptiler	1
Elhac Sinan	3	Kayabaşı	2
Elhac Yakub	5	Kirişçikızı	1
Elhac/Hoca İlyas	3	Koca Naip	3
Elmalık	5	Konevi	10
Elvan Bey	4	Sarıkadı	1
Hız. Emir /Buhari	35	Selçuk Hatun	8
Köseler	3	Setbaşı	1
Kurdoğlu	3	Simitçi	3
Mahmut Paşa	1	Simkeş	5
Maskem	6	Sultan Mehmet	9
Manastır	18	Sultan Murat Han	3
Mesut Makramevi	2	Yıldırım	5
Şahin Lala	4	Okunamayan	3
Şehabettin Paşa	7	Yazılmayan	14
Şehreküstü	5		
Şeker Hoca	10		
Şemsi Bey	1		
Şerefüddin Paşa	3		
Şeyh Hamit	2		
Şeyh Paşa	7		
Şeyh Şibli	3		
Tahta Mescit (Sivasiler)	6		
Taşkın	2		
Tatarlar	4		
Tefsirhan	4		
Tekke /mescit	4		
Temenna	5		
Timurtaş Paşa	4		
Tuz Pazarı	2		
Üçkozlar	1		
Veledi Habib	5		
Veledi Harrad	1		
Veledi Nizam	3		
Veli Şemsettin	10		
Yahşi Bey	1		
Yegan Paşa	1		
Yenice	5		
Yıldırım'ın inşa ettiği handa sakin	1		
Yiğidicedid	3		
Zağferanlık	4		
Mantıcı	7		
Mecnun Dede	8		
Meydancık	12		
Mizanoğlu	2		
Molla Arap	1		

Molla Fenari	4		
Musalla	2		
Mücellidi	5		
Nakkaş /Ali	5		
Nalbantoğlu	9		
Namazgah	2		
Orhan	4		
Pınarbaşı	2		
Reyhan Paşa	11		
Sadi Fakih	7		
Sağrıcı Sungur	7		
Veledi / Saray	7		
Sarı Abdullah	1		

EK 2: VAKIFLARIN AKAR TÜRLERİ, ÜNİTE ADETLERİ VE ORANLARI							
Akar Türü			Ünite Sayısı	Ünite Oranı	Bölüm Toplam	Bölüm Oranı	
GAYRİMENKUL	Mesken	Ev	519	%45.4	554	%48.5	%72.3
		Oda	35	%3.0			
	Zirai Alan ve İşletmeler	Arazi	7	%0.6	168	%14.6	
		Arsa	2	%0.1			
		Bağ	18	%1.5			
		Çiftlik	1	%0.0			
		Değirmen	12	%1.0			
		Bahçe	128	%11.2			
		Dükkan	89	%7.7			
	Ticari İşletmeler	Fırın	2	%0.2			
		Hamam	1	%0.1			
		Han	5	%0.4			
		Karhane	3	%0.2			
		Memleha	1	%0.1			
MENKUL		Çeşitli	Kitap	52	%4.5	317	%27.7
	Ev Eşyaları		11	%0.9			
	Çift Aletleri		1	%0.1			
	Para		249	%21.8			
	Altın		3	%0.3			
TOPLAM					1140	100	100

EK 3: AKAR VAKFEDEN VAKIF SAYILARI VE ORANLARI							
Akar Türü			Vakıf Sayısı	Oranı	Bölüm Toplam	Bölüm Oranı	
GAYRİMENKUL	Mesken	Ev	498	%54.2	504	%54.7	%70.3
		Oda	6	%0.6			
	Zirai Alan ve İşletmeler	Arazi	7	%0.7	100	%10.8	
		Arsa	2	%0.2			
		Bağ	13	%1.4			
		Çiftlik	1	%0.1			
		Değirmen	11	%1.2			
		Bahçe	66	%7.1			
		Dükkan	29	%3.1			
	Ticari İşletmeler	Fırın	2	%0.2	44	%4.8	
		Hamam	2	%0.2			
		Han	5	%0.5			
		Kahvehane	2	%0.2			
		Karhane	2	%0.2			
Ribat		1	%0.1				
Memleha	1	%0.1					
MENKUL	Çeşitli	Altın	3	%0.3	272	%29.7	%29.7
		Kitap	8	%0.8			
		Ev Eşyaları	11	%1.2			
		Çift Aletleri	1	%0.1			
		Para	249	%26.8			
TOPLAM					920	100	100

Ek 4: 17. YÜZYIL BURSA VAKFIYELERİNİN KÜNYE BİLGİLERİ					
	Vâkıfın Adı	E / K	Mahallesi	Vakfiye Tanzim Tarihi	Defter/Belge
1	Mahmud Çelebi b.Esseyid Mustafa	E	Bedreddinoğlu	25 Rebiülevvel 1029	B 39/29 ab
2	Ümmi Hatun bnt. Mehmed	K	Meydancık	15 Rebiülevvel 1024	B 34/34 a 1
3	İbrahim Efendi b. Yusuf	E	Baba Zakir	01 Zilhicce 1029	B 40/15a
4	Hüdaverdi b. Yahşi	E	Karaağaç	19 Muharrem 1030	B 40/28a
5	Mehmed b. Abdurrahman	E	Tatarlar	12 Muharrem 1030	B 40/22a
6	Rıdvan Halife b. Abdullah	E	Kanberler	05 Zilkaade 1030	B 40/150b
7	Ahmed b.İbrahim	E	Kızılcahayır	15 Rebiülahir 1030	B 40/76a
8	Musa Çelebi b. Mahmut	E	Abdal Mehmed	15 Zilhicce 1038	B 39/3b
9	Emirgazizade Cafer Efendi	E	Ali Bey	15 Rebiülevvel 1030	B 40/62 ab
10	Ehlî Hatun bnt. Abdülatif	K	İbrahim Paşa	01 Cemaziyelevvel 1029	B 39/53 a
11	Şaban b. Celaeddin	E	Yanıçoğlu	05 Cemaziyelahir 1029	B 39/72 ab
12	Mehmed b. Abdullah	E	Yenibezzaz	05 Cemaziyelevvel 1029	B 39/74 ab
13	İhsan Hatun bnt. Hasan	K	İncirlice	25 Safer 1024	B 34/26b
14	Habib b. Seydi	E	Debbağlar Çarşısında	19 Cemaziyelahir 1092	B 141/23 b
15	Ahmed Çelebi b. Musli	E	İsa Bey Fenari	5 Cemaziyelevvel 1094	B 141/136 a
16	Şemsi Hatun bnt Memi Çelebi	K	Alacahırka	15 Rebiülahir 1029	B 38/164b
17	İlyas b. Seyyid Veli	E	İncirlice	3 Cemaziyelevvel 1028	B 37/58b
18	Ayşe Hatun bnt Süleyman	K	Eyne Bey	15 Zilhicce 1029	B 40/8b
19	Osman b. Mehmed	E	Reyhanpaşa	28 Cemaziyelevvel 1093	B 141/132 ab
20	Amine Hatun bnt Mehmed	K	Hoşkadem	27 Muharrem 1030	B 40/35a
21	Mümine Hatun bnt. Mehmet	K	İncirlice	18 Rebiülevvel 1030	B 40/57a
22	Berhuvan veledi Mürace	E	Umurbey	15 Cemaziyelahir 1027	B 36/229 a
23	Ayşe bnt. İsa Dede	K	Hacı İlyas	20 Şevval 1103	B 151/11 b
24	Kerime Hatun bnt. Elhac isa	K	Emir Sultan	24 Muharrem 1051	B 66/63 b
25	Kerime Hatun bnt. Elhac isa	E	Emir Sultan	23 Muharrem 1051	B 66/62 b
26	Bestan Efendi b. Hamza	E	Filiboz	15 Ramazan 1039	B 55/6ab
27	Mustafa b. Tebuk	E	Şeker Hoca	13 Muharrem 1051	B 66/60 a
28	Mustafa Çelebi b. Elhac Ahmet	E	Yanıçoğlu	3 Ramazan 1019	B 23/72 b
29	Ümeyye Hatun bnt. Ali	K	Yerkapı	05 Cemaziyelevvel 1038	B 48/123 b
30	Temur Hasan b. Hasan	E	Veledihabib	15 Cemaziyelevvel 1038	B 48/125 a
31	Şehna Hatun bnt. Elhac Ahmet	K	Elhac Sündük	25 Cemaziyelevvel 1038	B 48/126 b
32	Sefer b. Bali	E	Arabbey	25 Cemaziyelevvel 1038	B 48/126 b 1
33	Fatma Hatun bnt. Mehmed	K	Elhac Sevinç	23 Muharrem 1060	B 74/52 a
34	Naziki Abdullah Efendi b. Mehmed	E	Camii Timur Bey	25 Rebiülevvel 1057	B 71/73 a
35	Mümine Hatun bnt. Mehmet Çelebi	K	İncirlice	3 Cemaziyelevvel 1058	B 70/38 ab
36	Zeynelabidin Çelebi b. Mustafa	E	Manastır	22 Muharrem 1058	B 70/13 ab
37	Şemsi Hatun bnt. Hayrullah	K	Kavaklı	20 Muharrem 1058	B 70/12 b
38	Kasım b. Elhac Ahmet	E	Arab Mehmed	15 Zilkaade 1029	B 40/4 a
39	Reyhan Hatun bnt. Abdullah	K	Mücellidi	27 Ramazan 1057	B 69/185 a
40	Katibe Hatun bnt. Abdullah	K	Sultan Murad Hanı Sani	15 Zilhicce 1058	B 69/177 b
41	Kamile Hatun bnt. Abdullah	K	Ahmed Dai	15 Zilkaade 1058	B 69/172 a
42	Fatma bnt. Hamza	K	Duhteri Şeref	24 Şevval 1058	B 69/168 a
43	Aişe Hatun bnt. Hıdır	K	İmareti İsa Bey	15 Rebiülahir 1059	B 73/31 a
44	Belkis Hatun bnt. Abdurrahman	K	Camii Saray	17 Muharrem 1060	B 74/50 a
45	Fazlullah Efendi b. İsmail	E	Şeker Hoca	4 Muharrem 1060	B 74/45 b

46	Fatma Hatun bnt. Abdi	K	İncirlice	2 Muharrem 1060	B 74/43 b
47	Ruşen Hatun bnt. Abdullah	K	Kara Yakub	25 Cemaziyelevvel 1038	B 48/127 b
48	Hüseyin Çelebi b. Mehmed	E	Kaygan	20 Cemaziyelahir 1038	B 48/132 a
49	Seyyare Hatun bnt. Abdülmennan	K	Selçuk Hatun	25 Ramazan 1035	B 45/118 a
50	Ahmet Bey b. Abdullah	E	Sivasiler	15 Safer 1037	B 46/19 a
51	Mehmed Çelebi b. Fahrülkuzat Ali Efendi	E	Şerefüddin Paşa	4 Safer 1039	B 46/83 b 1
52	Mehmed Çelebi b. Fahrülkuzat Ali Efendi	E	Şerefüddin Paşa	4 Safer 1039	B 46/83 b 2
53	Hanefi b.elhac Mahmud	E	Kanber	10 Rebiülevvel 1037	B 46/87 b
54	Mahmud	E	Mantıcı	14 Zilkaade 1037	B 47/109 a
55	Sünbül Hatun bnt. Abdülvahhab	K	Şeyh Konevi	25 Zilkaade 1035	B 45/150 a
56	Afitab bnt. Abdülkerim	K	Şehreküstü	25 Şaban 1035	B 45/112 b
57	Emine bnt. Emrullah	K	Kazzazoğlu	24 Şaban 1057	B 69/159 a
58	Aişe Hatun bnt. Süleyman	K	Hacı Baba	25 Safer 1058	B 69/113 b
59	Halime Hatun bnt. Şaban	K	Abdal Mehmed	25 Rebiülahir 1058	B 69/132 a
60	Abdullah Dede b. Mustafa	E	Hoca Yunus	05 Muharrem 1058	B 69/96 b
61	Ünzile Hatun bnt. Emir	K	Manastır	15 Zilhicce 1057	B 69/91a
62	Meryem Hatun bnt. Yusuf	K	Umurbey	8 Zilkaade 1057	B 69/78 b
63	Hasan b. Ali	E	Altıparmak	05 Şevval 1057	B 69/68 b
64	Abdullah Çelebi	E	Veledisaray	10 Cemaziyelahir 1057	B 69/40 b-41a
65	Aynı Hatun bnt. Abdullah	E	Elvan Bey	3 Rebiülahir 1057	B 69/26 a
66	Aişe Hatun bnt. İvaz	K	Daye Hatun	25 Safer 1057	B 69/12 b
67	Aişe Hatun bnt. Cihan	K	Veledisaray	5 Safer 1057	B 69/6 b-7 a
68	Nazenin Hatun bnt. Abdullah	K	Ali Paşa	18 Zilkaade 1028	B 9/156 b
69	Osman b. Abdullah	E	SultanMehmed Han	15 Zilkaade 1017	B 9/133 a
70	Mehmed Ağa b. Abdullah	E	Emir Sultan	25 Zilhicce 1020	B 9/141 a
71	Hasan b. Abdullah	E	Çakır	7 Cemaziyelahir 1051	B 66/86 b
72	Mehmed Dede b. Bali	E	yazılmamış	15 Zilkaade 1017	B 9/132 b
73	Ömer b. Ebu Bekir	E	Kara Şeyh	28 Recep 1050	B 66/21 a
74	Piyale Hatun bnt. Abdullah	K	yazılmamış	25 Zilhicce 1020	B 9/140 b
75	Osman b. Mustafa	E	Hoşkadem	05 Cemaziyelevvel 1030	B 9/149 a
76	Zülfıye Hatun bnt. Elhac Ebu Bekir	K	Ahmed Paşa	01 Zilkaade 1028	B 9/154 b
77	Sefer b. İbrahim	E	Veledi Habib	25 Cemaziyelevvel 1050	B 8/178 a
78	Mehmet Celi b. İsmail	E	Alaca Hırka	29 Rebiülahir 1051	B 66/76 b- 77 a
79	Şerife Fatıma Hatun bnt. Sunullah Efendi	K	Sultan Mehmed Han	15 Rebiülevvel 1050	B 8/164 a
80	Şerife Fatıma Hatun bnt. Sunullah Efendi	K	Sultan Mehmed Han	15 Rebiülevvel 1050	B 8/162 b
81	İsmail Efendi b. Elhac Halil	E	Ebu Şahme	15 Zilkaade 1030	B 41/46 a
82	Mevlûd b. Mehmed	E	Veli Şemseddin	10 Şaban 1031	B 41/94 b
83	Pir Siya b. Turak	E	Temenna	5 Muharrem 1051	B 66/59 b
84	Zahide Hatun bnt. Elhac Kasım	K	Veledi Enbiya	15 Muharrem 1031	B 41/7 a
85	Gülale (Kilale) Hatun bnt. Abdülmennan	K	İsa Bey el Fenari	20 Rebiülahir 1031	B 41/55 b
86	Mustafa b. Elhac İbrahim	E	Karakedi	15 Rebiülahir 1031	B 41/51 a
87	Seyfullah Çelebi b. Abdülhalim	E	Şeyh Paşa	15 Şaban 1031	B 41/104 b
88	Mülayim Hatun bnt Abdullah	K	Sarı Abdullah	22 Cemaziyelevvel 1044	B 59/20 a
89	Hüseyin b.	E	Duhteri Şeref	22 Rebiülevvel 1044	B 59/21 a
90	Mülayim Hatun bnt Abdullah	K	Baba Zakir	05 Rebiülevvel 1044	B 59/23 a
91	Mehmed Çelebi b. Mustafa	E	Köseler	25 Rebiülahir 1044	B 59/42 a
92	Kerime Hatun bnt. Abdullah	K	Veledi Yaniç	25 Muharrem 1045	B 59/99 b

93	Emir b. Fazlullah	E	Zağferanlık	05 Safer 1045	B 59/113 a
94	İhsan Hatun bnt. Hasan	K	Tahta Mescid (sivasiler) bak	25 Cemaziyelahir 1045	B 59/124 a
95	Fatma Hatun bnt. Mehmed	K	Babızemin	05 Şaban 1045	B 59/135 b
96	Ümmühani Hatun bnt. Elhac Hüseyin	K	Tayyib Hoca	15 Şevval 1045	B 59/153 b
97	Fatma bnt. Sinan	K	Veledi Hariri	13 Muharrem 1043	B 53/149 b
98	Ahmed b. Mustafa	E	Yaniçoğlu	29 Safer 1042	B 53/43 b
99	Ayşe bnt. Pir Mehmed	K	Mecnun Dede	20 Cemaziyelevvel 1030	B 151/7 a
100	Mehmed Çelebi b. Hüseyin	E	Musalla	05 Şevval 1043	B 57/38 a
101	Melek Hatun bnt. Mustafa	K	Pınarbaşı	7 Safer 1042	B 53/30 b
102	Abbas b. Esseyid Hasan	E	Ebu Şahme	15 Safer 1043	B 53/37 a
103	Selime Hatun bnt. Musa	K	Yenice	25 Zilkaade 1042	B 53/126 a
104	Selime Hatun bnt. Musa	K	Yenice	25 Zilkaade 1042	B 53/126 a
105	Ahmed b. Hamza	E	Mecnun Dede	25 Ramazan 1042	B 53/95 b
106	Mehmed Efendi b. Mevla el merhum Ali Efendi el müderris	E	Hatibzade	15 Şevval 1043	B 59/7 a
107	Fatma Hatun bnt. Mehmed	K	Kiremitçioğlu	15 Recep 1023	B 43/117 b
108	Fetehna Hatun bnt. Elhac Mustafa	K	Zağferanlık	25 Cemaziyelahir 1023	B 43/104 a
109	Mihri Hatun bnt. Ebaberk	K	Hiz. Emir	15 Cemaziyelahir 1023	B 43/103 a
110	Hüma Hatun bnt. Nasuh	K	Tefsirhan	25 Cemaziyelevvel 1023	B 43/86 b
111	Süleyman Efendi b. Abdülvahhab el imam	E	Veledisaray	05 Şevval 1032	B 42/122 b
112	Cafer Dede b. Behrak	E	Meydancık	05 Muharrem 1034	B 44/5 b
113	Tura Hasan b. Abdullah	E	Yıldırımın inşa ettiği bir handa sakın	25 Zilkaade 1033	B 44/1a
114	Saliha Hatun bnt. Abdullah	K	Camihisar/Cami elhisar	25 Cemaziyelevvel 1032	B 42/69 b
115	Güllü Hatun bnt. İbrahim	K	Hamza Bey	05 Cemaziyelevvel 1032	B 42/69 b
116	Şah Mehmed Efendi b. Elmerhum Muhyiddin Mahmud Efendi	E	Yıldırım Bayezid	05 Recep 1032	B 42/85 a
117	Piyale b. Abdullah	E	Hacılar	15 Şevval 1032	B 42/120 a
118	Sefer b. Musa	E	Sivasiler	05 Zilkaade 1032	B 42/123 a
119	Abdülhadi Efendi b. Mehmed Efendi	E	Seyyidül Buhari, Emir Sultan	05 Ramazan 1043	B 57/41 a
120	Esmâ Hatun bnt. Abdullah	K	Elhac Sündük	05 Rebiülevvel 1040	B 55/79 b
121	Ahmed Dede b. Mahmud	E	Meydancık	25 Cemaziyelahir 1040	B 55/101 a
122	Hidayet Hatun bnt. Abdullah	K	Şehabeddin Paşa	05 Şaban 1040	B 55/122 a
123	Fatma Hatun bnt. Mehmed	K	Hiz. Emir Sultan	2 Rebiülevvel 1074	B 186/37 a
124	Emine Hatun bnt. Mustafa	K	Şehabeddin Paşa	15 Şaban 1043	B 54/28 a
125	Fatma Hatun bnt. İsmail	K	Bab-ı Siccin	05 Cemaziyelevvel 1044	B 84/68 a
126	Mümine Hatun bnt. Elhac Keyvan	K	Alacamescid	25 Ramazan 1043	B 57/33 b
127	Selime Hatun bnt. Musa	K	Yenice	25 Cemaziyelevvel 1043	B 57/9 b
128	İsmihan bnt. Ahmed	K	Şeyh Hamid	20 Şevval 1042	B 58/14 b
129	Hasan b. Ahmed	E	Hiz. Emir	29 Zilkaade 1008	B 18/44 b
130	Fatma bnt. Behram	K	Şeker Hoca	25 Zilkaade 1008	B 18/45 a
131	Abdi b. Yusuf	E	Şeyh Hamid	29 Rebiülahir 1106	B 153/219 a
132	Sitti Hatun bnt. Hamza	K	Ahmed Paşa	25 Cemaziyelevvel 1048	B 61/124 b
133	Ümmügülsüm bnt. Mahmud	K	Şahin Lala	11 Cemaziyelevvel 1048	B 61/122 a

134	Yusuf Dede b. Hamza	E	Taşkun	25 Rebiülahir 1048	B 61/115 a
135	Huriye Hatun bnt. Memi	K	Alacamescid	01 Rebiülahir 1048	B 61/112 a 1
136	Huriye Hatun bnt. Memi	K	Alacamescid	10 Muharrem 1048	B 61/90 a
137	Aişe Hatun bnt. Pîrî	K	Şeker Hoca	23 Safer 1048	B 61/103 b
138	Mehmed Ağa b. Ahmed el Cündi	E	Veledi Hariri	05 Safer 1048	B 61/96 b
139	Reyhan Hatun bnt. Nasuh	K	Kaygan oğlu	01 Zilkaade 1047	B 61/77 a
140	Şaban b.	E	Hiz. Emir	25 Şevval 1047	B 61/68 b
141	Ümmühan Hatun bnt. Ömer	K	Hacı İskender	13 Recep 1096	B 210/5 a
142	Mevzune bnt. Piri Efendi	K	Camiikale	28 Zilkaade 1105	B 152/31 ab
143	Süleyman Bey b. Abdülcemal	E	Nakkaş Ali	25 Muharrem 1047	B 61/13 ab
144	Halil Ağa b. Mehmed	E	Camiikale	9 Zilhicce 1106	B 152/71 b
145	Kerime Hatun bnt. Ali	K	Hoca Bedreddin	05 Cemaziyelevvel 1047	B 61/29 b
146	Kerime bnt. Elhac Hüseyin	K	Veli Şemseddin	20 Cemaziyelevvel 1047	B 61/39 b
147	Aişe bnt. Yusuf	K	Şerefüddin Paşa	3 Cemaziyelahir 1047	B 61/41 b
148	Mehmed	E	Hiz. Emir	25 Rebiülahir 1047	B 61/37 a
149	Mehmed Emin Efendi b. Mehmed	E	Daye Hatun	10 Şaban 1047	B 61/53 a
150	Ümmügülsüm Hatun bnt. Elhac Kurd	K	Nalbantoğlu	15 Safer 1047	B 61/55 a
151	Şerife Fatıma Hatun bnt. Esseyid Sunullah Efendi	K	Sultan Mehmed Han	15 Şaban 1048	B 61/142 a
152	Aişe Hatun bnt. Elhac Mustafa	K	Baba Zakir	15 Şaban 1048	B 61/146 b
153	Emine Hatun bnt. Abdullah	K	İsa Bey	15 Ramazan 1048	B 61/145 b
154	Abdülmuti Çelebi b. Mehmed	E	Hacılar	15 Ramazan 1048	B 61/145 a
155	Zahide Hatun bnt. Muharrem	E	Veledi Harrad	15 Zilhicce 1013	B 21/35 ab 2
156	Mehmet Çelebi b. Esseyit Mehmed	E	İsa Bey	15 Rebiülahir 1069	B 132/34 a
157	Aişe Hatun bnt. Mustafa	K	Çoban Bey	01 Cemaziyelevvel 1019	B 23/19 b
158	Fatma Hatun bnt. Ali	K	Elhac Seyfettin	15 Şevval 1013	B 21/16 ab
159	Hasan b. Halil	E	Kavaklı	3 Ramazan 1023	B 20/107 a
160	Dilaram bnt. Abdullah	K	Karakedi	10 Rebiülevvel 1013	B 20/28 b 2
161	Dilaram Hatun bnt. Abdullah	K	Karakedi	10 Rebiülevvel 1013	B 20/28 b 1
162	Huban bnt. Kara Mahmud	K	Tuzpazarı	25 Cemaziyelevvel 1013	B 20/56 a
163	Hanım bnt. Nuh Çelebi	K	İshakşah	3 Recep 1095	B 142/101 b
164	Mülayim bnt. Abdullah	E	Manastır	12 Cemaziyelahir 1014	B 20/120 b
165	Berat b. Devlet Han	E	Sevinç	26 Şaban 1013	B 20/105 a
166	Ali b. Recep	E	Sultan Mehmed Han	05 Muharrem 1013	B 20/1 a
167	Cafer b. Abdullah	E	Kefen iğnesi	24 Safer 1013	B 20/27 b
168	Sinan b. Abdülmennan	E	Kiptiler	15 Cemaziyelevvel 1013	B 20/50 b
169	Hasan b. İsa	E	Veledi Habib	25 Recep 1014	B 20/127 b
170	Rahime Hatun	K	Saidi Fakih	5 Şevval 1050	B 66/34 a
171	Hızır b. Abdülmühsin	E	Saidi Fakih	25 Muharrem 1014	B 21/57 a
172	Mustafa Çelebi b. Mehmed	E	Veli Şemseddin	25 Zilkaade 1013	B 21/35 a 1
173	Fatıma Hatun bnt. Ali	K	Elhac Seyfettin	15 Şevval 1013	B 21/16 a
174	Ahmet b. İbrahim	E	Yeni Bezzaz	25 Cemaziyelahir 1050	B 66/1 a
175	Mihri Hatun bnt. Esseyid Ruşen	K	Manastır	15 Cemaziyelevvel 1035	B 45/65 a
176	Mehmed Çelebi b. Seydi Ahmed	E	Koca Naib	05 Recep 1042	B 53/67 b
177	Meryem Hatun bnt. Yusuf	K	Elvan Bey	25 Recep 1105	B 151/85 a
178	Mehmed b. Ahmed	E	Reyhanpaşa	21 Ramazan 1061	B 115/ 63 a
179	Mehmed b. Ahmed	E	Reyhanpaşa	21 Ramazan 1061	B 115/ 61 a
180	Muhibbe Hatun bnt. Bayram	K	Kademerî	21 Cemaziyelevvel 1061	B 115/47 a
181	Hamza b. Veli	E	Umurbey	28 Rebiülevvel 1061	B 115/ 31 a

182	Fatma Hatun bnt. Şükrullah	K	Daye Hatun	22 Rebiülevvel 1061	B 115/ 30 a
183	Ayşe Hatun bnt. Ahmed	K	Elvanbey	13 Safer 1061	B 115/26 a
184	Kamer Hatun bnt. Abdullah	K	Şibli	02 Rebiülevvel 1061	B 115/24 b
185	Mehmed Efendi b. Maksud ve Hüseyin b. Mehmed	E	yazmıyor	02 Şaban 1062	B 129/138 b-139 a
186	Hanım Hatun bnt. (boş)	K	Abdal Mehmed	10 Şevval 1061	B 115/68 a
187	Osman b. Abdullah	E	Nakkaş Ali	20 Rebiülahir 1095	B 119/16 b
188	Ahmed b. Sefer	E	Emir	24 Zilhicce 1095	B 111/39 a
189	Abdullah Çelebi b. El Hac Ali	E	Ali Paşa	10 Safer 1039	B 50/84 a
190	Sare Hatun bnt. Abdullah	K	Selçuk Hatun	17 Şevval 1038	B 50/17 a
191	Emine Hatun bnt. El Hac Ahmed	K	Kavaklı	25 Zilhicce 1039	B 51/32 a
192	Arslan b. Hüseyin	E	Konevi	15 Muharrem 1040	B 51/42 a
193	Mustafa b. Ramazan	E	Köseler	25 Muharrem 1040	B 51/49 a
194	Peymane bnt. Abdullah	E	Nakkaş Ali	25 Zilhicce 1040	B 51/ 115 a
195	Osman b. Hızır	E	Şahin Lala	10 Muharrem 1042	B 51/ 188 a
196	Ali b. Ali	E	Hacı Baba	05 Şaban 1042	B 51/ 224 b
197	Ayşe bnt. Favzullah	K	Şemseddin	25 Sefer 1041	B 52/ 40 a
198	Mülayim bnt. Abdullah	K	Alaca Mescid	05 Cemaziyelevvel 1041	B 52/63 a
199	Emine Hatun bnt. Mehmet	K	Fazlullah Paşa	23 Şevval 1040	B 52/206 b
200	Yasemin bnt. Abdullah	K	İsa Bey el fenari	21 Zilhicce 1040	B 52/22 b
201	Fatma bnt. Mahmud	K	Kiptiler	18 Cemaziyelahir 1041	B 52/37 b
202	Ahmed b.	E	Emir	01 Safer 1041	B 52/37 b
203	Salih b. Abdullah	E	Ali Paşa	01 Cemaziyelevvel 1041	B 52/83 b-84 a
204	Mehmed b. Abdullah	E	Yeni Bezzaz	21 Cemaziyelevvel 1041	B 52/ 71 b-72 a
205	Memi b. Abdullah	E	Yeni Bezzaz	21 Cemaziyelevvel 1041	B 52/ 72 ab
206	Emine Hatun bnt. Ahmed	K	Hoşkadem	25 Şaban 1045	B 59/151 a
207	Emine bnt. Hayreddin	K	Hoca Tayyib	05 Şaban 1045	B 59/159 b
208	Fahrnisa Hatun bnt. Mustafa	K	Yiğidi Cedid	05 Şevval 1045	B 59/154 b
209	Şemsi Hatun bnt. Mustafa	K	Mantıcı	10 Şevval 1045	B 59/ 154 a
210	Mustafa Çelebi b. Lütfullah	E	Babı Zemin	15 Cemaziyelahir 1045	B 59/123 a
211	Mehmed b. Veli	E	Hisar Camii	15 Cemaziyelahir 1071	B 185/1 b
212	Rabia bnt. Hüseyin	K	Şeker Hoca	01 Cemaziyelevvel 1095	B 144/34 b
213	Şerife Neslihan bnt. Hüseyin	K	Babıcin	27 Cemaziyelahir 1105	B 152/16 b
214	Zeman Çelebi b. Kasım	E	Yeni Bezzaz	21 Safer 1082	B 90/87 b
215	Hasan Bey b. Abdullah el	E	Daye Hatun	15 Muharrem 1009	B 152/113 b-114 a
216	Nesli Hatun bnt. Mustafa	K	Çerağbey	30 Cemaziyelahir 1023	B 43/106
217	Mehmed Dede b. Yusuf	E	Molla Fenari	30 Cemaziyelevvel 1052	B 63/135 a
218	Fatma Hatun bnt. Ahmed	K	Manastır	15 Safer 1052	B 63/84 b
219	Simavan Veledi Serkis	E	Hoca Mehmed Kırmani	25 Muharrem 1052	B 63/76 a
220	Emine Hatun bnt. Mehmed	K	el Hac İskender	05 Zilhicce 1051	B 63/54 a
221	Dilaver Hatun bnt. Abdullah	K	Kefen iğneci	05 Zilkaade 1051	B 63/44 a
222	Ayşe Hatun bnt. Abdullah	K	Baba Zakir	05 Ramazan 1051	B 63/23 b
223	Ayşe Hatun bnt. İbrahim	K	Havz	25 Recep 1051	B 63/4 b
224	Fatma Hatun bnt. Dede Mehmed	K	Atpazarı	25 Recep 1051	B 63/4 a
225	Fatma Hatun bnt. Mustafa	K	Alacahırka	25 Recep 1051	B 63/3 a
226	Ali Efendi b. Mehmed	E	Hariri	25 Şevval 1054	B 64/1 b
227	Ayşe Hatun bnt. Nasuh	K	Maksem	10 Zilkaade 1054	C 3/77 b
228	Rabia Hatun bnt. İsa	K	okunmuyor	26 Cemaziyelevvel 1055	B 64/91 b/2
229	Ayşe Hatun bnt. Hasan	K	Ahmed paşa	27 Cemaziyelevvel 1055	B 64/91 b2
230	Hatice hatun bnt. Ahmed	K	Mantıcı	20 Rebiülahir 1056	B 64/143 b
231	Emine bnt. Abdullah	K	Sungur	25 Ramazan 1056	B 64/174 a
232	Nefise Hatun bnt. Abdullah	K	Reyhan Paşa	25 Zilhicce 1056	B 64/201 b-202 a

233	Ayşe Hatun bnt. Mustafa	K	Kiremitçizade	14 Şevval 1055	B 65/9 b
234	Hacı Hatun bnt. Himmet	K	Tatarlar	01 Zilkaade 1055	B 65/13b
235	Mustafa b. Mehmed	E	Veledi hariri	27 Zilhicce 1055	B 65/26 b
236	Emine Hatun bnt. Abdurrahman	K	Şeyhpaşa	22 Rebiülevvel 1056	B 65/51 b
237	Mehmed Çelebi b. Muharrem	E	Meydancık	11 Ramazan 1056	B 65/ 93 a/1
238	Mehmed Çelebi b. Muharrem		Meydancık	11 Ramazan 1056	B 65/ 93 a/2
239	Hatice bnt. Abdullah	K	Veli Şemseddin	15 Cemaziyelahir 1008	B 152/75 a
240	Peymane Hatun bnt. Abdullah	K	Kocanaib	01 Zilhicce 1057	B 68/47 a
241	Kamer Hatun bnt. Abdulmennan	K	Selçuk Hatun	11 Şaban 1057	B 68/25 a
242	Mümine Hatun bnt. Kamil	K	Çardak	05 Safer 1056	B 71/42 a
243	Mustafa b. Mehmed	E	Hatib	01 Zilhicce 1059	B 71/30 b
244	Ayşe Hatun	K	İmareti İsa Bey	05 Şevval 1058	B 71/20 a
245	Ahmed b. Piri	E	Abdal Mehmed	15 Ramazan 1058	B 71/16 a
246	Murad Efendi b. İbrahim	E	Reyhan Paşa	3 Recep 1086	B 103/48 b
247	Ali b. Mehmed	E	Hatibzade	10 Ramazan 1059	B 73/61 b
248	Mehmed Efendi b. Esseyid ebul Mualla Çelebi ve Cafer Efendi b. Haşim Efendi	E	Kocanaib	25 Cemaziyelevvel 1059	B 73/40 a
249	Mehmed b. Ali	E	Ahi Evren	20 Şaban 1047	A 160/135 b
250	Hızır b. Mehmed	E	Akçalıbekir	06 Rebiülahir 1047	A 160/99 b
251	Hayran Veledi Karagöz	E	Hoca Kirmani	10 Zilkaade 1046	A 160/55 b
252	Mahmud b. Receb	E	Taşgun	05 Şevval 1046	A 160/51 b
253	Ali b. Abdi	E	Çakır	15 Ramazan 1046	A 160/44 a
254	İsmail b. Hüseyin	E	Hariri	05 Ramazan 1046	A 160/40 b
255	Mehmed b. Ali	E	Babazakir	05 Rebiülahir 1046	A 160/7 b
256	Ayşe Hatun bnt. Receb	K	El Hac Yakub	11 Zilkaade 1048	A 161/110 a
257	Fazlullah b. Rıdvan	E	Şehreküstü	25 Zilkaade 1048	A 161/122 a
258	Karaca b. Hasan	E	Simidci	07 Cemaziyelevvel 1053	A 162/110 a
259	Abdullah Beşe b. Abdülkerim	E	Şehreküstü	05 Ramazan 1053	A 162/164 a
260	Ali Yusuf	E	Nalbantzade	7 Rebiülevvel 1087	B 204/4 a
261	Zamane Hatun bnt. Şaban	K	El Hac Seyfullah	15 Şaban 1015	B 24/43 b
262	Âmine Hatun bnt Şaban	K	İnceğiz	24 Zilhicce 1047	A 160/181 b
263	Belkis bnt. Abdullah	K	Sultan Murad Han	12 Muharrem 1055	C 3/57 a
264	Rabia Hatun bnt. Abdullah	K	İsa Bey	15 Safer 1055	C 3/77 a
265	Kamile bnt. Abdullah	K	Sultan Orhan	11 Cemaziyelevvel 1055	C 3/98 a
266	Fatma Hatun bnt. Hüsam	K	Nakkaş	28 Recep 1055	C 3/111 b
267	İsmihan Hatun bnt. Süleyman	K	Abdal Mehmed	14 Şaban 1055	C 3/115 a
268	Ümmi Hatun bnt. Mehmed	K	Meydancık	15 Rebiülevvel 1024	B 34/34 a 2
269	Mustafa b. Bedrik	E	Şekerhoca	12 Rebiülevvel 1053	C 2/73 b
270	Ümmügülsüm Hatun bnt. Receb	K	Gaziumur Bey	01 Safer 1053	C 2/61 b
271	Nazenin Hatun bnt. Abdullah	K	Çardak	08 Muharrem 1053	C 2/58 b
272	Hacı b. Müstecab ve eşi Meryem Hatun bnt. Mehmed	E	Çardak	12 Zilkaade 1052	C 2/40 a
273	Ümmügülsüm Hatun bnt. Abdurrahman	K	Emir Sultan	26 Şevval 1052	C 2/39 a
274	Recep b. Hızır	E	Şeker Hoca	10 Muharrem 1054	C 2/147 a
275	Ahmed b. İbrahim	E	Yeni Bezzaz	02 Recep 1052	C 2/7 b
276	Ümmügülsüm Hatun bnt. Mehmed Efendi	K	Davud Efendi	02 Recep 1052	C 2/7 a
277	Ayşe Hatun bnt. Hasan	K	Davud Efendi	20 Cemaziyelahir 1052	C 2/2 a
278	İsmihan bnt. Mehmed	K	Umur Bey	20 Zilkaade 1066	B 130/64 a
279	Fatma Hatun bnt. Mehmed	K	Bâbı Zemin	03 Cemaziyelevvel 1053	C 2/85 b

280	Ahmed b. Mustafa	E	Alaeddin	01 Muharrem 1046	C 2/84 b
281	Mustafa b. Ali	E	İsa Bey	05 Ramazan 1053	C 2/118 b
282	Emine Hatun bnt. Himmet	K	Kız Yakub	05 Şevval 1053	C 2/121 b
283	Davudhan b. El merhum Allahverdihan	E	İbrahim paşa	05 Recep 1050	C 2/124 a
284	Mahmud Çelebi b. Mustafa	E	Ahmed Dai	23 Muharrem 1054	C 2/143 a
285	Mehmed b. Mehmed	E	Mantıcı	01 Safer 1054	C 2/145 b
286	Ali b. Mehmed	E	Timurtaş	20 Safer 1054	C 2/150 b
287	Nazenin Hatun bnt. Abdullah	K	Sultaniye Yıldırım	12 Safer 1054	C 2/150 a
288	Emrullah b. Nasırüddin	E	Veli Şemseddin	15 Safer 1054	C 2 154 a
289	Mehmed Efendi b. Durmuş	E	Hacılar	01 Zilhicce 1048	B 146/20 ab
290	Rabia Hatun bnt. Abdullah	K	Altıparmak	03 Zilhicce 1074	B 78/77 a
291	Mustafa b. Behram	E	Çakır	15 Recep 1073	B 78/54 b
292	Ayşe Hatun bnt. Abdullah	K	Hasanpaşa	25 Rebiülahir 1073	B 78/46 b
293	Abdulkerim b. Hayreddin	E	Sultan Orhan	26 Zilkaade 1070	B 87/60 a
294	Ayşe bnt. Yusuf	K	Kurtoğlu	20 Zilhicce 1080	B 96/72 a
295	Ayşe Hatun bnt. Bestan	K	Şibli	23 Zilkaade 1080	B 96/65 a
296	Mehmed b. İsmail	E	Filiboz	29 Safer 1080	B 96/34 b
297	Ayşe Hatun bnt. Mehmed Çelebi	K	Daye Hatun	26 Şaban 1086	B 103/57 b
298	Ali b. Mustafa ve zevcesi Aişe Hatun	K	Cami i Umur Bey	11 Cemaziyelahir 1076	B 109/83 b
299	Abide Hatun bnt. Hasan	K	Ali Paşa	03 Recep 1075	B 109/91 b
300	Ali b. Mustafa	E	El Hac Yakub	11 Muharrem 1076	B 109/147 a
301	Fatma Hatun bnt. Mustafa	K	Meydancık	15 Rebiülahir 1076	B 109/176 b
302	Mehmed Beşe b. Elhac Hakkı	E	Şehreküstü	28 Şaban 1078	B 109/311 a
303	Mehmed b. Ali	E	Elmalık	08 Cemaziyelahir 1078	B 109/290 a
304	Yasemin bnt. Abdullah	K	Musalla	12 Zilkaade 1091	B 109/51 b
305	Mehmed b. Hasan	E	Umur Bey	04 Rebiülahir 1092	B 104/89 b
306	Ayşe Hatun bnt. Abdullah	K	Havz	02 Cemaziyelevvel 1075	B 109/68 b
307	Hasan b. Hüseyin	E	Manastır	03 Zilkaade 1074	B 109/23 b
308	Rahime Hatun bnt. Şeref	K	Daye Hatun	30 Şaban 1039	B 110/74 a
309	Karakaşzade Ali Çelebi b. Hoca Mehmed	E	Babı Zemin	01 Recep 1039	B 110/60 a
310	Ayşe Hatun bnt. Hüsam	K	Hacılar	04 Şaban 1039	B 110/55 a
311	Emine Hatun bnt. Mehmed	K	Selçuk Hatun	25 Recep 1039	B 110/50 a
312	Ayşe Hatun bnt. Mustafa	K	Çoban Bey	01 Cemaziyelevvel 1019	B 23/19 b
313	Zemane Hatun bnt. Abdullah	K	Şeyh Konevi	15 Recep 1039	B 110/41 a
314	Bestan Efendi	E	Filiboz	25 Cemaiziyel Evvel 1039	B 110/19 b
315	Gülşen Hatun bnt. Abdullah	K	Hamza Bey	01 Şaban 1019	B 23/67 b
316	Aişe Hatun bnt. Perviz el müteveffa	K	Molla Gürani	15 Şevval 1017	B 23/81 a
317	Ahmed Çavuş b. Yusuf	E	Darphane	01 Cemaziyelevvel 1066	B 119/63 a
318	Mustafa b. Yusuf	E	Cami Mah	26 Zilhicce 1018	B 23/14 b
319	Alime Hatun bnt. İbrahim	K	Emir Sultan	26 Zilkaade 1074	B 186/51b 2
320	Ahmed Dede İbni Süleyman	E	Emir Sultan	26 Zilkaade 1074	B 186/51 b 1
321	Abdurrahman Çelebi	E	Emir Sultan	06 Rebiülevvel 1075	B 186/61 b
322	Ramazan b. Mehmed	E	Arap Mehmed	05 Şaban 1044	B 54/83 b
323	Sakine bnt. Budak	K	Yenice	15 Rebiülevvel 1045	B 146/43 b
324	Mehmed b. Süleyman	E	Hız. Emir	26 Şaban 1048	B 146/79 b
325	Kamer Hatun bnt. Abdullah	K	Kocanaib	15 Safer 1050	B 146/147 a
326	Mehmed Çelebi Ali Efendi	E	Daye Hatun	25 Cemaziyelevvel 1095	B 142/97 a
327	Belkis Hatun bnt. Abdülmennan	E	Namazgah	09 Rebiülahir 1088	B 140/20 a

328	Mehmed b. Abdurrahman	E	Tatarlar	17 Rebiülahir 1035	B 45/60 a
329	Mahmut Dede b. Şaban	E	Umur Bey	05 Şaban 1044	B 54/83 a
330	Ramazan b. Mehmed	E	Arap Mehmed	05 Şaban 1044	B 54/84 a
331	Ümmügülsüm Hatun bnt. Hamza	K	Abdal Mehmed	25 Şevval 1044	B 54/95 a
332	Hüseyin b. Kayabali	E	Karaşeyh	08 Şevval 1044	B 54/95a
333	Mehmed bey b. Alaeddin	E	Simkeş	07 Muharrem 1045	B 54/110 b
334	Mahmud dede b. Şaban	E	Umur Bey	15 Şaban 1029	B 54/155 a
335	Ayşe bnt.Hakan	K	Alacamescid		B 54/158 a
336	Ümumuhani bnt. Kasım	K	Atpazarı	18 Zilhicce 1041	B 53/13 a
337	Yahya Çelebi b. Mehmed	E	İsa Bey	25 Cemaziyelahir 1037	B 48/53 b
338	Mehmed b. Ramazan	E	Meydancık	20 Şevval 1040	B 55/14 a
339	Ahmet Efendi b. Hızır	E	İbrahim paşa	15 Rebiülevvel 1044	VGMA:594/129/114
340	Fatma bnt. Ahmed	K	Tefsirhan	18 Rebiülahir 1041	B 53/3 a
341	Muharrem Dede b. Mehmed	E	Karagüllü	25 Rebiulâhir 1042	B 53/55 ab
342	Saliha Hatun bnt. Oruç	K	Veledi Bezzaz	05 Cemranıyelahir 1042	B 53/61 a
343	Ebubekir b. Mehmed	E	Sultan Orhan	25 Cemaziyelevvel 1043	B 53/70 a
344	Huri Hatun bnt. Ali	K	Alacamescid	02 Zilhicce 1042	B 53/122 a
345	Mustafa b. İbrahim	E	Çukur	25 Muharrem 1043	B 53/153 ab
346	Sefer veledi Murad	E	Setbaşı	25 Şaban 1044	B 59/55 a
347	Rukiye Hatun bnt. Mehmed	E	Zeferanlık	05 Safer 1045	B 59/114 a
348	Fatma Hatun bnt. Ferhad	K	Kurtoğlu	21 Rebiülevvel 1038	B 49/17 a
349	Haşim Ağa b. İsmail	E	İmareti İsa	05 Muharrem 1038	B 49/13 a
350	Fatma Hatun bnt. Abdullah	K	İncirlice	07 Zilhicce 1036	B 48/9 a
351	Ali b. İsmail	E	Kiremitçiöğlu	14 Muharrem 1037	B 48/19 a
352	Ali b. İsmail	E	Kiremitçiöğlu	15 Muharrem 1037	B 48/20 a
353	Ali b. Esseyit Mehmet	E	yazılmamış	7 Zilhicce 1110	VGMA: 734/37/12
354	İbrahim b. Mehmet	E		21 Şevval 1014	VGMA: 625/84/81
355	Mustafa b. Hasan	E	Karaağaç	09 Ramazan 1037	B 48/75 a
356	Hatice Hatun bnt. Haydar	K	Yaniçoğlu	29 Zilhicce 1037	B 48/95 a
357	Mihriban Hatun bnt. Abdullah	K	El Hac İlyas	10 Safer 1038	B 48/104 b
358	Riftar Hatun bnt. Abdullah	K	Molla Fenari	24 Zilkaade 1060	B 115/2 a
359	Mehmed Bey b. El Hac Süleyman	E	Kale Camii	16 Zilhicce 1060	B 115/6 a
360	Fatma Hatun bnt. Osman ve Receb b.Mustafa	K	Manastır	30 Recep 1066	B 115/68 b
361	Rahime bnt. Hüsnü	K	Abdal Mehmed	02 Cemaziyelevvel 1095	B 111/86 a
362	Dilek bnt. Mehmed	K	Filiboz	25 Recep 1096	B 111/137 b
363	Abdurrahman Efendi b. Ahmed	E	Ali paşa	01 Rebiulahir 1039	B 110/1 b
364	Mehmed Dede b. Mehmed	E	Molla Fenari	01 Recep 1033	B 17/69 b
365	Ayşe Hatun bnt. Abdi	K	Maksem	29 Ramazan 1012	B 22/22 a
366	İsa Efendi b. Selim	E	Emir Buhari	17 Şevval 1014	B 21/110 b
367	Kasım Bey b. Abdullah	E	Kanber	10 Şevval 1014	B 21/113 a
368	Emine Hatun bnt. Abdullah	K	Yeni Bezzaz	25 Rebiülevvel 1024	B 34/44 a
369	Gülsüm bnt. Abdullah	K	Hacı Yakub	25 Ramazan 1088	B 142/81 a
370	Hatice Hatun bnt. Osman	K	Hayreddin paşa	05 Zilhicce 1023	B 33/96 b
371	Fatma Hatun bnt. Halil	K	Veledinizam	25 Zilkaade 1023	B 33/90 b
372	Mahbure Hatun bnt. Mehmed	K	Attarhüsam	15 Zilkaade 1023	B 33/36 a
373	Abdurrahman b. Hasan	E	Umur Bey	15 Zilkaade 1023	B 33/83 a
374	Osman Çavuş b. el merhum İvaz	E	Şehreküstü	05 Zilkaade 1023	B 33/80 a
375	Rabia Hatun bnt. Mehmed	K	Manastır	05 Ramazan 1023	B 33/69 b
376	Ömer b. Cemşid	E	Yerkapı	15 Şevval 1023	B 33/68 b
377	Fatma Hatun bnt. Abdullah	K	Tefsirhan	15 Şaban 1023	B 33/64 b
378	Şerife Müzeyyen Hatun bnt.	K	Manastır	25 Ramazan 1023	B 33/55 b

	Seyyid Ali				
379	Mavzune Şah Hatun bnt. İlyas	K	Hamzabey	05 Ramazan 1023	B 33/41 a
380	Ahmed Çelebi b. Mehmed	E	Hacılar	23 Recep 1023	B 33/26 b
381	Hasan Dede b. Mustafa	E	Molla Arab	15 Cemaziyelevvel 1023	B 32/71 b
382	Ali Hoca b. Ahmed	E	Babı Zemin	08 Rebiülahir 1025	B 32/56 b
383	Mehmed b. Abdullah	E	Ahmet Dai	16 Recep 1023	B 32/47 b
384	Vefader Hatun bnt. Abdullah	E	Karaşeyh	25 Safer 1023	B 32/17 a
385	Mustafa b. Ahmed	E	Bayezid Paşa	28 Safer 1023	B 32/16 a
386	İbrahim b. Abdullah	E	Elhac Sinan ve Gökdere		B 47/111b 112 a
387	Mehmed b. Mustafa	E	Sadi Fakih	01 Rebiülevvel 1037	B 48/33 ab
388	Âmine Hatun bnt Mehmed	K	Kademerî	17 Rebiülevvel 1038	B 49/19 a
389	Mehmed b. Mustafa	E	Sadi Fakih	01 Rebiülevvel 1037	B 49/28 ab
390	Mehmed b. Mustafa	E	Sadi Fakih	01 Rebiülevvel 1037	B 48/ 33b 34 a
391	Sakine Bnt. Bostan	K	Timurtaş	05 Revahir 1038	B 49/31 b 32 a
392	Fahrunnisa Hatun	K	Mücellidi	29 Cemaziyelevvel 1038	B 49/32 b
393	Abdulkadir Dede b. Sofî	E	Meydancık	29 Şevval 1040	B 49/118 b
394	Raziye bnt. Mehmed	K	Kocanaib	4 Recep 1082	B 116/11 b
395	Ali b. Halil	E	Timurtaş	20 Zilkaade 1038	B 50/72 a
396	Amine bnt. Musa	K	Daye Hatun	15 Muharrem 1039	B 50/70 b
397	Ümmügülsüm Hatun bnt. Mustafa	K	Kirişçıkızı	15 Rebiülahir 1041	B 52/59 a
398	Halil b. Şaban	E	Şeyh Paşa	05 Zilkaade 1035	B 51/50 b-51 a
399	İbrahim Efendi b. Avnullah	E	Veli Şemseddin	05 Recep 1038	B 50/1 ab
400	Cevri Hatun bnt. İbrahim	K	Emir Buhari	15 Zilkaade 1038	B 50/39 a
401	Cemile Hatun bnt. Mustafa	K	İğnecioğlu	15 Zilhicce 1038	B 50/54 b
402	Ramazan Halife b. Ali	E	Hıdırlık	05 Zilhicce 1039	B 55/45 a
403	Mustafa Çelebi b. Mehmed Çavuş	E	Hocaali	05 Zilhicce 1044	B 56/35 b
404	Ayşe Hatun	K	Emirsultan	30 Rebiülevvel 1040	B 55/78 b
405	İsmail Servi	E	Hacı Sevindik	28 Şevval 1043	B 54/40 a
406	Timur b. Şaban	E	Alacamescid	20 Zilkaade 1044	B 54/105 b
407	Fatma bnt. Osman	K	Babı Zemin	06 Rebiülevvel 1045	B 54/119 b
408	Rabia Hatun bnt. Mustafa	K	Tahtamescid	15 Cemaziyelahir 1045	B 54/138 b
409	Saliha Hatun bnt. Bali	K	(okunmuyor)	05 Şaban 1045	B 54/152 b
410	Rukiye Hatun bnt. Mahmud	K	Emirsultan	16 Muharrem 1042	B 53/25 a
411	Dede b. Mehmet	E	Tekye mescidi	17 Rebiülahir 1044	B 53/116 ab
412	Sefer Efendi b. Ramazan	E	Simkeş	05 Zilhicce	B 53/136 ab
413	İbrahim Efendi b. Avnullah	E	Veli Şemseddin	01 Cemaziyelevvel 1041	B 52/98 ab 99 a
414	Kamer Hatun	K	Fazlullah Paşa	15 Recep 1041	B 52/90 a
415	Mehmed b. Mehmed	E	Alaca Mescid	15 Zilhicce 1031	B 42/28 a
416	İsa b. Halil	E	Babüssiccin Kale	15 Ramazan 1032	B 42/109 a
417	İsa b. Halil	E	Babusiccin Kale	15 Ramazan 1032	B 42/108 b
418	Veli b. İlyas	E	Sağrıci Sungur	05 Muharrem 1022	B 42/33 ab
419	Rıdvan bnt. Abdullah	K	Selçuk Hatun	05 Ramazan 1032	B 42/105 b
420	Cafer Bey b. Abdullah	E	Selçuk Hatun	01 Safer 1032	B 42/31 ab
421	Hafsa Hatun bnt Üveys	K	Şeyh Konevi	20 Zilhicce 1038	B 50/54 a
422	Mustafa b. Memi	E	Emir Buhari	05 Zilkaade 1038	B 50/39 a 2
423	Ali Hoca b. Ahmed	E	Yerkapı	29 Cemaziyelevvel 1023	B 43/105 b
424	Ümmühan Hatun bnt. Elhac Safer	K	Mecnun dede	27 Zilkaade 1022	B 43/26 a
425	Şemsi Hatun bnt. Mustafa	K	Mantıcı	05 Şevval 1034	B 44/112 b
426	Kamer Hatun bnt. Abdullah	K	İsa Bey	29 Şevval 1034	B 44/111 a

427	Kerime Hatun bnt. Kurd	K	Hamzabey	07 Ramazan 1034	B 44/98 a
428	Kerime bnt. Abdullah	K	Duhteri Şeref	05 Rebiülahir 1034	B 44/38 b
429	Kamer Hatun bnt. Ahmed	K	Şemsi Bey	25 Zilkaade 1031	B 42/116
430	Emine bnt. Elhac Mehmed	K	Alacamescid	05 Zilkaade 1031	B 42/13 b
431	Ümmühani Hatun bnt. Musa	K	Kocanaib	11 Zilkaade 1039	B 116/40 a
432	Ahmed Çelebi b. Ali	E	Bezzazoğlu	29 Zilhicce 1027	B 37/29 a
433	Asiye bnt. Derviş	K	Şeyh Konevi	05 Zilhicce 1049	B 146/108 a
434	Hasan	E	Altıparmak	22 Safer 1095	B 144/18 a
435	Fatma Hatun bnt. Ahmed	K	Saray	01 Zilkaade 1035	B 45/130 a
436	İlyas b. Süleyman	E	Hazreti Emir	11 Recep 1035	B 45/95 a
437	Mustafa b. Yusuf	E	Şehabettin Paşa	19 Rebiülevvel 1035	B 45/52 a
438	Saliha bnt. Abdullah	K	Doğan Bey	25 Safer 1035	B 45/35 b
439	Zeyneb bnt. Hasan	K	İbrahim paşa	01 Cemaziyelahir 1040	B 44/71 a
440	Ahmed Çelebi b. Hoca Ömer	E	Mantıcı	22 Muharrem 1096	B 144/92 b
441	Ahmed Ağa b. Ali	E	Veledi Hariri	25 Cemaziyelahir 1035	B 45/75 b
442	Mustafa Efendi b. Muhyiddin	E	Karakedi	25 Cemaziyelahir 1034	B 44/68 b-69 a
443	Şaduman bnt. Abdullah	K	Veledi Kazzaz	25 Zilhicce 1042	B 51/243 a
444	Kamer Hatun bnt. Mustafa	K	Kanber	25 Şevval 1042	B 51/283 a
445	Fatma Hatun bnt. Ahmed	K	Doğan Bey	15 Şevval 1042	B 51/237 a
446	Mehmed b. Hasan	E	Tekye Mescidi	15 Şevval 1042	B 51/263 b
447	Peymane Hatun bnt. Abdulvahhab	K	İsa Bey	10 Cemaziyelahir 1042	B 51/219 a
448	Ebubekir Elhac Mehmed	E	Orhan	25 Rebiülahir 1041	B 51/143 b
449	Ayni bnt. Abdullah	K	Atpazarı	10 Ramazan 1040	B 51/96 a
450	Abdullah	E	Şeyh Paşa Kalai	25 Cemaziyelahir 1037	B 48/55 b
451	Mehmed b. Huseyin	E	Bursa haricinde odaları	15 Recep 1037	B 48/62 a
452	Gülâhmer Hatun bnt. Abdullah	K	Mücellidi	29 Zilkaade 1037	B 48/89 b
453	Nazenin Hatun bnt. Abdullah	K	Veledi Nizamettin	15 Muharrem 1038	B 48/98 b
454	Ayşe Hatun bnt. Yahşi	K	Köseler	20 Muharrem 1038	B 48/100 b
455	Rıdvan b. Abdüsselam	E	Nalbantoğlu	01 Safer 1038	B 48/105 a
456	Mülayim Hatun bnt. Abdul Vahab	K	Elvanbey	25 Safer 1038	B 48/108 a
457	Belkıs Hatun bnt. Abdullah	K	Enarlı	25 Rebiulahir 1038	B 48/121 b
458	Fatma Hatun bnt. Aydın	K	Altıparmak	29 Şevval 1038	B 48/151 a
459	Şahize Hatun bnt. Abdullah	K	Elhac Yakub	25 Cemazielevvel 1039	B 48/191 b
460	Yusuf ağa b. Halil	E	İbrahim paşa	25 Recep 1037	B 47/48 a
461	Fatma Hatun bnt. Şahkulu	K	Mücellidi	17 Zilkaade 1037	B 47/94 ab
462	Ayşe hatun bnt. İvaz	K	Kefen iğnesi	25 Şevval 1034	B 61/66 a
463	Ayşe Hatun bnt. Mustafa	K	Babazakir	02 Recep 1048	B 61/137 b
464	Abdurrahman Çelebi b. Mustafa	E	Nalbantzade	05 Rebiülahir 1041	B 61/74 a
465	Ali Dede b. Himmet	E	Şahin Lala	28 Zilhicce 1044	B 54/109 b
466	Şahbuban bnt. Abdulvahab	K	Hoşkadem	01 Şaban 1043	B 57/24 a 2
467	Şahbuban bnt. Abdulvahab	K	Hoşkadem	01 Şaban 1043	B 57/24 a 1
468	Abdurrahman Bey b. Zeynelabidin	E	yazılmamış	05 Rebiülevvel 1042	B 58/7 b 8 a
469	Hüsamettin b. Halil	E	Temenna	15 Rebiülevvel 1023	B 41/ 158 a b
470	Hüsamettin b. Halil	E	Temenna	15 Rebiülevvel 1031	B 41/158 b 159 a
471	Hüsamettin b. Halil	E	Temenna	15 Rebiülevvel 1031	B 41/159 a b
472	Fatma Hatun bnt. Mustafa	K	Ahmet Paşa	10 Şevval 1080	B 96/58 b
473	Nasuh b. Halil	E	Duhteri Şeref	05 Şaban 1043	B 58/24 a
474	Kamer Hatun bnt. Abdurrahman	K	Hiz. Emir	05 Muharrem 1046	B 60/71 a

475	İsmihan Hatun bnt. Hıdır	K	-	12 Muharrem 1040	B 55/63 b-64 a
476	Emine Hatun bnt. Hasan	K	Hız. Emir	22 Zilhicce 1055	C 2/52 a
477	Derviş b. Mustafa	E	Hacılar	01 Recep 1035	B 45/103 ab
478	Yusuf b. Hıdır	E	Elhac Sevinç	05 Muharrem 1057	B 64/207 b
479	Fazlullah Efendi b. İsmail	E	Şekerhoca	17 Rebiülahir 1073	B 186/11b 12 a
480	Ali b. Mahmud	E	Tatarlar	14 Cemazielahir 1073	B 186/3 b
481	Fatma Hatun bnt. Pervane	K	Yanıçoğlu	27 Muharrem 1042	B 53/25 b
482	Ruh bnt. Mevlana Yusuf	K	Hız Emir	yazılmamış	A 201/245 b
483	Billur bnt. Abdullah	K	Hamzabey	yazılmamış	A 201/250 a
484	Mustafa b. Mehmed	E	Daye Hatun	01 Safer 1017	A 180/14 b 15 a
485	Mehmed Efendi b. Abdülhalim	E	Sağrıci Sungur	25 Şevval 1088	B 140/96 b 97 a
486	Ahmed Efendi b. Hızır b. Yusuf	E	İbrahim paşa	25 Rebiülevvel 1044	B 59/33 ab 34 a
487	Ayni Hatun bnt. Hasan	K	Hafza Hatun	05 Safer 1037	B 48/26 a
488	Ahmed b. Mustafa	E	Alacamescid	14 Ramazan 1088	B 140/85 a
489	Ahmed b. Abdullah	E	Çırakbey	26 Cemaziyelahir 1088	B 140/58 b
490	Ohan Veledi Serkiz (ermenî)	E	Karaağaç	20 Cemaziyelahir 1088	B 140/56 a
491	Rıdvan Halife b. Abdullah	E	Kanber	05 Zilkaade 1030	B 40/137 b
492	Osman b. Mehmed	E	Reyhan Paşa	28 Cemaziyevvel 1093	B 141/94 a
493	Hümayun Hatun bnt. Abdullah	K	Manastır	20 Rebiülahir 1027	B 141/2 b
494	Şeyhi Ağa b. Mehmed	E	Sultan Mehmed	12 Rebiülevvel 1092	B 142/4 ab
495	İbrahim Efendi b. Abdurrahman	E	Manastır	01 Muharrem 1090	B 142/23 b 24 a
496	Mehmed Çelebi b. Ali Efendi	E	Daye Hatun	15 Muharrem 1096	B 142/137 b
497	Mehmed Çelebi b. Ali Efendi	E	Daye Hatun	15 Muharrem 1096	B 142/137 a
498	Yuvan Veledi Nikola	E	Kayabaşı	15 Şevval 1095	B 144/76 a
499	Fatma bnt. Osman	K	Nalbantoğlu	01 Rebiülahir 1097	B 145/17 b-18 a
500	Hatice bnt. Yağlı piri	K	Arap Mehmed	09 Safer 1097	B 145/7 a
501	Fatma Hatun bnt. Budak	K	Yıldırım Byazıt	02 Rebiülevvel 1050	B 146/148 b
502	Fatma Hatun bnt. Budak	K	Yıldırım Byazıt	02 Rebiülevvel 1050	B 146/149 b
503	Şaban b. Celalettin	E	Yanıçoğlu	22 Muharrem 1050	B 146/130 a
504	Bektaş b. Abdullatif	E	Çardak	14 Muharrem 1050	B 146/124 b
505	Mustafa Çelebi b. Zeynel Abidin	E	Nalbantoğlu	15 Zilkaade 1049	B 146/122 ab
506	Fatma Hatun bnt. Safer	K	Tuz Pazarı	25 Zilhicce 1049	B 146/117 b
507	Neslihan Hatun bnt. Abdullah	K	İbrahim paşa	25 Şevval 1049	B 146/90 a
508	Fatma Hatun bnt. Hüseyin	K	Karakedi	19 Ramazan 1049	B 146/82 a
509	Fatma Hatun bnt. Abdi	K	İncirlice	05 Rebiülevvel 1049	B 146/40 b
510	Huri Hatun bnt. Abdullah	K	İbrahim paşa	01 Safer 1049	B 146/36 a b
511	Ayşe Hatun bnt. Sinan	K	Karakedi	10 Muharrem 1049	B 146/29 a b
512	Ayşe Hatun bnt. İshak	K	Kamberler	20 Zilhicce 1048	B 146/25 a
513	Emine Hatun bnt. Mehmed	K	Kocanaib	25 Zilkaade 1048	B 146/19 a
514	Ahmed Dede b. Ali	E	Hoca Tayyib	16 Zilkaade 1048	B 146/ 19 b
515	Ali Efendi	E	yok	20 Şevval 1098	B 148/ 8 b
516	İlyas b. Hızır	E	Arap Mehmed	25 Zilhicce 1100	B 149/97 b
517	Şeyhi Ağa b. Mehmed	E	Sultan Mehmed	6 Cemaziyevvel 1106	B 152/60 b
518	Fatma Hatun bnt. Abdullah	K	Şahin Lala	15 Cemaziyelahir 1010	B 154/56 a
519	Mihiriban Hatun bnt. Abdullah	K	yok	15 Cemaziyevvel 1010	B 154/49 a
520	Zinnun bnt. Abdullah	K	Kazzazoğlu	25 Safer 1010	B 154/27 b
521	Ömer bey b. Mehmed	E	Yakub	25 Zilhicce 1009	B 154/5 a
522	Mustafa b. Abdullah	E	Şeyh Efendi	15 Zilhicce 1009	B 154/1 a
523	Sefer Efendi b. Bayezid	E	Hız Emir	01 Recep 1072	B 185/27 ab
524	Veli b. Timur	E	Yeni Bezzaz	22 Ramazan 1073	B 186/16 b
525	Ayni Hatun bnt. Abdullah	K	Umurbey	15 Zilhicce 1048	B 146/25 b
526	Perihan Hatun bnt.	K	Bahadır Ağa	11 Ramazan 1049	B 146/82 b

	Abdüllmennan				
527	Ali Beşe	E	Nalbantoğlu	15 Muharrem 1090	B 112/81 a
528	İbrahim Efendi b. Abdurrahman	E	Manastır	01 Muharrem 1090	B 112/73 ab
529	İbrahim Efend b. Abdurrahman	E	Manastır	01 Muharrem 1090	B 112/72 b
530	Aişe Hatun bnt. Ali Çavuş	K	Duhteri Şeref	15 Recep 1085	B 83/46 b
531	Mehmed b. Abdi Çelebi	E	Tekke	25 Şaban 1089	B 112/66 b
532	Yahya Çelebi b. Elhac Mehmed	E	Alaadin Bey	17 Şaban 1089	B 112/67 ab
533	Şerife Fatma Hatun bnt. Mustafa	E	Veledi Nalband	24 Zilkaade 1089	B 112/56 b
534	Mehmed	E	yok	22 Zilkaade 1089	B 112/50 b
535	Ayşe Hatun	K	Karakedi	5 Zilkaade 1089	B 112 45 b
536	Mehmed Efendi	E	Sağır Yahya Sungur	01 Zilkaade 1089	B 112/45 a
537	İsmihan Hatun bnt. Ömer Dede	K	Seyfeddin	7 Ramazan 1089	B 112/32 b
538	Ahmet Ağa b. Abdülmümin	E	Babızemin	15 Şaban 1089	B 112/28 b
539	Abdurrahman b. Bayram	E	Tefsirhan	05 Muharrem 1046	B 60/15 ab
540	İsmihan Hatun bnt. Sefer	K	Şehabettin Paşa	20 Cemaziyelahir 1085	B 83/44 a1
541	İsmihan Hatun bnt. Sefer	K	Şehabettin Paşa	20 Cemaziyelahir 1085	B 83/44 a2
542	Abdülkerim b. Murat	E	Hız. Emir	15 Şevval 1086	B 88/205 a
543	Ümmügülüm bnt. elhac Mehmed	K	Suzeni Kefn	18 Şevval 1086	B 88/205 b
544	Mehmed Efendi b. Abdülhalim Efendi	E	Sağır Yahya Sungur	01 Zilhicce 1090	B 75/41 b
545	Mehmed Ağa b. Abdi	E	Kalai Umurbey	02 Cemaziyelahir 1090	B 75/14 b
546	Fatma bnt. Abdurrahman	K	Arab Bey	25 Rebiülahir 1090	B 75/ 5 b
547	Halil Ağa b. Mehmed	E	Camii Kala	25 Recep 1090	B 75/23 b 1
548	Halil Ağa b. Mehmed	E	Camii Kala	20 Recep 1090	B 75/23 b 2
549	Mehmed Efendi b. Yusuf Efendi	E	Kara Şeyh	2 Ramazan 1090	B 75/31 a
550	Rabia Hatun	K	Veledi Kaygan	20 Safer 1093	B 107/118 b-119 a
551	Mahmut Efendi b. Mustafa	E	Sinan Efendi	01 Rebiülevvel 1056	B 65/46 a
552	Fahrunnisa bnt.Memi	K	Karaşeyh	13 Muharrem 1093	B 107/105 b
553	Neslihan Hatun bnt. Bostan	K	Beyazid Paşa	18 Zilhicce 1092	B 107/88 a
554	Emine Hatun bnt. Evliya	K	Simitçi	2 Muharrem 1052	B 63/74 a
555	Veli Çelebi b. Ali	E	Abdal Mehmed	27 Ramazan 1092	B 107/59 b-60 a
556	Ali b. Ahmed	E	İbni Enbiya	01 Cemaziyelahir 1038	B 49/143 ab
557	Abdurrahman b. Yunus	E	İbrahim paşa	05 Zilhicce 1034	B 45/9 b-10 ab
558	Piyale b. Abdullah	E	Kavaklı	23 Cemaziyelahir 1092	B 107/31 b-32 a
559	Şaban b. Yusuf	E	Konevizade	03 Cemaziyelahir 1092	B 107/17 b
560	Ayşe bnt. Sefer	E	Veledi Hariri	24 Muharrem 1090	B 114/132 a
561	Hoca Muslihiddin	E	Sağır Yahya Sungur	18 Zilhicce 1088	B 114/122 a
562	Hasan dede	E	İncirlice	17 Cemaziyellevvel 1027	B 55/115 a
563	Mahmud Çelebi b. Sefer	E	Alaadin Bey	25 Zilkaade 1088	B 114/117 b
564	Abdulkadir b. Mehmed	E	Manastır	8 Şevval 1087	B 114/27 b
565	Mustafa b. Himmet	E	Mecnun dede	05 Ramazan 1087	B 114/24 a
566	Ahmet Efendi b. Hüseyin	E	yazılmamış	2 Cemaziyelahir 1082	B 116/7 a
567	Mehmed Efendi b. Abdülmümin	E	Koca Naib	15 Safer 1056	B 64/132 b
568	Hürrem b. Abdullah	E	Molla Gürani	15 Recep 1021	B 135/59 b
569	Hasan b. Abdullah	E	Yeni Bezzaz	05 Şaban 1045	B 54/148 b
570	Perviz b. Abdullah	E	Doğan Bey	19 Safer 1079	B 135/67 ab
571	Ahmed b. İlyas	E	Ebu Şahme	13 Zilkaade 1083	B 137/85 a
572	Mahmud Çelebi b. Ahmed	E	Ali paşa	25 Zilhicce 1031	B 42/16 b
573	Mehmed b. Cafer	E	Manastır	15 Muharrem 1007	A 152/72 ab-74 ab

574	Abide Hatun	K	Filiboz	05 Zilhicce 1024	B 31/91 ab -92 a
575	Saadet Hatun bnt. Mehmed	K	Balıkpazarı	15 Safer 1023	B 32/ 4 a
576	Ümmi Hatun bnt. İbrahim	K	Yanıçoğlu	25 Muharrem 1025	B 31/30 b
577	Ziyare Hatun bnt. Mahmud	K	Ebu Şahme	15 Safer 1025	B 31/58 b
578	Timur b. Sinan	E	Alacamescid	04 Safer 1025	B 31/58 a
579	Fatma Hatun bnt. Ali	K	Selçuk Hatun	25 Rebiülahir 1025	B 31/90 b
580	Hasan Bey b. Abdullah	E	Meydancık	5 Safer 1025	B 39/23 a
581	Kerime Hatun bnt. Yahya	K	Mücellidi	15 Rebiülahir 1025	B 39/47 b
582	Yahya Bekir b. Mehmed	E	Nakkaşali	25 Rebiülahir 1025	B 39/48 a
583	Receb Dede b. Mehmed	E	Umur Bey	01 Cemaziyelevvel 1029	B 39/70 b
584	İsa Efendi b. Şeyh hüsam		Hız. Emir	01 Cemaziyelevvel 1029	B 39/71 b
585	Mülayime bnt. Abdulvahhab	K	Mollafenari	07 Rebiülevvel 1028	B 37/45 b
586	Hatice Hatun bnt. Mustafa	K	Umur Bey	25 Rebiülahir 1028	B 37/55 a
587	Fahriye bnt. Mustafa	K	Yığıdcedid	25 Zilhicce 1028	B 37/123 b 124 a
588	Emine bnt. Mehmed	K	Hoşkadem	25 Muharrem 1029	B 38/127 a
589	Bayram b. Mehmed	E	Eşrefiler	05 Rebiülevvel 1029	B 37/145 b
590	Fatma Hatun bnt. Ali	K	Selçuk Hatun	15 Şaban 1029	B 38/194 b
591	Mehmed b. Abdullah	E	Maksem	05 Rebiülahir 1029	B 37/85 a
592	Mustafa b. Hasan	E	Hoca Alioğlu	05 Rebiülahir 1029	B 37/84 b
593	Şerife Hatun bnt. Mustafa	K	Umur Bey	05 Rebiülahir 1027	B 37/59 b
594	Ayşe Hatun bnt. İsa	K	Hoca Mehmed Kırmacı	01 Zilhicce 1085	B 88/149 b
595	Sadullah Ali Efendi	E	Babazakir	22 Muharrem 1097	VGMA: 2163/158/121
596	Mustafa b. Receb	E	Arab Mehmed	05 Recep 1027	B 36/23 a
597	Aişe Hatun	K	Umur Bey	01 Zilhicce 1085	B 88/150 a
598	Mehmed Çavuş b. Malkoç	E	Üçkozlar	05 Rebiülahir 1027	B 37/84 a
599	Hasan b. Hüseyin	E	Manastır	18 Muharrem 1086	B 88/153 a
600	Mehmed b. Hamza	E	Ahmed Paşa	25 Safer 1024	B 34/20 b
601	Mihriban Hatun bnt. Abdullah	K	Hasanpaşa	05 Rebiülevvel 1024	B 34/25 b
602	İbrahim b. Süleyman	E	Saray	05 Muharrem 1024	B 34/29 a b
603	İbrahim b. Abdullah	E	Darphane	15 Recep 1030	B 40/104 b
604	Piyale b. Abdullah	E	Meydancık	15 Rebiulahir 1030	B 40/74 b
605	Mümine Hatun bnt. Mehmed	K	İncirlice	23 Zilhicce 1028	B 38/7 b
606	Müslühiddin Halife b. Mehmed	E	Alacamescid	15 Rebiülevvel 1031	B 41/28 a
607	Kademi Hatun bnt. Abdullah	K	Hoca Menteş	25 Muharrem 1058	B 69/102 a
608	Ebubekir Çelebi b. Mahmud	E	İsa Bey Fenari	05 Ramazan 1030	B 41/157 b
609	Kasım b. Esseyit Ahmed	E	Arap Mehmed	15 Zilkaade 1029	B 40/150 a
610	Mustafa b. Kasım	E	Umur Bey	26 Zilkaade 1030	B 40/143 a
611	Emine Hatun bnt. Mustafa	K	Nalbantoğlu	25 Rebiülevvel 1087	B 88/237 b
612	Mustafa b. Yusuf	E	Camii Kebir	26 Zilhicce 1018	B 23/14 b
613	Aişe Hatun bnt. Perviz	K	Mollagürani	15 Şevval 1019	B 23/81 a
614	Sitti Hatun bnt. Ahmed	K	Şeyh Şibli	15 Rebiülahir 1017	B 21/79 a
615	Gülşen Hatun bnt. Abdullah	K	Hacı Hamza bey	01 Şaban 1019	B 23/67 b
616	Ayşe Hatun	K	Hüseyin Zincani	27 Zilhicce 1081	B 90/65 a
617	Ayşe Hatun bnt Mehmed	K	Makremevi	04 Zilhicce 1081	B 90/59 b 60 a
618	Raziye Hatun bnt. Bayram	K	Elmalı	13 Zilkaade 1081	B 90/ 53 a b
619	Mehmed Ali b. Hasan	E	Karaca Muhyiddin	2 Rebiülevvel 1087	B 103/91 a
620	Yasemin Hatun bnt. Abdullah	K	Manastır	25 Rebiülevvel 1017	B 26/20 b
621	Ümmügülsüm bnt. Mehmed	K	Yahşibey	5 Rebiülevve 1095	B 111/54 b 55 a
622	Şem'i Hatun bnt. Ali	K	Kız Yakub	05 Zilkaade 1022	B 30/66 b

623	Ayşe bnt. Selman	K	Hayreddin Paşa	25 Safer 1026	B 36/113 a
624	Ali b. Ali	E	Ahmed Dai	30 Cemaziyelevvel 1052	B 63/ 133 b
625	Rabia Hatun bnt. El hac Mehmed	K	Bedrettinoğlu	12 Cemaziyelevvel 1052	B 63/ 124 b
626	Rabia Hatun bnt. Ahmed	K	Kurdoğlu	10 Rebiülevvel 1052	B 63/ 98 b
627	Mümine Hatun bnt. Keyvan	K	Alacamescid	05 Ramazan 1043	B 57/60 b
628	Ahmed b. İbrahim	E	Bezzaz	5 Rebiülevvel 1050	B 66/1 a
629	Gülale Hatun bnt. Abdullah	K	Kocanaib	20 Şevval 1051	B 63/97 a
630	Kerime Hatun. Bnt. Mehmed	K	Veledi Habib	10 Zilhicce 1052	B 63/55 b
631	Emine Hatun bnt. Evliya	K	Simidçi	2 Muharrem 1052	B 63/74 a
632	Sakine Hatun bnt. Budak	K	Yenice	05 Muharrem 1052	B 63/73 a
633	Ömer b. Ebu Bekir	E	Karaşeyh	28 Recep 1050	B 66/21 a
634	Mülayim bnt. Abdullah	K	Maksem	01 Muharrem 1052	B 63/77 b
635	Ali b. Terani	E	Ahmed dai	10 Rebiülevvel 1052	B 63/91 b
636	Rabia Hatun bnt. Ahmed	K	Hoşkadem	01 Rebiülevvel 1052	B 63/92 b
637	Abdulmu'ti Çelebi b. Mehmed	E	Hacılar	26 Cemaziyelevvel 1032	B 63/134 b
638	Hişam b. Şahabeddin Ağa	E	Bahadır Ağa	20 Zilhicce 1088	B 140/103 b
639	Ali Hoca b. Ahmed	E	Yerkapı	30 Cemaziyelevvel 1023	B 43/105 b
640	Mustafa b. Mehmed ve İlyas b. Ahmed	E	Ahmet Paşa Mera yeri	25 Ramazan 1022	B 30/64 a b
641	Hızır b. Abdullah	E	HocaAlioğlu	03 Recep 1023	B 29/64 b
642	Fatma Hatun bnt. Mehmed	E	Mehmed el Buhari	05 Cemaziyelevvel 1021	B 28/102 b
643	Hüma Hatun bnt. Abdullah	K	Doğan bey	05 Rebiulevvel 1021	B 28/88 a
644	Mehmed b. Hızır	E	Şeypaşa	05 Rebiülevvel 1021	B 28/84 b
645	Zahide Hatun bnt. Cafer	E	Helvai	15 Cemaziyelevvel 1020	B 28/7 a
646	Ramazan Dede b. Hüseyin	E	Mesut Makramevi	25 Cemaziyelahir 1020	B 28/ 5 b
647	İsmihan Hatun bnt. Mustafa	E	Es Şeyh Hamid	15 Cemaziyelevvel 1018	B 27/50 b
648	Ayni Hatun bnt. Kasım	K	Sultan Murad H	25 Ramazan 1015	B 25/79 b
649	Yusuf Bey b. Mehmed	E	Tekke	15 Şevval 1017	B 26/99 a
650	Emine Hatun bnt. Mehmed	K	Arablar	25 Ramazan 1017	B 26/90 b
651	Hamza Çelebi b. Mustafa	E	Şahabeddin Paşa	25 Rebiülahir 1017	B 26/39 b
652	Mehmed b. Abdullah	E	Reyhan paşa	05 Cemaziyelevvel 1017	B 26/36 b
653	Pervane bnt. Abdullah	K	Altıparmak	25 Cemaziyelahir 1012	B 19/114 a b
654	Hasan b. Halil	E	Kavaklı	25 Cemaziyelevvel 1012	B 19/108 b
655	Fatma Hatun bnt. Ali	K	Babızemin	15 Zilkaade 1051	B 64/14 b
656	Halime Hatun bnt. Piri Bey	K	Ahmed paşa	05 safer 1051	B 64/37 a
657	Halime Hatun bnt. Piri bey	K	Ahmed Paşa	05 Safer 1051	B 64/36 b
658	Yasemin Hatun bnt. Abdullah	K	Azapbekir	01 Rebiülevvel 1055	B 64 48 ab
659	Karakezban bnt. Abdullah	K	Kavaklı	25 Rebiulevvel 1055	B 64/55 a
660	Huban Hatun bnt. Mehmed Çelebi	K	Tayyip Hoca	01 Cemaziyelevvel 1055	B 64/67 b
661	Mehmed Efendi b. Abdülmümin	E	Kocanaib	15 Safer 1056	B 64/132
662	Ahmed Efendi b. Hıdır ve Mustafa Çelebi b. Abdünnebi	E	İbrahim paşa	01 Şaban 1056	B 72/34 a
663	Gevher Hatun bnt. Ramazan	K	Babı Zemin	23 Cemaziyelevvel 1058	B 72/68 b
664	Hasan b. Mustafa	E	İncirlice	21 Recep 1056	B 72/21 a
665	Hasan Dede b. Mustafa	E	İncirlice	14 Cemaziyelevvel 1056	B 72/17 b
666	Siyavuş bnt Abdurahman	K	Araplar	12 Rebiülevvel 1059	B 71/ 61 b
667	Rahime bnt. Abdülmennan	K	Emirsultan	14 Rebiülahir 1058	B 71/81 a
668	Rahime bnt. Abdullah	K	İmaret İsa bey	20 Cemaziyelevvel 1057	B 68/8 a
669	Mahmud Efendi b. Mustafa	E	Sinan Efendi	01 Rebiulevvel 1057	B 65/46 a
670	Emiri b. Elhac Hüseyin	E	Karaşeyh	01 Rebiülevvel 1057	B 65/45 a

671	Ayşe Hatun bnt. İvaz	K	Daye Hatun	8 Safer 1057	B 65/39 b
672	Safiye bnt. Himmet	K	Başçı	25 Şevval 1056	B 64/186 b
673	Hanım Hatun bnt. Mehmed	K	Serpınar	28 Rebiülahir 1082	B 90/115 b
674	Ayşe Hatun bnt. Mustafa	K	İsabey fenari	23 Safer 1054	C 2/155 a
675	Mehmed b. Şaban	E	Veli Şemseddin	14 Zilkaade 1053	C 2/131 a
676	Seniyye Hatun bnt. İbrahim	K	Maksem	05 Cemaziyelahir 1053	C 2/57 a
677	Kamile Hatun bnt. Abdullah	K	Ahmed Dai	15 Muharrem 1053	C 2/60 b
678	Ahmed Bey b. Hızır	E	Hasan Hoca	04 Zilhicce 1052	C 2/46 b
679	Mehmed Çelebi b. Hamza	E	Çelebiler	05 Şevval 1052	C 2 31 b
680	Mustafa Çelebi	E	Ebuşahme	17 Safer 1067	B 130/62 a
681	Saliha Hatun bnt. Abdulvahab	K	Hoşkadem	20 Muharrem 1067	B 130/58 b
682	İhsan bnt. Ahmed	K	Karaşeyh	01 Muharrem 1066	B 130/55 b
683	Rahime Hatun bnt. Bestan	K	Karaağaç	05 Recep 1066	B 130/37 a
684	Pervin bnt. Abdullah	K	Sultan Mehmed	01 Muharrem 1066	B 130/38 a
685	Rahime Hatun bnt. Bestan	K	Karaağaç	05 Recep 1066	B 130/39 b 1
686	Ayni hatun bnt. Hüdaverdi	K	Yiğidcedid	06 Muharrem 1048	A 160/187a
687	Mehmed b. Ali	E	yok	18 Şaban 1047	A 160/136 b
688	Kerime Hatun bnt. İsa	K	Hz Emir	23 Muharrem 1051	B 66/62 b
689	Mehmet Çelebi b. Ömer	E	Kirişçıkızı	15 Rebiülahir 1099	B 147/66 a
690	Mustafa b. İbrahim	E	Enarlu	15 Rebiülahir 1047	A 160/108 b
691	Ahmed b. Mehmed	E	Altıparmak	19 Rebiülevvel 1047	A 160/92 a
692	Saniye Hatun bnt. Musa	K	Filiboz	7 Rebiülevvel 1047	A 160/91 a
693	Kamer Hatun bnt. Abdülkerim	K	Seyyid Buhari	05 Zilhicce 1046	A 160/61 b 62 a
694	Ümmühan Hatun bnt. Hasan	K	Mizanoğlu	01 Şaban 1046	A 160/33 b
695	İvaz Efendi b. Mahmud	E	İbrahim paşa	25 Rebiülevvel 1040	B 55/90 a
696	Hamide Hatun bnt. Abdullah	K	Hz Emir	01 Cemaziyyelahir 1048	A 161/39 b
697	Saliha Hatun bnt. İbrahim	K	İshak paşa	12 Recep 1048	A 161/62 b
698	Ayşe Hatun bnt. Sinan	K	Karakedi	09 Zilkaade 1048	A 161/105 a
699	Kamer hatun bnt Yusuf	K	Simkeş	22 Zilhicce 1048	A 161/128 a
700	Zeyneb bnt. Şehsuvar	K	Veledi nizam	23 Zilkaade 1051	A 161/50 a
701	Hasan b. Abdullah	E	Veledi Enbiya	12 Recep 1054	A 162/147 b
702	Abdullah Çavuş b. Sultan Ali	E	Filiboz	25 Rebiülevvel 1046	B 56/72 ab
703	Mustafa Çelebi b. Mehmed	E	Hoca İlyas	01 Recep 1046	B 56/81 a b
704	Ayşe Hatun bnt. Ebubekir	K	Elmalık	15 Rebiülevvel 1052	A 162/91 b
705	Yahya Efendi b. Elhaca Mehmed	E	Manastır	19 Zilkaade 1046	B 56/88 b
706	Mustafa Çelebi b. Elmerhum Mehmed Çavuş	E	Hoca Ali	05 Zilhicce 1044	B 56/35 b-36 a
707	Kamer Hatun bnt. Abdullah	K	İmarat İsa bey	25 Rebiülevvel 1044	B 58/45 a
708	Abdulkadir b. Ahmed	E	Sarayoğlu	18 Rebiülevvel 1045	B 58/109 b
709	Muharrem çelebi b. Hüseyin	E	Altıparmak	05 Şevval 1045	B 58/125 a
710	Abdüşşefik b. Elhac Derviş	E	Ebu şahme	15 Rebiülevvel 1032	B 58/135 a
711	Alemşah Hatun bnt. Yakup	K	Kiremitçizade	25 Cemaziyelevvel 1045	B 55/117 a
712	Hidayet Hatun bnt. Abdulvedid	E	Kavaklı	25 Şaban 1044	B 59/62 b
713	Memi b. Ebubekir	E	Havz	15 Şaban 1044	B 59/58/59 a
714	Kerime Hatun bnt. Kurt	K	Hamzabey	25 Zilhicce1039	B 51/40 a
715	Kerime Hatun bnt. Kurt	K	Hamzabey	25 Zilhicce 1039	B 51/39 b
716	Rahime Hatun bnt. Bestan	K	Karaağaç	05 Recep 1066	B 130/39 b 2
717	Fatma Hatun bnt. Abdullatif	K	Bedreddin	20 Zilhicce 1036	B 45/167 b
718	Bostan Efendi b. Hamza	E	Filiboz	15 Zilhicce 1035	B 45/156 b 157 a
719	Hasan dede b. Abdullah	E	İncirlice	17 Cemaziyelevvel 1027	B 47/115 b
720	Mülayim Hatun bnt. Abdullah	K	Temenna	25 Şevval 1023	B 33/72 b
721	Osman b. Abdullah	E	Ahmet Dai	24 Recep 1013	B 29/88 b

722	Emin b. Şerif	E	Reyhan paşa	05 Safer 1029	B 39/21 b
723	Ali bey b. Mirza	E	Zindan kapısı	07 Rebiülahir 1028	B 37/46 a
724	Gülahmer bnt. Abdullah	E	Çerağbey	15 Muharrem 1012	B 19/76 a
725	Meleksima bnt. Belkıs Abdullah	K	Simkeş	25 Rebiulahir 1035	B 36/193 b
726	Mehmed Efendi b. Mevlana Mehmed Efendi	E	Kanber	15 Cemaziyelahir 1031	VGMA: 610/134/170
727	Emin b. Şerif	E	Reyhan paşa	05 Safer 1029	B 39/17 a
728	Mehmed Efendi b. Mevlana Mehmed Efendi	E	Kanber	05 Zilhicce 1020	B 28/60 a
729	Vasıf b. İshak	E	Araboğlu	15 Şaban 1055	B 64/84 a
730	Ahmed b. Mehmed	E	Attar Hüsam	24 Cemaziyelevvel 1057	B 87/91 a
731	Belkıs bnt. Mehmet	K	Mantıcı	16 Şevval 1068	B 132/6 a
732	Hüsam b. Ali	E	yok	24 Şevval 1018	B 23/ 2 b
733	İsmail Efendi b. Halil	E	Ebu şahme	05 Zilkaade 1030	B 41/46 a
734	Veli Çelebi b. Ali	E	Reyhan paşa	05 Zilhicce 1056	B 71/32 a
735	Müşade Hatun bnt. Mehmet Çelebi	K	Tayyibhoca	01 Cemaziyelahir 1055	B 64/68 b
736	Ümmühan bnt. Hüseyin	K	Namazgah	23 Safer 1013	B 64/22 a
737	Muhyiddin b. Ali	E	Yeganpaşa	16 Şevval 1055	B 64/97a
738	Birdane Hatun bnt. Abdullah	K	Veledi Bezzaz	15 Ramazan 1055	B 64/89 b
739	Fatma bnt. Şaban	K	Kirişçikızı	23 Zilhicce 1060	B 115/5 b
740	Kulu b. Mirza	E	Veledi Enbiya	05 Şevval 1060	B 115/7 ab
741	Mehmed Efendi b.el hac Durmuş	E	Hacılar	26 Zilkaade 1060	B 115/10 ab
742	Mehmed Efendi b. Durmuş	E	İbrahim paşa	01 Şaban 1066	B 119/160 a
743	Emine Hatun bnt. Durmuş	K	El hac Sevinç	15 Safer 1071	B 119/153 a
744	Muharrem Dede b. Şaban	E	Bilecik	15 Cemaziyelahir 1066	B 119/64 b
745	Yusuf b. Hızır	E	Çakır	15 Safer 1066	B 119/43 b
746	Osman Efendi b. Mustafa Çelebi Şerife Ayşe Hatun bnt. Pir Melik (Melek) Çelebi	E	İshak Paşa	18 Cemaziyelevvel 1075	B 111/50 a
747	Abdurrahman b. Mehmed	K	Umur Bey	05 Cemaziyelahir 1096	B 111/130 b-131 a
748	Fatma Hatun bnt. Behram	K	Mahmut Paşa	15 Safer 1039	B 110/8 a
749	Mehmed Efendi b. Ali Halife	E	Simkeş	02 Recep 1074	B 105/1 a
750	Kerime Hatun bnt. Budak	K	Umur Bey	05 Recep 1039	B 110/48 b-49 a
751	Hasan b. Mirşah	K	Hızır Emir	25 Safer 1075	B 109/49 b
752	Rahime Hatun bnt. Mehmed	E	Hızır Emir	29 Safer 1075	B 105/51 b
753	Fatma bnt. Derviş Mehmed	K	Darphane	10 Safer 1076	B 109/157 b
754	Neslihan bnt. Ebubekir	K	(silik)	15 Recep 1076	B 109/193 a
755	Ayşe bnt. Ali	K	Doğan bey	20 Recep 1076	B 105/195 a
756	Ebubekir Efendi b. Mahmud Dede	K	Karakedi	20 Recep 1077	B 105/254 a
757	Ümmühan Hatun bnt. Bayezid	E	Zağferanlık	2 Şevval 1077	B 109/268 a
758	Mehmed b.Halil	K	Reyhan paşa	18 Recep 1078	B 109/299 b
759	İsmihan bnt. Hüseyin	E	Ali paşa	07 Şaban 1078	B 109/397 a
760	Ayşe Hatun bnt. Sinan	E	Hamzai Habbaz	29 Safer 1099	B 109/337 b
761	Rahime bnt. Abdullah	K	Karakedi	15 Cemaziyelahir 1091	B 104/9 a
762	Ayşe Hatun bnt. Hüdaverdi	K	Suzan Kefeni	10 Recep 1091	B 104/17 b
763	Velediyanic	K	Velediyanic	27 Zilkaade 1091	B 104/57 b
764	Ayşe Hatun bnt. Ali Beşe	K	Hoca Mehmed Kırmani	10 Muharrem 1091	B 104/70 a
765	Raziye bnt. Abdullah	K	Ahmedpaşa	18 Zilhicce 1085	B 103/12 b
766	Mehmed Efendi b. Abdulhalim	E	Sağrıci Sungur Şehabettin Paşa	10 Cemaziyelevvel 1086	B 103/37 b
767	İsmihan Hatun bnt. Sefer	K	Paşa	28 Zilkaade 1086	B 103/80 a
768	Hamza b. Musa Dede	E	Çınarlı	2 Ramazan 1079	B 96/8 a

769	Şerife Rukiye Hatun bnt. Mehmed	E	Doğan bey	28 Şevval 1080	B 96/61 a
770	İsmihan Hatun bnt. Abdullah	K	Veledihabib	4 Rebiülevvel 1069	B 132/27 a
771	Fatma bnt. Memi	E	Sarıkadi	09 Cemaziyelevvel 1081	B 96/90 b
772	Ali b. Ali	E	Hacıbaba	07 Recep 1060	B 87/31 b
773	Şahnisa bnt. Ali	K	Hamzabey	25 Recep 1060	B 87/43 b
774	Yusuf b. Mehmed	E	Arab Mehmed	24 Şaban 1060	B 87/47 a
775	Mehmed Efendi b. Durmuş	E	Hacılar	26 Şevval 1060	B 87/58 a
776	Şerife Selime Hatun bnt. Mehmed Emin	K	Hoca Ali	05 Şevval 1084	B 93/78 ab
777	Ali Efendi b. İbrahim	E	Yıldırım mah	15 Cemaziyelahir 1084	B 93/90 ab-91 ab
778	Ali Efendi b. İbrahim	E	Yıldırım mah	15 Cemaziyelahir 1084	B 93/91 b
779	Rabia Hatun bnt. Ali	K	Tahtamescid	15 Cemaziyelahir 1056	B 64/154 b
780	Haydar b. Abdullah	E	Hatibzade	25 Rebiulahir 1056	B 64/145 a
781	Şaban b. Celalettin	E	Darphane	25 Rebiülahir 1016	B 283/50 a
782	İsmihan Hatun bnt. Oruç	K	Daye Hatun	07 Ramazan 1059	B 74/15 b
783	Ali b. Hamza	E	Maksem	22 Recep 1059	B 74/4 b
784	Fazlı Efendi b. İsmail	E	Şekerhoca	15 Recep 1059	B 74/2 b
785	Süleyman b. Emrullah	E	Mizanoğlu	26 Zilkaade 1063	B 78/60 b
786	Hatice bnt. Osman	K	Hayreddin paşa	02 Rebiülahir 1064	B 78/67 b
787	Ünzile Hatun bnt. Sefer	K	Baba Zakir	27 Cemaziyelevvel 1012	B 19/101b 102 a
788	Mahmud b. Durmuş	E	İbni Yaniç (Yaniçoğlu)	29 Rebiülevvel 1012	B 19/89 b
789	Mehmed b. Elhac Ferhad	E	Ali paşa	30 Rebiülahir 1011	B 19/26 b
790	Meryem bnt. Murad	K	Saidifakih	05 Recep 1037	B 48/56 a 1
791	Meryem bnt. Murad	K	Saidifakih	05 Recep 1037	B 48/56 a 2
792	Mehmed b. Mustafa	E	Tahtamescid	2 Recep 1037	B 48/56 b 1
793	Mustafa Ağa b. Hüseyin	E	Şekerhoca	05 Recep 1037	B 48/56 b 2
794	Mahmud ve elhac Yusuf b. Elhac Abdünnebi	E	Ahmet Paşa	18 Ramazan 1017	VGMA: 2163/107/97
795	Abdülaziz Efendi b. Karaçelebizade Hüsameddin	E		21 Rebiülevvel 1066	B 119/55 ab-56 a
796	Abdülaziz Efendi b. Karaçelebizade Hüsameddin	E		21 Rebiülevvel 1066	B 119/60 ab-62 ab
797	Abdülaziz Efendi b. Karaçelebizade Hüsameddin	E		20 Cemaziyelahir 1066	B 119/65 ab-B 130/18 b-19a
798	Abdülaziz Efendi b. Karaçelebizade Hüsameddin	E		15 Cemaziyelahir 1066	B 119/ 66 b
799	Mehmed b. Hüsameddin	E		15 Rebiülevvel 1026	VGMA: 588/207/182
800	Mehmed b. Hüsameddin	E		01 Muharrem 1026	VGMA: 588/205/181
801	Halil b. Şaban	E	Şeyh Paşa	25 Rebiülahir 1040	B 55/84 a
802	Mustafa b. Bali	E	Veli Şemseddin	25 Safer 1040	B 55/89 b
803	Mustafa Çelebi b. Elmerhum Şeyh Hasan Efendi	E	Enarlu	27 Cemaziyelevvel 1040	B 55/133 a
804	Mehmet b. Ramazan	E	Meydancık	15 Şevval 1040	B 55/140 a
805	Fatma Hatun bnt. Mehmed	K	Alacamescid	10 Rebiülahir 1087	B 285/7 a
806	Nasrullah b. Abdurrahman	E	Elmalık	05 Rebiülahir 1016	B 283/42 a
807	Nasrullah b. Abdurrahman	E	Elmalık	15 Rebiülahir 1016	B 283/45 a
808	Fatma Hatun bnt. Musa	K	Timurtaş Paşa	25 Cemaziyelevvel 1016	B 283/60 b
809	Ümmü Hatun bnt. Osman	K	Tayyip Hoca	25 Şaban 1016	B 283/92 b 1
810	Hasan Çelebi b. Mehmet	E	Tayyip Hoca	19 Şaban 1016	B 283/92 b 2
811	Gülendam bnt. Tondar	E	İmareti İsa Bey	15 Recep 1078	B 134/83 b

Ek 5: VAKFİYELERİN HİCRÎ VE MİLADÎ TARİHLERİ			
	Vâkıf Adı	Vakfiye Hicrî Tarihi	Vakfiye Miladî Tarihi
1	Mahmud Çelebi b.Esseyid Mustafa	25 Rebiülevvel 1029	29 Şubat 1620
2	Ümmi Hatun bnt. Mehmed	15 Rebiülevvel 1024	14 Nisan 1615
3	İbrahim Efendi b. Yusuf	01 Zilhicce 1029	28 Ekim 1620
4	Hüdaverdi b. Yahşi	19 Muharrem 1030	14 Aralık 1620
5	Mehmed b. Abdurrahman	12 Muharrem 1030	7 Aralık 1620
6	Rıdvan Halife b. Abdullah	05 Zilkaade 1030	21 Eylül 1621
7	Ahmed b.İbrahim	15 Rebiülahir 1030	7 Şubat 1621
8	Musa Çelebi b. Mahmut	15 Zilhicce 1038	5 Ağustos 1629
9	Emirgazizade Cafer Efendi	15 Rebiülevvel 1030	7 Şubat 1621
10	Ehlî Hatun bnt. Abdülatif	01 Cemaziyevvel 1029	4 Nisan 1620
11	Şaban b. Celaeddin	05 Cemaziyelahir 1029	8 Mayıs 1620
12	Mehmed b. Abdullah	05 Cemaziyevvel 1029	8 Nisan 1620
13	İhsan Hatun bnt. Hasan	25 Safer 1024	26 Mart 1615
14	Habib b. Seydi	19 Cemaziyelahir 1092	6 Temmuz 1681
15	Ahmed Çelebi b. Musli	5 Cemaziyevvel 1094	2 Mayıs 1683
16	Şemsi Hatun bnt Memi Çelebi	15 Rebiülahir 1029	20 Mart 1620
17	İlyas b. Seyyid Veli	3 Cemaziyevvel 1028	18 Nisan 1619
18	Ayşe Hatun bnt Süleyman	15 Zilhicce 1029	11 Kasım 1620
19	Osman b. Mehmed	28 Cemaziyevvel 1093	4 Haziran 1682
20	Amine Hatun bnt Mehmed	27 Muharrem 1030	22 Aralık 1620
21	Mümine Hatun bnt. Mehmet	18 Rebiülevvel 1030	10 Şubat 1621
22	Berhuvan veledi Mürace	15 Cemaziyelahir 1027	9 Haziran 1618
23	Ayşe bnt. İsa Dede	20 Şevval 1103	5 Temmuz 1692
24	Kerime Hatun bnt. Elhac isa	24 Muharrem 1051	5 Mayıs 1641
25	Kerime Hatun bnt. Elhac isa	23 Muharrem 1051	4 Mayıs 1641
26	Bestan Efendi b. Hamza	15 Ramazan 1039	28 Nisan 1630
27	Mustafa b. Tebuk	13 Muharrem 1051	24 Nisan 1641
28	Mustafa Çelebi b. Elhac Ahmet	3 Ramazan 1019	19 Kasım 1610
29	Ümeyye Hatun bnt. Ali	05 Cemaziyevvel 1038	31 Aralık 1628
30	Temur Hasan b. Hasan	15 Cemaziyevvel 1038	10 Ocak 1629
31	Şehna Hatun bnt. Elhac Ahmet	25 Cemaziyevvel 1038	20 Ocak 1629
32	Sefer b. Bali	25 Cemaziyevvel 1038	20 Ocak 1629
33	Fatma Hatun bnt. Mehmed	23 Muharrem 1060	26 Ocak 1650
34	Naziki Abdullah Efendi b. Mehmed	25 Rebiülevvel 1057	20 Nisan 1647
35	Mümine Hatun bnt. Mehmet Çelebi	3 Cemaziyevvel 1058	26 Mayıs 1648
36	Zeynelabidin Çelebi b. Mustafa	22 Muharrem 1058	17 Şubat 1648
37	Şemsi Hatun bnt. Hayrullah	20 Muharrem 1058	15 Şubat 1648
38	Kasım b. Elhac Ahmet	15 Zilkaade 1029	16 Ekim 1620
39	Reyhan Hatun bnt. Abdullah	27 Ramazan 1057	26 Ekim 1647
40	Katibe Hatun bnt. Abdullah	15 Zilhicce 1058	31 Aralık 1648
41	Kamile Hatun bnt. Abdullah	15 Zilkaade 1058	1 Aralık 1648
42	Fatma bnt. Hamza	24 Şevval 1058	11 Kasım 1648
43	Aişe Hatun bnt. Hıdır	15 Rebiülahir 1059	28 Nisan 1649
44	Belkis Hatun bnt. Abdurrahman	17 Muharrem 1060	20 Ocak 1650
45	Fazlullah Efendi b. İsmail	4 Muharrem 1060	7 Ocak 1650
46	Fatma Hatun bnt. Abdi	2 Muharrem 1060	5 Ocak 1650
47	Ruşen Hatun bnt. Abdullah	25 Cemaziyevvel 1038	20 Ocak 1629
48	Hüseyin Çelebi b. Mehmed	20 Cemaziyelahir 1038	14 Şubat 1629
49	Seyyare Hatun bnt. Abdülmennan	25 Ramazan 1035	20 Haziran 1626

50	Ahmet Bey b. Abdullah	15 Safer 1037	26 Ekim 1627
51	Mehmed Çelebi b. Fahrülkuzat Ali Efendi	4 Safer 1039	23 Eylül 1629
52	Mehmed Çelebi b. Fahrülkuzat Ali Efendi	4 Safer 1039	23 Eylül 1629
53	Hanefi b. elhac Mahmud	10 Rebiülevvel 1037	19 Kasım 1627
54	Mahmud	14 Zilkaade 1037	16 Temmuz 1628
55	Sünbül Hatun bnt. Abdülvahhab	25 Zilkaade 1035	18 Ağustos 1626
56	Afitab bnt. Abdülkerim	25 Şaban 1035	22 Mayıs 1626
57	Emine bnt. Emrullah	24 Şaban 1057	24 Eylül 1647
58	Aişe Hatun bnt. Süleyman	25 Safer 1058	21 Mart 1648
59	Halime Hatun bnt. Şaban	25 Rebiülahir 1058	19 Mayıs 1648
60	Abdullah Dede b. Mustafa	05 Muharrem 1058	31 Ocak 1648
61	Ünzile Hatun bnt. Emir	15 Zilhicce 1057	11 Ocak 1648
62	Meryem Hatun bnt. Yusuf	8 Zilkaade 1057	5 Aralık 1647
63	Hasan b. Ali	05 Şevval 1057	3 Kasım 1647
64	Abdullah Çelebi	10 Cemaziyelahir 1057	13 Temmuz 1647
65	Ayni Hatun bnt. Abdullah	3 Rebiülahir 1057	8 Mayıs 1647
66	Aişe Hatun bnt. İvaz	25 Safer 1057	1 Nisan 1647
67	Aişe Hatun bnt. Cihan	5 Safer 1057	16 Mart 1647
68	Nazenin Hatun bnt. Abdullah	18 Zilkaade 1028	27 Ekim 1619
69	Osman b. Abdullah	15 Zilkaade 1017	20 Şubat 1609
70	Mehmed Ağa b. Abdullah	25 Zilhicce 1020	28 Şubat 1612
71	Hasan b. Abdullah	7 Cemaziyelahir 1051	14 Ağustos 1641
72	Mehmed Dede b. Bali	15 Zilkaade 1017	20 Şubat 1609
73	Ömer b. Ebu Bekir	28 Recep 1050	13 Kasım 1640
74	Piyale Hatun bnt. Abdullah	25 Zilhicce 1020	28 Şubat 1612
75	Osman b. Mustafa	05 Cemaziyelevvel 1030	28 Mart 1621
76	Zülfıye Hatun bnt. Elhac Ebu Bekir	01 Zilkaade 1028	10 Ekim 1619
77	Sefer b. İbrahim	25 Cemaziyelevvel 1050	12 Eylül 1640
78	Mehmet Celi b. İsmail	29 Rebiülahir 1051	8 Temmuz 1641
79	Şerife Fatıma Hatun bnt. Sunullah Efendi	15 Rebiülevvel 1050	5 Temmuz 1640
80	Şerife Fatıma Hatun bnt. Sunullah Efendi	15 Rebiülevvel 1050	5 Temmuz 1640
81	İsmail Efendi b. Elhac Halil	15 Zilkaade 1030	1 Ekim 1621
82	Mevlud b. Mehmed	10 Şaban 1031	20 Haziran 1622
83	Pir Siya b. Turak	5 Muharrem 1051	16 Nisan 1641
84	Zahide Hatun bnt. Elhac Kasım	15 Muharrem 1031	30 Kasım 1621
85	Gülale (Kilale) Hatun bnt. Abdülmennan	20 Rebiülahir 1031	4 Mart 1622
86	Mustafa b. Elhac İbrahim	15 Rebiülahir 1031	27 Şubat 1622
87	Seyfullah Çelebi b. Abdülhalim	15 Şaban 1031	25 Haziran 1622
88	Mülayim Hatun bnt Abdullah	22 Cemaziyelevvel 1044	13 Kasım 1634
89	Hüseyin b.	22 Rebiülevvel 1044	15 Eylül 1634
90	Mülayim Hatun bnt Abdullah	05 Rebiülevvel 1044	29 Ağustos 1634
91	Mehmed Çelebi b. Mustafa	25 Rebiülahir 1044	18 Ekim 1634
92	Kerime Hatun bnt. Abdullah	25 Muharrem 1045	11 Temmuz 1635
93	Emir b. Fazlullah	05 Safer 1045	21 Temmuz 1635
94	İhsan Hatun bnt. Hasan	25 Cemaziyelahir 1045	6 Kasım 1635
95	Fatma Hatun bnt. Mehmed	05 Şaban 1045	14 Ocak 1636
96	Ümmühani Hatun bnt. Elhac Hüseyin	15 Şevval 1045	23 Mart 1636
97	Fatma bnt. Sinan	13 Muharrem 1043	20 Temmuz 1633
98	Ahmed b. Mustafa	29 Safer 1042	15 Eylül 1632
99	Ayşe bnt. Pir Mehmed	20 Cemaziyelevvel 1030	12 Nisan 1621
100	Mehmed Çelebi b. Hüseyin	05 Şevval 1043	4 Nisan 1634
101	Melek Hatun bnt. Mustafa	7 Safer 1042	1 Temmuz 1632

102	Abbas b. Esseyid Hasan	15 Safer 1043	21 Ağustos 1633
103	Selime Hatun bnt. Musa	25 Zilkaade 1042	3 Haziran 1633
104	Selime Hatun bnt. Musa	25 Zilkaade 1042	3 Haziran 1633
105	Ahmed b. Hamza	25 Ramazan 1042	5 Nisan 1633
106	Mehmed Efendi b. Mevla el merhum Ali Efendi el müderris	15 Şevval 1043	14 Nisan 1634
107	Fatma Hatun bnt. Mehmed	15 Recep 1023	21 Ağustos 1614
108	Fetehna Hatun bnt. Elhac Mustafa	25 Cemaziyelahir 1023	3 Temmuz 1614
109	Mihri Hatun bnt. Ebaberk	15 Cemaziyelahir 1023	23 Haziran 1614
110	Hüma Hatun bnt. Nasuh	25 Cemaziyelevvel 1023	3 Temmuz 1614
111	Süleyman Efendi b. Abdülvahhab el imam	05 Şevval 1032	2 Ağustos 1623
112	Cafer Dede b. Behrak	05 Muharrem 1034	18 ekim 1624
113	Tura Hasan b. Abdullah	25 Zilkaade 1033	8 Eylül 1624
114	Saliha Hatun bnt. Abdullah	25 Cemaziyelevvel 1032	27 Mart 1623
115	Güllü Hatun bnt. İbrahim	05 Cemaziyelevvel 1032	7 Mart 1623
116	Şah Mehmed Efendi b. Elmerhum Muhyiddin Mahmud Efendi	05 Recep 1032	5 Mayıs 1623
117	Piyale b. Abdullah	15 Şevval 1032	12 Ağustos 1623
118	Sefer b. Musa	05 Zilkaade 1032	31 Ağustos 1623
119	Abdülhadi Efendi b. Mehmed Efendi	05 Ramazan 1043	5 Mart 1634
120	Esmâ Hatun bnt. Abdullah	05 Rebiülevvel 1040	12 Ekim 1630
121	Ahmed Dede b. Mahmud	25 Cemaziyelahir 1040	29 Ocak 1631
122	Hidayet Hatun bnt. Abdullah	05 Şaban 1040	9 Mart 1631
123	Fatma Hatun bnt. Mehmed	2 Rebiülevvel 1074	4 Ekim 1663
124	Emine Hatun bnt. Mustafa	15 Şaban 1043	14 Şubat 1634
125	Fatma Hatun bnt. İsmail	05 Cemaziyelevvel 1044	27 Ekim 1634
126	Mümine Hatun bnt. Elhac Keyvan	25 Ramazan 1043	25 Mart 1634
127	Selime Hatun bnt. Musa	25 Cemaziyelevvel 1043	27 Kasım 1633
128	İsmihan bnt. Ahmed	20 Şevval 1042	30 Nisan 1633
129	Hasan b. Ahmed	29 Zilkaade 1008	11 Haziran 1600
130	Fatma bnt. Behram	25 Zilkaade 1008	7 Haziran 1600
131	Abdi b. Yusuf	29 Rebiülahir 1106	17 Aralık 1694
132	Sitti Hatun bnt. Hamza	25 Cemaziyelevvel 1048	4 Ekim 1638
133	Ümmügülsüm bnt. Mahmud	11 Cemaziyelevvel 1048	20 Eylül 1638
134	Yusuf Dede b. Hamza	25 Rebiülahir 1048	5 Eylül 1638
135	Huriye Hatun bnt. Memi	01 Rebiülahir 1048	12 Ağustos 1638
136	Huriye Hatun bnt. Memi	10 Muharrem 1048	15 Mayıs 1638
137	Aişe Hatun bnt. Pîrî	23 Safer 1048	6 Temmuz 1638
138	Mehmed Ağa b. Ahmed el Cündi	05 Safer 1048	18 Haziran 1638
139	Reyhan Hatun bnt. Nasuh	01 Zilkaade 1047	17 Mart 1638
140	Şaban b.	25 Şevval 1047	12 Mart 1638
141	Ümmühan Hatun bnt. Ömer	13 Recep 1096	15 Haziran 1685
142	Mevzune bnt. Piri Efendi	28 Zilkaade 1105	21 Temmuz 1694
143	Süleyman Bey b. Abdülcélal	25 Muharrem 1047	19 Haziran 1637
144	Halil Ağa b. Mehmed	9 Zilhicce 1106	21 Temmuz 1695
145	Kerime Hatun bnt. Ali	05 Cemaziyelevvel 1047	25 Eylül 1637
146	Kerime bnt. Elhac Hüseyin	20 Cemaziyelevvel 1047	10 Ekim 1637
147	Aişe bnt. Yusuf	3 Cemaziyelahir 1047	23 Ekim 1637
148	Mehmed	25 Rebiülahir 1047	16 Eylül 1637
149	Mehmed Emin Efendi b. Mehmed	10 Şaban 1047	28 Aralık 1637
150	Ümmügülsüm Hatun bnt. Elhac Kurd	15 Safer 1047	9 Temmuz 1637
151	Şerife Fatıma Hatun bnt. Esseyid Sunullah Efendi	15 Şaban 1048	22 Aralık 1638

152	Aişe Hatun bnt. Elhac Mustafa	15 Şaban 1048	22 Aralık 1638
153	Emine Hatun bnt. Abdullah	15 Ramazan 1048	22 Aralık 1638
154	Abdülmuti Çelebi b. Mehmed	15 Ramazan 1048	22 Aralık 1638
155	Zahide Hatun bnt. Muharrem	15 Zilhicce 1013	4 Mayıs 1605
156	Mehmet Çelebi b. Esseyit Mehmed	15 Rebiülahir 1069	10 Ocak 1659
157	Aişe Hatun bnt. Mustafa	01 Cemaziyelevvel 1019	22 Temmuz 1610
158	Fatma Hatun bnt. Ali	15 Şevval 1013	6 Mart 1605
159	Hasan b. Halil	3 Ramazan 1023	7 Ekim 1614
160	Dilaram bnt. Abdullah	10 Rebiülevvel 1013	6 Ağustos 1604
161	Dilaram Hatun bnt. Abdullah	10 Rebiülevvel 1013	6 Ağustos 1604
162	Huban bnt. Kara Mahmud	25 Cemaziyelevvel 1013	19 Ekim 1604
163	Hanım bnt. Nuh Çelebi	3 Recep 1095	16 Haziran 1684
164	Mülayim bnt. Abdullah	12 Cemaziyelahir 1014	25 Ekim 1605
165	Berat b. Devlet Han	26 Şaban 1013	17 Ocak 1605
166	Ali b. Recep	05 Muharrem 1013	3 Haziran 1604
167	Cafer b. Abdullah	24 Safer 1013	22 Temmuz 1604
168	Sinan b. Abdülmennan	15 Cemaziyelevvel 1013	9 Ekim 1604
169	Hasan b. İsa	25 Recep 1014	12 Haziran 1605
170	Rahime Hatun	5 Şevval 1050	18 Ocak 1641
171	Hızır b. Abdülmühsin	25 Muharrem 1014	12 Haziran 1605
172	Mustafa Çelebi b. Mehmed	25 Zilkaade 1013	14 Nisan 1604
173	Fatıma Hatun bnt. Ali	15 Şevval 1013	6 Mart 1605
174	Ahmet b. İbrahim	25 Cemaziyelahir 1050	12 Ekim 1640
175	Mihri Hatun bnt. Esseyid Ruşen	15 Cemaziyelevvel 1035	12 Şubat 1626
176	Mehmed Çelebi b. Seydi Ahmed	05 Recep 1042	16 Ocak 1633
177	Meryem Hatun bnt. Yusuf	25 Recep 1105	22 Mart 1694
178	Mehmed b. Ahmed	21 Ramazan 1061	7 Eylül 1651
179	Mehmed b. Ahmed	21 Ramazan 1061	7 Eylül 1651
180	Muhibbe Hatun bnt. Bayram	21 Cemaziyelevvel 1061	12 Mayıs 1651
181	Hamza b. Veli	28 Rebiülevvel 1061	21 Mart 1651
182	Fatma Hatun bnt. Şükrullah	22 Rebiülevvel 1061	15 Mart 1651
183	Ayşe Hatun bnt. Ahmed	13 Safer 1061	5 Şubat 1651
184	Kamer Hatun bnt. Abdullah	02 Rebiülevvel 1061	23 Şubat 1651
185	Mehmed Efendi b. Maksud ve Hüseyin b. Mehmed	02 Şaban 1062	9 Temmuz 1652
186	Hanım Hatun bnt. (boş)	10 Şevval 1061	26 Eylül 1651
187	Osman b. Abdullah	20 Rebiülahir 1095	6 Nisan 1684
188	Ahmed b. Sefer	24 Zilhicce 1095	2 Aralık 1684
189	Abdullah Çelebi b. El Hac Ali	10 Safer 1039	29 Eylül 1629
190	Sare Hatun bnt. Abdullah	17 Şevval 1038	9 Haziran 1629
191	Emine Hatun bnt. El Hac Ahmed	25 Zilhicce 1039	5 Ağustos 1630
192	Arslan b. Hüseyin	15 Muharrem 1040	24 Ağustos 1630
193	Mustafa b. Ramazan	25 Muharrem 1040	3 Eylül 1630
194	Peymane bnt. Abdullah	25 Zilhicce 1040	25 Temmuz 1631
195	Osman b. Hızır	10 Muharrem 1042	28 Temmuz 1632
196	Ali b. Ali	05 Şaban 1042	15 Şubat 1633
197	Ayşe bnt. Favzullah	25 Safer 1041	22 Eylül 1631
198	Mülayim bnt. Abdullah	05 Cemaziyelevvel 1041	29 Kasım 1631
199	Emine Hatun bnt. Mehmet	23 Şevval 1040	25 Mayıs 1631
200	Yasemin bnt. Abdullah	21 Zilhicce 1040	21 Temmuz 1631
201	Fatma bnt. Mahmud	18 Cemaziyelahir 1041	11 Ocak 1632
202	Ahmed b.	01 Safer 1041	29 Ağustos 1631

203	Salih b. Abdullah	01 Cemaziyelevvel 1041	25 Kasım 1631
204	Mehmed b. Abdullah	21 Cemaziyelevvel 1041	15 Aralık 1631
205	Memi b. Abdullah	21 Cemaziyelevvel 1041	15 Aralık 1631
206	Emine Hatun bnt. Ahmed	25 Şaban 1045	3 Şubat 1636
207	Emine bnt. Hayreddin	05 Şaban 1045	14 Ocak 1636
208	Fahrunnisa Hatun bnt. Mustafa	05 Şevval 1045	13 Mart 1636
209	Şemsi Hatun bnt. Mustafa	10 Şevval 1045	18 Mart 1636
210	Mustafa Çelebi b. Lütfullah	15 Cemaziyelahir 1045	27 Ekim 1635
211	Mehmed b. Veli	15 Cemaziyelahir 1071	15 Şubat 1661
212	Rabia bnt. Hüseyin	01 Cemaziyelevvel 1095	16 nisan 1684
213	Şerife Neslihan bnt. Hüseyin	27 Cemaziyelahir 1105	23 Şubat 1694
214	Zeman Çelebi b. Kasım	21 Safer 1082	29 Haziran 1671
215	Hasan Bey b. Abdullah el	15 Muharrem 1009	27 Temmuz 1600
216	Nesli Hatun bnt. Mustafa	30 Cemaziyelahir 1023	11 Temmuz 1614
217	Mehmed Dede b. Yusuf	30 Cemaziyelevvel 1052	26 Ağustos 1642
218	Fatma Hatun bnt. Ahmed	15 Safer 1052	15 Mayıs 1642
219	Simavan Veledi Serkis	25 Muharrem 1052	25 Nisan 1642
220	Emine Hatun bnt. Mehmed	05 Zilhicce 1051	7 Mart 1642
221	Dilaver Hatun bnt. Abdullah	05 Zilkaade 1051	5 Şubat 1642
222	Ayşe Hatun bnt. Abdullah	05 Ramazan 1051	8 Aralık 1641
223	Ayşe Hatun bnt. İbrahim	25 Recep 1051	30 Ekim 1641
224	Fatma Hatun bnt. Dede Mehmed	25 Recep 1051	30 Ekim 1641
225	Fatma Hatun bnt. Mustafa	25 Recep 1051	30 Ekim 1641
226	Ali Efendi b. Mehmed	25 Şevval 1054	25 Aralık 1644
227	Ayşe Hatun bnt. Nasuh	10 Zilkaade 1054	8 Ocak 1645
228	Rabia Hatun bnt. İsa	26 Cemaziyelevvel 1055	20 Temmuz 1645
229	Ayşe Hatun bnt. Hasan	27 Cemaziyelevvel 1055	21 Temmuz 1645
230	Hatice hatun bnt. Ahmed	20 Rebiülahir 1056	5 Haziran 1646
231	Emine bnt. Abdullah	25 Ramazan 1056	4 Kasım 1646
232	Nefise Hatun bnt. Abdullah	25 Zilhicce 1056	1 Şubat 1647
233	Ayşe Hatun bnt. Mustafa	14 Şevval 1055	3 Aralık 1645
234	Haci Hatun bnt. Himmet	01 Zilkaade 1055	19 Aralık 1645
235	Mustafa b. Mehmed	27 Zilhicce 1055	3 Şubat 1646
236	Emine Hatun bnt. Abdurrahman	22 Rebiülevvel 1056	8 Mayıs 1646
237	Mehmed Çelebi b. Muharrem	11 Ramazan 1056	21 Ekim 1646
238	Mehmed Çelebi b. Muharrem	11 Ramazan 1056	21 Ekim 1646
239	Hatice bnt. Abdullah	15 Cemaziyelahir 1008	2 Ocak 1600
240	Peymane Hatun bnt. Abdullah	01 Zilhicce 1057	28 Aralık 1647
241	Kamer Hatun bnt. Abdulmennan	11 Şaban 1057	11 Eylül 1647
242	Mümine Hatun bnt. Kamil	05 Safer 1056	23 Mart 1646
243	Mustafa b. Mehmed	01 Zilhicce 1059	6 Aralık 1649
244	Ayşe Hatun	05 Şevval 1058	23 Ekim 1648
245	Ahmed b. Piri	15 Ramazan 1058	3 Ekim 1648
246	Murad Efendi b. İbrahim	3 Recep 1086	23 Eylül 1675
247	Ali b. Mehmed	10 Ramazan 1059	17 Eylül 1649
248	Mehmed Efendi b. Esseyid ebul Mualla Çelebi ve Cafer Efendi b. Haşim Efendi	25 Cemaziyelevvel 1059	6 Haziran 1649
249	Mehmed b. Ali	20 Şaban 1047	7 Ocak 1638
250	Hızır b. Mehmed	06 Rebiülahir 1047	28 Ağustos 1638
251	Hayran Veledi Karagöz	10 Zilkaade 1046	5 Nisan 1637
252	Mahmud b. Receb	05 Şevval 1046	2 Mart 1637
253	Ali b. Abdi	15 Ramazan 1046	10 Şubat 1637

254	İsmail b.Hüseyin	05 Ramazan 1046	31 Ocak 1637
255	Mehmed b. Ali	05 Rebiülahir 1046	6 Eylül 1636
256	Ayşe Hatun bnt. Receb	11 Zilkaade 1048	16 Mart 1639
257	Fazlullah b. Rıdvan	25 Zilkaade 1048	30 Mart 1639
258	Karaca b. Hasan	07 Cemaziyelevvel 1053	24 Temmuz 1643
259	Abdullah Beşe b. Abdulkerim	05 Ramazan 1053	17 Kasım 1643
260	Ali Yusuf	7 Rebiülevvel 1087	20 Mayıs 1676
261	Zamane Hatun bnt. Şaban	15 Şaban 1015	16 Aralık 1606
262	Âmine Hatun bnt Şaban	24 Zilhicce 1047	9 Mayıs 1638
263	Belkıs bnt. Abdullah	12 Muharrem 1055	10 Mart 1645
264	RabiaHatun bnt. Abdullah	15 Safer 1055	12 Nisan 1645
265	Kamile bnt. Abdullah	11 Cemaziyelevvel 1055	5 Temmuz 1645
266	Fatma Hatun bnt. Hüsam	28 Recep 1055	19 Eylül 1645
267	İsmihan Hatun bnt. Süleyman	14 Şaban 1055	5 Ekim 1645
268	Ümmi Hatun bnt. Mehmed	15 Rebiülevvel 1024	14 Nisan 1615
269	Mustafa b. Bedrik	12 Rebiülevvel 1053	31 Mayıs 1643
270	Ümmügülsüm Hatun bnt. Receb	01 Safer 1053	21Nisan 1643
271	Nazenin Hatun bnt. Abdullah	08 Muharrem 1053	29 Mart 1643
272	Hacı b. Müstecab ve eşi Meryem Hatun bnt. Mehmed	12 Zilkaade 1052	1 Şubat 1643
273	Ümmügülsüm Hatun bnt. Abdurrahman	26 Şewal 1052	17 Ocak 1643
274	Recep b. Hızır	10 Muharrem 1054	19 Mart 1644
275	Ahmed b. İbrahim	02 Recep 1052	26 Eylül 1642
276	Ümmügülsüm Hatun bnt. Mehmed Efendi	02 Recep 1052	26 Eylül 1642
277	Ayşe Hatun bnt. Hasan	20 Cemaziyelahir 1052	15 Eylül 1642
278	İsmihan bnt. Mehmed	20 Zilkaade 1066	9 Eylül 1656
279	Fatma Hatun bnt. Mehmed	03 Cemaziyelevvel 1053	20 Temmuz 1643
280	Ahmed b. Mustafa	01 Muharrem 1046	5 Haziran 1636
281	Mustafa b.Ali	05 Ramazan 1053	17 Kasım 1643
282	Emine Hatun bnt. Himmet	05 Şewal 1053	17 Aralık 1643
283	Davudhan b. El merhum Allahverdihan	05 Recep 1050	21 Ekim 1640
284	Mahmud Çelebi b. Mustafa	23 Muharrem 1054	1 Nisan 1644
285	Mehmed b. Mehmed	01 Safer 1054	9 Nisan 1644
286	Ali b. Mehmed	20 Safer 1054	28 Nisan 1644
287	Nazenin Hatun bnt. Abdullah	12 Safer 1054	20 Nisan 1644
288	Emrullah b. Nasırüddin	15 Safer 1054	23 Nisan 1644
289	Mehmed Efendi b. Durmuş	01 Zilhicce 1048	5 Nisan 1639
290	Rabia Hatun bnt. Abdullah	03 Zilhicce 1074	27 Haziran 1664
291	Mustafa b. Behram	15 Recep 1073	23 Şubat 1663
292	Ayşe Hatun bnt. Abdullah	25 Rebiülahir 1073	7 Aralık 1662
293	Abdulkerim b. Hayreddin	26 Zilkaade 1070	3 Ağustos 1660
294	Ayşe bnt.Yusuf	20 Zilhicce 1080	11 Mayıs 1670
295	Ayşe Hatun bnt. Bestan	23 Zilkaade 1080	14 Nisan 1670
296	Mehmed b. İsmail	29 Safer 1080	29 Temmuz 1669
297	Ayşe Hatun bnt. Mehmed Çelebi	26 Şaban 1086	15 Kasım 1675
298	Ail b. Mustafa ve zevcesi Aişe Hatun	11 Cemaziyelahir 1076	19 Aralık 1665
299	Abide Hatun bnt. Hasan	03 Recep 1075	20 Ocak 1665
300	Ali b.Mustafa	11 Muharrem 1076	24 Temmuz 1665
301	Fatma Hatun bnt. Mustafa	15 Rebiülahir 1076	25 Ekim1665
302	Mehmed Beşe b. Elhac Hakkı	28 Şaban 1078	12 Şubat 1668
303	Mehmed b. Ali	08 Cemaziyelahir 1078	25 Kasım 1667
304	Yasemin bnt. Abdullah	12 Zilkaade 1091	4 Aralık 1680

305	Mehmed b. Hasan	04 Rebiülahir 1092	23 Nisan 1680
306	Ayşe Hatun bnt. Abdullah	02 Cemaziyelevvel 1075	21 Kasım 1664
307	Hasan b. Hüseyin	03 Zilkaade 1074	28 Mayıs 1664
308	Rahime Hatun bnt. Şeref	30 Şaban 1039	18 Mart 1639
309	Karakaşzade Ali Çelebi b. Hoca Mehmed	01 Recep 1039	14 Şubat 1630
310	Ayşe Hatun bnt. Hüsam	04 Şaban 1039	19 Mart 1639
311	Emine Hatun bnt. Mehmed	25 Recep 1039	10 Mart 1630
312	Ayşe Hatun bnt. Mustafa	01 Cemaziyelevvel 1019	22 Temmuz 1610
313	Zemane Hatun bnt. Abdullah	15 Recep 1039	28 Şubat 1630
314	Bestan Efendi	25 Cemaziyelevvel 1039	10 Ocak 1630
315	Gülşen Hatun bnt. Abdullah	01 Şaban 1019	19 Ekim 1610
316	Aişe Hatun bnt. Perviz el müteveffa	15 Şevval 1017	22 Ocak 1609
317	Ahmed Çavuş b. Yusuf	01 Cemaziyelevvel 1066	26 Şubat 1656
318	Mustafa b. Yusuf	26 Zilhicce 1018	22 Mart 1610
319	Alime Hatun bnt. İbrahim	26 Zilkaade 1074	20 Haziran 1664
320	Ahmed Dede İbni Süleyman	26 Zilkaade 1074	20 Haziran 1664
321	Abdurrahman Çelebi	06 Rebiülevvel 1075	27 Eylül 1664
322	Ramazan b. Mehmed	05 Şaban 1044	24 Ocak 1635
323	Sakine bnt. Budak	15 Rebiülevvel 1045	29 Ağustos 1635
324	Mehmed b. Süleyman	26 Şaban 1048	2 Ocak 1639
325	Kamer Hatun bnt. Abdullah	15 Safer 1050	6 Haziran 1640
326	Mehmed Çelebi Ali Efendi	25 Cemaziyelevvel 1095	10 Mayıs 1684
327	Belkis Hatun bnt. Abdülmennan	09 Rebiülahir 1088	11 Mayıs 1677
328	Mehmed b. Abdurrahman	17 Rebiülahir 1035	16 Ocak 1626
329	Mahmut Dede b. Şaban	05 Şaban 1044	24 Ocak 1635
330	Ramazan b. Mehmed	05 Şaban 1044	24 Ocak 1635
331	Ümmügülsüm Hatun bnt. Hamza	25 Şevval 1044	13 Nisan 1635
332	Hüseyin b. Kayabali	08 Şevval 1044	27 Mart 1635
333	Mehmed bey b. Alaeddin	07 Muharrem 1045	23 Haziran 1635
334	Mahmud dede b. Şaban	15 Şaban 1029	16 temmuz 1620
335	Ayşe bnt. Hakan	15 Şaban 1029	
336	Ümumuhani bnt. Kasım	18 Zilhicce 1041	6 Temmuz 1632
337	Yahya Çelebi b. Mehmed	25 Cemaziyelahir 1037	2 Mart 1628
338	Mehmed b. Ramazan	20 Şevval 1040	22 Mayıs 1631
339	Ahmet Efendi b. Hızır	15 Rebiülevvel 1044	8 Eylül 1634
340	Fatma bnt. Ahmed	18 Rebiülahir 1041	13 Kasım 1631
341	Muharrem Dede b. Mehmed	25 Rebiülahir 1042	9 Kasım 1632
342	Saliha Hatun bnt. Oruç	05 Cemaziyelahir 1042	28 Aralık 1632
343	Ebubekir b. Mehmed	25 Cemaziyelevvel 1043	27 Kasım 1633
344	Huri Hatun bnt. Ali	02 Zilhicce 1042	10 Haziran 1633
345	Mustafa b. İbrahim	25 Muharrem 1043	1 Ağustos 1633
346	Sefer veledi Murad	25 Şaban 1044	13 Şubat 1635
347	Rukiye Hatun bnt. Mehmed	05 Safer 1045	21 Temmuz 1635
348	Fatma Hatun bnt. Ferhad	21 Rebiülevvel 1038	18 Kasım 1628
349	Haşım Ağa b. İsmail	05 Muharrem 1038	4 Eylül 1628
350	Fatma Hatun bnt. Abdullah	07 Zilhicce 1036	19 Ağustos 1627
351	Ali b. İsmail	14 Muharrem 1037	25 Eylül 1627
352	Ali b. İsmail	15 Muharrem 1037	26 Eylül 1627
353	Ali b. Esseyit Mehmet	7 Zilhicce 1110	7 Mayıs 1699
354	İbrahim b. Mehmet	21 Şevval 1014	1 Mart 1606
355	Mustafa b. Hasan	09 Ramazan 1037	13 Mayıs 1628
356	Hatice Hatun bnt. Haydar	29 Zilhicce 1037	30 Ağustos 1628

357	Mihriban Hatun bnt. Abdullah	10 Safer 1038	9 Ekim 1628
358	Riftar Hatun bnt. Abdullah	24 Zilkaade 1060	18 Kasım 1650
359	Mehmed Bey b. El Hac Süleyman	16 Zilhicce 1060	10 Aralık 1650
360	Fatma Hatun bnt. Osman ve Receb b. Mustafa	30 Recep 1066	24 Mayıs 1656
361	Rahime bnt. Hüsnü	02 Cemaziyelevvel 1095	17 Mayıs 1684
362	Dilek bnt. Mehmed	25 Recep 1096	2 Temmuz 1685
363	Abdurrahman Efendi b. Ahmed	01 Rebiülahir 1039	18 Kasım 1629
364	Mehmed Dede b. Mehmed	01 Recep 1033	19 Nisan 1624
365	Ayşe Hatun bnt. Abdi	29 Ramazan 1012	1 Mart 1604
366	İsa Efendi b. Selim	17 Şevval 1014	25 Şubat 1606
367	Kasım Bey b. Abdullah	10 Şevval 1014	18 Şubat 1606
368	Emine Hatun bnt. Abdullah	25 Rebiülevvel 1024	24 Nisan 1615
369	Gülsüm bnt. Abdullah	25 Ramazan 1088	21 Kasım 1677
370	Hatice Hatun bnt. Osman	05 Zilhicce 1023	6 Ocak 1615
371	Fatma Hatun bnt. Halil	25 Zilkaade 1023	27 Aralık 1614
372	Mahbure Hatun bnt. Mehmed	15 Zilkaade 1023	17 Aralık 1614
373	Abdurrahman b. Hasan	15 Zilkaade 1023	17 Aralık 1614
374	Osman Çavuş b. el merhum İvaz	05 Zilkaade 1023	7 Aralık 1614
375	Rabia Hatun bnt. Mehmed	05 Ramazan 1023	9 Ekim 1614
376	Ömer b. Cemşid	15 Şevval 1023	18 Kasım 1614
377	Fatma Hatun bnt. Abdullah	15 Şaban 1023	20 Eylül 1614
378	Şerife Müzeyyen Hatun bnt. Seyyid Ali	25 Ramazan 1023	29 Ekim 1614
379	Mavzune Şah Hatun bnt. İlyas	05 Ramazan 1023	9 Ekim 1614
380	Ahmed Çelebi b. Mehmed	23 Recep 1023	29 Ağustos 1614
381	Hasan Dede b. Mustafa	15 Cemaziyelevvel 1023	23 Haziran 1614
382	Ali Hoca b. Ahmed	08 Rebiülahir 1025	25 Nisan 1616
383	Mehmed b. Abdullah	16 Recep 1023	22 Ağustos 1614
384	Vefader Hatun bnt. Abdullah	25 Safer 1023	6 Nisan 1614
385	Mustafa b. Ahmed	28 Safer 1023	9 Nisan 1614
386	İbrahim b. Abdullah	15 Zilkaade 1037	17 Temmuz 1628
387	Mehmed b. Mustafa	01 Rebiülevvel 1037	10 Kasım 1627
388	Âmine Hatun bnt Mehmed	17 Rebiülevvel 1038	14 Kasım 1628
389	Mehmed b. Mustafa	01 Rebiülevvel 1037	10 Kasım 1627
390	Mehmed b. Mustafa	01 Rebiülevvel 1037	10 Kasım 1627
391	Sakine Bnt. Bostan	05 Rebiülahir 1038	2 Aralık 1628
392	Fahrnisa Hatun	29 Cemaziyelevvel 1038	24 Ocak 1629
393	Abdulkadir Dede b. Sofi	29 Şevval 1040	31 Mayıs 1631
394	Raziye bnt. Mehmed	4 Recep 1082	6 Kasım 1671
395	Ali b. Halil	20 Zilkaade 1038	11 Temmuz 1629
396	Amine bnt. Musa	15 Muharrem 1039	4 Eylül 1629
397	Ümmügülsüm Hatun bnt. Mustafa	15 Rebiülahir 1041	10 Kasım 1631
398	Halil b. Şaban	05 Zilkaade 1035	29 Temmuz 1626
399	İbrahim Efendi b. Avnullah	05 Recep 1038	28 Şubat 1629
400	Cevri Hatun bnt. İbrahim	15 Zilkaade 1038	6 Temmuz 1629
401	Cemile Hatun bnt. Mustafa	15 Zilhicce 1038	5 Ağustos 1629
402	Ramazan Halife b. Ali	05 Zilhicce 1039	16 Temmuz 1630
403	Mustafa Çelebi b. Mehmed Çavuş	05 Zilhicce 1044	22 Mayıs 1635
404	Ayşe Hatun	30 Rebiülevvel 1040	6 Kasım 1630
405	İsmail Servi	28 Şevval 1043	27 Nisan 1634
406	Timur b. Şaban	20 Zilkaade 1044	7 Mayıs 1635
407	Fatma bnt. Osman	06 Rebiülevvel 1045	20 Ağustos 1635
408	Rabia Hatun bnt. Mustafa	15 Cemaziyelahir 1045	26 Kasım 1635

409	Saliha Hatun bnt. Bali	05 Şaban 1045	14 Ocak 1636
410	Rukiye Hatun bnt. Mahmud	16 Muharrem 1042	3 Ağustos 1632
411	Dede b. Mehmet	17 Rebiülahir 1044	10 Ekim 1634
412	Sefer Efendi b. Ramazan	05 Zilhicce	
413	İbrahim Efendi b. Avnullah	01 Cemaziyelevvel 1041	25 Kasım 1631
414	Kamer Hatun	15 Recep 1041	6 Şubat 1632
415	Mehmed b. Mehmed	15 Zilhicce 1031	21 Ekim 1622
416	İsa b. Halil	15 Ramazan 1032	13 Temmuz 1623
417	İsa b. Halil	15 Ramazan 1032	13 Temmuz 1623
418	Veli b. İlyas	05 Muharrem 1022	25 Şubat 1613
419	Rıdvan bnt. Abdullah	05 Ramazan 1032	3 Temmuz 1623
420	Cafer Bey b. Abdullah	01 Safer 1032	5 Aralık 1622
421	Hafsa Hatun bnt Üveys	20 Zilhicce 1038	10 Ağustos 1629
422	Mustafa b. Memi	05 Zilkaade 1038	26 Haziran 1629
423	Ali Hoca b. Ahmed	29 Cemaziyelevvel 1023	7 Temmuz 1614
424	Ümmühan Hatun bnt. Elhac Safer	27 Zilkaade 1022	8 Ocak 1614
425	Şemsi Hatun bnt. Mustafa	05 Şevval 1034	11 Temmuz 1625
426	Kamer Hatun bnt. Abdullah	29 Şevval 1034	4 Ağustos 1625
427	Kerime Hatun bnt. Kurd	07 Ramazan 1034	13 Haziran 1625
428	Kerime bnt. Abdullah	05 Rebiülahir 1034	15 Ocak 1625
429	Kamer Hatun bnt. Ahmed	25 Zilkaade 1031	1 Ekim 1622
430	Emine bnt. Elhac Mehmed	05 Zilkaade 1031	11 Eylül 1622
431	Ümmühani Hatun bnt. Musa	11 Zilkaade 1039	22 Haziran 1630
432	Ahmed Çelebi b. Ali	29 Zilhicce 1027	17 Aralık 1618
433	Asiye bnt. Derviş	05 Zilhicce 1049	28 Mart 1640
434	Hasan	22 Safer 1095	9 Şubat 1684
435	Fatma Hatun bnt. Ahmed	01 Zilkaade 1035	25 Temmuz 1626
436	İlyas b. Süleyman	11 Recep 1035	8 Nisan 1626
437	Mustafa b. Yusuf	19 Rebiülevvel 1035	19 Aralık 1625
438	Saliha bnt. Abdullah	25 Safer 1035	26 Kasım 1625
439	Zeyneb bnt. Hasan	01 Cemaziyelahir 1040	5 Ocak 1631
440	Ahmed Çelebi b. Hoca Ömer	22 Muharrem 1096	29 Aralık 1694
441	Ahmed Ağa b. Ali	25 Cemaziyelahir 1035	24 Mart 1626
442	Mustafa Efendi b. Muhyiddin	25 Cemaziyelahir 1034	4 Nisan 1625
443	Şaduman bnt. Abdullah	25 Zilhicce 1042	3 Temmuz 1633
444	Kamer Hatun bnt. Mustafa	25 Şevval 1042	5 Mayıs 1633
445	Fatma Hatun bnt. Ahmed	15 Şevval 1042	25 Nisan 1633
446	Mehmed b. Hasan	15 Şevval 1042	25 Nisan 1633
447	Peymane Hatun bnt. Abdulvahhab	10 Cemaziyelahir 1042	23 Aralık 1632
448	Ebubekir Elhac Mehmed	25 Rebiülahir 1041	20 Kasım 1631
449	Ayni bnt. Abdullah	10 Ramazan 1040	12 Nisan 1631
450	Abdullah	25 Cemaziyelahir 1037	2 Mart 1628
451	Mehmed b. Huseyin	15 Recep 1037	21 Mart 1628
452	Gülâhmer Hatun bnt. Abdullah	29 Zilkaade 1037	31 Temmuz 1628
453	Nazenin Hatun bnt. Abdullah	15 Muharrem 1038	14 Eylül 1628
454	Ayşe Hatun bnt. Yahşi	20 Muharrem 1038	19 Eylül 1628
455	Rıdvan b. Abdüsselam	01 Safer 1038	30 Eylül 1628
456	Mülayim Hatun bnt. Abdul Vahab	25 Safer 1038	24 Ekim 1628
457	Belkıs Hatun bnt. Abdullah	25 Rebiülahir 1038	22 Aralık 1628
458	Fatma Hatun bnt. Aydın	29 Şevval 1038	21 Haziran 1629
459	Şahize Hatun bnt. Abdullah	25 Cemaziyelevvel 1039	10 Ocak 1630
460	Yusuf ağa b. Halil	25 Recep 1037	31 Mart 1628

461	Fatma Hatun bnt. Şahkulu	17 Zilkaade 1037	19 Temmuz 1628
462	Ayşe hatun bnt. İvaz	25 Şevval 1034	31 Temmuz 1625
463	Ayşe Hatun bnt. Mustafa	02 Recep 1048	9 Kasım 1638
464	Abdurrahman Çelebi b. Mustafa	05 Rebiülahir 1041	31 Ekim 1631
465	Ali Dede b. Himmet	28 Zilhicce 1044	14 Haziran 1635
466	Şahbuban bnt. Abdolvahab	01 Şaban 1043	31 Ocak 1634
467	Şahbuban bnt. Abdolvahab	01 Şaban 1043	31 Ocak 1634
468	Abdurrahman Bey b. Zeynelabidin	05 Rebiülevvel 1042	20 Eylül 1632
469	Hüsametdin b. Halil	15 Rebiülevvel 1023	25 Nisan 1614
470	Hüsametdin b. Halil	15 Rebiülevvel 1031	28 Ocak 1622
471	Hüsametdin b. Halil	15 Rebiülevvel 1031	28 Ocak 1622
472	Fatma Hatun bnt. Mustafa	10 Şevval 1080	3 Mart 1670
473	Nasuh b. Halil	05 Şaban 1043	4 Şubat 1634
474	Kamer Hatun bnt. Abdurrahman	05 Muharrem 1046	9 Haziran 1636
475	İsmihan Hatun bnt. Hıdır	12 Muharrem 1040	21 Ağustos 1630
476	Emine Hatun bnt. Hasan	22 Zilhicce 1055	8 Şubat 1646
477	Derviş b. Mustafa	01 Recep 1035	29 Mart 1626
478	Yusuf b. Hıdır	05 Muharrem 1057	10 Şubat 1647
479	Fazlullah Efendi b. İsmail	17 Rebiülahir 1073	29 Kasım 1662
480	Ali b. Mahmud	14 Cemaziyelahir 1073	24 Ocak 1663
481	Fatma Hatun bnt. Pervane	27 Muharrem 1042	14 Ağustos 1632
482	Ruh bnt. Mevlana Yusuf	yazılmamış	
483	Billur bnt. Abdullah	yazılmamış	
484	Mustafa b. Mehmed	01 Safer 1017	17 Mayıs 1608
485	Mehmed Efendi b. Abdülhalim	25 Şevval 1088	21 Aralık 1677
486	Ahmed Efendi b. Hızır b. Yusuf	25 Rebiülevvel 1044	18 Eylül 1634
487	Ayni Hatun bnt. Hasan	05 Safer 1037	16 Ekim 1627
488	Ahmed b. Mustafa	14 Ramazan 1088	10 Kasım 1677
489	Ahmed b. Abdullah	26 Cemaziyelahir 1088	26 Ağustos 1677
490	Ohan Veleli Serkez (ermenî)	20 Cemaziyelahir 1088	20 Ağustos 1677
491	Rıdvan Halife b. Abdullah	05 Zilkaade 1030	21 Eylül 1621
492	Osman b. Mehmed	28 Cemaziyellevvel 1093	4 Haziran 1682
493	Hümayun Hatun bnt. Abdullah	20 Rebiülahir 1027	16 Nisan 1618
494	Şeyhi Ağa b. Mehmed	12 Rebiülevvel 1092	1 Nisan 1681
495	İbrahim Efendi b. Abdurrahman	01 Muharrem 1090	12 Şubat 1679
496	Mehmed Çelebi b. Ali Efendi	15 Muharrem 1096	22 Aralık 1684
497	Mehmed Çelebi b. Ali Efendi	15 Muharrem 1096	22 Aralık 1684
498	Yuvan Veleli Nikola	15 Şevval 1095	25 Eylül 1684
499	Fatma bnt. Osman	01 Rebiülahir 1097	25 Şubat 1686
500	Hatice bnt. Yağlı piri	09 Safer 1097	5 Ocak 1686
501	Fatma Hatun bnt. Budak	02 Rebiülevvel 1050	22 Haziran 1640
502	Fatma Hatun bnt. Budak	02 Rebiülevvel 1050	22 Haziran 1640
503	Şaban b. Celalettin	22 Muharrem 1050	14 Mayıs 1640
504	Bektaş b. Abdullatif	14 Muharrem 1050	6 Mayıs 1640
505	Mustafa Çelebi b. Zeynel Abidin	15 Zilkaade 1049	8 Mart 1640
506	Fatma Hatun bnt. Safer	25 Zilhicce 1049	17 Nisan 1640
507	Neslihan Hatun bnt. Abdullah	25 Şevval 1049	18 Şubat 1640
508	Fatma Hatun bnt. Hüseyin	19 Ramazan 1049	13 Ocak 1640
509	Fatma Hatun bnt. Abdi	05 Rebiülevvel 1049	6 Temmuz 1639
510	Huri Hatun bnt. Abdullah	01 Safer 1049	3 Haziran 1639
511	Ayşe Hatun bnt. Sinan	10 Muharrem 1049	13 Mayıs 1639
512	Ayşe Hatun bnt. İshak	20 Zilhicce 1048	24 Nisan 1639

513	Emine Hatun bnt. Mehmed	25 Zilkaade 1048	30 Mart 1630
514	Ahmed Dede b. Ali	16 Zilkaade 1048	21 Mart 1639
515	Ali Efendi	20 Şevval 1098	29 Ağustos 1687
516	İlyas b. Hızır	25 Zilhicce 1100	10 Ekim 1689
517	Şeyhi Ağa b. Mehmed	6 Cemaziyelevvel 1106	23 Aralık 1694
518	Fatma Hatun bnt. Abdullah	15 Cemaziyelahir 1010	11 Aralık 1601
519	Mihriban Hatun bnt. Abdullah	15 Cemaziyelevvel 1010	11 Kasım 1601
520	Zinnun bnt. Abdullah	25 Safer 1010	25 Ağustos 1601
521	Ömer bey b. Mehmed	25 Zilhicce 1009	27 Haziran 1601
522	Mustafa b. Abdullah	15 Zilhicce 1009	17 Haziran 1601
523	Sefer Efendi b. Bayezid	01 Recep 1072	20 Şubat 1662
524	Veli b. Timur	22 Ramazan 1073	30 Nisan 1663
525	Ayni Hatun bnt. Abdullah	15 Zilhicce 1048	19 Nisan 1639
526	Perihan Hatun bnt. Abdülmennan	11 Ramazan 1049	5 Ocak 1640
527	Ali Beşe	15 Muharrem 1090	26 Şubat 1679
528	İbrahim Efendi b. Abdurrahman	01 Muharrem 1090	12 Şubat 1679
529	İbrahim Efend b. Abdurrahman	01 Muharrem 1090	12 Şubat 1679
530	Aişe Hatun bnt. Ali Çavuş	15 Recep 1085	15 Ekim 1674
531	Mehmed b. Abdi Çelebi	25 Şaban 1089	12 Ekim 1678
532	Yahya Çelebi b. Elhac Mehmed	17 Şaban 1089	4 Ekim 1678
533	Şerife Fatma Hatun bnt. Mustafa	24 Zilkaade 1089	7 Ocak 1679
534	Mehmed	22 Zilkaade 1089	5 Ocak 1679
535	Ayşe Hatun	5 Zilkaade 1089	19 Aralık 1678
536	Mehmed Efendi	01 Zilkaade 1089	15 Aralık 1678
537	İsmihan Hatun bnt. Ömer Dede	7 Ramazan 1089	23 Ekim 1678
538	Ahmet Ağa b. Abdülmümin	15 Şaban 1089	2 Ekim 1678
539	Abdurrahman b. Bayram	05 Muharrem 1046	9 Haziran 1636
540	İsmihan Hatun bnt. Sefer	20 Cemaziyelahir 1085	21 Eylül 1674
541	İsmihan Hatun bnt. Sefer	20 Cemaziyelahir 1085	21 Eylül 1674
542	Abdülkerim b. Murat	15 Şevval 1086	2 Ocak 1676
543	Ümmügülsüm bnt. elhac Mehmed	18 Şevval 1086	5 Ocak 1676
544	Mehmed Efendi b. Abdülhalim Efendi	01 Zilhicce 1090	3 Ocak 1680
545	Mehmed Ağa b. Abdi	02 Cemaziyelahir 1090	11 Temmuz 1679
546	Fatma bnt. Abdurrahman	25 Rebiülahir 1090	5 Haziran 1679
547	Halil Ağa b. Mehmed	25 Recep 1090	1 Eylül 1679
548	Halil Ağa b. Mehmed	20 Recep 1090	27 Ağustos 1679
549	Mehmed Efendi b. Yusuf Efendi	2 Ramazan 1090	7 Ekim 1679
550	Rabia Hatun	20 Safer 1093	28 Şubat 1682
551	Mahmut Efendi b. Mustafa	01 Rebiülevvel 1056	17 Nisan 1646
552	Fahrunnisa bnt. Memi	13 Muharrem 1093	22 Ocak 1682
553	Neslihan Hatun bnt. Bostan	18 Zilhicce 1092	29 Aralık 1681
554	Emine Hatun bnt. Evliya	2 Muharrem 1052	2 Nisan 1642
555	Veli Çelebi b. Ali	27 Ramazan 1092	10 Ekim 1681
556	Ali b. Ahmed	01 Cemaziyelahir 1038	26 Ocak 1629
557	Abdurrahman b. Yunus	05 Zilhicce 1034	8 Eylül 1625
558	Piyale b. Abdullah	23 Cemaziyelahir 1092	10 Temmuz 1681
559	Şaban b. Yusuf	03 Cemaziyelahir 1092	20 Haziran 1681
560	Ayşe bnt. Sefer	24 Muharrem 1090	7 Mart 1679
561	Hoca Muslihiddin	18 Zilhicce 1088	11 Şubat 1678
562	Hasan dede	17 Cemaziyelevvel 1027	12 Mayıs 1618
563	Mahmud Çelebi b. Sefer	25 Zilkaade 1088	19 Ocak 1678
564	Abdulkadir b. Mehmed	8 Şevval 1087	14 Aralık 1676

565	Mustafa b. Himmet	05 Ramazan 1087	11 Kasım 1676
566	Ahmet Efendi b. Hüseyin	2 Cemaziyelahir 1082	6 Ekim 1671
567	Mehmed Efendi b. Abdülmümin	15 Safer 1056	2 Nisan 1646
568	Hürrem b. Abdullah	15 Recep 1021	11 Eylül 1612
569	Hasan b. Abdullah	05 Şaban 1045	14 Ocak 1636
570	Perviz b. Abdullah	19 Safer 1079	29 Temmuz 1668
571	Ahmed b. İlyas	13 Zilkaade 1083	2 Mart 1673
572	Mahmud Çelebi b. Ahmed	25 Zilhicce 1031	31 Ekim 1622
573	Mehmed b. Cafer	1 Cemaziyelevvel 1017	13 Ağustos 1608
574	Abide Hatun	05 Zilhicce 1024	26 Aralık 1615
575	Saadet Hatun bnt. Mehmed	15 Safer 1023	27 Mart 1614
576	Ümmi Hatun bnt. İbrahim	25 Muharrem 1025	13 Şubat 1616
577	Ziyare Hatun bnt. Mahmud	15 Safer 1025	4 Mart 1616
578	Timur b. Sinan	04 Safer 1025	22 Şubat 1616
579	Fatma Hatun bnt. Ali	25 Rebiülahir 1025	12 Mayıs 1616
580	Hasan Bey b. Abdullah	5 Safer 1025	23 Şubat 1616
581	Kerime Hatun bnt. Yahya	15 Rebiülahir 1025	2 Mayıs 1616
582	Yahya Bekir b. Mehmed	25 Rebiülahir 1025	12 Mayıs 1616
583	Receb Dede b. Mehmed	01 Cemaziyelevvel 1029	4 Nisan 1620
584	İsa Efendi b. Şeyh hüsam	01 Cemaziyelevvel 1029	4 Nisan 1620
585	Mülayime bnt. Abdulvahhab	07 Rebiülevvel 1028	22 Şubat 1619
586	Hatice Hatun bnt. Mustafa	25 Rebiülahir 1028	11 Nisan 1619
587	Fahriye bnt. Mustafa	25 Zilhicce 1028	3 Aralık 1619
588	Emine bnt. Mehmed	25 Muharrem 1029	1 Ocak 1620
589	Bayram b. Mehmed	05 Rebiülevvel 1029	9 Şubat 1620
590	Fatma Hatun bnt. Ali	15 Şaban 1029	16 Temmuz 1620
591	Mehmed b. Abdullah	05 Rebiülahir 1029	10 Mart 1620
592	Mustafa b. Hasan	05 Rebiülahir 1029	10 Mart 1620
593	Şerife Hatun bnt. Mustafa	05 Rebiülahir 1027	1 Nisan 1618
594	Ayşe Hatun bnt. İsa	01 Zilhicce 1085	26 Şubat 1675
595	Sadullah Ali Efendi	22 Muharrem 1097	19 Aralık 1685
596	Mustafa b. Receb	05 Recep 1027	28 Haziran 1618
597	Aişe Hatun	01 Zilhicce 1085	26 Şubat 1675
598	Mehmed Çavuş b. Malkoç	05 Rebiülahir 1027	1 Nisan 1618
599	Hasan b. Hüseyin	18 Muharrem 1086	14 Nisan 1675
600	Mehmed b. Hamza	25 Safer 1024	26 Mart 1615
601	Mihriban Hatun bnt. Abdullah	05 Rebiülevvel 1024	4 Nisan 1615
602	İbrahim b. Süleyman	05 Muharrem 1024	4 Şubat 1615
603	İbrahim b. Abdullah	15 Recep 1030	5 Haziran 1621
604	Piyale b. Abdullah	15 Rebiülahir 1030	9 Mart 1621
605	Mümine Hatun bnt. Mehmed	23 Zilhicce 1028	1 Aralık 1619
606	Müslühiddin Halife b. Mehmed	15 Rebiülevvel 1031	28 Ocak 1622
607	Kademi Hatun bnt. Abdullah	25 Muharrem 1058	20 Şubat 1648
608	Ebubekir Çelebi b. Mahmud	05 Ramazan 1030	24 Temmuz 1621
609	Kasım b. Esseyyit Ahmed	15 Zilkaade 1029	12 Ekim 1620
610	Mustafa b. Kasım	26 Zilkaade 1030	12 Ekim 1621
611	Emine Hatun bnt. Mustafa	25 Rebiülevvel 1087	7 Haziran 1676
612	Mustafa b. Yusuf	26 Zilhicce 1018	22 Mart 1610
613	Aişe Hatun bnt. Perviz	15 Şevval 1019	31 Aralık 1610
614	Sitti Hatun bnt. Ahmed	15 Rebiülahir 1017	29 Temmuz 1608
615	Gülşen Hatun bnt. Abdullah	01 Şaban 1019	19 Ekim 1610
616	Ayşe Hatun	27 Zilhicce 1081	7 Mayıs 1671

617	Ayşe Hatun bnt Mehmed	04 Zilhicce 1081	14 Nisan 1671
618	Raziye Hatun bnt. Bayram	13 Zilkaade 1081	24 Mart 1671
619	Mehmed Ali b. Hasan	2 Rebiülevvel 1087	15 Mayıs 1676
620	Yasemin Hatun bnt. Abdullah	25 Rebiülevvel 1017	9 Temmuz 1608
621	Ümmügülsüm bnt. Mehmed	5 Rebiülevvel 1095	21 Şubat 1684
622	Şem'i Hatun bnt. Ali	05 Zilkaade 1022	17 Aralık 1613
623	Ayşe bnt. Selman	25 Safer 1026	4 Mart 1617
624	Ali b. Ali	30 Cemaziyelevvel 1052	26 Ağustos 1642
625	Rabia Hatun bnt. El hac Mehmed	12 Cemaziyelevvel 1052	8 Ağustos 1642
626	Rabia Hatun bnt. Ahmed	10 Rebiülevvel 1052	8 Haziran 1642
627	Mümine Hatun bnt. Keyvan	05 Ramazan 1043	5 Mart 1634
628	Ahmed b. İbrahim	5 Rebiülevvel 1050	25 Haziran 1640
629	Gülale Hatun bnt. Abdullah	20 Şevval 1051	22 Ocak 1642
630	Kerime Hatun. Bnt. Mehmed	10 Zilhicce 1052	1 Mart 1643
631	Emine Hatun bnt. Evliya	2 Muharrem 1052	2 Nisan 1642
632	Sakine Hatun bnt. Budak	05 Muharrem 1052	5 Nisan 1642
633	Ömer b. Ebu Bekir	28 Recep 1050	13 Kasım 1640
634	Mülayim bnt. Abdullah	01 Muharrem 1052	1 Nisan 1642
635	Ali b. Terani	10 Rebiülevvel 1052	8 Haziran 1642
636	Rabia Hatun bnt. Ahmed	01 Rebiülevvel 1052	30 Mayıs 1642
637	Abdulmu'ti Çelebi b. Mehmed	26 Cemaziyelevvel 1032	28 Mart 1623
638	Hişam b. Şahabeddin Ağa	20 Zilhicce 1088	13 Şubat 1678
639	Ali Hoca b. Ahmed	30 Cemaziyelevvel 1023	8 Temmuz 1614
640	Mustafa b. Mehmed ve İlyas b. Ahmed	25 Ramazan 1022	8 Kasım 1613
641	Hızır b. Abdullah	03 Recep 1023	9 Ağustos 1614
642	Fatma Hatun bnt. Mehmed	05 Cemaziyelevvel 1021	4 Temmuz 1612
643	Hüma Hatun bnt. Abdullah	05 Rebiülevvel 1021	6 Mayıs 1612
644	Mehmed b. Hızır	05 Rebiülevvel 1021	6 Mayıs 1612
645	Zahide Hatun bnt. Cafer	15 Cemaziyelevvel 1020	26 Temmuz 1611
646	Ramazan Dede b. Hüseyin	25 Cemaziyelahir 1020	4 Eylül 1611
647	İsmihan Hatun bnt. Mustafa	15 Cemaziyelevvel 1018	16 Ağustos 1609
648	Ayni Hatun bnt. Kasım	25 Ramazan 1015	24 Ocak 1607
649	Yusuf Bey b. Mehmed	15 Şevval 1017	22 Ocak 1609
650	Emine Hatun bnt. Mehmed	25 Ramazan 1017	2 Ocak 1609
651	Hamza Çelebi b. Mustafa	25 Rebiülahir 1017	8 Ağustos 1608
652	Mehmed b. Abdullah	05 Cemaziyelevvel 1017	17 Ağustos 1608
653	Pervane bnt. Abdullah	25 Cemaziyelahir 1012	30 Kasım 1603
654	Hasan b. Halil	25 Cemaziyelevvel 1012	31 Ekim 1603
655	Fatma Hatun bnt. Ali	15 Zilkaade 1051	15 Şubat 1642
656	Halime Hatun bnt. Piri Bey	05 Safer 1051	16 Mayıs 1641
657	Halime Hatun bnt. Piri bey	05 Safer 1051	16 Mayıs 1641
658	Yasemin Hatun bnt. Abdullah	01 Rebiülevvel 1055	27 Nisan 1645
659	Karakezban bnt. Abdullah	25 Rebiülevvel 1055	21 Mayıs 1645
660	Huban Hatun bnt. Mehmed Çelebi	01 Cemaziyelevvel 1055	25 Haziran 1645
661	Mehmed Efendi b. Abdülmümin	15 Safer 1056	2 Nisan 1646
662	Ahmed Efendi b. Hızır ve Mustafa Çelebi b. Abdünnebi	01 Şaban 1056	12 Eylül 1646
663	Gevher Hatun bnt. Ramazan	23 Cemaziyelevvel 1058	15 Haziran 1648
664	Hasan b. Mustafa	21 Recep 1056	2 Eylül 1646
665	Hasan Dede b. Mustafa	14 Cemaziyelevvel 1056	28 Haziran 1646
666	Siyavuş bnt Abdurrahman	12 Rebiülevvel 1059	26 Mart 1649
667	Rahime bnt. Abdülmennan	14 Rebiülahir 1058	8 Mayıs 1648

668	Rahime bnt. Abdullah	20 Cemaziyelevvel 1057	23 Haziran 1647
669	Mahmud Efendi b. Mustafa	01 Rebiülevvel 1057	6 Nisan 1647
670	Emiri b. Elhac Hüseyin	01 Rebiülevvel 1057	6 Nisan 1647
671	Ayşe Hatun bnt. İvaz	8 Safer 1057	15 Mart 1647
672	Safiye bnt. Himmet	25 Şevval 1056	4 Aralık 1646
673	Hanım Hatun bnt. Mehmed	28 Rebiülahir 1082	3 Eylül 1671
674	Ayşe Hatun bnt. Mustafa	23 Safer 1054	1 Mayıs 1644
675	Mehmed b. Şaban	14 Zilkaade 1053	24 Ocak 1644
676	Seniyye Hatun bnt. İbrahim	05 Cemaziyelahir 1053	21 Ağustos 1643
677	Kamile Hatun bnt. Abdullah	15 Muharrem 1053	5 Nisan 1643
678	Ahmed Bey b. Hızır	04 Zilhicce 1052	23 Şubat 1643
679	Mehmed Çelebi b. Hamza	05 Şevval 1052	27 aralık 1642
680	Mustafa Çelebi	17 Safer 1067	5 Aralık 1656
681	Saliha Hatun bnt. Abdulvahab	20 Muharrem 1067	8 Kasım 1656
682	İhsan bnt. Ahmed	01 Muharrem 1066	31 Ekim 1655
683	Rahime Hatun bnt. Bestan	05 Recep 1066	29 Nisan 1656
684	Pervin bnt. Abdullah	01 Muharrem 1066	31 Ekim 1655
685	Rahime Hatun bnt. Bestan	05 Recep 1066	29 Nisan 1656
686	Ayni hatun bnt. Hüdaverdi	06 Muharrem 1048	20 Mayıs 1638
687	Mehmed b. Ali	18 Şaban 1047	5 Ocak 1638
688	Kerime Hatun bnt. İsa	23 Muharrem 1051	4 Mayıs 1641
689	Mehmet Çelebi b. Ömer	15 Rebiülahir 1099	18 Şubat 1688
690	Mustafa b. İbrahim	15 Rebiülahir 1047	6 Eylül 1637
691	Ahmed b. Mehmed	19 Rebiülevvel 1047	11 Ağustos 1637
692	Saniye Hatun bnt. Musa	7 Rebiülevvel 1047	30 Temmuz 1637
693	Kamer Hatun bnt. Abdülkerim	05 Zilhicce 1046	30 Nisan 1637
694	Ümmühan Hatun bnt. Hasan	01 Şaban 1046	29 Aralık 1636
695	İvaz Efendi b. Mahmud	25 Rebiülevvel 1040	1 Kasım 1630
696	Hamide Hatun bnt. Abdullah	01 Cemaziyelahir 1048	10 Ekim 1638
697	Saliha Hatun bnt. İbrahim	12 Recep 1048	19 Kasım 1638
698	Ayşe Hatun bnt. Sinan	09 Zilkaade 1048	14 Mart 1639
699	Kamer hatun bnt Yusuf	22 Zilhicce 1048	26 Nisan 1639
700	Zeyneb bnt. Şehsuvar	23 Zilkaade 1051	23 Şubat 1642
701	Hasan b. Abdullah	12 Recep 1054	14 Eylül 1644
702	Abdullah Çavuş b. Sultan Ali	25 Rebiülevvel 1046	27 Ağustos 1636
703	Mustafa Çelebi b. Mehmed	01 Recep 1046	29 Kasım 1636
704	Ayşe Hatun bnt. Ebubekir	15 Rebiülevvel 1052	13 Haziran 1642
705	Yahya Efendi b. Elhaca Mehmed	19 Zilkaade 1046	14 Nisan 1637
706	Mustafa Çelebi b. Elmerhum Mehmed Çavuş	05 Zilhicce 1044	22 Mayıs 1635
707	Kamer Hatun bnt. Abdullah	25 Rebiülevvel 1044	18 Eylül 1634
708	Abdulkadir b. Ahmed	18 Rebiülevvel 1045	1 Eylül 1635
709	Muharrem çelebi b. Hüseyin	05 Şevval 1045	13 Mart 1636
710	Abdüşşefik b. Elhac Derviş	15 Rebiülevvel 1032	17 Ocak 1623
711	Alemşah Hatun bnt. Yakup	25 Cemaziyelevvel 1045	6 Kasım 1635
712	Hidayet Hatun bnt. Abdulvedid	25 Şaban 1044	13 Şubat 1635
713	Memi b. Ebubekir	15 Şaban 1044	3 Şubat 1635
714	Kerime Hatun bnt. Kurt	25 Zilhicce1039	5 Ağustos 1630
715	Kerime Hatun bnt. Kurt	25 Zilhicce 1039	5 Ağustos 1630
716	Rahime Hatun bnt. Bestan	05 Recep 1066	29 Nisan 1656
717	Fatma Hatun bnt. Abdullatif	20 Zilhicce 1036	1 Eylül 1627
718	Bostan Efendi b. Hamza	15 Zilhicce 1035	7 Eylül 1626
719	Hasan dede b. Abdullah	17 Cemaziyelevvel 1027	12 Mayıs 1618

720	Mülayim Hatun bnt. Abdullah	25 Şevval 1023	28 Kasım 1614
721	Osman b. Abdullah	24 Recep 1013	16 Aralık 1604
722	Emin b. Şerif	05 Safer 1029	11 Ocak 1620
723	Ali bey b. Mirza	07 Rebiülahir 1028	24 Mart 1619
724	Gülahmer bnt. Abdullah	15 Muharrem 1012	25 Haziran 1603
725	Meleksima bnt. Belkıs Abdullah	25 Rebiülahir 1035	24 Ocak 1626
726	Mehmed Efendi b. Mevlana Mehmed Efendi	15 Cemaziyelahir 1031	27 Nisan 1622
727	Emin b. Şerif	05 Safer 1029	11 Ocak 1620
728	Mehmed Efendi b. Mevlana Mehmed Efendi	05 Zilhicce 1020	8 Şubat 1612
729	Vasıf b. İshak	15 Şaban 1055	6 Ekim 1645
730	Ahmed b. Mehmed	24 Cemaziyelevvel 1057	27 Haziran 1647
731	Belkıs bnt. Mehmet	16 Şevval 1068	17 Temmuz 1658
732	Hüsam b. Ali	24 Şevval 1018	20 Ocak 1610
733	İsmail Efendi b. Halil	05 Zilkaade 1030	21 Eylül 1621
734	Veli Çelebi b. Ali	05 Zilhicce 1056	12 Ocak 1647
735	Müşade Hatun bnt. Mehmet Çelebi	01 Cemaziyelahir 1055	25 Temmuz 1645
736	Ümmühan bnt. Hüseyin	23 Safer 1013	21 Temmuz 1604
737	Muhyiddin b. Ali	16 Şevval 1055	5 Aralık 1645
738	Birdane Hatun bnt. Abdullah	15 Ramazan 1055	4 Kasım 1645
739	Fatma bnt. Şaban	23 Zilhicce 1060	17 Aralık 1650
740	Kulu b. Mirza	05 Şevval 1060	1 Ekim 1650
741	Mehmed Efendi b.el hac Durmuş	26 Zilkaade 1060	20 Kasım 1650
742	Mehmed Efendi b. Durmuş	01 Şaban 1066	25 Mayıs 1656
743	Emine Hatun bnt. Durmuş	15 Safer 1071	20 Ekim 1660
744	Muharrem Dede b. Şaban	15 Cemaziyelahir 1066	10 Nisan 1656
745	Yusuf b. Hızır	15 Safer 1066	14 Aralık 1655
746	Osman Efendi b. Mustafa Çelebi	18 Cemaziyelevvel 1075	7 Aralık 1664
747	Şerife Ayşe Hatun bnt. Pir Melik (Melek) Çelebi	05 Cemaziyelahir 1096	9 Mayıs 1685
748	Abdurrahman b. Mehmed	15 Safer 1039	4 Ekim 1629
749	Fatma Hatun bnt. Behram	02 Recep 1074	30 Ocak 1664
750	Mehmed Efendi b. Ali Halife	05 Recep 1039	18 Şubat 1630
751	Kerime Hatun bnt. Budak	25 Safer 1075	17 Eylül 1664
752	Hasan b. Mirşah	29 Safer 1075	21 Eylül 1664
753	Rahime Hatun bnt. Mehmed	10 Safer 1076	22 Ağustos 1665
754	Fatma bnt. Derviş Mehmed	15 Recep 1076	21 Ocak 1666
755	Neslihan bnt. Ebubekir	20 Recep 1076	26 Ocak 1666
756	Ayşe bnt. Ali	20 Recep 1077	16 Ocak 1667
757	Ebubekir Efendi b. Mahmud Dede	2 Şevval 1077	28 Mart 1667
758	Ümmühan Hatun bnt. Bayezid	18 Recep 1078	3 Ocak 1668
759	Mehmed b. Halil	07 Şaban 1078	22 Ocak 1668
760	İsmihan bnt. Hüseyin	29 Safer 1099	4 Ocak 1688
761	Ayşe Hatun bnt. Sinan	15 Cemaziyelahir 1091	13 Temmuz 1680
762	Rahime bnt. Abdullah	10 Recep 1091	6 Ağustos 1680
763	Ayşe Hatun bnt. Hüdaverdi	27 Zilkaade 1091	19 Aralık 1680
764	Ayşe Hatun bnt. Ali Beşe	10 Muharrem 1091	11 Şubat 1680
765	Raziye bnt. Abdullah	18 Zilhicce 1085	15 Mart 1675
766	Mehmed Efendi b. Abdulhalim	10 Cemaziyelevvel 1086	2 Ağustos 1675
767	İsmihan Hatun bnt. Sefer	28 Zilkaade 1086	13 Şubat 1676
768	Hamza b. Musa Dede	2 Ramazan 1079	3 Şubat 1669
769	Şerife Rukiye Hatun bnt. Mehmed	28 Şevval 1080	21 Mart 1670
770	İsmihan Hatun bnt. Abdullah	4 Rebiülevvel 1069	30 Kasım 1658
771	Fatma bnt. Memi	09 Cemaziyelevvel 1081	24 Eylül 1670

772	Ali b. Ali	07 Recep 1060	6 Temmuz 1650
773	Şahnisa bnt. Ali	25 Recep 1060	24 Temmuz 1650
774	Yusuf b. Mehmed	24 Şaban 1060	22 Ağustos 1650
775	Mehmed Efendi b. Durmuş	26 Şevval 1060	22 Ekim 1650
776	Şerife Selime Hatun bnt. Mehmed Emin	05 Şevval 1084	13 Ocak 1674
777	Ali Efendi b. İbrahim	15 Cemaziyelahir 1084	27 Eylül 1673
778	Ali Efendi b. İbrahim	15 Cemaziyelahir 1084	27 Eylül 1673
779	Rabia Hatun bnt. Ali	15 Cemaziyelahir 1056	29 Temmuz 1646
780	Haydar b. Abdullah	25 Rebiülahir 1056	10 Haziran 1646
781	Şaban b. Celalettin	25 Rebiülahir 1016	19 Ağustos 1607
782	İsmihan Hatun bnt. Oruç	07 Ramazan 1059	14 Eylül 1649
783	Ali b. Hamza	22 Recep 1059	1 Ağustos 1649
784	Fazlı Efendi b. İsmail	15 Recep 1059	25 Temmuz 1649
785	Süleyman b. Emrullah	26 Zilkaade 1063	18 Ekim 1653
786	Hatice bnt. Osman	02 Rebiülahir 1064	20 Şubat 1654
787	Ünzile Hatun bnt. Sefer	27 Cemaziyellevvel 1012	2 Kasım 1603
788	Mahmud b. Durmuş	29 Rebiülevvel 1012	6 Eylül 1603
789	Mehmed b. Elhac Ferhad	3 Rebiülahir 1011	20 Eylül 1602
790	Meryem bnt. Murad	05 Recep 1037	11 Mart 1628
791	Meryem bnt. Murad	05 Recep 1037	11 Mart 1628
792	Mehmed b. Mustafa	2 Recep 1037	8 Mart 1628
793	Mustafa Ağa b. Hüseyin	05 Recep 1037	11 Mart 1628
794	Mahmud ve elhac Yusuf b. Elhac Abdünnebi	18 Ramazan 1017	26 Aralık 1608
795	Abdülaziz Efendi b. Karaçelebizade Hüsameddin	21 Rebiülevvel 1066	18 Ocak 1656
796	Abdülaziz Efendi b. Karaçelebizade Hüsameddin	21 Rebiülevvel 1066	18 Ocak 1656
797	Abdülaziz Efendi b. Karaçelebizade Hüsameddin	20 Cemaziyelahir 1066	15 Nisan 1656
798	Abdülaziz Efendi b. Karaçelebizade Hüsameddin	15 Cemaziyelahir 1066	10 Nisan 1656
799	Mehmed b. Hüsameddin	15 Rebiülevvel 1026	23 Mart 1617
800	Mehmed b. Hüsameddin	01 Muharrem 1026	9 Ocak 1617
801	Halil b. Şaban	25 Rebiülahir 1040	1 Aralık 1630
802	Mustafa b. Bali	25 Safer 1040	3 Ekim 1630
803	Mustafa Çelebi b. Elmerhum Şeyh Hasan Efendi	27 Cemaziyellevvel 1040	1 Ocak 1631
804	Mehmet b. Ramazan	15 Şevval 1040	17 Mayıs 1631
805	Fatma Hatun bnt. Mehmed	10 Rebiülahir 1087	22 Haziran 1676
806	Nasrullah b. Abdurrahman	05 Rebiülahir 1016	30 Temmuz 1607
807	Nasrullah b. Abdurrahman	15 Rebiülahir 1016	9 Ağustos 1607
808	Fatma Hatun bnt. Musa	25 Cemaziyellevvel 1016	17 Eylül 1607
809	Ümmü Hatun bnt. Osman	25 Şaban 1016	15 Aralık 1607
810	Hasan Çelebi b. Mehmet	19 Şaban 1016	9 Aralık 1607
811	Gülendam bnt. Tondar	15 Recep 1078	31 Aralık 1667

Ek 7: Rahime Hatun binti Bestan Vakfiyesi (Örnek)

الحمد لله الموفق للبر والامت والصلوات على من لا نبي بعده على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم
والخير الام بعد الله محمد صلى الله عليه وسلم من فضله فذكر انه لما اتخرج بابا السري القوم الى الوقف المسمى بـ
سولنا ابراهيم الحبيب بصفته الحاكم القوي ووصد به مع الرجال المذكورين منهم بنصر هذا السيد الى منزله
طالبه بالحق رصم فاتفق ابنه بنو اس كنه على اقراره بان يكون له من الوقف ما يشاء من اجل
حضرت ذكرا المجلس رصم فاتفق اخوه فاقرت واحترقت بالانسان من رصمته وجعلت له ما يشاء من الوقف
حسب ما شاء فذكره خسر فطلق في الفطام الغنيمة بالاسك كونه المفضل بربك ودر من ميعاد فزيرة
من خارجها وتلكه الى رصمته من قبله للشيخ وهو في الحايج الكلام الشيخ محمد بن ابراهيم
معتق بانته وهو نكحها منها على الوقف فلما وتلكه من رصمته وحسنه وبسبب من رصمته
ومر حلت ان يترج المبلغ المذكور بالحق السري فاصد فرجع يعطى ادلا لربك بنت احبتها وقول الله
لقد افسد ان يحسن الذي نكحت طلقته وصاحته كاشفت وصاياها المعينة بعد وفاتها وعليه
لم يمتحق غير الادل لوقفت فيز اولاد اولاد بطر ويطر لوقفت في ربه فيرا الحاكم
السري مع ان يوادح كل موثقة امن الرصم فترج وذهب ثواب ملاوقف لوقف الواقعة الموقفة ومثلت
القول بحسبته في موقوف غلته في نوبته وان فقد الشرط المذكور غير الايا بصرف الا الوقف مطلق
فلا آثر في هذا الموقف حكم الحول الحول في معجمه في الامام في رصمته رصم الملك الاكر ويطر في رصمته
الا ما في خارج غلته في موقفة الموقفة الموقفة وامنش الموقفة في الوقف الموقفة الموقفة
تفاسير فلان الموقفة في رصمته وقفا لوقفت وراعيها لما يجب رعايته في الحكم بالامانة في جميع موقفي وقفا
فصار رصمته في الامانة موقفة في الامانة والوقف في التسليم فصولنا الموقفة مجلس السري الموقفة فافر
بين يديها في الوقف اعلامه في وقفا في هذا الوقف الموقفة اعيان رصمته في رصمته
ونور في الامانة رصمته لنته في رصمته

Ek 8: Yunan Veledi Nikola Vakfiyesi (Örnek)

۱۷۷۷
 و جمعه
 یوم
 الهی (۵۳۶)
 این روز طایفه و عیال
 ای را در کتب
 قاضی از آن مکتبی
 میرزا محمد خاں قبا با شیخ محمد سیاح کنده از اولوب ذمی طائفه سنده
 ذمی نیت صافیه ایل ضبط و تصرفند اولان محله مرقومه ده واقع در طرف
 ملکته و بر طرف آق قاش اوغلی ملکته و بر طرف اوزن بتر و ملکته و بر طرف
 انکلیت سفید و بر طرف و محوطه کبابی در مشرق اولان منزلی قبره سوالی و قوم
 اولوب اولامته ایل وقف صحیح شرعی ایل وقف ایدوب شویله بشرط ایل
 اولوب بعد هلاکه منزل فروری محله مرقومه متولی بدیل محلی ایل
 جلفی بدین فدر شریفه قمانه دوم ذمیلر فخر لینه اریصال ایل
 فروری لامل التبیجیل متولی نصب ایلدر که یورعالی ولد پانده ل نام ذمی
 وجه مفهوم اوزره وقفیت اوزره قبض و تسلیم ایلدر ذیو مجلس شرع
 و اعتراف ایدوب متولی مرسوم ذمی وقف مرقومی نکات مشهور
 و بالمشافره تحقیق است که نصکره وقف مرقوم متولی مرسوم محضرند
 کلام ایدوب وقف عقار امام مختار قدوة الائمة سراج الائمة ابو صفیه
 بالخیر و کوفی حضرت ندرینک رایی منیر و نذهب حطیر لرنده غیر لازم اولوب
 شروع اولمغان ذکر اذنان و فقیر رجوع ایلدم متولی مرسوم منزل
 نکات دیکم اولتمی ایلدر ایدرن دید که متولی مرسوم ذمی جواب هوا
 مستطاب شروع ایدوب وقف فروری امامان اعیان قوامی مقامین
 و امام ثالث محمد حسن شیبانی حضرت ندرینک مذهب شریف لرنده محنت
 توافاق و منلا زمان اولمغان رایی امامان اوزره وقف فروری رجوع
 دیودن امتناع ایدوب حاکم موقع الکتاب طوبی له و حسن مال حفظ
 اوزره لزوم وقف حکم شرعی و قضاء مرعی طلال ایلدر که حاکم مشارالیه
 قواعد غیری لای و تمسید مبانی وقفی اخیری کوریه عالما بالخلا و و مرعی
 فی الحکم بالاوقاف لای امامان اوزره لزوم وقف مذکورده حکم صحیح شرعی
 مرعی ایدوب من بعد وقف فروری حاکم لازم و حاکم شرعی متخیم اولوب

ÖZET

BAŞOL, Samettin. Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları. Doktora Tezi. Ankara, 2008.

Bu çalışmada, 17. yüzyılda Bursa’da kurulan vakıfların, çeşitli yönlerden durumu incelenmiştir. Bu bağlamda; vakıfların coğrafi ve kronolojik dağılımı, gelir kaynakları ve ekonomik yapısı, sosyal statü ve cinsiyetlerine göre vakıf kurucular ile vakıfların yönlendiği hizmet alan ve amaçları bu araştırmanın ana bölümlerini oluşturmuştur.

Osmanlılar döneminde vakıflar, toplumun ihtiyaç duyabileceği tüm hizmet alanlarında faaliyet yürütmüşlerdir. Vakfiyelere göre 17. yüzyılda Bursa’da, kişiler tarafından değişik tür ve nitelikte, çok sayıda vakıf kurulmuştur (belgelere yansıyan 811 vakıf). Bunlar, şehirde dağılmış durumdadır. Öyle ki 17. yüzyılda hemen hemen Bursa mahallelerinin tümünde bir veya birden fazla vakıf oluşturulmuştur. Bu vakıflar şehirde, kamu, belediye, sosyal, kültürel, ticaret, eğitim, din alanlarında ve kurumlarında, pek çok toplumsal hizmetin yürütülmesine katkı sağlamışlardır. Bunlardan, mescit, cami, tekke giderlerini karşılamak gibi dinî hizmetlerle ilgili kurulanlar, 17. yüzyıl Bursa’sında ön plana çıkmıştır. Göze çarpan diğer bir önemli konu da, bir mahallenin ortak giderlerini karşılamak için kurulmuş “avarız vakıfları”nın çokluğudur.

Bursa’da, vakıf kuranların çoğunluğunu, başta “saray mensubu” kadınlar olmak üzere devlet görevlileri denilen “askerî sınıf” oluşturmuştur. Halktan esnaf, tüccar ve mesleği belirlenemeyen kişiler de, vakıflar kurmuşlardır. Bu bilgilere göre Bursa’da, kentin ve toplumun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasında; şehirde, yöneticilerden halka, erkeklerden kadınlara tüm grupların ortak ve bilinçli bir çalışması olmuştur.

Şehir halkı vakıf kurmak yoluyla şehrin sosyal ve kültürel yaşantısına, imarına katkıda bulunmuşlardır.

Bursa'da kurulan vakıflardan, mahalle halkı, fakirler, köleler, azatlılar, gelip geçen yolcular, mektep ve medrese öğrencileri, gezgin ve tüccarlar gibi hemen tüm guruplar yararlanmışlardır.

Vakıf kurucular, vakıflarına gelir sağlamak için şehirde; ev, oda, dükkan, han, hamam, bedesten, para, şehir çevresinde de tarım arazisi, çiftlik, değirmenler, bağ ve bahçeler vakfetmişlerdir.

Anahtar Sözcükler

1. Osmanlı Devleti
2. Bursa
3. Vakıf
4. Kurumlar
5. 17. Yüzyıl

ABSTRACT

BAŞOL, Samettin. 17th Century Bursa Waqfs in Terms of Urbanisation, Economy and Social Life. Doctoral Thesis. Ankara, 2008

In this study, the situation of foundations established in Bursa in 17th Century, in various aspects has been examined. In this context, the geographical and chronological distribution of Foundations, income sources and economical structure, founders of foundations according to their social status quo and sexuality together with service field and objectives, directed by these foundations, have constituted the parts and the objectives of this study.

The foundations during Ottoman Era carried out their activities in all the fields which the society required. In accordance with deed of trust of a pious foundation, a lot of foundations in different type and quality have been established in Bursa in 17th Century by people (the ones those reflected to the deeds, there were 811 foundations). These are in a distributed situation in the city, in such a way that almost in all the districts one or more than one foundation was established in 17th Century. These foundations contributed a lot in carrying out a lot of social services in public, municipality, social, cultural, commercial, education and religion field and institutions of the city. From these those established related with religious service, such as to meet the expenditures of temple, mosque, dervish lodges, came forward in 17th Century Bursa. Another significant aspect that draws attention is the abundance of “pious foundation out of whose accrued income extraordinary taxes and other expenses of a district were paid”.

The majority of the people who established foundations in Bursa were constituted mainly by the women “who belong to palace” and state officers that were called as “military class”. Persons, such as tradesman, merchant and people whose professions are not known from the public, have established foundations. In accordance with this information, in Bursa in meeting the various requirements of the city and the society, there has been a common and conscious study of all groups, from administrators to public, from men to women. The people of the city, contributed to the social and cultural life and public improvement of the city by establishing foundation.

Almost all groups of the public of the district, such as the poor, the slaves, freed, passengers who come and go by, students of schools and Muslim theological schools, travelers and merchants have taken advantage.

Founders of the foundations, devoted houses, rooms, shops, inns, public baths central building in the covered Bazaar, money, agricultural field in the vicinity of the city, farm, mill and gardens to provide income to their foundations.

Key Words

1. Ottoman State
2. Bursa
3. Waqf
4. Institutions
5. 17th Century